

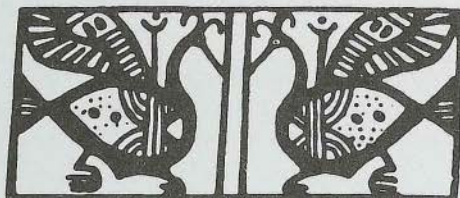
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΙΑΛΟΥΚΑΣ, ΒΕΡΑ ΚΟΡΦΙΩΤΗ, ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑ-
ΓΗ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΡΗΓΑΤΟΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΕΑΡΧΟΣ
ΚΛΗΡΙΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΟΔΙΝΟΣ, ΚΟΥΛΑ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, ΑΝΤΡΕΑΣ ΜΑΡΑΣ, ΠΟΠΗ ΣΦΑΛΑΓΚΑΚΟΥ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΧΡΙ-
ΣΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΕΛΛΑ ΣΙΠΡΟΥ, ΙΑΣΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΘΕΟΧΑ-
ΡΗΣ, ΒΑΡΝΑΒΑΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΕΤΟΥΣΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟ-
ΦΩΤΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ Ι. ΚΑΛΛΕΓΙΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΚΑΜΙΝΑΡΙΔΗΣ, ΜΑΡΟΥΛΑ ΓΙΑ-
ΣΕΜΙΔΟΥ-ΚΑΤΖΗ, ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

428

Σελίδες αφιερωμένες στον λαογράφο
Χρυσάνθο Στ. Κυπριανού

ISSN 0554 - 3363

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Υπεύθυνη εκδότρια: ΛΟΥΛΑ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Ανδροκλέους 2, 1060 Λευκωσία

Τηλ. 22764900

Το Περιοδικό εκδίδεται από Έπιτροπή Φιλολόγων και Λογοτεχνών

Έτήσια συνδρομή	€12
Έτήσια συνδρομή Ελλάδος	€25
Έτήσια συνδρομή έξωτერიκού	€25 ή \$35
Τιμή τεύχους	€4,50
Συνδρομή για βιβλιοθήκες, σχολεία και Όργανισμούς	€18
Τά χειρόγραφα δέν επιστρέφονται. Φωτογραφίες επιστρέφονται. Ανάτυπα πληρώνονται στον τυπογράφο.	

Για τούς συνδρομητές Ελλάδος:

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΟΣ - ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ 080/51260530

στο όνομα Παναγιώτης Κ. Χρυσάνθης.

Αίτιολογία: Συνδρομή Περιοδικού «Πνευματική Κύπρος»

και να αποστέλλεται στο περιοδικό ή απόδειξη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κωνσταντίνος Γιάλουκας: <i>Ακάμας</i>	97
Βέρα Κορφιώτη: <i>Παράλληλη ύψη</i>	98
Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή: <i>Χρυσάνθος Κυπριανού: Ό λοογράφος παιδαγωγός</i>	101
Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή: <i>Κορυφαίες μορφές με τη γραφίδα του Χρυσάνθου Κυπριανού</i>	113
Γεράσιμος Ρηγάτος: <i>Δηλητήρια και δηλητηριάσεις στην έλληνική παράδοση</i>	125
Θανάσης Παπαθανασόπουλος: <i>Από τότε, Έφιάλτης</i>	153
Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή: <i>Οί λοογραφικές έργασίες της Έλένης Παπαδημητρίου</i>	154
Νέαρχος Κληρίδης: <i>Παλαιογραφικά από τό Δάλι</i>	164
Κωνσταντίνος Γιαγκουλης: <i>Ένα άθησαύριστο ποίημα του ποιητήρη Χρ. Θ. Παλάση (1872-1949)</i>	170
Άντώνης Μοδινός: <i>Κλεόπα</i>	171
Κούλα Παρασκευά: <i>Όμορφα ένθυμήματα</i>	174
Άντρέας Μαράς: <i>Πρός την άνατολή, στον ήλιο</i>	176
Πόπη Σφαλαγκάκου: <i>Έκκληση στην άνθρωπότητα</i>	177

(Συνέχεια στη σελ. 225)

Τό παρόν τεύχος έχει έπιχορηγηθεί από τις Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού. Η έπιχορήγηση δέν σημαίνει την άποδοχή από πλευράς του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού του περιεχομένου ή των άπόψεων που εκφράζονται από τη Συντακτική Έπιτροπή.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΙΜΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ίδρυτής: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΝΑ΄	ΜΑΪΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2011	ΑΡ. 428
------------	----------------------	---------

ΑΚΑΜΑΣ

*Στις Σμιγιές,¹
η Αφροδίτη τον καλό της Άδωνη
σαν λούστηκε στην κοντινή πηγή,²
μέσα στη δροσερή σκιά
ακόμη περιμένει.*

*Μα στις πυκνές τις φυλλωσιές
ο κάπρος παραμόνευε
και τη χαρά πληγώνει.
Στη θέση της μια ανεμώνη κόκκινη,
πικρή ανάμνηση φυτρώνει.*

*Στο βάθος
ένας μαβής ορίζοντας,³
όγκος βαρύς κι ασήκωτος,
πάνω στο στήθος μου,
που την ψυχή πλακώνει,
ένα μαχαίρι δίκοπο
που την καρδιά ματώνει.*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Σ. ΓΙΑΛΟΥΚΑΣ

1. Σμιγιές: ειδυλλιακή τοποθεσία στην περιοχή του Νέου Χωρίου Πάφου στη χερσόνησο του Ακάμα, τόπος κατά την παράδοση ερωτικής συνεύρεσης (σμίγω-Σμιγιές) του Άδωνη με την Αφροδίτη. Τα σχετικά με τον άτυχο έρωτα του Άδωνη και της Αφροδίτης περιγράφει λεπτομερώς ο ρωμαίος ποιητής Οβίδιος στο γνωστό ποίημά του *Μεταμορφώσεις*, 10.503-739.

2. Τα σημερινά Λουτρά της Αφροδίτης.

3. Οι απέναντι ορεινοί όγκοι κι οι ακτές της Κιλικίας, απ' όπου δύο φορές ο τουρκικός στόλος ξεκίνησε πρώτα για την οθωμανική κατάκτηση κι ύστερα για τη σημερινή ημικατοχή της Κύπρου.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΥΦΗ

Ἔστω κι ἂν στέκονται
μοῦ ἔχουν πει
ὄλα μαζί
σοβαρὰ ἢ μὲ εἰρωνεία
σὲ μιὰ φωτεινὴ ἄκρη
καθένα ἀπ' τὰ τραγούδια μου
κρύβει ἓνα δάκρυ.

Σὰν ἀπὸ μιὰ ἄγραφη
συνθήκη

Θυμήθηκα ἓνα πρὸς ἓνα
τῆς ζωῆς μου τ' ἄθροισμα
τῶν λαθῶν
ποῦ ἐπέπρωτο
νὰ μ' ἔφερναν
μέχρις ἐδῶ

Στὸ ξέφωτο

Τόλμησα νὰ συμπεράνω
ἢ ποίηση
δὲν εἶναι μιὰ ἀβαθῆς
εἰκόνα
μιὰ μίμηση.

ΒΕΡΑ ΚΟΡΦΙΩΤΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΛΑΟΓΡΑΦΟ ΧΡΥΣΑΝΘΟ ΣΤ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

Βιογραφικό Σημείωμα

Γεννήθηκε στο Ξερό της Λευκωσίας το 1931. Τέλειωσε το Παγκύπριο Γυμνάσιο της Λευκωσίας και φοίτησε στη συνέχεια στην Αμερικανική Ακαδημία της Λάρνακας. Σπούδασε Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο του Leeds και Εκπαιδευτική Τηλεόραση στο C.E.T.O. (Educational Television Overseas), που εδρεύει στο Λονδίνο.

Εργάστηκε καθηγητής σε σχολεία της Κύπρου και στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου, υποδιευθυντής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Λαπήθου και στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, επιθεωρητής Φιλολογικών μαθημάτων, επαρχιακός επιθεωρητής Πάφου και τέλος επαρχιακός επιθεωρητής Αμμοχώστου – Λάρνακας. Εργάστηκε στη συνέχεια ως διευθυντής της Βιβλιοθήκης του Πολιτιστικού Κέντρου του Ιδρύματος Μακαρίου Γ'.

Ιδιαίτερα ασχολήθηκε με τη Λαογραφία. Δίδαξε Λαογραφία στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου, στην Αστυνομική Σχολή Στροβόλου και στη Σχολή Ξεναγών του Κυπριακού Οργανισμού Τουρισμού. Έδωσε διαλέξεις σε εκδηλώσεις συλλόγων και ιδρυμάτων, σε μαθητές στα σχολεία, στους σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου και στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έλαβε μέρος σε διεθνή συνέδρια στην Κύπρο και στο εξωτερικό.

Τιμήθηκε από την «Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία» [τακτικός εταίρος] (1969), από τους συνεργάτες και τους εκτιμητές του περιοδικού «Λαογραφική Κύπρος» (1989), από την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου (1990), από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1991), από το Παγκύπριο Γυμνάσιο (1993), από το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Έγκωμης (1994), από την «Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών» (1994), από το «Συνεργατικό Ταμειυτήριο Αγίου Δομετίου» (1995), από τον Οίκο Κυπριακών και Κυπρολογικών Εκδόσεων «Μ.Α.Μ.» (1995), από το Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα Ε.Ο.Κ.Α. 1955 – 1959 (1999), «βραβείο γραμμάτων» από τον Ελληνικό Πνευματικό Όμιλο Κύπρου (1999), βραβείο πολιτιστικής προσφοράς «Τεύκρου Ανθία – Θοδόση Πιερίδη» της Κεντρικής Επιτροπής του Α.Κ.Ε.Λ. (2000). Επίσης πήρε βραβείο από τις κοινότητες Κάμπου και Τσακκίστρας (2000). Βραβεύτηκε με τιμητική σύνταξη από την Κυπριακή Δημοκρατία, με εισήγηση του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, καθώς επίσης με το Αριστείο Γραμμάτων, Τεχνών και Επιστημών της Κυπριακής Δημοκρατίας (2002).

Ανήκει στη δημοσιογραφική οικογένεια, γιατί διετέλεσε για χρόνια ανταποκριτής και συνεργάτης της εφημερίδας *Ελευθερία*. Εκτός από την *Ελευθερία* δημοσίευσε άρθρα και μελέτες στις εφημερίδες *Κύπρος*, *Φιλελεύθερος*, *Χαραυγή*, *Πατρίς*, *Αγών*, *Μάχη*, *Ελεύθερος Λαός*, *Σημερινή*, *Κήρυκας*, *Αυγερινός*. Επίσης στα περιοδικά *Λαογραφία των Αθηνών*, *Φωνή της Προόδου των Αθηνών*, *Βορειοελλαδικά της Θεσσαλονίκης*, *Κυπριακά Χρονικά της Μελβούρνης*, *Έρευνα των Αθηνών*. Επίσης

στα πιο κάτω περιοδικά της Κύπρου: *Φιλολογική Κύπρος*, *Συνεργατιστής*, *Μαθητικός Πυρσός*, *Μαθητικόν Βήμα*, *Μαθητική Εστία*, *Φάρος*, *Η Κύπρος μας*, *Πνευματική Κύπρος*, *Λαογραφική Κύπρος*, *Κυπριακά Γράμματα*, *Τραπεζικός*, *Μόρφωσις*, *Αδούλωτη Κύπρος*, *Επετηρίδα της Τ.Ε.Σ.Κ.*, *Δελτίον των Καθηγητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, *Υγεία*, *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, *Αγών*, *Δελτίον Ο.Ε.Λ.Μ.Ε.Κ.*, *Κυπριακός Λόγος*, *Cyprus Today*, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, *Διαλέξεις του Γυμνασίου Λαπήθου*, *Συμπόσιον Λαογραφίας του περιοδικού Λαογραφική Κύπρος*, *Α΄ Συμπόσιον Βιβλιογραφίας της Βιβλιογραφικής Εταιρείας Κύπρου*, *Κυπριακαί Σπουδαί*, *Νέα Εποχή* και *Σελίδες*.

Από το 1971 διευθύνει το περιοδικό *Λαογραφική Κύπρος* (τετραμηνιαίο στην αρχή και ετήσιο από το 1980). Το 2003 κυκλοφόρησε ο τελευταίος 33^{ος} τόμος.

Άπο την τιμητική εκδήλωση για τόν Χρυσάνθο Στ. Κυπριανού άπο τούς συνεργάτες καί έκτιμητές τοῦ περιοδικού του «Λαογραφική Κύπρος», 1989. Στο βήμα ό Χρυσάνθος Στ. Κυπριανού καί στο προεδρείο οι Κύπρος Χρυσάνθης, Νίκος Παναγιώτου και Κωνσταντίνος Γιαγκουλλής.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ: Ο ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

*Με του αργαλειού σου
το υφάδι το στημόνι
του λαού τα έργα ανασταίνεις
και με της καρδιάς πλουμίδια
νου λαλιάς το ξόμπλι
τα παιδιά της γης σου ομορφαίνεις*

Τα πολυσχιδή έργα του πλούσιου πνευματικού του βίου και οι καρποφόρες ημέρες της αειθαλούς επίζηλης πολιτείας του, δικαιώνοντας κάθε λόγο εγκωμιαστικού επαίνου, επισφραγίζουν στο ακέραιο τη Θουκυδίδεια ρήση: «οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη». Και μάλιστα στο ύψιστο επίπεδο μιας τέτοιας δημιουργικής προσφοράς, ευρείας πολιτισμικής απήχησης και διαχρονικής μορφωτικής αξίας, ώστε αυτά τα έργα να συνιστούν «κτῆμα εσαεί» αστείρευτης παρακαταθήκης και αείζωης χρηστομάθειας με τα όσα πολύτιμα και ωφέλιμα αποθησαυρίζουν για τις τωρινές και επερχόμενες γενεές. Είναι όλα αυτά τα πονήματα μιας ανθρωπιστικής λαογραφικής εργασίας ή μιας ηθοπλαστικής παιδαγωγικής λαογραφίας, που προσπόρισαν και στον ίδιο τη χαρά της επιστημονικής γνώσης και την άκρατη ευδαιμονία της αυτοπραγμάτωσης κατά την ακροτελεύτια υπόδειξη των Ησιόδειων Ἔργων καὶ Ἡμερῶν: «Τάων εὐδαίμων τε καὶ ὄλβιος ὃς τάδε πάντα εἰδὼς ἐργάζεται». Διότι, όπως παρεμφερώς και κατά ένα εύστοχο φραστικό σχήμα θα υπογραμμίζαμε, «παιδαγωγῶν ελαογράφει και λαογραφῶν διεπαιδαγώγει», θεωρώντας προφανώς αφετηρία και μέτρο της παιδαγωγικής του το «ἦθος ἀνθρώπῳ ἔθος», για να παραφράσουμε προσφυώς την αρχαία αποφθεγματική υπόμνηση.

Ο ελάχιστος εισαγωγικός λόγος έστω και μιας υστερογενούς εύφημης μνείας, δηλωτικής του απεριόριστου θαυμασμού μας, του ευγνώμονος σεβασμού και της προ πολλού οφειλομένης χάριτος, παραπέμπει ασφαλώς στον μεγάλο Λαογράφο παιδαγωγό του τόπου μας με εκτόπισμα πανελλήνιας εμβέλειας και συνεπώς οικουμενικής ακτινοβολίας, τον προσφιλέστατό μας Χρυσάνθο Κυπριανού. Έναν καταξιωμένο, ως γνωστόν και πρώτιστα, επιφανή λειτουργό της παιδείας μας, που με πίστη εφηβικού ενθουσιασμού, αμέριστης αφοσίωσης και ακοιμήτης ευσυνειδησίας υπηρέτησε εξ αρχής μέχρι τέλους και απ' όλες τις βαθμίδες της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, αποτυπώνοντας την έντονη και υποδειγματική παρουσία του ανάμεσα σε καθηγητές και μαθητές.

Ήταν πράγματι ο καλός και εμπνευσμένος φιλόλογος, ο δραστήριος και αποτελεσματικός διευθυντής και επιθεωρητής, που φώτιζε από σκοτεινά και δύσκαμπτα μονοπάτια απέραντους δρόμους γνώσης και αρετής, ιχνηλατών-

τας ανοδικές πορείες υπέρτατου χρέους προς τον άνθρωπο και την πατρίδα, τον λαό και τον τόπο του. Αυτή ακριβώς η ενδόμυχη ανάγκη της ανθρωπογνωσίας και πατριδολατρίας, καθώς και η ορμέμφυτη αγάπη της λαϊκής ψυχής στις αρχέγονες και αυθεντικές της ρίζες ήταν που έστρεψαν το ενδιαφέρον της φιλολογικής του παιδαγωγίας ως απαρέγκλιτο αίτημα στο επιστημονικό αντικείμενο της Λαογραφίας. Πρωταρχικό του μέλημα, που έγινε μετέπειτα στόχος και τρόπος ζωής, να εμφυσήσει σε μικρούς και μεγάλους τον άοκνο ζήλο για την επίμονη αναζήτηση και την εμπεριστατωμένη έρευνα, τη συλλογή και την καταγραφή των ηθών και των εθίμων της πατρογονικής τους κληρονομιάς, αφυπνίζοντας έτσι τη συνείδηση για την ιδιαίτερη ταυτότητα της εντοπιότητάς τους αλλά και την αδήριτη αναγκαιότητα της φυλετικής και εθνικής αυτογνωσίας. Για τούτο και δεν θέλησε εξ υπαρχής οι εργασίες της επίπονης και πολύχρονης επιτόπιας έρευνας να κλειστούν ερμητικά στους τοίχους του γραφείου του ή κανενός ακαδημαϊκού σπουδαστηρίου είτε ακόμη σε δυσανάγνωστες σελίδες κάποιου μεγαλόσχημου βιβλίου αναφοράς, όπως και οι πάμπολλες και ενδιαφέρουσες λαογραφικές του ενασχολήσεις να φέρουν πάντοτε τη συγγραφική σφραγίδα του ονόματός του. Μήτε και θέλησε να περιοριστεί αποκλειστικά και μόνο στα στεγανά πλαίσια της ενδοστρεφούς μελέτης και της ατομοκεντρικής εντρύφησης, κάποιων επιλεκτικών ανακοινώσεων σε επιστημονικά συνέδρια ή περιστασιακών δημοσιεύσεων στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο και σε πολυτελείς λαογραφικές εκδόσεις. Η προσωπική του δικαίωση και η καταξίωση της πολύμοχθης και πολυέπαινης δουλειάς του ταυτιζόταν με τη διαίωσή της σε εύφορο έδαφος γόνιμης αξιοποίησης μέσω της αλληπάλληλης δημοσιοποίησής της στο απλό αναγνωστικό κοινό και προπάντων μέσω της προώθησης και της προβολής της από τους ίδιους τους μαθητές του.

Η ανιδιοτελής έγνοια του δασκάλου και το όραμα του φωτισμένου παιδαγωγού τον παρωθούσε συνεχώς και πάνω απ' όλα να καταστήσει τη Λαογραφία, ήτοι την ετυμηγορία της πολύμορφης δημιουργικής έκφρασης και θυμοσοφίας του λαού μας, κτήμα κοινόν και ψυχωφελές. Μια αείρροη ακένωτη πηγή ζωντανής παρουσίας και όχι μια παρωχημένη μουσειακή έκθεση άψυχης απολίθωσης ή μια περιστασιακή αναβίωση κακόγουστης και επιτηδευμένης τουριστικής κατανάλωσης. Προείχε επομένως ο αυτοσκοπός της πρόκλησης στους μαθητές του ενός ζωτικού και ολοένα αυξανόμενου ενδιαφέροντος, να γνωρίσουν βαθύτερα και πλατύτερα τον εαυτό τους, με την κατάδυση και αναβάπτιση στις πηγές της πανάρχαιας λαϊκής τους κληρονομιάς, τις καταβολές και τις παραφυάδες της παραδοσιακής τους κουλτούρας. Η παρακίνηση για ατομική πρωτοβουλία και αυτενέργεια, καθολική συμμετοχή και συντονισμένη συλλογική προσπάθεια στα μαθητικά εκείνα λαογραφικά δρώμενα, όπου ως κορυφαίος καθοδηγητής πρωτοστατούσε ρυθμίζοντας τον παλμό του αεικίνητου δασκάλου με τους κραδασμούς μιας ανήσυχης εφηβείας, δεν αποσκοπούσε μονομερώς στο γνωσιολογικό ή παιδαγωγικό αποτέλεσμα της ανάπτυξης ερευνητικών δεξιοτήτων, της χαράς της ανακά-

λυψης και της κοινοποίησης ξεχασμένων και άγνωστων πτυχών του παλαιότερου πολιτιστικού προσώπου της Κύπρου. Στο επίκεντρο της επαγρύπνησής του και στο αλάθητο στόχαστρο των εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών του επιδιώξεων ήταν να αποκτήσουν οι νέοι μας την ενσυνείδητη αίσθηση της συνέχειας και της ενότητας αλλά και της διαφοροποίησης από το χτες στο σήμερα. Ιδιαίτερα σε μια εποχή σαν τη σημερινή, όπου ο παλιός εκείνος κόσμος της αγροτιάς και της αρχοντιάς, έτσι όπως των ζωγράφισε ο Διαμαντής στον *Κόσμο της Κύπρου*, έχει ανεπίστροφα χαθεί, λαξεύοντας όμως με τα βαθιά του χνάρια την άνυδρη πέτρα της γης του από τον Όλυμπο ίσαμε τον Πενταδάκτυλο κι από τις ακτές των Αχαιών της Καρπασίας μέχρι τα δαντελωτά ακρογιάλια του Ακάμα. Για τούτο και οι νέοι μας, σύμφωνα με τις εύλογες απαιτήσεις του δασκάλου τους, δεν όφειλαν απλώς να γνωρίσουν, αλλά να εγκύψουν συστηματικά τόσο στην εθιμική Λαογραφία των ηθών και των εθίμων μας όσο και στη φιλολογική των τραγουδιών και των ποιημάτων μας, των ατέλειωτων ιστοριών, των μύθων και των παραμυθιών μας. Να μάθουν και να αφομοιώσουν όχι τον ψευδεπίγραφο ή τον λαϊκότροπο αλλά τον γνήσιο λαϊκό μας πολιτισμό ως προς τις δομές και τα θέσμια του προγενέστερου οικογενειακού, κοινωνικού και δημόσιου βίου, τις ηθικές, θρησκευτικές, μεταφυσικές και αισθητικές αξίες, καθώς και τις καθημερινές συνήθειες και δραστηριότητες, τις συμπεριφορές και τις εκδηλώσεις των αλλοτινών ανθρώπων και των περασμένων εποχών του τόπου μας. Χωρίς μια στοιχειώδη αναδρομή στα γενεσιουργά εκείνα αίτια, δεν θα μπορούσαν ασφαλώς να ερμηνευθούν τα αιτιατά των εγγραφών στον γενετικό κώδικα του ακατάλυτου πολιτισμικού μας κυττάρου, παρά την αλλοτριωτική αποστασία της αστικοποίησής μας.

Μπροστάρης και συνοδοιπόρος στην επιστράτευση των γυμνασιόπαιδων εκείνων, που πρέπει μέχρι σήμερα να θεωρούν τους εαυτούς τους τυχερούς φοιτώντας σε σχολεία όπου ευδόκησε να υπηρετήσει, τους είχε αναγορεύσει σε μικρούς λαογράφους ή «λαογραφοδίφες», υπαγορεύοντάς τους συνάμα το επιτακτικό καθήκον της παραπέρα παράδοσης της σκυτάλης στον στίβο ενός τέτοιου ωραίου πνευματικού αγωνίσματος. Έτσι, τα λιγότερο ή περισσότερα ανυποψίαστα εκείνα σχολιαρόπαιδα της υπαίθρου και της πόλης, τα γαλουχημένα με τα νάματα των υπέρτατων ιδεωδών, αξιοποιώντας τα κίνητρα και τα κελεύσματα του Λαογράφου – δασκάλου τους, είχαν το προνόμιο να δοκιμάσουν την έκπληξη του εντοπισμού και της αποκάλυψης μαζί με την ικανοποίηση της συλλογής, της ταξινόμησης και της περιγραφής του εκάστοτε νέου λαογραφικού ευρήματος. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις και ανάλογα με τις προσληπτικές και νοητικές τους ικανότητες να αναλύσουν, να ερμηνεύσουν και να συγκρίνουν μέσα από τις σύντομες ή εκτενέστερες μελέτες των επιτόπιων είτε βιβλιακών ερευνών τους τα ήθη και τα έθιμα, τα μικρά ή μεγάλα επιτεύγματα και τους θαυμαστούς άθλους του λαού μας, συμβάλλοντας στη θεμελίωση της υποδομής ενός στέρεου και περίοπτου λαογραφικού οικοδομήματος. Οι συμβουλές του πάντοτε στοργικές και οι οδηγίες του

σαφείς και αυστηρές και μάλιστα κατά το σύστημα του Νικολάου Πολίτη ως προς την κατάταξη και καταγραφή των «κατά παράδοση πράξεων και ενεργειών» του λαού και των «μνημείων του λόγου του».

Ο ίδιος πίστευε ακράδαντα στην εποικοδομητικώς μαθησιακή και «ψυχαγωγική» αυτή προσήλωση των μαθητών, πυκνώνοντας ολοένα και πιο πολύ τα μέλη των λαογραφικών ομίλων των Σχολείων του και επαναλαμβάνοντας έμπρακτα από τις δικές του εμπειρικές διαπιστώσεις τις συμβουλευτικές σκέψεις και τις ιδεολογικές προσεγγίσεις του Ίωνος Δραγούμη: «Εσκέπασε τη δημοτική παράδοση και πρόσωπο με πρόσωπο θα αντικρύσης γυμνή την ψυχή σου. Έπειτα, καλλιεργώντας την παράδοση αυτή και ανεβαίνοντας κατά τις ρίζες και προσέχοντας και τη γύρο σου φύσι, θα προβλέψεις τους νέους δρόμους, που δύνασαι να ανοίξεις, τον πολιτισμό, που μπορείς με το έθνος σου να δημιουργήσης. Το χωριό και οι γυναίκες πρώτα πρώτα μπορούν να δείξουν καθαρώτατα από κάθε άλλον το μονοπάτι, για να ανηφορίσης κατά τις ρίζες σου. Στο χωριό βρίσκεις τη βασι του ανθρώπου της φυλής σου, γιατί είναι κάτι πλατύτερο από την οικογένεια και όχι ακόμα εθνική κοινωνία, μολονότι αρχή ταύτης. Και στις πολιτείες, στο λαό μπορείς να μελετήσης τη ζωή της φυλής σου, γιατί δε μολεύτηκε ολότελα από ξενισμούς και σχολαστικισμούς... Έχεις χρέος να μελετήσης αυτά, διατί είναι όλα δικά σου και αρκετά πια τα περιφρόνησες ως τώρα με το να έχουν κοντέψει να σε πείσουν πως είναι άσχημα, κατώτερα και για πέταμα. Από τον εαυτό σου θα αρχίζης πάντα, δεν έχεις και τίποτε άλλο δικό σου και τόσο πολύτιμο. Μαθαίνοντας πούθε έρχεσαι, ξέρεις και πού είναι ο δρόμος να πας. Και σαν τα μάθης αυτά, θα είσαι άνθρωπος».

Εντούτοις, ο ευπαίδευτος και πληθωρικός φιλόλογος δεν επισικιάζεται από τον εμβριθή λαογράφο Χρυσάνθο Κυπριανού, αλλά αντίθετα ενισχύεται εμπλουτίζοντας την πολύπλευρη φιλολογική του σκευή, για να κατακτήσει μian εξέχουσα θέση στο συγκεκριμένο πεδίο του πολυειδούς επιστητού των φιλολογικών μας Γραμμάτων. Με τις εξειδικευμένες επιδόσεις της εκλεκτικής του προτίμησης στον αυτοτελή αυτό κλάδο της φιλολογικής έρευνας και τις συστηματικές του αναδιφήσεις στο πλούσιο υπέδαφος ειδικότερα της Κυπριακής Λαογραφίας υπογραμμίζει τον πολλαπλό της ρόλο και διαγράφει σφαιρικά την ανθρωπιστική της αποστολή. Καθόσον δεν υπήρξε μόνο ο αντάξιος διάδοχος των γνωστών και επώνυμων λαογράφων μελετητών της Κύπρου και της Ελλάδας, αλλά και ένας δυναμικός σκαπανέας, ένθερμος ζηλωτής και ακάματος χαλκέντερος στυλοβάτης, που ανέδειξε πρωτοποριακά και σε ακόμα υψηλότερα βάθρα τις Κυπρολογικές λαογραφικές σπουδές. Δεν το καταμαρτυρούν μόνο τα 53 τεύχη των τριαντατριών τόμων της *Λαογραφικής Κύπρου*, οι δύο τόμοι των *Λαογραφικών Σπουδών*, το δίτομο επίσης *Λαογραφικόν Λεξικόν* και οι έξι τόμοι του *Πανοράματος Λαογραφίας*, αλλά και οι απειράριθμες ποικιλώνυμες σελίδες της μνημειώδους λαογραφικής του εργογραφίας των αυτοτελών του βιβλίων, καθώς και ενός ευρύτατου φάσματος

πρωτότυπων και αξιόλογων δημοσιεύσεων. Παραλείποντας τις επίσης αξιόλογες φιλολογικές, εκπαιδευτικές και βιβλιογραφικές του δημοσιεύσεις, όπως και τη σωρεία των λαογραφικών άρθρων, των εισηγήσεων και των μελετών, θα μπορούσαμε εδώ να υπενθυμίσουμε έστω και επιλεκτικά ορισμένους από τους τίτλους των βιβλίων του, όπου όχι απλώς υποδηλώνεται αλλά καταφαίνεται έντονο το στίγμα του φιλόλογου και παιδαγωγού-λαογράφου: *Η επιβίωση του αρχαίου ελληνικού κόσμου εις τας παραδόσεις του λαού μας*, *Ο κόσμος του λαού στο "Λυρικό Λόγο" του Κύπρου Χρυσάνθη*, *Ο λαογράφος Κυριάκος Π. Χατζήγιωάννου*, *Θέσεις του Κώστα Προυσή πάνω στο λαϊκό πολιτισμό*, *Δείγματα από τον κόσμο του λαού στην ποίηση του Κωστή Παλαμά*, *Αθλήματα - παίγνια - χοροί του λαού της Κύπρου*, *Εργασίες του Κύπρου Χρυσάνθη στον τομέα της λαϊκής ιατρικής*, *Κυπριακά παιδικά δημοτικά τραγούδια*, *Παρατηρήσεις στα θρησκευτικά τραγούδια του λαού μας*, *Παράδοση και Πολιτισμός*, *Κοντά στις Ρίζες μας*, *Οι παραδόσεις και τα παραμύθια του λαού μας*, *Τα παραμύθια και οι παραδόσεις του λαού μας*, *Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και η Κύπρος*, *Από την κυπριακή λαογραφία: -Με τη γραφίδα αιμνήστων καθηγητών των Ελληνικών Πανεπιστημίων.*

Πέραν τούτων, ωστόσο, στεκόμαστε με δέος σε μια ενότητα έργων «Εκπαιδευτικής Λαογραφίας», όπως συναφώς θα τα αποκαλούσαμε, τα οποία όχι μόνο επιμελήθηκε κατηγοριοποιώντας θεματικά το περιεχόμενό τους, αλλά και τους έδωσε κυριολεκτικά ψυχή από το πύρωμα του νου και της καρδιάς του, πυροδοτώντας το έναυσμα της δημιουργίας τους και κατευθύνοντας τη μεθοδική πορεία της συγγραφικής τους συγκρότησης. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τους τέσσερεις τόμους υπό τον τίτλο *Το Παγκύπριον Γυμνάσιον και η Λαογραφία*, που είχαν εκδοθεί από τα μέσα της δεκαετίας του '60 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 και που μνημειώνουν μιαν αξιόλογη πνευματική κίνηση του ιστορικού ανά το πανελλήνιον αυτού εκπαιδευτηρίου και ενός από τα σημαντικότερα πνευματικά φυτώρια του απανταχού Ελληνισμού, όπου υπηρέτησε ως Βοηθός Διευθυντής και αργότερα ως Γυμνασιάρχης. Τόσο στους κατατοπιστικούς προλόγους όσο και στα προϊδεαστικά σημειώματα εξαγγέλλεται το περιεχόμενο μιας πολυποίκιλης και άκρως ενδιαφέρουσας ύλης πάνω σε αμιγώς λαογραφικές εργασίες των μαθητών και μαθητριών όλων των τάξεων, με τη συγκέντρωσή τους από το πρώτο τεύχος της *Μαθητικής Εστίας* του 1950, καθώς και από τα επόμενα τεύχη της μέχρι το 1968 και τη μετακένωσή τους στους πρώτους τρεις τόμους της αξιόλογης αυτής λαογραφικής έκδοσης. Ο τέταρτος τόμος περιλαμβάνει λαογραφική ύλη των σχολικών ετών 1968 - 1969 και 1969 - 1970. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραλειφθεί να σημειωθεί η καταχώριση όχι ευκαταφρόνητου λαογραφικού υλικού και από τα παιδιά του Γυμνασίου Κύκκου Αρρένων, του Παγκυπρίου Γυμνασίου Θηλέων Φανερωμένης και του Παγκυπρίου Γυμνασίου Νεαπόλεως, σε μια εποικοδομητική διασχολική συνεργασία για την έκδοση της *Μαθητικής Εστίας* από το 1962 έως το 1964.

Πόσο παιδαγωγικά ωφέλιμες και κοινωνικά προσοδοφόρες πρέπει να ήταν, στ' αλήθεια, αυτές οι πνευματικές συνεργασίες και οι πολιτισμικές ανταλλαγές, που εξ αφορμής ενός κοινού περιοδικού θα μπορούσαν να προχωρήσουν και σε άλλα επίπεδα μορφωτικών σχέσεων επικοινωνίας μεταξύ της τότε μαθητιώσας νεολαίας. Εις επίταση της παιδαγωγικής αυτής συνεργασίας και των ευεργετικών της αποτελεσμάτων μνημονεύουμε επίσης τις επαφές του λαογραφικού ομίλου του Παγκυπρίου με ομίλους άλλων Γυμνασίων, καθώς και την εκ μέρους του προκήρυξη παγκύπριου λαογραφικού διαγωνισμού μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης. Όπως τονίζει ο Χρύσανθος Κυπριανού σε ομιλία του τον Οκτώβρη του 1992, στα πλαίσια του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Παγκυπρίου Γυμνασίου, «εκτός από την εκτενή συλλεκτική δουλειά και τις μελέτες των μαθητών μας, βρίσκουμε εδώ αξιοπρόσεκτες επίσης εργασίες παιδιών άλλων σχολείων (του Γυμνασίου Θηλέων Αμμοχώστου, του Β' Γυμνασίου Πάφου, του Γυμνασίου Αρρένων Κύκκου, του Β' Γυμνασίου Μόρφου)». Στην ίδια, ομώνυμη με τα υπό εξέταση βιβλία, ομιλία του «Το Παγκύπριο Γυμνάσιο και η Λαογραφία» αναφέρεται σε αδρές γραμμές στην επιτέλεση των σκοπών και των επί μέρους στόχων του ομίλου: «Η ίδρυση “Λαογραφικού Ομίλου” έφερε νέα ώθηση στο ενδιαφέρον των μαθητών και των μαθητριών μας για τον κόσμο του λαού μας κι έδωσε εξειδίκευση, προσφέροντας συνάμα κοινωνική αγωγή και αναπτύσσοντας πνεύμα φιλίας, συνεργασίας και χαράς, όπως κι οι υπόλοιποι όμιλοι. Της δημοσίευσης του καταστατικού του “Λαογραφικού Ομίλου” του Παγκυπρίου Γυμνασίου επιμελήθηκε ο συνάδελφος Γεώργιος Χατζηκωστής, εντάσσοντάς τον μαζί με άλλους δεκαεννέα ομίλους στο βιβλίο του “Καταστατικά των Ομίλων” (έκδοση 1972). Αντλούμε από το άρθρο 4, με τίτλο “εκδηλώσεις προς επιτέλεση του σκοπού του ομίλου”, δηλαδή της διάσωσης, μελέτης και προβολής των έργων του λαϊκού πολιτισμού της Κύπρου: α) εξορμήσεις στην ύπαιθρο, β) διοργάνωση συγκροτημάτων για εκμάθηση λαϊκών χορών γ) ίδρυση μουσείου λαϊκής τέχνης δ) διοργάνωση τελετών λαογραφικού περιεχομένου ε) διαγωνισμοί, π.χ. εκπονήσεως έργων τέχνης εμπνευσμένων από τον λαϊκό πολιτισμό στ) διαγωνισμοί, μεταξύ τμημάτων, συλλογής λαογραφικού υλικού ζ) επαφή με άλλους λαογραφικούς ομίλους μαθητικούς και μη η) μαθήματα λαογραφίας σε ειδικές συγκεντρώσεις θ) παρουσίαση βιβλίων λαογραφικού περιεχομένου ι) διοργάνωση εκθέσεων λαογραφικού εντύπου ια) ενημέρωση για μεθόδους συλλογής λαογραφικού υλικού».

Η συμβολή του Χρύσανθου Κυπριανού, σε αγαστή συνεργασία με τους ενδιαφερόμενους καθηγητές και μαθητές, στην καλλιέργεια λαογραφικής συνείδησης και κατά συνέπεια στην ανάπτυξη και αξιοποίηση της συστηματικής μελέτης του λαϊκού μας πολιτισμού δεν διάνοιξε μόνο καινούργιους εκπαιδευτικούς και παιδαγωγικούς ορίζοντες στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, αλλά το κατέστησε στον τομέα αυτό παραδειγματικό πρότυπο προς μίμηση. Δεν είναι τυχαίο που το ενδιαφέρον για τις λαογραφικές σπουδές παρουσιάζει

μέσα από τις σχολικές του τάξεις ολοένα και μεγαλύτερη άνθηση, ιδίως με την ίδρυση Μουσείου Λαϊκής Τέχνης και την καθιέρωση βραβείου λαογραφίας στη μνήμη του μεγάλου Λαογράφου μας Νέαρχου Κληρίδη.

Προλογίζοντας λοιπόν το πρώτο βιβλίο ο αείμνηστος τότε Γυμνασιάρχης του Φρίξος Πετρίδης σημειώνει τα εξής ενδεικτικά: «Είναι άξιος ιδιαιτέρας εξάρσεως ο ζήλος και το μέγα ενδιαφέρον των μαθητών του Σχολείου διά την τοιαύτην εργασίαν, της οποίας τα αποτελέσματα θα βοηθήσουν πολύ εις το μέλλον τον επιστήμονα λαογράφο, ο οποίος θα θελήση να εργασθή επί του συγκεντρωθέντος τούτου λαογραφικού υλικού. Η ταξινόμησις του υλικού τούτου εις το βιβλίον “Το Παγκύπριον Γυμνάσιον και η Λαογραφία”, η ένταξις τούτου εις κατηγορίας, αι παραπομπαί, οι χάρται, το ευρετήριο των 17 τόμων της “Μαθητικής Εστίας”, η όλη επιμέλεια της παρούσης εκδόσεως είναι έργον του φιλόλογου κ. Χρυσάνθου Κυπριανού, υποδιευθυντού εν τω Παγκυπρίω Γυμνασίω, ο οποίος από 9 ετών έχει και την ευθύνην της εκδόσεως της “Μαθητικής Εστίας”. Η εργασία αύτη απήτησε πολύν μόχθον και κοπιώδη έρευναν. Η συμβολή της όμως εις την λαογραφίαν της Κύπρου είναι σημαντική και αναγκαία διά την περαιτέρω μελέτην του πολιτισμού της ιδιαιτέρας πατρίδος μας. Το Παγκύπριον Γυμνάσιον αισθάνεται υπερηφάνειαν διά το έργον του κ. Κυπριανού και των μαθητών του, έχει δε την πεποίθησιν ότι τούτο θα εκτιμηθή δεόντως υπό πάντων». Αισθήματα περηφάνιας και εκτίμησης για το εκπαιδευτικό, παιδαγωγικό και το τεράστιας σημασίας λαογραφικό έργο του Χρυσάνθου Κυπριανού, που πράγματι το Παγκύπριο Γυμνάσιο, επιτελώντας το χρέος του, απέδειξε έμπρακτα με την τιμητική εκδήλωση που του επεφύλαξε το 1993.

Μετροφυλλώντας με νοσταλγία τις σελίδες των μοναδικών στο είδος τους μαθητικών αυτών εντύπων ή άλλως των πρωτογενών αυτών μαθητικών πηγών, αποδελτιώνουμε από το πρώτο βιβλίο κατ' αρχήν και κατά θεματολογική περιεκτική σειρά τις μελέτες γύρω από το δημοτικό τραγούδι, τον συσχετισμό κυπριακών λέξεων με ομηρικές, λατινικές και ιταλικές, τα λευκαρίτικα κεντήματα και τη Λαογραφία ως επιστήμη, μια παραπληρωματική όψη των εισαγωγικών επισημάνσεων του τότε καθηγητή της Υγιεινής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο δρος Κύπρου Χρυσάνθη για τις «Λαογραφικές σπουδές στην Κύπρο». Οι καταγραφές εν συνεχεία από μια πλειάδα μαθητών των δημοτικών μας τραγουδιών, των ανεκτίμητων αυτών θησαυρών της προφορικής κυρίως ποιητικής μας παράδοσης, κατατάσσονται ειδολογικά ως ακολούθως: Παραλογαί, Ιστορικά, Σατιρικά και Θρησκευτικά Ποιήματα, Νανουρίσματα, Πλαστά και Επέισακτα. Για λόγους προφανώς στατιστικής γεωγραφίας, ο επιμελητής εκθέτει στις πρώτες σελίδες πίνακες και χάρτες της Κύπρου και των επαρχιών της που σχεδίασε ο ίδιος, όπου σημειώνονται τα μέρη της προέλευσης των λυρικών αυτών δημιουργημάτων του ανώνυμου λαού μας.

Στον Β' τόμο, που είναι αφιερωμένος όπως και ο πρώτος στους σεβαστούς καθηγητές του Χρυσάνθου Κυπριανού Γεώργιον Παπαχαραλάμπους

και Αλέξανδρον Κοσμάν, στοιχειοθετούνται αποθησαυρίσματα της λαϊκής κυπριακής μούσας, βιωματικές μνήμες, παραδοσιακά περιέργα ενθυμήματα και λαϊκές αντιλήψεις, αριστοτεχνικές δημιουργικές συλλήψεις και άλλες πολυθεματικές εθιμικές εκδηλώσεις από διάφορες πεδινές ή ορεινές γωνίες της κυπριακής υπαίθρου. Παραθέτουμε τη θεματική τους κατάταξη, όπως ήδη εξαγγέλλονται στον πρόλογο: Μοιρολόγια, Δίστιχα, Τραγούδια του Γάμου, Παιδικά Τραγούδια, Εργατικά Τραγούδια, Λογοπαίγνια, Τοπωνύμια και Παραδόσεις, Προσευχαί, Παίγνια, Έθιμα και Λαϊκή Λατρεία, Κατάραι, Μύθοι και Παραμύθια, Προλήψεις και Δεισιδαιμονία, Γητεία, Αινίγματα, Παρωνύμια, Παροιμίες.

Σε προέκταση των προηγούμενων λαογραφικών επιβιωμάτων, είναι και αυτά κάποια άλλα πηγαία δημιουργήματα της ατομικής ή ομαδικής στιγμιαίας έμπνευσης και ευφάνταστης επινοητικότητας, που σημάδεψαν την ταυτότητα της ιδιαιτερότητας και της γηγενούς μας αυτοσυνειδησίας, αλλά και την πολύπτυχη φυλετική συγγένεια με τις πανεθνικές μας ρίζες. Οι θηρευτές και οι συλλέκτες των ανεκτίμητων τούτων ευρημάτων, καταθέτοντάς τα στο ταμείο της πολιτισμικής μας παρακαταθήκης, έπρεπε σίγουρα να μάθουν να αποτιμούν την αξία της μουσικής και ποιητικής έκφρασης των δημοτικών τραγουδιών και τον συμβολισμό των λαϊκών μας χορών και των παιγνιδιών. Να συνειδητοποιήσουν ακόμα τη διαλεκτική και μαγική δύναμη του λόγου και να γνωρίσουν καλύτερα τους τόπους της καταγωγής και της πατρογονικής τους προέλευσης μέσα από την ετυμολογική επισκόπηση των τοπωνυμίων και σύμφωνα με τις ιστορικές μας παραδόσεις. Όχι μόνο με των ονομάτων αυτών την «επίσκεψη», αλλά και με την εκμάθηση και την εμπέδωση όσο το δυνατόν περισσότερων εθίμων, που συνάπτονται άμεσα με τον τόπο και τον πολιτισμό τους, θα έκαμαν αρχή της δικής τους σοφίας, ανατρέχοντας στις θυμοσοφικές δοξασίες και τον ιδεολογικό φιλοσοφικό κόσμο των προγόνων τους.

Αυτό τον αμύθητο θησαυρό, που στο διάβα των αιώνων συσώρευσαν οι άνθρωποι του τόπου μας στο πέρασμα τους από τις ασύνειδες και σκόρπιες συνήθειες στη συγκρότηση ενός πολυσύνθετου και αξιοθαύμαστου λαϊκού πολιτισμού, κατόρθωσαν οι νέοι μας ν' ανακαλύψουν με την κατάλληλη καθοδήγηση. Με τη φιλοτιμία της φιλομάθειάς τους σε λιγότερο από μια εικοσαετία οι χτεσινοί τρόφιμοι του Παγκυπρίου κατάφεραν να ανασύρουν επαρκή δείγματα τούτου του πολιτισμού και σε ποσότητα και σε ποιότητα. Εξορύσσοντας τα ζωντανά σπλάχνα της γης τους με υπομονή και επιμονή και φτάνοντας ως τα ανεξάντλητα πλουτοφόρα της στρώματα, αφουγκράστηκαν πιο καθαρά τη ζωντανή πνοή και το κάλεσμα των παππούδων τους, τις φωνές και τα μηνύματα της προγονικής τους φύτρας. Και το πέτυχαν ασφαλώς με τις ενδεικνυόμενες οδηγίες και τις σωστές μεθοδολογικές κατευθύνσεις, αλλά κατ' εξοχήν με το φλογερό πάθος της Λαογραφίας, που τους μετέδιδε ο μεγαλόπνοος και ακαταπότης τους δάσκαλος μαζί με την

αδαπάνητη παιδαγωγική αγάπη που τους ενστάλαξε αφειδώλευτα στις καρδιές. Η ανταπόδοση της αγάπης αυτής και το φανέρωμα του δικού τους λαογραφικού πάθους με την ίδια ζέση κατατίθεται και στον επόμενο τόμο, τον αφιερωμένο τούτη τη φορά σε έναν άλλο σεβαστό καθηγητή του Χρύσανθου Κυπριανού, τον δρα Κωνσταντίνο Σπυριδάκη. Παρενθετικά θα σημειώναμε ότι οι αφιερώσεις αυτές δεν ήταν εθιμοτυπικές ή φιλοφρονητικές, αν κρίνουμε από κάποιο σχόλιο σε δημοσίευσμά του στον τύπο για τον ρόλο και την προσφορά του δασκάλου: «...ο ρόλος του δασκάλου υπήρξε και είναι μεγάλος, γιατί σαν πνευματικός στυλοβάτης παραμερίζει τα πολλαπλά εμπόδια στην ύπαιθρο, περισώζει, εμπνέει και δημιουργεί. Πολλές οι θυσίες και γόνιμη η προσφορά των δασκάλων· γι' αυτό βαθεία η εκτίμησή μας σ' αυτούς. Από την τάξη τους ξεπήδησαν κορυφαίοι Έλληνες λαογράφοι». Σε μεγάλους διδάχους, που του χάραξαν τον δρόμο όφειλε το ευ ζην, ένα μέγιστο προφανώς παιδαγωγικό μάθημα προς τους επιγόνους μαθητές του ιδίου, που όφειλαν να γίνουν και αυτοί με τη σειρά τους οι αποδότες τιμής και οι αθλοθέτες του αναθηματικού στεφάνου αρετής προς τους δικούς τους δασκάλους. Για τούτο και σημειώνει επιλογικά στον πρόλογο: «Αφιερώνω το βιβλίο μου τούτο εις τον σεβαστόν μου καθηγητήν δρα Κωνσταντίνον Σπυριδάκιν, Γυμνασιάρχην του Παγκυπρίου Γυμνασίου από του 1936 μέχρι του 1959 και νυν Υπουργόν της Παιδείας της Κύπρου, ο οποίος μου ενέπνευσε αγάπην προς την συστηματικήν Εργασίαν».

Στον τρίτο τόμο λοιπόν που περιλαμβάνει τόσο δημοσιευμένο στη *Μαθητική Εστία* του έτους 1967 – 1968 λαογραφικό υλικό όσο και επιλογή από ανέκδοτο, η προσοχή μας εστιάζεται κατά κύριο λόγο στις λιγότερο γνωστές παραλογές, καθώς και σε άγνωστές μας παραλλαγές θρησκευτικών ποιημάτων. Διαβάζουμε ακόμα και αναθυμόμαστε σατιρικά ποιήματα, δίστιχα και τραγούδια της αγάπης, λογοπαίγνια, νανουρίσματα και γητειές. Μεγάλο πληροφοριακό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι γραφικές παραδοσιακές αφηγήσεις γύρω από τα τοπωνύμιά μας, ενώ οι παροιμίες μάς προβληματίζουν για το διαχρονικό φιλοσοφικό τους νόημα, τη λακωνική ευστοχία και την επιγραμματική διδακτική τους απήχηση. Το βιβλίο διανθίζεται στο τελευταίο του μέρος με χρήσιμο γλωσσάριο, που καλύπτει και τους τρεις τόμους, καταδεικνύοντας όχι μόνο την αρχαιότητα, τον πλούτο και την ποιητικότητα του κυπριακού γλωσσικού ιδιώματος, αλλά και την άρρηκτη σύνδεση του λαϊκού μας πολιτισμού με την παραδοσιακή μας γλωσσική ταυτότητα.

Ως εκ τούτου, κρίθηκε απαραίτητη η ενσωμάτωση ενός επιπλέον γλωσσαρίου στον Δ' τόμο για την ερμηνευτική μεταφορά στη νεοελληνική των διαλεκτικών λέξεων του λαογραφικού υλικού, που εμπεριέχεται σ' αυτόν. Η θεματολογία και εδώ παρόμοια με την προσθήκη γνωμικής ποίησης, κάποιων επεισάκτων, δηλαδή λαϊκών ποιημάτων που έχουν εισαχθεί από χώρους του Ελληνισμού και επενδυθεί με το χρώμα της κυπριακής διαλέκτου, καθώς επίσης παρωνυμίων, μύθων και παραμυθιών, των οποίων η αξιολογική διαχρο-

κότητα έγκειται στη σημειολογία των μηνυμάτων και των εμπειρικών φιλοσοφικών τους προεκτάσεων. Οι επόμενες σελίδες διανθίζονται με ονοματολογικούς καταλόγους και επεξηγηματικά σχέδια παραδοσιακών κειμηλίων από έκθεση έργων λαϊκής τέχνης και οικοτεχνίας, που διοργάνωσε ο λαογραφικός όμιλος, όπως και άλλων οικιακών και αγροτικών αντικειμένων του μουσείου λαϊκής τέχνης του Σχολείου. Μεταξύ των δύο αυτών διαφωτιστικών καταλόγων παρεμβάλλεται η εξίσου διαφωτιστική εισαγωγή ομιλίας του καθηγητή της Τέχνης Ανδρέα Λαδόμματος για τη λαϊκή τέχνη που δόθηκε το 1970 στα μέλη του ομίλου τέχνης και του λαογραφικού ομίλου, όπου εμφαντικώς τονίζεται τόσο η χρηστική λειτουργικότητα και η γνήσια ποιότητα της αισθητικής της όσο και η δυναμική της γονιμότητάς της για τη δημιουργία μορφών της μοντέρνας τέχνης.

Όσον αφορά στις μελέτες του τόμου, οι πρώτες σελίδες είναι αφιερωμένες σε σύντομες περιγραφικές αναλύσεις έργων του πολυσύνθετου και πολυγραφότατου λαογράφου μας Νέαρχου Κληρίδη, εκτός από τις εισαγωγικές ομιλίες του Νίκου Παναγιώτου και του Χρυσάνθου Κυπριανού που εκφωνήθηκαν σε τιμητική εκδήλωση στη μνήμη του τον Μάιο του 1969. Ακολουθεί μια ομαδική εργασία υπό τον τίτλο «επωνύμα μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου», που την υπογράφουν οι μαθητές – μέλη του λαογραφικού ομίλου και που διεξήχθη υπό την καθοδήγηση του υπεύθυνου φιλόλογου καθηγητή του ομίλου Νίκου Παναγιώτου. Η αξιοπρόσεκτη αυτή εργασία, που συνειρμικά παραπέμπει στο βιβλίο του Α. Μ. Κολίτση *Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων*, εξού και οι σχετικές παραπομπές για διασταύρωση παράλληλων ή διαφορετικών εκδοχών, επισύρει κάποιες πρώτες παρατηρήσεις: Μας προκαλεί πραγματικά εντύπωση όχι μόνο ο αριθμός και η ιδιαιτερότητα, καθώς και η χρωματική ποικιλία των επωνύμων που καταγράφονται και επεξηγούνται εδώ με ετυμολογικές έννοιες, ιστοριογεωγραφικούς ή κοινωνιολογικούς όρους, αλλά και το γεγονός της παλαιότητάς τους, εφόσον τα πιο πολλά ανάγονται σε ονόματα παππούδων, προπάππων και μακρινών προγόνων. Μερικά μάλιστα από τα πατρογονικά επίθετα, είναι επίκτητο δώρο, όπως το Κοιρανίδης από κάποιον τους δάσκαλο, ή το Φερεκύδης που ήταν επινόηση του εξ Ελλάδος Γυμνασιάρχη του Παγκυπρίου Γυμνασίου Μ. Βολονάκη. Η επαγωγική γλωσσολογική αυτή μελέτη, μέσα από την ερμηνεία της γενεαλογικής και εθνογραφικής ονοματολογικής μας παράδοσης, συνιστά σημείο αναφοράς για τη συντήρηση της ιστορικής μνήμης του τόπου και τη διαιώνιση της γηγενούς συνέχειας των ανθρώπων του. Αναμφίβολα, η «επίσκεψις» των πατρογονικών αυτών ονομάτων, όπως σημειώσαμε και πιο πάνω, δεν προσπόριζε απλώς «αρχή σοφίας» στους μαθητές εκείνους, αλλά και την παρεπόμενη έφεση της αυτογνωσίας τους να καταδυθούν ως τις βαθύτερες ρίζες του πατροπαράδοτου γενεαλογικού τους δέντρου.

Οι υπόλοιπες μελέτες, όχι ήσσονος ενδιαφέροντος, αναφέρονται σε βιοτε-

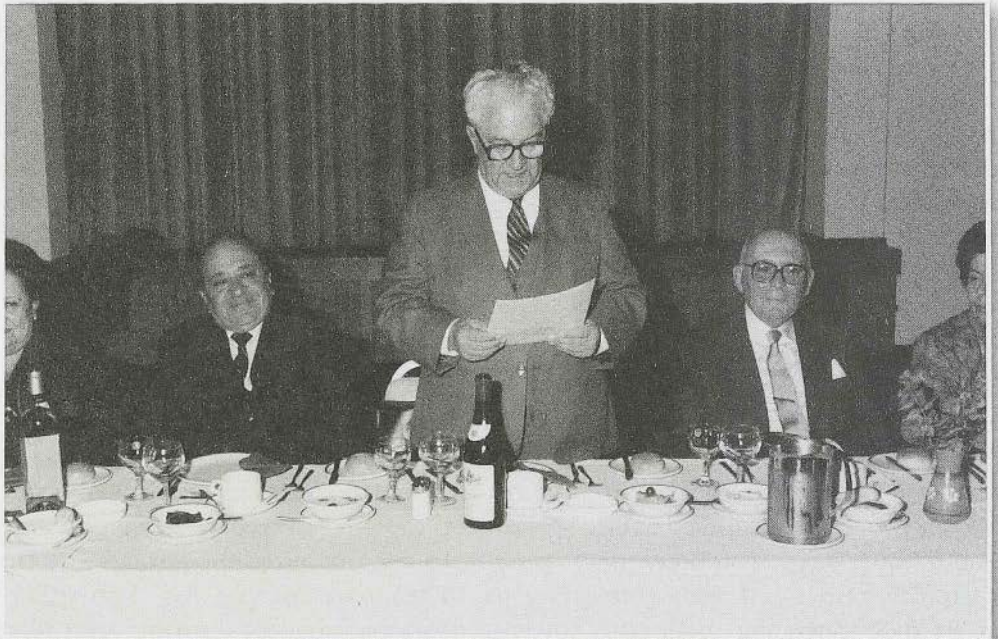
χνικές – οικοτεχνικές κατασκευές σε διάφορα μέρη της Κύπρου, από τον Κόρνο μέχρι τη Φιλούσα της Πάφου, στην προέλευση, τους νοηματικούς συμβολισμούς και τους βηματισμούς των κυπριακών λαϊκών χορών και τέλος στα σκιαθίτικα έθιμα στο έργο του Παπαδιαμάντη, του ποιητικότερου των πεζογράφων μας και του ζωγράφου κατά τον ίδιο των «γνήσιων ελληνικών ηθών».

Είναι ακριβώς τούτα τα γνήσια ελληνικά ήθη της δικής μας ελληνικής μεγαλονήσου, που έχουν με τόση δεξιοτεχνία και φλεγόμενο δημιουργικό πάθος ζωγραφίσει οι μαθητές και οι μαθήτριες του Παγκυπρίου Γυμνασίου περιδιαβάζοντας τα χωριά και τις κωμοπόλεις της, κάτω από την εμπνευσμένη καθοδήγηση των καθηγητών τους και προπάντων του υποδιευθυντή και αργότερα γυμνασιάρχη τους Χρύσανθου Κυπριανού. Της φιλομάθειας και εργατικότητας των μαθητών αυτών, που τους γαλούχησε και τους έθρεψε η αγάπη της Λαογραφίας, εύγλωττα είναι τα πολυπληθή λαογραφικά λήμματα, που συνθέτουν τους τέσσερεις τόμους του Χρύσανθου Κυπριανού *Το Παγκύπριον Γυμνάσιον και η Λαογραφία*. Κατά πολύ εκτενέστερος του καταρτισθέντος καταλόγου των αποφοίτων – καθηγητών του Παγκυπρίου, οι οποίοι δημοσίευσαν λαογραφικές εργασίες, θα ήταν ο κατάλογος των ονομάτων των μαθητών και των μαθητριών, καθώς και των τίτλων των λαογραφικών συλλογών και εργασιών τους, που αντικατοπτρίζουν όχι μόνο τα ήθη των προγόνων τους αλλά και τα δικά τους άριστα ήθη. Οι περισσότεροι από αυτούς διέπρεψαν και διαπρέπουν ακόμα στα γράμματα, τις επιστήμες και τις τέχνες, ενώ άλλοι ανέδειξαν θέσεις αξιοζήλευτες στο στερέωμα του πολιτικοκοινωνικού βίου και των εθνικών αγώνων του τόπου.

Χαρακτηριστικά ο δεύτερος τόμος των βιβλίων του μεγάλου λαογράφου παιδαγωγού Χρύσανθου Κυπριανού κοσμεύεται με το επικό όνομα του ήρωος του Απελευθερωτικού μας Αγώνα Μάχη Γεωργάλλα, και ειδικότερα η σελίδα 176 ακτινοβολεί από το φωτοστέφανο της δόξας του με την καταγραφή από τον ίδιο του εθίμου του ξορκισμού της «ορνιθοτυφλιάς». Το ηρωικό παλικάρι όπως και οι άλλοι ήρωες – μαθητές του Παγκυπρίου με την αθάνατη θυσία τους δεν λάμπρυναν μόνο το Σχολείο της φοίτησής τους, αλλά και την πατρίδα τους. Γιατί ήταν ζυμωμένοι με τα χώματα της γης της. Από τα έγκατα τούτης της γης όπως από τον ιερό σηκό της αρχαιοελληνικής λατρείας, τον άσβηστο βωμό του ανώτερου χρέους και τα άδυτα των αδύτων μιας βαθιάς θρησκευτικής πίστης αναδύθηκαν οι δημιουργικές δυνάμεις και τα ζωοποιά οράματα, οι προαιώνιοι πόθοι, οι αποφάσεις και οι πράξεις τους, οι λόγοι και τα έργα τους. Έργα «μεγάλα τε καὶ θωμαστά», που διαγράφουν τη φυσιογνωμία και φιλοτεχνούν με ανεξίτηλους χρωστήρες το αυθεντικό πρόσωπο της Κύπρου. Έτσι μόνο μπόρεσε να θεμελιωθεί και να ριζώσει ο λαϊκός πολιτισμός της παραδοσιακής μας κληρονομιάς και των ιστορικών μας πεπρωμένων. Αυτόν τον πολιτισμό δίδαξε ο πρωτολάτης δάσκαλος της παιδαγωγούσας λαογραφίας Χρύσανθος Κυπριανός σε καλούς κέγαθούς πολί-

τες, ενάρετους ανθρώπους και ένδοξους άνδρες – ήρωες της Λευτεριάς. Για τούτο και το Παγκύπριο Γυμνάσιο, που σφυρηλάτησε και χάλκεψε τέτοιους μαθητές δικαιώνοντας των δασκάλων τους τη σφύρα και τ' αμόνι, θα μείνει για πάντα σε πείσμα κάποιων επίδοξων χαλαστών του βράχος απαρασάλευτος, των Ελληνικών Γραμμάτων «λαλέουσα» πηγή και φάρος φωτοδότης του ωραίου, του μεγάλου και του αληθινού.

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗ

Άπο τή συνεστίαση ποὺ ἀκολούθησε τήν τιμητικὴ ἐκδήλωση τοῦ 1989. Προσφώνηση ἀπὸ τὸν Κύπριο Χρυσάνθη. Ὁ Χρυσάνθος Στ. Κυπριανοῦ στὰ δεξιὰ τοῦ ὁμιλοῦντος.

ΚΟΡΥΦΑΙΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ, ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΕ ΤΗ ΓΡΑΦΙΔΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

Τόσο η αποτίμηση του έργου επιφανών λαογράφων όσο και η ανίχνευση λαογραφικών στοιχείων στην ποίηση μεγάλων ποιητών μας στοιχειοθετούν μια σειρά αξιολογών λαογραφικών μελετών του Χρύσανθου Κυπριανού, που φέρνουν στο φως σημαντικές τομές και επισημάνσεις του λαϊκού πολιτισμού της Κύπρου και της Ελλάδας. Έτσι, η διεισδυτική σκαπάνη του ειδήμονος λαογράφου δεν περιορίζεται στην κατά τόπους έρευνα, συλλογή και αξιολόγηση των παραδοσιακών επιτευγμάτων και επιβιώσεων της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, αλλά εισχωρεί όσο το δυνατό βαθύτερα και σε δευτερογενείς βιβλιακές πηγές της φιλολογικής Γραμματείας και της Λογοτεχνίας μας, προκειμένου να εντοπίσει και να αναλύσει ερμηνευτικά, να αντιπαραβάλλει και να προβάλλει πτυχές του λαϊκού βίου, του ιστορικού μας παρελθόντος και του εθνικού μας πολιτισμού. Η λαογραφική οπτική της ανακάλυψης όχι μόνο πολύτιμων ψηφιδωμάτων αλλά ολόκληρων κρυμμένων θησαυρών διευρύνεται και οξύνεται από την ασκημένη φιλολογική όραση, που έχει εντυπώσει σε έργα της παλαιότερης και της νεότερης μας ποίησης, όπως συστηματικά έχει ενδιατρίψει και σε μνημειώδη λαογραφικά κείμενα. Υπογραμμίζοντας και συγκεφαλαιώνοντας τις κυριότερες λαογραφικές συνιστώσες των έργων αυτών, μας προσοικειώνει ταυτόχρονα με τους δημιουργούς τους, τους κορυφαίους εκείνους λαογράφους και ποιητές από τον κυπριακό και ελλαδικό χώρο. Χωρίς βέβαια να παραλείπει σε αυτοτελή μελέτη του να παρουσιάσει τις καίριες θέσεις και τις ενδιαφέρουσες απόψεις πάνω στον λαϊκό πολιτισμό του κριτικού και δοκιμιογράφου Κώστα Προυσή, που τις ενστερνίζεται απόλυτα, ενισχύοντας και εμπλουτίζοντας τις δικές του αντιλήψεις και προσεγγίσεις στο θέμα του καθαυτού αντικειμένου του.

Αρχίζοντας εισαγωγικά από τη μελέτη αυτή, που την τιτλοφορεί επακριβώς *Θέσεις του Κώστα Προυσή πάνω στο λαϊκό πολιτισμό (1979)*, ο Χρύσανθος Κυπριανού μάς μεταφέρει κάποιες από τις σημαντικότερες επισημάνσεις του πάνω στην αυθεντικότητα θεμελιωδών δομών και πατροπαράδοτων θεσμών του λαϊκού μας πολιτισμού στον σύγχρονο κόσμο της επιπόλαιας μίμησης και της αλλοτρίωσης των ηθών, καθώς και κάποιες εποικοδομητικές του εισηγήσεις πάνω σε νευραλγικές πτυχές της πολιτιστικής μας παράδοσης:

«Εκείνο που τον φοβίζει δεν είναι το ξενικό κύμα που μας κατακλύζει και ξετοπίζει τη ντόπια παράδοση· εκείνο που τον τρομάζει είναι ο σπασμωδικός “συγχρονισμός”, η μίμηση, η αλόγιστη δηλαδή και χωρίς μέτρο παραδοχή των ξένων στοιχείων, η πλήρης απομάκρυνση από τη γνήσια πηγή της γόνιμης κυπριακής λογοτεχνίας, το θρύλο και το λαϊκό τραγούδι. Γιατί η τυφλή αντιγραφή κάθε τι που εισβάλλει απ’ έξω καταστρέφει τις καλύτερες

δημιουργικές ικανότητες των ατόμων και των λαών, ξεριζώνει ό,τι αιώνες ολάκεροι πάλαιψαν για να φτιάσουν και προκαλεί οδυνηρό κενό. Μια συνεχής, χωρίς περιορισμό, χωρίς μέτρο υιοθέτηση κάθε ξενικού κι ακόμα περιφρόνηση του εθνικού προβλέπει πως θα' χει σαν μοιραίο αποτέλεσμα "να σβήσουμε ασήμαντοι πνευματικά και μηδαμινοί στην απεραντοσύνη του κόσμου"». «Όσο για τη λαϊκή Τέχνη τονίζει πώς αυτή είναι μια ζωή που σφύζει και σπαρταράει γύρω μας. Ο λαϊκός τεχνίτης είναι άξιο λόγου πώς καταφέρνει να συνδυάζει με την πρακτική ωφέλεια την καλλιτεχνική του διάθεση, βγάζοντας από το χέρι του ένα δημιούργημα ωραίο και ωφέλιμο.

Σημασία έχει αυτό το ανόθευτο στα έργα τέχνης να το προσέξουμε ιδιαίτερα και να το εκτιμήσουμε, γιατί είναι πρωταρχικής σημασίας η τοπική πρωτοβουλία και η ιδιορρυθμία. Κι επαναλαμβάνεται πάλι η πεποίθηση πως είναι ανάγκη να προσέξουμε ό,τι στοιχείο σώζεται ανόθευτο στα λαϊκά έργα του τόπου μας και να το χρησιμοποιήσουμε στη ζωή μας, καλλιεργώντας το και μεγαλώνοντάς το κατάλληλα. Γιατί μπορούμε χωρίς καμιά αμφιβολία να βγάλουμε θετικά συμπεράσματα για τη ψυχосύνθεση του λαού μας, που ν' αποτελέσουν αφετηρία για παραγωγική εργασία· κι έτσι θα είναι εφικτό να γεννηθεί πνευματική παράδοση με ρίζες δυνατές πάνω σε ντόπιο χώμα.

Μια τέτοια εκτίμηση κάθε γνήσιου λαϊκού μπορεί να απομακρύνει από πολλές κακοτοπιές και να σώσει από κωμικές εκδηλώσεις νεοπλουτισμού. Στην οικοδομική και διακοσμητική του σπιτιού, για παράδειγμα, ο αρχιτέκτονας πολλά μπορεί ν' αντλήσει από τις λιτές κυπριακές γραμμές από την ανοιχτοσύνη και τη διαρρυθμισμό του λαϊκού κυπριακού σπιτιού, κι από την απλοϊκή πραχτικότητα που επικρατεί στο διάκοσμο, για να σωθεί από το αξιοθρήνητο αισθητικό μείγμα όλων των εποχών και των αρχιτεκτονικών φυσιογνωμιών όλων των λαών, που μαστίζει σήμερα».

«Στην ανοδική προσπάθεια ενός λαού, που διψά για άνθηση πνευματική, απαραίτητοι είναι πάντα οι λίγοι, ο πυρήνας μιας ομάδας ξεχωριστών ανθρώπων, που αδιάκοπα θα μεγαλώνει και θα δημιουργεί ενδιαφέροντα στα πλατύτερα λαϊκά στρώματα. Από τις πλατειές μάζες πολλά έχουν οι διαλεχτοί να ωφεληθούν στο λόγο και στην τέχνη. Όμως ποτέ δεν πρέπει να ξεχνά το χρέος της η πνευματική ηγεσία απέναντι στο σύνολο. Γιατί πρέπει να του δώσει πίσω, με την κριτική έρευνα, τις πραγματικές βιώσιμες αξίες, από πλευράς ουσίας και μορφής, ολάκερου του πολιτισμού μας».

Δύο παράλληλους ποιητικούς βίους πραγματεύεται σε δυο αντίστοιχες μελέτες του ο Χρυσάνθος Κυπριανού με το κριτικό φιλολογικό αισθητήριο και την έμπειρη λαογραφική του ματιά: τον κόσμο του λαού στην ποίηση του Κωστή Παλαμά και στον *Λυρικό Λόγο* του Κύπρου Χρυσάνθη. Στην πρώτη, που επιγράφεται *Δείγματα από τον κόσμο του λαού στην Ποίηση του Κωστή Παλαμά* (1986), εντοπίζει και σχολιάζει μέσα από παλαμικούς στίχους, μεταξύ άλλων, κάποια σημαντικά στοιχεία λαογραφικής θεματολογίας:

«Από το μαγικό κόσμο του λαού παρμένα, μέσα προληπτικά ή αποτρεπτικά συμφορών, πηγή ζωής, προέρχονται οι αναφορές του στο “αθάνατο νερό” (αλλού το θέλει: το “νέκταρ των Μακάρων”), στα “μαγιοβότανα ποτά”, στο “μαγικό γάλα”, (που συνδέεται στη λαϊκή αντίληψη με το κατέβασμα του φεγγαριού), στ’ “αντίλυπο βοτάνι”. Συναφές και το σκουλαρίκι που τούβαλε η μάνα του καθώς γεννήθηκε, σαν μέσο αποτρεπτικό θανάτου, παίρνοντας χρυσάφι για να το σκαλίσει το “από σαράντα πρωτοστέφανες νυφάδες”. αυτό το σκουλαρίκι το μεταπλάθει στο τραγούδι “Ο γυρισμός” στην Ασάλευτη Ζωή, σε “δακτυλίδι” μαγικό, σύμβολο μυστηριακό:

“Τανθρώπου και της ξωτικιάς, ω τι αρραβώνα”

Άλλη θεματική ενότητα, που πολύ του αρέσει είναι τα εξωτικά κάστρα – τα ερωτόκαστρα, κτισμένα “από των ερώτων τ’ άγια χέρια”, “τα παλάτια της Ρήγαινας”, τα μαγεμένα κάστρα, σαν το γυφτόκαστρο”, “το φουμιστό της κυρά Ρήνης”, που συνδέεται με την παράδοση της “Κυρά Ρήνης”. Την παράδοση σημειώνει στον “Πήγασο” (από τους *Καημούς της Λιμνοθάλασσας*) και με πιο πολλή λεπτομέρεια στο ωραίο τραγούδι από τις “Εκατό Φωνές” στην *Ασάλευτη Ζωή*:

“Πέρασα τη λιβαδωτή στρατούλα την κρυφή,
τη λαγκαδιά και τανηφόρι κι ήρθα στην κορφή
.....

Η Φήμη όλο ανοιχτόστομη μ’ ανέβασε ως εδώ,
η Κυρά Ρήνη ζούσ’ εδώ, της ομορφάδας το άστρο
κ’ ήρθα μια στάλα από το φέγγος της να πιω,
που στοίχισε και γήτεψε το χαλασμένο κάστρο”

Σχετικά είναι και “τα παλάτια του Ήλιου”. Πολλές φορές οι αναφορές του σ’ αυτά τα παλάτια: σημειώνω τρεις: “Ο πύργος του Ήλιου” στην *Ασάλευτη Ζωή*, *Οι Χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης* και το παλάτι του Κατεβατού στην κορφή της Λιάκουρας στον Πέμπτο Λόγο της *Φλογέρας του Βασιλιά*.

Με τα πιο πάνω συνδέονται μερικά που λέγονται για μαγεμένες εκκλησίες, που δεν τις ενοχλούν τ’ άγρια στοιχεία της φύσης, τα παλαιάματα των δαιμόνων: από μια τέτοια παράδοση οδηγημένος θα εκφραστεί με ποιητική συγκίνηση, στους πιο κάτω ανισοσύλλαβους:

“Σε μια πλαγιά της Λιάκουρας μιαν εκκλησιά χτισμένη
μιαν εκκλησιά κλεισμένη.

Κι όποιος περνά φωνές γρικά σαν κάποιιο μέσα νάναι
και να δοξολογάνε.

Κι όταν κυλά η νεροσυρμή κι όλα τα ξεριζώνει,
καθώς κοντοζυγώνει

στην εκκλησούλα την κλειστή, το δρόμο της θ’ αλλάξει
να μην τήνε πειράξει”

Συναφή είναι τα μαλλώματα των βουνών, θέμα που μεταχειρίζεται επίσης.

Το μοτίβο του σταυραετού, τώρα, του καλού οιωνού, του θεϊκού προφητικού σημαδιού, δεν το ξεχνά, στους πρώτους κιόλας στίχους της Φλογέρας του Βασιλιά στο “Γιο της Χήρας”. γι’ αυτό κι η ερμηνεία:

“Μεγάλη η χάρη του Θεού και δόξα στ’ όνομά του
κι ο σταυραϊτός είναι σταλτός από το θέλημά Του
.....
κι όποιον ισκιώνει σταυραϊτός, αυτός θα βασιλέψει”

Στη μελέτη του Ο κόσμος του λαού στο “Λυρικό Λόγο” του Κύπρου Χρυσάνθη μάς παρουσιάζει άλλα σημεία λαογραφικής θεματικής, όπως στιγμιότυπα από τον κόσμο της αγροτιάς και ειδυλλιακές γραφικές εικόνες του κυπριακού τοπίου και ειδικότερα του κυπριακού κάμπου, καθώς και υποβλητικές παραστατικές σκηνές από τη γεωργική ζωή, παραθέτοντας τους σχετικούς στίχους, που είναι συνάμα ένας φυσιολατρικός ύμνος και μια ωδή πατριδολατρίας στην κυπριακή φύση:

«Την [...] νοσταλγία της αγροτιάς, με την κοπιώδη αλλά ευτυχισμένη ζωή της κοντά στη φύση και στο Θεό, κοντά στα ταπεινά του δημιουργήματα, βλέπουμε στο μεγάλο ποίημα “Οι αποθεώσεις του κάμπου” (σελίς 387).

Παραθέτω μερικές χαρακτηριστικές εικόνες:

“Και φέρε τα βοδάμαξα ν’ αχολογήσουν
με τους σπασμένους των τροχούς σάμπως καμπάνες.
φέρτε τα βόδια μου τα δίκαιά μου κοπάδια,
τα πεταχτά κατσίκια, κλέφτες της αγάπης,
τα γαϊδουράκια τα σοφά, το μαύρο φίδι
αδέλφι των μαλλιών μου – πέρα τα βατράχια
να με θρηνήσουν με το τίμιό τους το δάκρυ”

Ακόμα μια ειδυλλιακή εικόνα:

“Οι χωρικοί και τα γελάδια μες τ’ αλώνια
πλατιά – ανοιχτά σαν να σκεπάζουνε την πλάση
κοιμούνται κι οι βαριές ανάσες τους γροικιούται
ιερές σαν ν’ αποθεώνουνε ίδρωτες και κόπους”

Και πιο κάτω:

“Χτύπα με, αγέρα δυτικέ, να νοιώσω τάχα
τη σύνδεσή μου με τη γης, προτού με πάρη
το κοφτερό δρεπάνι μες στις αποθήκες.
Καματερό μου βόδι, φύσα λίγη ανάσα
ή με τη γλώσσα χάιδεψε κι αν θες ακόμα
σφίξε με ανάμεσα νυχιού και σβώλου νάχω
την αίσθηση των ζωντανών πλασμάτων λίγο
προτού περάσω στο χρυσό αποτράβηγμά μου”

Σαν αποκορύφωμα: όταν δονηθή από την ιερή ζωή στον κάμπο, θα διατυπώση θλίψη για τα χαμένα του χρόνια στην πολυκοσμία και στην πεζότητα της πόλης:

*“Παράδεισε του κάμπου, χαίρε απ’ την καρδιά μου.
Κάνω καπνό τα χρόνια μου που περπατήσαν
σαν τον ζητιάνο μες την πόλη και τα ρίχνω
στα στήθη σου σα γιασεμιά και σα βιολέττες”*

Η σημασία εξ άλλου που δίδει στο πολύτιμο υγρό στοιχείο, το τόσο απαραίτητο στο γεωργό, φαίνεται σ’ ένα άλλο ποίημα “Η ‘κατωβρύση’ της Άλως” (σελίς 376): σημειώνω τους τελευταίους στίχους:

*“Πέρα σα στόματα χελιδονιών κεραμιδιά πιθάρια
το πάθος μολογούσανε του υγρού στοιχείου
νερό αργυρό, κρασί φλογάτο ή λάδι πράο.
Μες τον αδρό καιρό μιλούσε αδρά κι η βρύση
και μελετούσε τα ώριμα τα θέρη”*

Την ίδια ακριβώς λαχτάρα μάς δείχνει στις “Αποθεώσεις του κάμπου” (σελίς 389), που το περιλαμβάνω στα καλύτερα ποιήματά του· θα πάρω ακόμα δυο σχετικά κομμάτια:

*“Κύριε Θεέ, τη γη μ’ ανθοσυνάξεις πνίξε.
Ρίξε τη δρόσο της αυγής πάνω στις γλάστρες.
Κίνησε πρόσχαρα τ’ ανθού τα κεφαλάκια
με κάποιες αύρες πρωινές ξενυχτισμένες.
Παίξε το γάργαρο νερό κοντά στις ρίζες.
Κύριε Θεέ, τη γη μ’ ανθοσυνάξεις πνίξε”*

Και πιο πάνω:

*“Λαμποκοπά με θημωνιές ξανθός ο κάμπος
και με τ’ αθέριστα, ξανθιά μαλλιά σιτάρια
δεύτερος ήλιος πα στη γης αναλυμένος.
Της άνοιξης τα ονειράτα χρυσάφι εγίναν.
Κάθε σταγόνα της βροχής στο στάχυ χάντρα,
κάθε χυμός πηγμένη ρώμη μες τον κόκκο,
κάθε πνοή της αύρας στάλα μες το στάρι”.*

Πόσο κοντά βρίσκεται ο ποιητής στη ψυχοσύνθεση του γεωργού μπορούμε να το δούμε στους χαριτωμένους ίαμβους του ποιήματος “Ο Θεριστής” (σελίς 125). Εδώ εκφράζει την ικανοποίηση σαν έρθη η ώρα του θερισμού, μα συνάμα και την αγωνία για τη χρονιά που θα ακολουθήση:

*“Τον υπερένδοξο καρπό μαζεύει το δρεπάνι
με κίνηση ιερή,
το σώμα σέβεται τη γη και τ’ ώριμο κοτσάνι
στην ύστατη στιγμή.*

*Κι όμως το σώμα ειν' η ζωή. Το λέει η αδρή καμπύλη
την ώρα που μοχθεί
κι η συλλογή που σπαρταρά στα μάτια και στα χείλη
σαν κόκκινη αστραπή.*

*Τώρα που τέλειωσε ο καρπός θ' ανθίση νέα ελπίδα;
Του χρόνου θα μεθά
ο πράσινος πλημμυρισμός με στάχια μια αλυσίδα
την ανοιχτή ματιά;*

*Και το δρεπάνι χαιρετά του χωραφιού το δέρμα,
ξαπλώνεται ο καρπός.
Θαύμα η ελπίδα κι ένδοξη σαν ήλιος μες το γέμμα,
θαύμα κι ο παιδεμός”.*

Ωστόσο ο μεγάλος μας ποιητής και πεζογράφος Κύπρος Χρυσάνθης δεν αγάπησε και δεν ύμνησε τον κόσμο του λαού μόνο μέσα από τους λυρικούς στίχους του *Λυρικού του Λόγου*, αλλά και ως γιατρός ο ίδιος τον μελέτησε επισταμένα σε αρκετές καινοτόμες εργασίες του, τις οποίες παρουσιάζει ο Χρυσάνθος Κυπριανού στη δική του μελέτη υπό τον τίτλο *Εργασίες του Κύπρου Χρυσάνθη στον τομέα της Λαϊκής Ιατρικής* (1987). Δίδουμε ένα απόσπασμα από το τελευταίο κεφάλαιο που τιτλοφορεί “Πεδίο έρευνας της Λαϊκής Ιατρικής”, όπου καταδεικνύεται το πολύπλευρο εύρος των γνώσεων και των δημιουργικών ερευνητικών προσεγγίσεων του αείμνηστου Κύπρου Χρυσάνθη σ’ ένα ενδιαφέρον επιστημονικό πεδίο διαλεκτικής σχέσης μεταξύ Ιατρικής και Λαογραφίας:

«Στη σύντομη εργασία του πάνω στο πεδίο έρευνας της λαϊκής ιατρικής, με τίτλο “Η κατά κεφάλαια διαίρεση της δημώδους ιατρικής” δείχνει πόσο ενήμερος είναι των κατατάξεων προηγούμενων μελετητών, καθώς και του “Λαογραφικού Αρχείου”. Συζητεί ιδιαίτερα την κατάταξη του Νικόλαου Πολίτη, που χωρίζει στα εξής: “Δημώδεις ιατρική, Ιατροσόφια. Ιατροί και ιάτραινοι. Ιατροί της Κοινότητας. Χρήση ιαματικών βοτάνων, τρόποι της συλλογής αυτών. Ενέργεια μελών, δέρματος, τριχών, ονύχων ζώων. Ιαματική δύναμις μετάλλων και λίθων. Συσκευασία φαρμάκων. Θεραπευτική. Θεραπεία κατά όμοιον ή ανάλογον. Θεραπεία κατά το δόγμα ο τρώσας και ιάσεται. Θεραπεία ανυπάρχτων νόσων και κακώσεων (γύρισμα του αφαλού, σήκωμα των νεφρών κλπ.). Διαιτητική. Χειρουργική. Κτηνιατρική”

Πιστεύει πως η πιο πάνω διαίρεση μπορεί να βοηθεί τον λαογράφο αλλά καταπονεί τον ιατρό και προπαντός διευκολύνει παραλείψεις που έχουν ιατρικό ενδιαφέρον. Και προτείνει διαίρεση με ιατρική βάση, πιστεύοντας ότι τούτο δεν εμποδίζει τη λοιπή λαογραφική εργασία. Προτείνει την εξής διαίρεση:

α) Δημώδης ανατομία (Οι ονομασίες κάθε χώρας του ανθρωπίνου σώ-

ματος – επιφανειακή ανατομική – Οι ονομασίες των σπλάγχων και οι ανατομικές τους σχέσεις).

β) Δημώδης φυσιολογία (Φυσιολογικές δοξασίες του λαού, προφορικές και γραπτές. Τα δυο κεφάλαια, δημώδης ανατομία και φυσιολογία, θα αποτελέσουν τη δημώδη βιολογία, με ελάχιστες συμπληρώσεις από τον λοιπόν έμβιο κόσμο).

γ) Δημώδης νοσολογία (Δημώδεις ονομασίες των νόσων. Δημώδης αιτιολογία των νόσων. Δημώδης συμπτωματολογία. Δημώδης προγνωστική. Δημώδης προφυλακτική).

δ) Δημώδης θεραπευτική, φαρμακολογία και θεραπευτική. (Φαρμακευτικός κλάδος – ζωικά, φυτικά και ορυκτά φάρμακα – .Μαγικός κλάδος – εγχοίμηση, αποπομπή, εγκατάλειψη, ομοιοπάθεια – .Φυσικά μέσα. χειροπρακτική και μικρά χειρουργική).

ε) Λαϊκοί ιατροί και ιστορικά αυτών.

στ) Δημώδη ιατρικά βιβλία.

Πάνω στο πιο πάνω διάγραμμα βασίζεται μια μεγάλη εργασία – διάλεξη του που δόθηκε στην “Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών” και δημοσιεύτηκε με τίτλο “Η σημασία και οι δικαιοδοσίες της δημώδους ιατρικής”. Στην αρχή τονίζει τη μεγάλη αξία της δημώδους επιστήμης από επιστημονική και πολιτιστική άποψη. Αναφέρεται σε δύο αξιώματα που αλληλοσυμπληρώνονται και μας επιτρέπουν να δούμε τη σημασία της δημώδους ιατρικής: α) Το ότι ο ανθρώπινος εγκέφαλος παντού και πάντα σκέφτηκε περίπου όμοια, κάτω όμως από τις ίδιες συνθήκες και β) Ότι στο νεότερο πολιτισμό υπάρχουν σπαρμένα λείψανα παλαιών πολιτισμών. Αναπτύσσει ιδιαίτερα το δεύτερο αξίωμα για τα εγκαταλείμματα ή επιβιώματα, *Survivals in the culture* του Άγγλου εθνολόγου Edward Tylor, και τονίζει ότι “προκειμένου περί της ιατρικής μπορούμε από αυτά να σχεδιαγράψουμε έστω και ασφαλώς την αρχική ιατρική ενός τόπου και, βρίσκοντας με τις συγκρίσεις τα κοινά και πιο παλιά παγκόσμια στοιχεία να καθορίσουμε την ιατρική του αρχέγονου ανθρώπου, συμπληρώνοντας τα κενά ή επεξηγώντας σκοτεινά σημεία με παραλληλισμούς προς όμοια στοιχεία των σημερινών απολίτιστων λαών”. Σαν δεύτερο μέρος από τη δημώδη ιατρική, εκτός από τη γενική αντίληψη που θα μας δώσει της αρχέγονης ιατρικής, βρίσκει πως η έρευνα των δημωδών φαρμάκων μπορεί να μας οδηγήσει στην ανακάλυψη νέων. Και τρίτο κέρδος είναι ότι η μελέτη των δημωδών αγωγών και μεθόδων μπορεί να οδηγήσει στην ανακάλυψη καινούργιων. Πλείστες αξιόλογες συνήθειες του λαού αναφέρει για να δείξει την ορθότητα των δύο τελευταίων (φάρμακα – θεραπευτικές αγωγές).

Στα “Επιλεγόμενα” της μελέτης του ο Χρυσανθος Κυπριανού διατυπώνει συμπερασματικές κρίσεις και απόψεις για την τεράστια συμβολή του έρ-

γου του Κύπρου Χρυσάνθη όχι μόνο στη Λογοτεχνία, τα Γράμματα, την επιστημονική έρευνα και την Ιατρική, αλλά και στον τομέα της δημώδους ιατρικής, που ενδιαφέρει άμεσα το ειδικό αυτό επιστημονικό πεδίο της Λαογραφίας:

« Η μακρά ασχολία του γιατρού Κύπρου Χρυσάνθη με την εξέταση και την ερμηνεία φαινομένων, ενεργειών και αντιλήψεων που υπάγονται στη λαϊκή ιατρική, έδωσε πλούσιους καρπούς, αποτέλεσμα της πείρας του, καθώς και του επιστημονικού – ιατρικού και φιλολογικού του εξοπλισμού.

Εισχωρεί σε πολύτιμες μελέτες και μαρτυρίες Ελλήνων και ξένων σε βάθος αιώνων, εντοπίζοντας τα ουσιώδη σ' αυτές· ανατρέχει σε πολιτισμούς άλλων εποχών, άλλων λαών και τωρινών· ανεβαίνει σε αρχέγονες συνήθειες· βλέπει διαμέσου των αιώνων την κοινή σκέψη και αντίδραση των ανθρώπων· βρίσκει, συγκρίνοντας, διαφορές και κοινά σημεία· αποδεικνύεται ιδιαίτερα γνώστης των αντιλήψεων και της συμπεριφοράς του δικού μας λαού, που τον βλέπει στην ιδιαιτερότητά του αλλά και μέσα στα Πανελλήνια πλαίσια.

Το έργο του στον τομέα της λαϊκής ιατρικής από πλευράς παρουσίασης, κατάταξης, τεκμηρίωσης, σύγκρισης και ερμηνείας είναι πραγματικά αξιόλογο, σημαντικό σε περιεχόμενο κι αξιοπρόσεκτο σε έκταση, πολύπλευρο σε ποικιλία θεμάτων, που τα εξετάζει με διεισδυτικό όμμα και κριτικό πνεύμα που εντυπωσιάζει, αξιοθαύμαστο για το σεβασμό του στη σοφία και πείρα του λαού, πολύτιμο για τα στερεά συμπεράσματα, άξιο ιδιαίτερης εκτίμησης για τη σαφήνεια που είναι γραμμένο, που επιτρέπει να το παρακολουθούν με άνεση κι ενδιαφέρον κι οι μη ειδικοί ακόμα.

Η προσφορά του δασκάλου μας, του γιατρού Κύπρου Χρυσάνθη, στον τομέα της λαϊκής ιατρικής, άγνωστη στους πολλούς που τον εκτιμούν σαν λογοτέχνη και πνευματικό εργάτη, σε τίποτα δεν υστερεί της επίδοσής του σ' άλλες πτυχές των Κυπριακών γραμμάτων. Ο Κύπρος Χρυσάνθης ανέβηκε πολλές ανηφοριές και χάραξε πολλούς δρόμους, που οφείλουμε οι νεότεροι να τους κρατήσουμε ανοιχτούς».

Στην εισαγωγή του πρώτου τόμου των *Λαογραφικών Σπουδών*, που αφιερώνει στον μπροστάρη και «ιεροφάντη» της Λαογραφίας μας, τον Νέ-αρχο Κληρίδη, πλέκοντας τ^ο διθυραμβικό εγκώμιο της ανεκτίμητης προσφοράς του, ο Χρυσάνθος Κυπριανού καταθέτει ανάμεσα σε πολλά άλλα τα ακόλουθα ως προς την παιδαγωγική σφραγίδα που αποτύπωσε στα λαογραφικά δρώμενα της Κύπρου ένας μεγάλος της δάσκαλος: «Ο κ. Κληρίδης κατά την γνώμην μου είναι πρωτίστως δάσκαλος, ο οποίος συναισθάνεται την ηγετική του αποστολήν εις την κοινωνίαν και την εκδηλώνει κατά τρόπον πολύπλευρον [...]. Αλλά και όταν συλλέγη λαογραφικόν υλικόν και μελετά τα τραγούδια, τας παραδόσεις, τα τοπωνύμια, τα παραμύθια, την ιστορίαν και την αγιογραφίαν της Κύπρου και πάλιν παραμένει ο δάσκαλος, διότι όπως σημειώνει κάπου ο ίδιος, γράφει πάντα με την σκέψιν “να βοηθήση στη μόρ-

φωση των παιδιών της Κύπρου και με την αρχή πως η αγωγή των παιδιών μιας χώρας πρέπει να βασίζεται πάνω σε ντόπια μορφωτικά στοιχεία».

Στον δεύτερο τόμο επίσης των *Λαογραφικών Σπουδών*, τον αφιερωμένο «στον ακούραστο πνευματικό άνθρωπο δρα Κύπρο Χρυσάνθη», συνεχίζει στους ίδιους επαινετικούς τόνους: «Ο Νέαρχος Κληρίδη “χάρισε στην Κύπρο τους θησαυρούς της, την ψυχή της”, γιατί υπήρξε δουλευτής πάνω στην εθνική μας κληρονομιά, μέγας και πρωτοπόρος λαογράφος με την πλήρη σημασία του όρου· δηλαδή σαν ιεροφάντης μιας επιστήμης πούχει στόχο την έρευνα των εκδηλώσεων του πνευματικού, κοινωνικού και υλικού βίου του λαϊκού ανθρώπου, που αποσκοπεί κατά πρώτο λόγο στη συλλογή, στη σύγκριση και στη μελέτη όλων των στοιχείων της προφορικής και γραπτής μας παράδοσης, που ξεχωρίζει τα διακριτικά σημεία κάθε λαού, και, σε τελευταία ανάλυση, που σκύβει πάνω στις δημιουργικές δυνάμεις της εθνικής ψυχής και τονώνει τον εθνικό πολιτισμό.

Οι λαογραφικές του εργασίες είναι αμέτρητες και μας δείχνουν όλο του το πάθος να μας οδηγήσει στις ρίζες της εθνότητάς μας, ώστε ν' ανανεωθούμε και, μ' αναπτερωμένο το πνεύμα, να πιστέψουμε σε καλύτερες μέρες. Αναφέρω μερικές απ' αυτές: *Μοναστήρια της Κύπρου, Συμβολή στην ιστορία της Πιτσιλιάς. Η μονή του Μεγάλου Αγρού, Θρούλοι και παραδόσεις της Κύπρου, Κυπριακά παραμύθια για παιδιά* (τρεις τόμοι), *Ο Διγενής Ακρίτας, Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου, Ιστορίες των ζώων, Κυπριακά δημοτικά τραγούδια* (δυο τόμοι), *25 Μοναστήρια στην Κύπρο*».

Στο *Απάνθισμα από το έργο του Δημήτριου Σ. Λουκάτου* (1988), ο Χρυσάνθος Κυπριανού υπογραμμίζει για τον μεγάλο πανεπιστημιακό δάσκαλο τη λαμπρή του σταδιοδρομία και τη διεθνή του ακτινοβολία, καθώς και την πολύπτυχη επιστημονική συνεισφορά του στην αναβάθμιση και προβολή των λαογραφικών σπουδών ανά το πανελλήνιο και πέραν των ορίων του Ελληνισμού. Συνοψίζει στην εισαγωγή του τα εξής σημαντικά:

«Στοργή στο λαϊκό φορέα, που τα δημιουργήματά του είναι γεμάτα ομορφάδα και δύναμη, αποπνέουν οι εργασίες του Δημήτριου Σ. Λουκάτου, και ακλόνητη πεποίθηση πως ο κόσμος που περιγράφει δεν είναι κάτι μακρινό και νοσταλγικό, αλλά πάντα ζωντανή δημιουργική πηγή για κάτι καινούργιο. Εκείνο ακριβώς που γοητεύει στα γραψίματά του είναι η ταύτισή του με το λαϊκό δημιουργό, που γνώρισε τόσο βαθιά τη ψυχή του, όταν από μικρός ζυμώθηκε στο Αργοστόλι με τις εκδηλώσεις του και γνώρισε τους παλμούς του, τις χαρές και τους καημούς του· κι έπλασε ήθος και τρόπο ζωής. Πάνω σ' αυτό το λαό έσκυψε με θαυμασμό μια ολάκερη ζωή, με το κοφτερό μυαλό του που ασκήθηκε με λαμπρές σπουδές στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Και μελέτησε, σε βάθος και πλάτος, το λαϊκό πολιτισμό από διάφορες θέσεις (συντάκτης στο “Λαογραφικό Αρχείο” της Ακαδημίας Αθηνών, απεσταλμένος στην ύπαιθρο από την Ελληνική Κυβέρνηση, καθηγητής Πανεπιστημίων, πρόεδρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κλπ.).

Αφήνουμε στους αναγνώστες μας τη χαρά να δουν τη συστηματική κι επίμοχθη εργασία του, να παρακολουθήσουν την ενημερότητά του στον τομέα των λαογραφικών σπουδών, να εκτιμήσουν τη συστηματική του εργασία και ν' απολαύσουν τη φραστική του δύναμη και αρχοντιά».

Σε μια άλλη εισαγωγή του, στα πλαίσια της εργασίας του *Ο Λαογράφος Δρ Κυριάκος Π. Χατζηιωάννου* (1974), όπου δίδει ένα αδρομερές περίγραμμα των λαογραφικών του μελετών τεκμηριώνοντας με ενδεικτικά αποσπάσματα, γράφει για τον μεγάλο φιλόλογο ερευνητή και χαλκέντερο Κυπριολόγο, στο πολύτομο έργο του οποίου η Γλωσσολογία και η Λαογραφία συνδέονται αλληλένδετα μεταξύ τους ανατροφοδοτώντας η μία την άλλη:

« Ο Δρ Κυριάκος Χατζηιωάννου είναι αναμφισβήτητα μια μορφή στα κυπριακά γράμματα, όχι μονάχα σαν ο γνωστός εκπαιδευτικός που ανάλωσε τη ζωή του πάνω στην έδρα σ' ένα έντονο Αγώνα Αγωγής, αλλά και σαν ο επιστήμονας που συστηματικά μελέτησε τις εξωτερικές μορφές της λαϊκής μας ζωής και τις διαθέσεις και ροπές του λαού που διαφαίνονται στην πνευματική και την κοινωνική ζωή του.

Η φήμη του σαν επιστήμονα ξεπέρασε προ πολλού τα όρια της Κύπρου· απόδειξη να κληθή από τα Πανεπιστήμια Αθηνών, Βόννης και Θεσσαλονίκης για να δώσει διαλέξεις και να τιμηθή από σοβαρά επιστημονικά ιδρύματα, που τον αναγνώρισαν “εταίρον” τους· κι ή φωνή του ν' ακουστή σε πολλά διεθνή συνέδρια.

Ομολογούμε, προκειμένου να μιλήσουμε για την εργασία του σαν λαογράφου, πως βρίσκουμε πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουμε δυο από τις ιδιότητές του (γλωσσολόγου και λαογράφου) και ν' αποδώσουμε την κάθε μια χώρια από την άλλη, γιατί βρίσκουμε στην περίπτωση του πως η μια σχετίζεται με την άλλη και την ενισχύει. Η κάθε μια συνεργάζεται με την άλλη διαλευκίνοντας απορίες και προβλήματα. Η κάθε μια επικουρεί την άλλη, ώστε ν' αντιμετωπιστούν ορθά “κατά παράδοσιν” εκδηλώσεις της ζωής του λαού.

Ο Δρ Χατζηιωάννου δεν κατέγινε τόσο με τη συλλογή λαογραφικού υλικού όσο με την ανάλυση κι ερμηνεία των λαογραφικών φαινομένων. Ξεκινώντας από ένα φαινόμενο μιας εποχής, ανιχνεύει την πρώτη αρχή του, ανευρίσκει την εξέλιξή του διά μέσου των αιώνων και σε πλάτος σ' όλο τον ελληνικό χώρο, γιατί πιστεύει στο ενιαίο του ελληνικού πολιτισμού (ηθών και εθίμων, εορτών, προλήψεων και δεισιδαιμονιών). Στις διερευνήσεις του θέτει σ' ενέργεια όλο τον επιστημονικό του εξοπλισμό, κάμνει δηλαδή χρήση όλων των στη διάθεσή του επιστημών με τις οποίες έχει πολλή οικειότητα (της Γλωσσολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Φιλολογίας, Αρχαιολογίας, Ιστορίας), ανακαλύπτει τις πηγές των λαογραφικών φαινομένων κι επιτυγχάνει την ερμηνεία τους».

Ως επιστέγασμα της παρούσας αναφοράς για κάποιους σημαντικούς πνευματικούς ανθρώπους της Κύπρου και της Ελλάδας, που φώτισαν με το

πολύχροτο έργο τους τη μελέτη του λαϊκού μας πολιτισμού ανυψώνοντας την επιστημονική στάθμη των Λαογραφικών σπουδών, η γλαφυρή γραφίδα του Χρυσάνθου Κυπριανού ως αλάθητη πυξίδα μάς οδηγεί στην κορυφή της ανάβασής μας σε αυτές τις κορυφαίες μορφές: στον πρώτιστο και ύψιστο λαογράφο και πατέρα της επιστημονικής λαογραφίας, τον Νικόλαο Γ. Πολίτη. Αποσπούμε επιλεκτικά κάποια από τα γραφόμενα της εισαγωγής στη μελέτη του *Ο Νικόλαος Πολίτης και η Κύπρος* (1998):

«Σωστά έχει γραφεί για τον Νικόλαο Γ. Πολίτη ότι έχει δώσει μορφή καθαρά επιστημονική στη Λαογραφία, που την έκαμε θρησκεία του σαν αληθινός ιεροφάντης, αφοσιώθηκε ολόψυχα σ' αυτήν κι άνοιξε το δρόμο στους κατοπινούς ερευνητές για τη συγκέντρωση και τη μελέτη του λαογραφικού πλούτου του τόπου μας, όπου καθρεφτίζονται αδιάρρηκτα δεμένα με την αρχαία παράδοση ο χαρακτήρας και η εθνική συνείδηση του ελληνικού λαού. Προσπάθησε να καταδείξει ότι το ελληνικό πνεύμα διατηρήθηκε αμιγές στη γλώσσα, στον βίο και στον χαρακτήρα του λαού, και αδιάσπαστο από τα αρχαία χρόνια ως σήμερα, ότι δε βασικό θεμέλιο της εθνικής συνειδήσεως αποτελεί η κοινότης των ηθών και των εθίμων, των δοξασιών και παραδόσεων, των συναισθημάτων, των πόθων και των ελπίδων».

«Συνάμα ο Πολίτης μελετά τις αντιλήψεις, σύγχρονες και παλαιότερες, άλλων λαών, πάνω σε παγκόσμια κλίμακα, βρίσκοντας ομοιότητες και διαφορές. Γιατί όπως αναλύει την έννοια Λαογραφία, την παρουσιάζει εξελιγμένη σε συγκριτική επιστήμη, που έχει σκοπό να ερμηνεύσει τις εκδηλώσεις εκείνες του βίου των πολιτισμένων λαών, όσες δεν προήλθαν από επίδραση γνωστών ιστορικών προσώπων, αλλά είναι συνέχεια, ή διαδοχή, ή μεταβολή, ή παραφθορά εκδηλώσεων του κοινωνικού βίου του παρελθόντος. Στις αναζητήσεις του βασίστηκε στις ανθρωπολογικές θεωρίες του Tylor (που μιλά για επιβιώματα), καθώς και στις φιλολογικές γνώμες του Dieterich (που δέχεται ολόκληρο στρώμα θρησκευτικών παραστάσεων, δημιούργημα της προϊστορικής περιόδου) αλλά καινοτομεί, γιατί δέχεται σύγχρονη δημιουργία που τα προϊόντα της αφομοιώνονται ή συνάπτονται στενά με την παράδοση, εφ' όσον οι πνευματικές δυνάμεις του λαού ουδέποτε παύουν να ενεργούν.

Νοιώθει δέος όποιος μελετά τον Νικόλαο Πολίτη από τη γνωριμία του σε βάθος και έκταση των ελληνικών πραγμάτων, αλλά συνάμα για το βαθμό που κατέχει τις τωρινές και παλαιότερες συνήθειες και αντιλήψεις, σε πλείστους τομείς, των διαφόρων λαών, ιστορικών και πρωτόγονων ακόμη, γιατί αποδεικνύεται γνώστης των δεδομένων της θρησκείας, αρχαιολογίας, ιστορίας, εθνολογίας, κοινωνιολογίας, γλωσσολογίας. Κι ακόμα εντυπωσιάζει η χρήση μιας πλούσιας βιβλιογραφίας».

Ειδικά για την Κύπρο βρήκα ότι αντλεί από ανακοινώσεις και δημοσιεύσεις των Κων/τίνου Ν. Παπαδόπουλου, Δ. Σάρρου, Χρ. Γ. Παντελίδη, Ξ. Φαρμακίδη, Χρ. Αποστολίδη, Θ. Πρωτοπαπά, Πολυξένης Λοιζιάδος, Χαρ. Παπα-

δόπουλου, Ι. Χατζηγιάννου και Σίμου Μενάρδου, (του τελευταίου βασίστηκε επίσης σε γνώμες και ερμηνείες που του είχε ζητήσει), καθώς και σε μικρή συλλογή παροιμιών που του έδωσε ο γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Ιωάννης Δέλλιος. Κυρίως όμως κάνει ευρεία χρήση των βιβλίων των: α) Γεωργίου Λουκά Φιλολογικά επισκέψεις των εν τω βίω των νεωτέρων Κυπρίων μνημείων των αρχαίων (1874), και β) Αθανάσιου Α. Σακελλάριου Τα Κυπριακά (τόμος Α': Γεωγραφία, ιστορία, δημόσιος και ιδιωτικός βίος - 1890) (τόμος Β' : Η εν Κύπρω γλώσσα-1891).

Ωστόσο, ο Χρυσάνθος Κυπριανού ασχολήθηκε και με πολλούς άλλους πρωτεργάτες και θιασώτες της λαογραφίας από τον ελλαδικό και κυπριακό χώρο, όπως και συστηματικούς ή κατά καιρούς μελετητές γνωστών και άγνωστων πτυχών του λαϊκού μας πολιτισμού. Το μαρτυρούν οι σχετικές δημοσιεύσεις του, που αναδημοσιεύονται στο βιβλίο του Λαογραφικό Απάνθισμα (1989), τα περιεχόμενα του οποίου διακρίνει στα "Θέματα" του Α' μέρους και στα "Πρόσωπα" του Β' μέρους. Μερικά από τα πρόσωπα αυτά είναι ο Γεώργιος Α. Μέγας, ο Ιωάννης Συκουτρής, ο Ξενοφών Π. Φαρμακίδης, ο Νεοκλής Γ. Κυριαζής, ο Άνθιμος Πανάρετος, ο Γεώργιος Χ. Παπαχαραλάμπους, ο Κώστας Α. Πηλαβάκης, ο Κωνσταντίνος Γ. Γιαγκουλλής, ο Γεώργιος Ν. Χατζηκωστής κ. ά..

Όσον αφορά στον ίδιο τον Χρυσάνθο Κυπριανού και μόνο το πολύτομο και μνημειώδες έργο της Λαογραφικής Κύπρου, που διεύθυνε επί τρεις και πλέον δεκαετίες, αποτελεί πνευματικό κεφάλαιο και εθνική παρακαταθήκη όχι μόνο για την Κύπρο αλλά και ολόκληρο τον Ελληνισμό. Επιπλέον, τόσο το πλήθος των μελετών του όσο και τα πολλά λαογραφικά του βιβλία είναι και θα παραμείνουν αστείρευτες πηγές γνώσης και προκοπής για τον μελετητή της Λαογραφίας, αλλά και τον απλό αναγνώστη, που θέλει από κοντινότερη απόσταση και όσο το δυνατό βαθύτερα να γνωρίσει τις ρίζες της εθνικής του κληρονομιάς.

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗ

Σημείωση: Η ορθογραφία και η στίξη των ανθολογούμενων κειμένων διατηρήθηκε στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Α. ΡΗΓΑΤΟΣ*

ΔΗΛΗΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΔΗΛΗΤΗΡΙΑΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Με χαρά μου πληροφορήθηκα από την κυρία Λούλα Χρυσάνθη την αξιέπαινη πρόθεση του περιοδικού «Πνευματική Κύπρος» να εκδώσει τιμητικό αφιέρωμα για τον λαογράφο Χρυσάνθο Κυπριανού. Η γνωριμία μου με τον κορυφαίο σύγχρονο λαογράφο της Κύπρου είχε γίνει μέσω του αείμνηστου Κύπρου Χρυσάνθη και είχε εδραιωθεί λόγω των κοινών ενδιαφερόντων. Θεωρώ τους τόμους των σειρών «Λαογραφική Κύπρος» και «Πανόραμα Λαογραφίας» ως πολύτιμο καταπίστευμα του λαϊκού πολιτισμού της Κύπρου. Ο Χρ. Κυπριανού κέρδισε τη δική του επίζηλη θέση στο χώρο της κυπριακής και της ελληνικής λαογραφίας. Όχι μόνο γιατί διέσωσε, κατέγραψε, σχολίασε και ερμήνευσε λαογραφική ύλη, αλλά και δίδαξε και έπεισε πολλούς ακόμα να καταγράψουν και να δημοσιεύσουν. Του αξίζει κάθε τιμή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χρήση ουσιών για πρόκληση βλάβης στην υγεία ή για τερματισμό της ζωής χάνεται στο βάθος του χρόνου. Μαρτυρίες υπάρχουν για παλαιότερα από το 3000 π.Χ. Σύγγραμμα του Κινέζου αυτοκράτορα Σιν Νουνγκ, που υπολογίζεται ότι γράφτηκε το 2699 π.Χ. περιλαμβάνει λεπτομέρειες για φαρμακευτικά φυτά, φάρμακα και δηλητήρια. Εξάλλου, είναι γνωστό πως πρωτόγονοι λαοί δηλητηρίαζαν την αιχμή των βελών τους με τον οπό διαφόρων φυτών. Έτσι μάθαμε το κουράριο από τους ιθαγενείς της Αμερικής, τον στρόφανθο από την τροπική Αφρική, τον κύαμο καλαβάρια από τη Δυτική Αφρική, τον ακόνιτο από την Ινδία. Αλλά πανάρχαια είναι η γνώση των δηλητηρίων και στους πολιτισμούς των χωρών της Μεσογείου. Στην Ελληνική Μυθολογία, ο Ηρακλής είχε φρικτό τέλος εξαιτίας του δηλητηριασμένου χιτώνα που με δολιότητα έδωσε στη σύντροφό του ο Κένταυρος Νέσσος. Η Κίρκη, κόρη του Ήλιου, δηλητηρίασε το σύζυγό της βασιλιά των Σαρματών. Η ανηψιά της Μήδεια είχε πλούσια δράση ως φαρμακεύτρια. Αλλά, αυτά θα τα δούμε αναλυτικότερα στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Οι ιστορικοί χρόνοι καταγράφουν πολύ περισσότερες δηλητηριάσεις στον ελλαδικό χώρο, στην Περσική επικράτεια, στα κράτη των διαδόχων του Αλεξάνδρου. Εκεί, όμως, όπου η συχνότητα δολοφονικών δηλητηριάσεων ξεπερ-

* Ο Γεράσιμος Ρηγάτος είναι συγγραφέας, επικ. καθηγητής της Ιατρικής και επίτιμος διδάκτωρ του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

νά κάθε προηγούμενο, είναι η αρχαία Ρώμη. Η συνήθεια διατηρήθηκε, αν και όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, στο ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, το μετέπειτα Βυζάντιο επίσης, διατηρήθηκε και κατά τους μέσους χρόνους. Στη Ρώμη του 14^{ου} αιώνα η Λουκρητία, κόρη της φημισμένης οικογένειας Βοργία, θα γίνει διάσημη και θα περάσει στην ιστορία ως μεγάλη δηλητηριάστρια. Η παράδοση των εγκληματικών δηλητηριάσεων συνεχίστηκε σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο. Πολιτικές σκοπιμότητες, κληρονομικοί λόγοι, εκδίκηση για σοβαρές ή λιγότερο σοβαρές αιτίες και ερωτική αντιζηλία είναι ανάμεσα στους λόγους που ωθούν δηλητηριαστές και δηλητηριάστριες στη μεθοδευμένη τους δράση. Ακόμη και τον 19^ο αιώνα το πρόβλημα ήταν τόσο σοβαρό, ώστε να θεσπιστεί σε αρκετές χώρες της Ευρώπης πολύ αυστηρή νομοθεσία. Είναι δε ευρύτερα γνωστές πολλές και πολύχροτες δίκες φαρμακευτών και φαρμακευτριών που έγιναν στη Γαλλία τον 19^ο αιώνα.

Το θέμα των δηλητηρίων και των δηλητηριάσεων είναι, βέβαια, τεράστιο και η μελέτη του θα απαιτούσε μακροχρόνια έρευνα και πολύτομη συγγραφή. Στο σημείωμα που ακολουθεί θα δώσουμε ένα αδρό περίγραμμα του ζητήματος, όπως αυτό αποτυπώνεται σε μύθους, ιστορικές δέλτους και λογοτεχνικά δημιουργήματα του ευρύτερου Ελληνισμού.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Η λέξη

Η λέξη *δηλητηρίασις* δεν ανευρίσκεται στα έργα του Ιπποκράτη. Αναφέρεται, όμως, η λέξη *δήλησις*, που σημαίνει τη βλάβη, τη φθορά, αλλά και την κακουργία: *επί δηλήσει δε και αδικίη εἶρξιεν* (Ιπποκράτης, Ὀρκος) ¹ ή *αλεξιτήριον είναι της επιφερομένης δηλήσεως* (Θεόφραστος) ². Στην αρχαία γραμματεία βρίσκουμε και τη λέξη *δηλητήρ(-ος)*, που σημαίνει τον φθορέα, τον καταστροφέα, τον βλαπτικό. Υπάρχει επίσης το επίθετο (ο και η) *δηλητήριος*, (το) *δηλητήριο* που σημαίνουν το βλαπτικό: *δηλητήριος αύρα*, γράφει τον βλαπτικό αέρα ο Παύλος ο Αιγινήτης ². Με την έννοια του βλαπτικού αναφέρεται η λέξη και στον Ησύχιο, που γράφει: *δηλητήριο φάρμακον, βοτάνη θανάσιμος* ³. Με την έννοια αυτή χρησιμοποιεί τη λέξη ο Ηρωδιανός (2^{ος}- 3^{ος} αι. μ.Χ.) στην ιστορική του συγγραφή: *...ειώθασι βασιλείς εκάστοτε προ πάσης τροφής λαμβάνειν κώλυμα δηλητηρίων, ουσία δηλαδή που θα εξουδετέρωνε το δηλητήριο που τυχόν είχε βάλει κάποιος στην τροφή. Και σε άλλο σημείο: έδωκε δε αυτοίς και δηλητήρια φάρμακα.*

Με την ίδια έννοια, της βλαπτικής για την υγεία και τη ζωή ουσίας, διαθρεΐται η λέξη ως σήμερα, τουλάχιστον στην κυριολεξία. Το λεξικό Μπαμπινιώτη ⁴ γράφει: *Φυσική ή χημική ουσία, η οποία, όταν εισαχθεί στον οργανισμό ανθρώπου ή ζώου σε ικανή ποσότητα, προκαλεί σωματικές διαταραχές, σοβαρές βλάβες ή και θάνατο. Η λέξη έχει επίσης μεταφορικές έννοιες. Δηλητήριο λέγεται κάθε πικρή ουσία, αλλά και κάθε λόγος ή ενέργεια που προκαλεί μεγάλη θλίψη.*

Στη Μυθολογία

Αναφερθήκαμε ήδη στην «Εισαγωγή» στην αρχαιότητα, αλλά και την οικουμενικότητα των γνώσεων των σχετικών με τα δηλητήρια και τις δηλητηριάσεις. Η Ελληνική Μυθολογία είναι γεμάτη από τέτοιες αναφορές, από τις οποίες εδώ θα σταχυολογήσουμε τις πιο οικείες στη συλλογική μας μνήμη.

Είναι καλά γνωστός από την Οδύσσεια ο μύθος της μάγισσας Κίρκης, η οποία με τα μαγικά της βοτάνια μεταμόρφωσε τους συντρόφους του Οδυσσέα σε χοίρους. Ή - αν δεν τους μεταμόρφωσε - τους έκανε τουλάχιστον να αισθάνονται χοίροι, αν υποθέσουμε ότι το δηλητήριο που τους έδωσε ήταν ένα ισχυρό παραισθησιογόνο. Στον ίδιο μύθο της θεάς-μάγισσας Κίρκης, κόρης του Ήλιου και αδελφής του βασιλιά της Κολχίδας Αιήτη, μαθαίνουμε και για τα αντίδοτα και για τα προφυλακτικά από δηλητηριάσεις μέσα. Ένα τέτοιο φάρμακο δίνει ο Ερμής στον Οδυσσέα, για να μη τον πιάσουν τα μάγια της Κίρκης. Το βοτάνι αυτό ο Όμηρος το ονομάζει μώλυ κι έχει μαύρη ρίζα και γαλακτόχρωμο άνθος:

*ρίζη μεν μέλαν έσχε, γάλακτι δ' είκελον άνθος ·
μώλυ δε μιν καλέουσι θεοί....*

κ 304-305 ⁵

Δηλητήρια αναφέρονται και σε άλλους μύθους. Σύμφωνα με την πανάρχαια και παγκόσμια πρακτική, τα βέλη δηλητηριάζονταν με διάφορα φυτικά δηλητήρια, ώστε να γίνονται θανατηφόρα. Με κάποιο βότανο έκανε δηλητηριώδη και τα δικά του βέλη ο ήρωας Ηρακλής. Αναφέρεται στη μυθολογία μας το ατύχημα εκείνο, κατά το οποίο ένα φαρμακερό βέλος του Ηρακλή καρφώνεται στο πόδι του θεραπευτή Κένταυρου Χείρωνα. Παρόλο που ο ίδιος ο Ηρακλής απέσπασε το βέλος και ο Χείρων περιποιήθηκε το τραύμα του με όσα βότανα γνώριζε, τα αποτελέσματα ήταν ολέθρια. Το δηλητήριο δεν μπορούσε να εξουδετερωθεί. Φρικτοί πόνοι βασάνιζαν τον Κένταυρο, που όμως, ως αθάνατος, δεν μπορούσε να βρει τη λύτρωση του θανάτου. Μετά από πολλές παρακλήσεις ο Δίας επέτρεψε να πάρει ο Προμηθέας την αθανασία του Χείρωνα, για να μπορέσει αυτός να βρει στο θάνατο την ανακούφιση των πόνων του από το φρικτό δηλητήριο⁶.

Ανάλογη, όμως, ήταν και η μοίρα του Ηρακλή. Όταν το δηλητηριασμένο βέλος του βρήκε τον Κένταυρο Νέσσο στην καρδιά, αυτός ετοίμασε την εκδίκησή του, σ' ένα χιτώνα ποτισμένο από δηλητήριο. Όταν αργότερα η Δηϊάνειρα του έδωσε τον χιτώνα, έχοντας την ψευδαίσθηση ότι έτσι δεν θα την απατήσει ξανά, ο Ηρακλής έζησε το ίδιο μαρτύριο με τα θύματά του. Το δηλητήριο του χιτώνα εισχώρησε σε όλο του το σώμα. Με κάθε προσπάθεια να βγάλει τον χιτώνα, λουρίδες από το δέρμα του ξεκολλούσαν μαζί με το ύφασμα. Μη αντέχοντας άλλο τους πόνους αυτοπυρπολήθηκε, κερδίζοντας τη θέση του στον Όλυμπο κοντά στον πατέρα του Δία.

Ο ίδιος ο Ηρακλής είναι υπεύθυνος, πάντα κατά τη μυθολογία, για ένα από τα ισχυρά δηλητήρια που υπάρχουν στη γη, το οποίο δημιουργήθηκε όταν, σε εκπλήρωση ενός από τους άθλους που του είχαν ανατεθεί, έφερε στη γη τον τρικέφαλο σκύλο του Άδη, τον Κέρβερο. Ο σκύλος αντιστεκόταν κατά το ανέβασμά του, όχι μόνο γιατί η γη δεν ήταν το περιβάλλον του, αλλά και γιατί τον θάμπωνε το φως του ήλιου. Γάβγιζε, λοιπόν, ασταμάτητα. Τα σάλια του, που έπεφταν στη γη από τα τρία στόματά, του, δημιουργούσαν το φυτό ακόνιτος, που είναι δηλητηριώδες και ψευδαισθησιογόνο⁷. Ο λαός μας σήμερα το λέει *στριγγλοβότανο* και το συνδέει επίσης με κακοποιές δυνάμεις⁸.

Με δηλητήριο από αυτό το βοτάνι η Μήδεια προσπάθησε να δηλητηριάσει τον ήρωα Θησέα. Όπως λέει ο μύθος, ο Αιγέας αγνοούσε τη γέννηση του Θησέα στην Τροιζήνα από την Αίθρα. Μάλιστα ως άτεκνο παντρεύτηκε τον Αιγέα, υποσχόμενη ότι με τα θεραπευτικά μέσα που γνώριζε μπορούσε να του δώσει ό,τι δεν είχαν επιτύχει να του δώσουν οι άλλες γυναίκες. Για το λόγο αυτόν, της πρόσφερε ο Αιγέας καταφύγιο στην Αθήνα, μετά τη δολοφονία των παιδιών της. Κατά τη συνάντησή τους, η Μήδεια αναγνώρισε τον Θησέα και φοβήθηκε ότι αυτός θα έπαιρνε τον θρόνο του πατέρα του, στερώντας το δικαίωμα αυτό από τον γιό της Μήδο, που είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει με τον Αιγέα. Κι έπεισε τον σύζυγό της να προσφέρει στον Θησέα, τον οποίο αυτός δεν είχε ακόμη αναγνωρίσει, μια κούπα κρασί μέσα στο οποίο είχε προσθέσει το φοβερό δηλητήριο ακόνιτο. Τελευταία στιγμή, από κάποια αντικείμενα (ίσως το ξίφος - οι μύθοι παραλλάσσουν), ο Αιγέας αναγνώρισε τον Θησέα. Και, πετώντας μακριά την κούπα, του έσωσε τη ζωή και προχώρησε στην αναγνώριση^{6,7}.

Κι άλλα δηλητήρια ήταν γνωστά στη Μήδεια. (Κι εκτός από αυτή, βέβαια, και σε πλήθος άλλων ανθρώπων που είχαν σχέσεις με τη γη, με τα βότανα ή με τη θεραπευτική). Γνώριζε ακόμα και πολλά φάρμακα. Κάποτε οι ίδιες ουσίες μπορούσε να είναι, ανάλογα με τη δόση, τον τρόπο παρασκευής και άλλες παραμέτρους, είτε θεραπευτικές είτε δηλητηριώδεις. Με τη Μήδεια συνδέει η παράδοση και το κολχικό, φυτό με ουσίες δηλητηριώδεις, αλλά και φάρμακο άριστο (έως και τον 20^ο αιώνα) για τις κρίσεις της ουρικής αρθρίτιδας (*κολχικίνη*)⁸. Κι όχι μόνο γνώριζε, αλλά και χρησιμοποιούσε τις γνώσεις της. Γι' αυτό και ο Ευριπίδης γράφει γι' αυτήν ότι ήταν επικίνδυνη για τους εχθρούς της και χρήσιμη για τους φίλους της⁹:

βαρείαν εχθροίς και φίλοισιν ευμενή

(Στίχος 809)

Θύματα του μίσους της και ο Κρέων και η κόρη του, για χάρη της οποί-
ας την εγκατέλειψε ο Θησέας, πυροδοτώντας την τραγωδία που θα ακολου-
θούσε. Τα αποτελέσματα των δηλητηρίων της τα ανακοινώνει σ' αυτή και σε
μας ο αγγελιοφόρος:

Όλωλεν η τύραννος αρτίως κόρη
Κρέων θ' ο φύσας, φαρμάκων των σων ύπο.

(Στίχοι 1125-6),

δηλαδή: πέθανε η κόρη του άρχοντα πριν λίγο και ο Κρέων που τη γέννησε, εξαιτίας των δικών σου φαρμάκων.

Εκτός από τα φυτικά δηλητήρια υπάρχουν και δηλητήρια από ζώα, κυρίως εκείνα των ιοβόλων όφρων. Ήδη στη μυθολογία των Τρωικών έχουμε τις μακροχρόνιες επιπτώσεις του δαγκώματος από φίδι του Φιλοκτήτη. Γράφει γι' αυτόν ο Όμηρος στην Ιλιάδα:

άλλ' ο μεν εν νήσω κείτο κρατερ' άλγεα πάσχων,
Λήμνω εν ηγαθέη, όθι μιν λίπον υίες Αχαιών
έλκει μοχθίζοντα κακώ ολοόφρονος ύδρου...

(B 721-723) ¹⁰

Δηλαδή: αλλά αυτός (ενν. ο Φιλοκτήτης) κείτοταν στο νησί υποφέροντας δυνατούς πόνους, στην όμορφη Λήμνο, όπου τον άφησαν οι Αχαιοί να βασανίζεται από την κακή πληγή του φαρμακερού φιδιού. Τον μύθο του Φιλοκτήτη επεξεργάστηκε με τον απαράμιλλο τρόπο του ο Σοφοκλής στην ομώνυμη τραγωδία του ¹¹. Η αποστολή των Ελλήνων θα τον βρει:

.....αγρία
νόσω καταφθίνοντα της ανδροφθόρου
πληγέντ' εχίδνης αγρίω χαράγματι...

δηλαδή να λιώνει από αρρώστια κακή, γιατί τον πλήγωσε η φονική οχιά με δάγκωμα φαρμακερό. Με δηλητήριο που, χρόνια μετά, εξακολουθούσε να βαστά μέσα σε φοβερούς πόνους και άθλια τοπική κατάσταση, ένα γενναίο αλλά άτυχο στρατιώτη.

Ορισμένα άλλα πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις που θρυλούνται από τη μυθολογία, θα μπορούσαν να εξηγηθούν, αν δεχθούμε τη μεσολάβηση ορισμένων δηλητηρίων με δράση στην ψυχική σφαίρα. Ο Γκρέιβς ⁶ θεωρεί τους σατύρους ως μέλη φυλής με τοτέμ τον τράγο και τους κενταύρους ως μέλη άλλης φυλής με τοτέμ το άλογο, ως μαινάδες δε το «γυναικομάνι» τους. Θεωρεί πως ούτε το κρασί ούτε το ποτό από κισσό μπορούν να προκαλέσουν αυτά που εμφάνιζαν, σύμφωνα με τις υπάρχουσες μαρτυρίες, οι μαινάδες. Είναι δε πεπεισμένος πως τα ποτά αυτά συνόδευαν την κατανάλωση ενός δηλητηριώδουςμανιταριού (*amanita muscaria*) που «προκαλούσε παραισθήσεις, αλόγιστο ρεμπελιό, προφητική ενόραση, ερωτική δραστηριότητα και αξιοσημείωτη μυική ρώμη. Ύστερα από λίγες ώρες σε αυτή την έκσταση, ακολουθούσε πλήρης αδράνεια» ⁶.

Το «ταύρειον αίμα»

Ενώ όλα τα δηλητήρια χρησιμοποιούνται σε διάφορες χρονικές περιόδους, ορισμένα καταγράφουν μια αυτόνομη και έντονη παρουσία στο ιστορικό και το φιλολογικό γίγνεσθαι. Δύο από τα δηλητήρια αυτά, τα οποία θα εξετάσουμε αναλυτικότερα, είναι το κώνειο και το ταύρειον αίμα.

Η δηλητηρίαση με ταύρειον αίμα αναφέρεται συχνά όχι μόνο από τους αρχαίους συγγραφείς, αλλά ακόμα και από σύγχρονους ιατροϊστορικούς, που προσπαθούν να διαφωτίσουν το μυστήριο που περιβάλλει το δραστικό αυτό δηλητήριο ^{12, 13}. Ο πατέρας της ιστορίας Ηρόδοτος (5^{ος} αι. π.Χ.) μνημονεύει το ταύρειον αίμα, αναφερόμενος στην αυτοκτονία του Ψαμμίτιχου, του τελευταίου βασιλιά της Αιγύπτου, που τον νίκησαν και τον αιχμαλώτισαν οι Πέρσες: «*απιστάς γαρ Αιγυπτίους ήλω, επεί δε επάϊστος εγένετο υπό Καμβύσεο, αίμα ταύρου πιών απέθανε παραχρήμα*». Φαίνεται ότι το δηλητήριο ήταν όχι μόνο αποτελεσματικό, αλλά και δρούσε γρήγορα.

Ο Πλούταρχος ¹⁵ (1^{ος} αι. μ.Χ.) διασώζει στοιχεία για την αυτοκτονία του Θεμιστοκλέους με ταύρειον αίμα. Θυμίζουμε πως μετά (και παρά) τη νίκη στη Σαλαμίνα ο Θεμιστοκλής κατηγορήθηκε ως προδότης και για να σώσει τη ζωή του αυτοεξορίσθηκε στην επικράτεια του βασιλιά της Περσίας Αρταξέρξη. Αυτός, με σκοπιμότητα που ήταν φανερή στον Θεμιστοκλή, τον τίμησε και του παραχώρησε μεγάλες εκτάσεις στη Μαγνησία της Μικράς Ασίας. Όταν αργότερα θέλησε να τον χρησιμοποιήσει ως σύμβουλο για μία νέα εκστρατεία κατά της Ελλάδος, ο Θεμιστοκλής αυτοκτόνησε με δηλητήριο. Γράφει ο Πλούταρχος: «*...βουλευσάμενος επιθείναι τω βίω των τελευταίων πρέπουσαν έθυσε τοις θεοίς και τους φίλους συναγαγών και δεξιωσάμενος, ως μεν ο πολύς λόγος αίμα ταύρειον πιών, ως δ' ένιοι, φάρμακον εφήμερον προσενεγκάμενος εν Μαγνησία, κατέστρεψε πέντε προς τοις εξήκοντα βεβιωκώς έτη*». Αφού θυσιάσε, λοιπόν, στους θεούς και δεξιώθηκε τους φίλους, αυτοκτόνησε στα 65 του χρόνια πίνοντας ταύρειον αίμα, όπως λένε οι περισσότεροι, ή το δηλητήριο που ονομαζόταν εφήμερο, όπως λένε μερικοί άλλοι (και για το οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο σημείο).

Τη δραστικότητα του δηλητηρίου κατέγραψαν, εκτός από τους ιστορικούς, και οι τεχνίτες του λόγου. Σε ένα σωζόμενο απόσπασμα του χαμένου δράματος του Σοφοκλέους *Ελένη*, ο ποιητής εμφανίζει την ομώνυμη ηρωίδα να δηλώνει:

*Εμί δε λώστον αίμα ταύρειον πιείν
και μη τι πλείους τώνδ' έχειν δυσφημίας.*

Δηλαδή, καλύτερα να πιω ταύρειον αίμα, παρά να δυσφημισθώ περισσότερο.

Αλλά και ο κωμικός λόγος του Αριστοφάνη αναφέρεται στο δηλητήριο. Στους *Ιππείς*¹⁷ ο συγγραφέας βάζει τον Νικία και τον Δημοσθένη να συζη-

τούν απελπισμένοι μετά την επικράτηση του Κλέωνα και να φοβούνται πως όσα τους περιμένουν είναι περισσότερα από όσα τράβηξε ο Θεμιστοκλής:

*Βέλτιον ημίν αίμα ταύρου πιείν,
ο Θεμιστοκλέους γαρ θάνατος αιρετώτερος....*

(Καλύτερα για μας να πιούμε αίμα ταύρου, γιατί ο θάνατος του Θεμιστοκλέους είναι προτιμότερος).

Το ταύρειον αίμα εντυπωσίαζε τόσο πολύ τους αρχαίους εξαιτίας της δραστηρότητάς του, ώστε να αναφέρονται σ' αυτό ακόμα και γεωγράφοι, όταν περιγράφουν τόπους, στους οποίους συνέβη κάποια αυτοκτονία με αυτό. Ο Στράβων (1^{ος} αι. π.Χ.), αναφέροντας κάποιον τόπο της Φρυγίας, τον συνδέει με την αυτοκτονία του Μίδα («ηνίκα αίμα ταύρου πίνοντα απελθείν εις το χρεών...»). Και ο Πausανίας (2^{ος} αι. μ.Χ.), στα Αχαϊκά, αναφερόμενος σε ναό και στις ιέρειες του ναού της Γαίας, γράφει πως αυτές έπρεπε να είναι παρθένες. Η δοκιμασία γινόταν με τη χορήγηση ταύρειου αίματος, που πιστευόταν ατοξικό για τις παρθένες. Όσες όμως δεν ήταν παρθένες, με τη λήψη του είχαν αυτομάτως και την τιμωρία τους, τη δηλητηρίαση: «...πίνουσαι αίμα ταύρου δοκιμάζονται· η δ' αν αυτών τύχη μη αληθείουσα αυτίκα εκ τούτου την δίκην έσχε....»¹⁸.

Με το ταύρειον αίμα ασχολήθηκαν, όπως ήταν φυσικό, και οι γιατροί της αρχαιότητας. Ο Νίκανδρος ο Κολοφώνιος (3^{ος} αι. π.Χ.)¹⁹ στο έργο του Αλεξιφάρμακα περιγράφει τα συμπτώματα δηλητηρίασης (στ. 312-318) την οποία αποδίδει στην πήξη του ταύρειου αίματος στο στήθος και την πνιγμονή που προκαλεί, με τελική παύση της αναπνοής:

*...θρομβούται δε ενί τεύχει γαστρός
φράσσουσι δε πόροι, το δε θλίβεται ένδοθι πνεύμα...*

(Στίχοι 315-316)

Ο Σχολιαστής²⁰ του Νικάνδρου σημειώνει: «το ταύρειον αίμα φησί Πραξαγόρας πινόμενον πήγνυσθαι εν τω στήθει και θρομβούσθαι, έπειτα, συνεχομένων των πνοών, θνήσκειν ποιεί, ου λανθάνει δε πινόμενον, ώσπερ, και τα άλλα δηλητήρια πολλάκις αγνοούνται· έστι γαρ εντονώτερον του των άλλων ζώνων αίματος - ως Αριστοτέλης- διώ και αφρόνως είπεν τινές αποκαρτερούντες πίνουσιν αυτό και τελευτώσιν». Θεωρείται, δηλαδή, ότι το δηλητήριο αυτό δεν αστοχεί κι αυτό γιατί, όπως υποστήριξε και ο Αριστοτέλης, το αίμα του ταύρου είναι «εντονότερο» από εκείνο άλλων ζώνων.

Ο (Ψευδο)Διοσκουρίδης (ίσως 3^{ος}-4^{ος} αι. μ.Χ.) στο Περί δηλητηρίων, φαρμάκων και της αυτών προφυλακής και θεραπείας έργο του γράφει: «Αίμα δε ταύρειον νεοσφαγές ποθέν δύσπνοιαν επιφέρει και πνιγμόν· εμφράττον τους περί τα παρίσθμια και την κατάποσιν πόρους μετά σπασμού ισχυρού· ευρίσκεται τε επ' αυτών η γλώττα ερυθρά, και οδόντες βε-

βαμμένοι και θρομβία μεταξύ αυτών. Εφ' ων τον έμετον παραιτούμεθα, των θρόμβων μάλλον εν τω στομάχω σφηνουμένων, δια το μετεωρίζεσθαι αυτούς κατά την ολκήν». Δηλαδή, αν κάποιος πιει αίμα ταύρου, θα πάθει δύσπνοια, γιατί φράζει με ισχυρό σπασμό τα παρίσθμια και τους αγωγούς που σχετίζονται με την κατάποση. Σ' αυτούς βρίσκεται η γλώσσα κόκκινη και τα δόντια βαμμένα και βρίσκονται θρόμβοι ανάμεσά τους. Στις περιπτώσεις αυτές παραιτούμαστε από την πρόκληση εμέτου, επειδή οι θρόμβοι μάλλον έχουν ενσφηνωθεί στο στομάχι και έχουμε μετεωρισμό. Χορηγούνται δε όσα φάρμακα μπορούν να διαλύσουν τα πήγματα του αίματος και να προκαλέσουν κένωση της κοιλιάς ²¹.

Όσο για αντιδότα υπάρχουν πολλά και αμφίβολης δράσης. Ο Διοσκουρίδης (1^{ος} αι. μ.Χ.) πιστεύει πως βοηθούν τα άγουρα σύκα (όλυνθοι) με ξύδι, το ξύδι με νίτρο και σίλφιο, πυτία από κατσίκι ή λαγό με κρασί και πολλές άλλες περίεργες ουσίες ²², σε συμφωνία και με τον Νίκανδρο τον Κολοφώνιο, που στα *Αλεξιφάρμακα* είναι πολύ αναλυτικός στις περιγραφές του ¹⁹. Αλλά και ο Γαληνός (2^{ος} αι. μ.Χ.) στο *Περί αντιδότηων* γράφει για διάλυμα με ζεστό ξύδι, σίλφιο, νίτρο ²³. Το ίδιο με τους προγενέστερους περιγράφει και ο Παύλος ο Αιγινήτης (6^{ος} αι. μ.Χ.) τόσο τα συμπτώματα όσο και τον τρόπο αντιμετώπισης της δηλητηρίασης με ταύρειον αίμα ²⁴.

Από την ανασκόπηση αυτή των αρχαίων συγγραφέων προκύπτει σε ομοφωνία το γεγονός ότι πρόκειται για ένα ισχυρό δηλητήριο, με γρήγορη δράση, κυρίως στο αναπνευστικό σύστημα, από αναστολή της λειτουργίας του οποίου προέρχεται ο θάνατος. Όπως περιγράφει ο Brain ¹³, επί πολλούς αιώνες η πίστη αυτή ήταν ακλόνητη και όλοι θεωρούσαν ότι το αίμα νεοσφαγμένου ταύρου είναι δηλητηριώδες. Αλλά η εμπειρία και η χρήση αίματος ταύρου σε είδη τροφίμων ορισμένων λαών δεν επιβεβαιώνουν τέτοια δράση. Ακόμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η πίστη αυτή παρέμενε ως επιστημονική γνώση. Το 1920 ο Lewin χορήγησε ποσότητα αίματος ταύρου σε άνθρωπο (250 ml) και σε σκύλο (60 ml). Κανείς δεν έπαθε κάτι. Από τότε Έλληνες και ξένοι προσπάθησαν να δώσουν διάφορες ερμηνείες. Οι εργασίες αυτές, τις οποίες ανασκόπησε ο Κάτσας ¹², κάνουν τις ακόλουθες υποθέσεις:

α) Οτι το ταύρειον αίμα ήταν πράγματι αίμα ταύρου, όπως συνάγεται από τους αρχαίους συγγραφείς, είχε όμως υποστεί μικροβιακή σήψη.

β) Οτι το αίμα αναμειγνυόταν με χρώμα και άλλες ουσίες, από τις οποίες σχηματίζονταν κυανιούχες ενώσεις.

γ) Οτι επρόκειτο για σκεύασμα καθαρίδων, επειδή υπήρχε αιγυπτιακή λαϊκή ονομασία που ταύτιζε τη «γονή ταύρου» με «ών κανθάρου».

δ) Οτι επρόκειτο για έμμηνα γυναικών, που πιστευόταν ότι είχαν τοξικές ουσίες («εμμηνοτοξίνες»).

Είναι αυτονόητο ότι όλες οι πιο πάνω απόψεις καταρρίπτονται εύκολα,

τόσο από τα στοιχεία των αρχαίων πηγών όσο και από τις υπάρχουσες γνώσεις και την απλή λογική. Ο Κάτσας προτείνει τη δική του ερμηνεία. Οτι, δηλαδή, πρόκειται για κάποια ισχυρή δηλητηριώδη ουσία είτε φυτικής προέλευσεως είτε ορυκτή είτε για είδος μυκήτων με ζωηρό ερυθρό χρώμα. Ο Brain¹³ συζητεί το ενδεχόμενο να δρα περισσότερο δηλητηριωδώς η ενοχή παρά το δηλητήριο. Ο Αποστολίδης, ανασκοπώντας τις αρχαίες πηγές, πιθανολογεί πως τυχόν θάνατος οφείλεται στο μηχανισμό της πνιγμονής, είτε με τρόπο άμεσο και οξύ είτε με έμμεσο και επιβραδυσμένο²⁵.

Παρ' όλα αυτά, δεν φαίνεται ότι πράγματι έχει δοθεί η αληθινή απάντηση για το ταύρειον αίμα. Φαίνεται πως το αρχαίο αυτό δηλητήριο θα εξακολουθήσει να παραμένει ένα από τα μυστήρια της αρχαιότητας.

Το κώνειο

Ένα άλλο δηλητήριο, το οποίο έχει παραμείνει γνωστό από την αρχαιότητα και για το οποίο πολλά έχουν γραφεί μέσα στο χρόνο, είναι το κώνειο. Προέρχεται από το ομώνυμο φυτό, που είναι πολύ κοινό στην Ελλάδα και τις άλλες μεσογειακές χώρες²⁶. Το όνομά του προέρχεται από τη λέξει κωνάω και δείχνει κάποιες από τις ιδιότητες του δηλητηρίου. Γιατί κωνάω σημαίνει περιδινώ κύκλω, εξαιτίας της σκοτοδίνης που προκαλεί πινόμενο: *δια τον ειλιγμόν και σκότον τοις πίνουσι γιγνόμενον*. Εξαιτίας των δηλητηριωδών ιδιοτήτων του, το κώνειο ονομαζόταν κατά την αρχαιότητα και *δολία, απολήγουσα, αμαύρωσις, παράλυσις, άφρων, κατεχόμενον, αβίωτος, τιμωρός*, όπως μας πληροφορεί ο Διοσκουρίδης^{22, 27}.

Ολόκληρο το φυτό είναι δηλητηριώδες, αλλά οι καρποί του έχουν την πιο μεγάλη δύναμη. Για το λόγο αυτόν και η θανατηφόρος δύναμη του κωνείου έγινε γρήγορα γνωστή. Η πρώτη μυθική αυτοκτόνος με κώνειο είναι η Άντεια η Σθενόβοια, σύζυγος του Προίτου, που ερωτεύθηκε τον Βελλερεφόντη. Ο Αριστοφάνης μάλιστα σατιρίζει στους *Βατράχους* ότι πολλές γυναίκες τη μιμούνται. Φαίνεται ότι στην πρώιμη αρχαιότητα και σύμφωνα με κάποιο γραπτό ή άγραφο νόμο οι άνδρες της Κέας, όταν περνούσαν τα εξήντα χρόνια της ζωής τους, αυτοκτονούσαν με κάποιον τελετουργικό τρόπο, είτε επειδή δεν μπορούσαν να υπερασπισθούν την πατρίδα τους είτε επειδή η τροφή δεν έφτανε για τους νέους και τα παιδιά. Ο Στράβων, ο Αιλιανός και άλλοι αναφέρουν τα σχετικά με τη συνήθεια αυτή. Το δηλητήριο που χρησιμοποιούσαν ήταν κώνειο ή κώνειο με μήκωνα (όπιο). Υπήρχε μάλιστα σχετικό σκεύασμα κωνείου- οπίου που, όπως γράφει ο Θεόφραστος, είχε συντεθεί από τον Θρασάα από τη Μαντινεία. Γνωστός αυτοκτόνος με κώνειο είναι και ο ρήτορας Αισχίνης (323 π.Χ.)

Το κώνειο χρησιμοποιήθηκε επίσης για την εκτέλεση θανατικών ποινών. Η αρχή αυτή όπως μαρτυρείται έγινε με τον Κείο στρατηγό και πολιτικό Θηραμένη το 404 π.Χ. Ακολούθησε ο Πολέμαρχος. Με κώνειο θανατώθηκε και ο

Φωκίων (318 π.Χ.) μαζί με τέσσερις πολιτικούς του φίλους, ο Φιλοποίμην (197 π.Χ.), πιθανώς δε και άλλοι που εδώ μας διαφεύγουν. Τον 2^ο αιώνα μ.Χ. τον θάνατο από κώνειο βρήκε και ο Χριστιανός μάρτυρας Ιουστίνος (167 μ.Χ.)²⁸.

Πιο γνωστές είναι οι θανατώσεις με κώνειο των δύο φιλοσόφων, του Προδίκου και του Σωκράτη - κυρίως αυτών. Ο Πρόδικος (5^{ος}-4^{ος} αι. π.Χ.) ήταν μαθητής του Πρωταγόρα. Η κατηγορία εναντίον του ήταν για «διαφθορά» των νέων, τους οποίους δίδασκε ότι οι θεότητες ήταν απλώς τα σύμβολα διαφόρων φυσικών φαινομένων. Ήταν, δηλαδή, μια φιλοσοφία απαλλαγμένη από τη μεταφυσική. Έτσι η πολιτεία τον καταδίκασε σε θάνατο με κώνειο. Αντιθέτως, η φιλοσοφική διδασκαλία του Σωκράτη δεν ήταν απαλλαγμένη από τη μεταφυσική. Εισήγαγε όμως «καινά δαιμόνια». Γι' αυτό και καταδικάστηκε επίσης σε θάνατο με κώνειο, τον οποίο καρτερικά αποδέχθηκε, αφού αρνήθηκε να δραπετεύσει, για να είναι συνεπής με τη διδασκαλία του. Ο θάνατος του Σωκράτη από το κώνειο είναι μία κορυφαία στιγμή στην ιστορία του κωνείου, των δηλητηριάσεων και των θανατικών ποινών γενικότερα.

Στο έργο του Πλάτωνα «Φαίδων» έχουμε λεπτομερή περιγραφή των συμπτωμάτων από τη δηλητηρίαση με κώνειο²⁹. Αξίζει να τη δούμε, όπως την αποδώσαμε σε άλλο βιβλίο μας³⁰: «ο δε (Σωκράτης), επειδή είπε ότι βαραίνουν τα σκέλη του, ξάπλωσε στην πλάτη. Διότι έτσι του σύστησε ο άνθρωπος (= ο δήμιος, ο υπεύθυνος για τη χορήγηση του κωνείου) και συγχρόνως αγγίζοντάς τον, αφού άφησε λίγο χρόνο, παρατηρούσε τα πέλματα και τα σκέλη. Κι έπειτα, αφού του πίεσε δυνατά το πόδι, τον ρώτησε αν αισθάνεται. Ο δε (Σωκράτης) δεν απάντησε (=είχε ήδη αρχίσει η νέκρωση των αισθητικών νεύρων από την περιφέρεια). Και μετά από αυτό (πίεσε) και πάλι τις κνήμες και, αφού ξαναήρθε, μας έδειχνε ότι παγώνει και παραλύει. Και αυτός τον άγγιξε και είπε ότι, όταν φθάσει (η παράλυση) στην καρδιά, τότε θα καταλήξει. Ήδη σχεδόν το πάγωμα είχε φθάσει στο επιγάστριο. Και αφού ξεσκεπάστηκε - γιατί ήταν σκεπασμένος - είπε αυτό που ήταν και τα τελευταία του λόγια. «Ω Κρίτων», είπε, «οφείλουμε έναν κόκκορα στον Ασκληπιό. Να τον προσφέρετε και να μην το αμελήσετε (=θυσιά επειδή του πρόσφερε ανώδυνο τέλος). Αυτά έτσι θα γίνουν, είπε ο Κρίτων. Αλλά κύττα, αν θέλεις κάτι άλλο, να μας πεις. Αυτά ενώ τον ρώτησε, αυτός (ο Σωκράτης) δεν απάντησε τίποτα. Και αφού πέρασε λίγη ώρα κινήθηκε και ο άνθρωπος (δήμιος) τον ξεσκέπασε. Και αυτός στύλωσε τα μάτια. Όταν δε το είδε ο Κρίτων, του έκλεισε το στόμα και τα μάτια...»³⁰.

Η καταδίκη του Σωκράτη βάρυνε για αιώνες τους Αθηναίους. Σε επίγραμμα του Διογένη του Λαέρτιου διαβάζουμε:

Πίνε νυν εν Διός ων, ω Σώκρατες · η σε γαρ όντως

και σοφόν είπε θεός, και θεός η σοφία.
 Προς γαρ Αθηναίων κώνειον απλώς συ εδέξω,
 αυτοί δ' εξέπιον τούτο τεώ στόματι

(VII, 96)³¹

Δηλαδή: Πίνε τώρα (στα δώματα) του Δία, Σωκράτη. Γιατί αληθινά σοφό σε είπε ο θεός και θεότητα είναι η σοφία. Γιατί από τους Αθηναίους εσύ δέχθηκες, απλώς, το κώνειο, αυτοί όμως το ήπιαν με το δικό σου στόμα». Ανάλογο, κατά των Αθηναίων, είναι και το πνεύμα άλλου επιγράμματος, του Αντιπάτρου (VII, 629)³¹.

Η δηλητηρίαση με κώνειο, όπως μας έχει παραδοθεί από τους αρχαίους γιατρούς (και συνάγεται και από την περιγραφή του Πλάτωνα) εκδηλώνεται με ψύξη και με παραλύσεις. Υπάρχουν ακόμα τάση προς έμετο, έμετοι, βραδύτητα στην ομιλία και τις κινήσεις, διαστολή της κόρης των ματιών, πτώση των βλεφάρων, αδυναμία κατάποσης, αναστολή της αναπνοής - τα περισσότερα ως αποτελέσματα της μυϊκής παράλυσης. Αν και όχι γιατρός, ο σατιρικός Αριστοφάνης τα περιγράφει κι αυτός στην κωμωδία του Βάτραχοι. Ο Ηρακλής και ο Δίονυσος συζητούν πώς να φέρουν πίσω από τον Άδη τον Ευριπίδη. Απορρίπτουν αρχικά την αγχόνη. Ο Ηρακλής αντιπροτείνει:

HP.: Αλλ' έστιν ατραπός ζύντομος τετριμμένη
 η διά θυσίας. ΔΙΟΝ.: Άρα κώνειον λέγεις;
 HP.: Μάλιστα γε. ΔΙΟΝ.: Ψυχράν γε και δυσχείμερον
 ευθύς γαρ αποπήγνυσι τ' αντικνήμια.

(Στίχοι 123-126)¹⁷

Η, σε κοινό λόγο: «HP.: Αλλά υπάρχει μονοπάτι σύντομο, συνηθισμένο, με το (φαρμακευτικό) γουδί. ΔΙΟΝ.: Άραγε, λες το κώνειο; HP.: Βεβαίωτατα. ΔΙΟΝ.: Είναι κρύο και κακοχείμωνο (μονοπάτι), γιατί ευθύς σου παγώνουν οι κνήμες».

Λεπτομερέστερη είναι η περιγραφή της δηλητηρίασης από τον Νίκανδρο¹⁹, στους στίχους 186-194 του έμμετρου έργου του Αλεξιφάρμακα. Αποδίδουμε ως εξής τους στίχους αυτούς του Νικάνδρου⁸: «Επίσης κι εσύ αποδεικνύσαι βλαβερή, πόση του κωνείου. Κι αυτό γιατί εκείνο το ποτό χτυπά το κεφάλι, που το κάνει κόκκινο σαν αίμα και φέρνει τη νύχτα τη σκοτεινή. Στρογγυλεύει δε και τα μάτια και δείχνει λάθος τα σημάδια, ώστε να πλησιάζουν τους δρόμους έρποντας πάνω τους με τα χέρια. Και κακός, στα τελευταία, πνιγμός, τα παρίσθια και τον φάρυγγα φράζει. Και τα άκρα παγώνει και τις εσωτερικές μεγάλες φλέβες των άκρων κάνει να συστέλλονται. Και από τον λιγιστό αέρα τρομάζει, καθώς λιποθυμά και την ψυχή φέρνει στον Αϊδωνέα (=Άδη)».

Με τέτοια δηλητηριώδη δύναμη είναι φυσικό οι θεραπευτικές εφαρμογές του να διατηρούνται περιορισμένες. Ο Ιπποκράτης χρησιμοποιούσε τους λιω-

μένους σπόρους του ως κατάπλασμα με παυσίπονη δράση και για την πρόπτωση του πρωκτού και των αιμορροΐδων: «*αρχός ην εκπίπτει και αιμορροεί*». Ακόμα το χρησιμοποιούσε σε υποκαπνισμούς και σε κολπικά υπόθετα για παθήσεις της μήτρας. Το κώνειο χρησιμοποιήθηκε ακόμα ως αντιαφροδισιακό (αναφέρεται και από τον Αυγουστίνο), τόσο σε τοπικά επιθέματα όσο και σε εσωτερική λήψη. Σε πόσους, άραγε, η ερωτική διάθεση να έπαιψε μαζί με τη ζωή τους; Ως κατάπλασμα, γράφει ο Διοσκουρίδης, αναστέλλει τις ονειρώξεις, εμποδίζει την ανάπτυξη των μαστών στις έφηβες και των όρχεων στους εφήβους ^{22,27}: «*η δε πόα καταπλασσομένη των διδύμων ονειρώτουςι βοηθεί*». «*...μαστούς εν παρθενία αύξεσθαι κωλύει*». «*...διδύμους ατρόφους ποιεί επί παιδών*». Προφανώς και εδώ η δράση είναι τοξική, χρησιμοποιήθηκε όμως έως πριν λίγους αιώνες για ηθικολογικούς σκοπούς. Ο Αρεταίος το χρησιμοποιεί στη σατυρίαση, δηλαδή τον πριαπισμό, όπως και ο Ορειβάσιος, και πάλι με τη μορφή καταπλάσματος στην οσφυϊκή χώρα. Ένας από τους τελευταίους γιατρούς της αρχαιότητας που χρησιμοποιούσε θεραπευτικά το κώνειο ήταν ο Αλέξανδρος ο Τραλλιανός (550-605 μ.Χ.).

Παρά το μάταιο των προσπαθειών σε περιπτώσεις δηλητηρίασης με κώνειο, από τους αρχαίους συγγραφείς αναφέρονται διάφορα αντίδοτα: κρασί με απήγανο, καθαρτικά, κλύσματα με γάλα και πλήθος βοτάνων σε μίγματα μεταξύ τους ή με άλλες ουσίες.

Άλλα δηλητήρια

Στο *Περί ύλης ιατρικής* ο Διοσκουρίδης αναφέρεται σε πλήθος βοτάνων, ορισμένα των οποίων είναι θεραπευτικά, αν δοθούν στις κατάλληλες δόσεις, γίνονται όμως τοξικά, αν δοθούν σε μεγαλύτερες ποσότητες. Άλλα βότανα είναι τόσο δηλητηριώδη, ακόμα και σε μικρές δόσεις, ώστε να μην ενθαρρύνεται η θεραπευτική τους χρήση. Βεβαίως, δεν είναι στις προθέσεις αυτού του σύντομου σημειώματος να αναπτυχθεί το θέμα στις διαστάσεις που αυτό έχει. Είναι πλήθος τα δηλητηριώδη βότανα και η ιδιότητά τους αυτή, γνωστή από την αρχαιότητα, εξακολουθεί να είναι γνωστή μεταξύ των λαϊκών ανθρώπων γενικότερα και όχι μόνο εκείνων που ασχολούνται με την εμπειρική θεραπευτική. Αναφέρουμε ενδεικτικά την αγριοσταφίδα, την αίρα ή ήρα (παράσιτο των σιτηρών), τον ακόνιτο, το άρον τον δρακόντιο (δρακοντιά), την άτροπο, τη μήκωνα (παπαρούνα), τον ράμνο, το αγριοράπανο, το σμίλακα, το στραμμώνιο, τον στρύχνο, το (σ)φλόμο κλ.π. Ακόμα, σε άλλα από τα δηλητηριώδη φυτά οι βλαπτικές ουσίες υπάρχουν στα φύλλα, σε άλλα στους καρπούς ή στις ρίζες ή σε άλλο μέρος του φυτού. Ορισμένα είναι δηλητηριώδη σε όλα τα τμήματά τους. Κάποια γίνονται δηλητηριώδη μετά από ορισμένη ηλικία (λ.χ. αν είναι άνω των δύο ετών κ.ο.κ.), ενώ μερικά είναι βλαπτικά συγκεκριμένη εποχή του έτους και όχι τις υπόλοιπες. Ακόμα, άλλα φυτά είναι δηλητηριώδη για τους ανθρώπους, άλλα για ορισμένα είδη ζώων, ενώ άλλα βλάπτουν κάθε ζωικό οργανισμό εξίσου. Ως προς τον τρόπο λειτουργίας

τους, αδρά μπορούμε να διακρίνουμε δύο μηχανισμούς: είτε διέγερση και ερεθισμό των διαφόρων λειτουργιών του οργανισμού είτε καταστολή τους. Με όλες αυτές τις επιμέρους διαφοροποιήσεις είναι σαφής η πολυπλοκότητα του θέματος. Έτσι θα δώσουμε μόνο ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων δηλητηριωδών φυτών και των τοξικών τους δράσεων.

Ελλέβορος λευκός: Προκαλεί εμέτους, έντονα κοιλιακά φαινόμενα και πόνους. Ακόμα προκαλεί μητροραγίες και αποβολή εμβρύων. Έχει χρησιμοποιηθεί ως ποντικοφάρμακο, ζυμωμένος με αλεύρι και μέλι. Ανάμεσα σε πλήθος άλλες πληροφορίες καταγράφει ο Διοσκουρίδης και τις πιο πάνω με τα εξής λόγια: «καθαίρει δι' εμέτων άγων ποικίλα», «άγει δε έμμηνα και έμβρουα κτείνει», «και μύας κτείνει συν μέλιτι και αλφίτω φυραθείς».

Ελλέβορος μέλας: Είναι τόσο δηλητηριώδης, ώστε αυτοί που τον βγάζουν από τη γη πρέπει να επικαλεστούν τη βοήθεια του θεού. Ακόμα, η εξόρυξη πρέπει να γίνει γρήγορα, ώστε να μην πάθουν πονοκέφαλο από τις αναθυμιάσεις που αναδίδει. Επίσης, για προφύλαξη, αυτοί που κάνουν την εξόρυξη πρέπει να έχουν φάει σκόρδο! Όσο για τη δράση του και αυτός, όπως και ο λευκός ελλέβορος, «βγάζει τα έντερα». Παραθέτουμε τα σχετικά αποσπάσματα από τον Διοσκουρίδη: «Ορύττοντες ίστανται προς Ηώ ευχόμενοι Απόλλωνι και Ασκληπιώ. Συντόμως δε δει ορύττειν δια το καρηβαριάν εγγίγνεσθαι τοις ορυττομένοις εκ της αποφοράς. Διό εις προφυλακήν οι ορύττοντες εσθίουσι σκόρδα...»

Εφήμερον: Είναι άλλη ονομασία του φυτού κολχικόν, βότανο-φάρμακο-φαρμάκι από εκείνα που γνώριζε η κόρη του Αιήτη Μήδεια και το έφερε από την πατρίδα της. Αν φαγωθεί κατά λάθος, αντί βολβού, το εφήμερον προκαλεί τον θάνατο. Κατά την λιγότερο αποδεκτή εκδοχή με εφήμερον και όχι με ταύρειον αίμα αυτοκτόνησε ο Θεμιστοκλής. Και ο λόγος του Διοσκουρίδη: «Εφήμερον. Οι δε κολχικόν. Οι δε βολβόν άγριον καλούσι. []Βρωθείσα δε κτείνει κατά πνιγμόν. Ανεγράφατο δ' αυτήν ίνα μη λάθει βρωθείσα αντί βολβού».

Μανδραγόρας: Το είδος που αποκαλείται μανδραγόρας ο θήλυς έχει αποχρεμπτικές και χολαιρετικές ιδιότητες, αν όμως γίνει υπέρβαση της δόσης φέρνει τον θάνατο: «ο δε οπός συν μελικράτω άγει άνω φλέγμα και χολήν ως ελλέβορος, πλείον δε ποθείς εξάγει του ζην».

Μήκων: Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται σε διάφορα είδη μήκωνος (παπαρούνας). Η κοινή παπαρούνα των αγρών περιέχει και αυτή οπιούχα που χρησιμοποιήθηκαν ως υπναγωγά επί πολλούς αιώνες. Τέτοια αυτοσχέδια παρασκευάσματα ήταν σε χρήση στον λαό μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και σε πολλές περιοχές της χώρας. Γράφει ο μεγάλος φαρμακολόγος της αρχαιότητας Διοσκουρίδης: «Ταύτης κεφάλια πέντε ή εξ μετ' οίνου κυάθων τριών εψήσας ως εις δύο αγάγειν, πότισον ους αν βούλει υπνώσσαι». Δηλαδή, πέντε ή έξι κωδιές της παπαρούνας βράζονται με δύο ή τρία φλυτζάνια κρα-

σί, ώσπου να μείνουν δύο φλυτζάνια. Σ' αυτή την πυκνότητα το παρασκευάσμα απλώς κοιμίζει. Αν δοθεί όμως σε μεγάλη πυκνότητα, η δράση γίνεται δηλητηριώδης. Μεταφέρω σε μετάφραση σχετικούς στίχους του Νίκανδρου του Κολοφώνιου^{19, 20}. «Κι ακόμα όποτε πίνουν δάκρυ της παπαρούνας με το γόνο στην κεφαλή, θα μάθεις ότι πέφτουν σε υπνηλία. Γιατί και τα δύο άκρα μέλη παγώνουν και τα μάτια δεν ανοίγουν, αλλά επίσης και τα βλέφαρα δένονται ακίνητα. Επίσης και άφθονος δύσοσμος ιδρώτας τους περιούζει, όπως στον κάματο, ενώ χλωμιάζει το πρόσωπο και κατακαίνε τα χείλη και χαλαρώνουν τα δεσμά της γενειάδας (= του σαγονιού). Από δε τον αυχένα περνά ελκόμενο λίγο ψυχρό άσθμα. Πολλές φορές δε και τα νύχια που γίνονται ωχρά, καθώς το αίμα μετακινείται προς τα μέσα, και η μύτη που στρεβλώνεται και τα μάτια που μπαίνουν μέσα προαναγγέλουν το θάνατο»⁸.

Δηλητήρια φιδιών: Όμως εκτός από τις βλαπτικές ή θανατηφόρες ουσίες που περιέχονται στα βότανα, δηλητήρια υπάρχουν και στο ζωικό κόσμο και στον ορυκτό κόσμο. Το δηλητήριο που διοχετεύουν στον οργανισμό ανθρώπου και ζώων τα φίδια με το δάγκωμά τους μπορεί να προκαλέσει τοπικό οίδημα, χρόνιο επώδυνο και δυσίατο έλκος ή και τον θάνατο. Γι' αυτό παραδοσιακά έπρεπε να γίνει η αφαίρεση του δηλητηρίου με εκμύζηση, δηλαδή με βύζαγμα το οποίο γινόταν είτε με βεντούζα είτε με το στόμα κάποιου ανθρώπου. Ο Νίκανδρος μιλά για σικύην χαλκήρεα, για χάλκινη βεντούζα. Ο Αέτιος ο Αμιδηνός (6^{ος} αι. μ.Χ.) παραγγέλει: «εκμυζάτω τις τω στόματι την πληγήν προδιακλυσάμενος ελαίω» (να βυζιάξει κάποιος με το στόμα του την πληγή, αφού προηγουμένως το πλύνει με λάδι)³⁰. Όσο για την περιγραφή δαγκώματος φιδιού και τις χρόνιες συνέπειές του, θυμίζουμε τον Φιλοκτήτη που ήδη έχουμε αναφέρει σ' αυτό το μελέτημα.

Δηλητήρια διαφόρων τύπων εισάγονται στον οργανισμό του ανθρώπου και των ζώων και από δήγμα άλλου ζώου, όπως λ.χ. ο σκορπιός, η αράχνη κ.λπ. Γράφει ο Φιλούμενος για το δήγμα του σκορπιού: «παρέπεται τοις πληγείσιν πόνος σφοδρότατος περί την πληγήν, ψύξις (και) νάρκα περί το σώμα, ψυχρός ιδρώς, έπαρσις εν ταις μασχάλαις, τοις δε περί τα κάτω εν τοις βουβάσι...». Δηλαδή, στους δαγκωμένους ακολουθεί πάρα πολύ δυνατός πόνος γύρω από την πληγή, αίσθημα ψύχους και παράλυση σε όλο το σώμα, κρύος ιδρώτας, διόγκωση των αδένων στις μασχάλες ή αν το δάγκωμα είναι στα κάτω άκρα, των αδένων στις βουβώνες³⁰. Κάποτε, το δήγμα σκορπιού ή αράχνης, μπορεί να οδηγήσει ακόμα και στον θάνατο.

Αντίδοτα και μιθριδατισμός

Για την αντιμετώπιση του δαγκώματος των φιδιών, εκτός από την τοπική περιποίηση της πληγής, έχουν προταθεί από τα αρχαιότατα χρόνια πάρα πολλές ουσίες που εξουδετερώνουν και αδρανοποιούν το δηλητήριο. Ανάμεσα στις ουσίες αυτές ο Νίκανδρος αναφέρει ρίζες αριστολοχείας ή ίριδας ή

νάρδου ή χαλβανίδας, φύλλα πυρέθρου και δαύκης και βρυώνης, νεόβγαλτες ρίζες γλυκυσιδης (=παιώνιας), κλαδιά και σπέρματα μαύρου ελλέβορου και πολλά άλλα. Δεν πρέπει, άλλωστε, να ξεχνάμε πως για την αντιμετώπιση των δαγκωμάτων από ζώα, έντομα κλ.π., δηλαδή για τα αντίδοτα των δηλητηρίων τους, ο Νίκανδρος έχει γράψει ένα ολόκληρο βιβλίο, μάλιστα σε στίχους, που έχει τον τίτλο *Θηριακά*¹⁹. Ο ίδιος βέβαια έχει γράψει και για τα αντίδοτα των δηλητηριάσεων με βότανα και άλλες ουσίες, επίσης έμμετρα. Πρόκειται για το βιβλίο *Αλεξιφάρμακα*, το οποίο με διάφορες ευκαιρίες έχει ήδη αναφερθεί¹⁹.

Πολλά αντίδοτα αναφέρει και ο Διοσκουρίδης²⁷. Η ελλεβορίνη λ.χ. είναι ένας μικρός θάμνος με ελάχιστα φύλλα, από τον οποίο παρασκευάζεται αντίδοτο που είναι σωτήριο για δηλητηριασμένους από κάθε θανάσιμο δηλητήριο. Το έχιον έχει δράση στο δηλητήριο της οχιάς (η ρίζα του), ενώ αφέψημά του που θα ποθεί πριν, αποτρέπει το δάγκωμα. Αντίθετα, το ελαφοβόσκιον βοηθάει να αντέχεται ο πόνος από το δάγκωμα και αυτό έχει παρατηρηθεί από τα ελάφια, που το αναζητούν, αν τα δαγκώσει φίδι. Αντίδοτο θανατηφόρων δηλητηριάσεων από δάγκωμα φιδιών είναι και τα φύλλα του πήγγανου που τρώγονται σκέτα ή με ξερά σύκα. Ένα είδος σμίλακα (σμίλαξ η τραχεία) είναι αντίδοτο σε θανάσιμα δηλητήρια. Μάλιστα, όπως γράφει ο Διοσκουρίδης, αν νεογέννητο παιδί καταπιεί τη σκόνη από τα φύλλα ή τον καρπό της δεν θα πάθει τίποτα από κανένα δηλητήριο.

Επειδή όμως αυτό δεν γινόταν, άνθρωποι που φοβόνταν ότι κινδύνευαν να δηλητηριαστούν, ή που κινδύνευαν πραγματικά, προβληματίστηκαν για την ανάπτυξη μεθόδων προστασίας τους. Ο φόβος και ο κίνδυνος ήταν μεγαλύτεροι στις αυλές των βασιλέων. Κινδύνευαν από συγγενείς εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, από αυλικούς, από ισχυρούς στρατιωτικούς ηγέτες, από ηγεμόνες άλλων κρατών. Καθένας προσπαθούσε να προσεταιρισθεί εκείνον που παρεσκεύαζε ή πρόσφερε το φαγητό ή το ποτό στον ηγεμόνα. Αυτός ο φόβος κατείχε και τον βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη τον Στ' που επονομάστηκε Ευπάτωρ και Μέγας (132-63 π.Χ.). Σκέφθηκε λοιπόν, όπως γράφει ο Γαληνός στο «Περί αντιδότην» βιβλίο του, να ανοσοποιήσει τον εαυτό του λαμβάνοντας καθημερινά μια μικρή ποσότητα συγκεκριμένου δηλητηρίου. Και δεν ήταν ο μόνος. Ο Γαληνός αναφέρει και την περίπτωση γερόντισσας Αθηναίας που είχε ανοσοποιήσει τον εαυτό της με μικρές καθημερινές δόσεις κωνείου²³. Ίσως τα πρώτα πειράματα του Μιθριδάτη να έγιναν σε ζώα, σε καταδίκους ή σε αιχμαλώτους³². Πάντως, γρήγορα έγινε γνώστης όλων των ουσιών που ήταν τότε σε χρήση για δηλητηριάσεις. Προσέλαβε μάλιστα ως σύμβουλο τον φημισμένο φαρμακολόγο της εποχής του Κρατεύα, για να τον βοηθάει με τις εξειδικευμένες γνώσεις του στην επιλογή και τη χρήση των δηλητηρίων, αλλά και στην παρασκευή των αναγκαίων αντιδότην. Η σχέση τους, μάλιστα, εξελίχθηκε τόσο θετικά που ο Κρατεύας αφιέρωσε το (χαμένο, δυστυχώς) πολύτομο σύγγραμμα του *Ριζοτομικά* στον Μιθριδάτη. Επίσης, σε

ένδειξη της φιλικής τους σχέσης, ονόμασε και δύο βότανα προς τιμήν του, καθιερώνοντάς τα ως *Μιθριδάτειον* το ένα και ως *Ευπατριόν* το άλλο.

Η μέθοδος του Μιθριδάτη φαίνεται πως ήταν αποτελεσματική. Όταν κάποτε στη διάρκεια μιας εκστρατείας ο στρατός στασίασε εναντίον του, ο βασιλιάς θέλησε να αυτοκτονήσει, παίρνοντας δηλητήριο. Αλλά κανένα δηλητήριο δεν ήταν ικανό να τον σκοτώσει. Και τελικά έβαλε ένα Γαλάτη μισθοφόρο να τον θανατώσει - κι έτσι έγινε. Από τότε η μέθοδος του σταδιακού εθισμού σε δηλητηριώδεις ουσίες ονομάζεται προς τιμήν του μεγάλου βασιλιά του Πόντου *μιθριδατισμός*.

ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Δηλητήρια στη βυζαντινή λογοτεχνία

Όπως κατά την αρχαιότητα, το ίδιο και κατά τους βυζαντινούς χρόνους τα δηλητήρια αποτελούν μία από τις συνιστώσες της καθημερινής ζωής, αλλά και της ιστορίας. Έτσι είναι φυσικό να καταγράφονται και στη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής. Επιπλέον, η μελέτη των αρχαίων συγγραφέων- φυσιογνωστών, βοτανικών, γιατρών- διασώζει και διακινεί τις γνώσεις τους, άλλοτε τις αναπαράγει και κάποτε τις εμπλουτίζει. Ήδη κάποια από τα στοιχεία αυτά (που διασώζονται σε βιβλία γιατρών της εποχής) τα έχουμε εξετάσει μαζί με εκείνα της όψιμης αρχαιότητας, καθώς οι πρώτοι βυζαντινοί αιώνες αποτελούν μέρος της. Ο Beck³³, που έχει συγγράψει ιστορία της βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας, αναφέρει ότι: «Όπως η βυζαντινή ιστοριογραφία, η βυζαντινή επιστήμη της αρχαιολογίας και η βυζαντινή θεολογία συνδέονται άμεσα με τις απολήξεις των ίδιων αυτών κλάδων στην όψιμη αρχαιότητα, έτσι και η λογοτεχνία των πρώτων βυζαντινών αιώνων είναι στενά συνδεδεμένη με εκείνη της όψιμης αρχαιότητας».

Ένα από αυτά τα κληροδοτήματα της δημόδους λογοτεχνίας της αρχαιότητας προς το Βυζάντιο είναι το λεγόμενο *Μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου*, του ΨευδοΚαλλισθένη, που αποτελεί συμπίλημα ιστορικών στοιχείων, προφορικών παραδόσεων, λαϊκών δοξασιών, στοιχείων από ανεπίσημες πηγές, φανταστικών συγγραφικών επινοημάτων κ.λπ. Φαίνεται ότι ο συγγραφέας του έζησε μεν τον 3^ο αι. μ.Χ., αλλά το κείμενό του επεβίωσε για πολλούς ακόμα αιώνες. Σ' αυτό το κείμενο, το οποίο δεν διασώζεται στην αρχική του μορφή, έγιναν πλήθος από παρεμβάσεις, μετατροπές, διασκευές καθώς οι αντιγραφείς δεν το αντιμετώπισαν με τον σεβασμό που έδειχναν προς τα κείμενα της κλασικής αρχαιότητας. Κάθε διασκευή απομακρυνόταν όλο και περισσότερο από το αρχικό κείμενο, που είχε χρησιμεύσει ως «πρωτότυπο». Το ίδιο ισχύει και για το στιχούργημα *Αλέξανδρος ο Βασιλεύς*, έργο αγνώστου που γράφτηκε τον 14^ο αι. και που αποτελείται από 6120 δεκαπεντασύλλαβους ανομοιοκατάληκτους στίχους^{33, 34}. Κοντά σ' αυτό υπάρχει και η *Ριμάδα*, η οποία κατά τον Beck³³ είναι μεταγενέστερη και πιθανώς είναι έργο του Ζα-

κυνθινού Μάρκου Δεφαράνα. Στο βυζαντινό έργο οι στίχοι 5890-6117 αναφέρονται στον θάνατο του Αλεξάνδρου και περιγράφουν αναλυτικά τη χορήγηση δηλητηρίου μετά από μεθοδευμένο σχέδιο του εχθρού του Αντιπάτρου.

Σύμφωνα με την αφήγηση, ο Αντίπατρος έφτιαξε δηλητήριο για να θανάτωσει τον Αλέξανδρο, το οποίο ήταν τόσο δυνατό, ώστε έσπαγαν τα σκεύη μέσα στα οποία το έβαζε. Τελικά το συσκεύασε σε μολύβδινο αγγείο, που το τοποθέτησε μέσα σε άλλο σιδερένιο και το έστειλε με τον γιο του στη Βαβυλώνα:

*Ένθεν και δηλητήριοι θανάτου προσκευάσας,
φέρων ταχίστως τελευτήν, μη δέξεσθαι το σκεύος
τούτο πολλά δυνάμενον, ως έδειξε το τέλος
(τα σκεύη γαρ ερρήγγυντο τη προσεγγίσει τούτου,
οστράκια και χάλκινα συν πάσιν υελίοις),
βαλών αυτός ες ύστερον πυξίδι μολυβδίνη
και καταδήσας ασφαλώς, έξω δε σιδηρέα
πυξίδι καταθέμενος και ταύτην περισφίγξας
και τω υιω προσεπιδούς, εις Βαβυλώνα στέλλει...³⁵*

(Στίχοι 5911-5919)

Στη Βαβυλώνα προσεταιρίστηκαν τον δούλο Ιούλο, σερβιτόρο του Αλεξάνδρου, που ήταν δυσαρεστημένος από αυτόν και μαζί με κάποιον δυσαρεστημένο Μήδο ολοκλήρωσαν το δολοφονικό σχέδιο:

*Ιούλος καθυπήκουσε λόγοις τοις Αντιπάτρου,
και προς το παρανόμημα κακίστως επεισήχθη
όθεν και Μήδιόν τινά, και τούτον λυπηθέντα
παρ' Αλεξάνδρου, προσλαβών και σύμβουλον ποιήσας,
το φάρμακον συνέθεντο τω βασιλεί διδόναι
εν τω καιρώ της πόσεως πιέν αυτό μεθ' οίνου
φey, της κακίστης συμβουλής, φey του κακούργου τρόπου....*

(Στίχοι 5965-5970)

Το τραγικό τέλος του κοσμοκράτορα ήταν, μετά την πόση του δηλητηρίου, οδυνηρό και γρήγορο. Γράφει ο ανώνυμος Βυζαντινός στιχουργός:

*Ιούλος το ποτήριο δέδωκεν Αλεξάνδρω,
αυτό το δηλητήριο, φey μοι, το του φαρμάκου
ο και πιών Αλέξανδρος εβόησεν αυτίκα,
ως τόξω πεπληγώς αυτός ήπαρ και την καρδίαν.
Μικρόν ουν χρόνον επισχών, οδύνην καρτερήσας,
έδραμε προς βασιλεία το τέλος πολλώ τάχει...*

(Στίχοι 5965-5970)

Ένα τέλος που, όπως θέλει η λαϊκή παράδοση που διασώζει ο στιχουργός

γός, επισημάνθηκε με εξαιρετικά φαινόμενα: μετεωρολογικά παράδοξα, πτώση ενός αστεριού ακολουθούμενου από έναν αετό, συντριβή ενός αγάλματος του Διός στη Βαβυλώνα και πολλά άλλα.

Μια άλλη μορφή δηλητηρίασης οφείλεται σε δάγκωμα φιδιών. Ακόμα και ο ίδιος ο Διγενής, σύμφωνα με το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*, έπεσε θύμα δαγκώματος φιδιών. Για να ξεπλύνει το δηλητηριό τους, γράφει το έπος, έφθασε μέχρι τον ποταμό Νεουρτάνη και τη λίμνη με τους δράκοντες. Που όμως δεν είχαν νερό, καθώς το έπινε ένας πανίσχυρος μυθικός Άραβας, προς τον οποίο πάλαιψε, με πολύ μεγάλες δυσκολίες, ο Διγενής^{33, 35}.

Το μυθιστόρημα *Φλώριος και Πλατζιαφλώρα*, γραμμένο την υστερομεσαιωνική εποχή, κατά διασκευή αντίστοιχων που κυκλοφορούσαν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, έχει υπόθεση ερωτική³⁶. Ο Φλώριος είναι γιος της βασίλισσας και γεννήθηκε την ίδια μέρα με την Πλατζιαφλώρα, κόρη αρχόντισσας που είχε καταλήξει δούλα της βασίλισσας και που πέθανε την ημέρα του τοκετού. Τα δύο παιδιά μεγαλώνουν μαζί, ερωτεύονται, αλλά - βεβαίως - υπάρχουν ισχυρές αντιδράσεις. Ο βασιλιάς θέλει να απομακρύνει την κοπέλα από το παλάτι. Κάποτε που ο γιος του λείπει, ο βασιλιάς βάζει τον επιτραπέζη, δηλαδή το σερβιτόρο του, να αποκαλύψει πως η κοπέλα προσπάθησε να τον πείσει να δηλητηριάσουν το βασιλιά. Έτσι η Πλατζιαφλώρα καταδικάζεται να καεί ζωντανή. Βέβαια, η άφιξη του βασιλόπουλου αλλάζει τα πράγματα. Βλέπουμε, όμως, ότι αν και *μυθιστόρημα* και παρόλο που πολλά εξωπραγματικά συμβαίνουν και πριν και μετά, για να είναι αληθοφανής η κατηγορία και δικαιολογημένη η καταδίκη της νέας, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ένα γεγονός που ήταν πολύ συνηθισμένο εκείνα τα χρόνια.

Μια ενδιαφέρουσα καταγραφή δηλητηρίασης ως αποτέλεσμα αυτοτραυματισμού με δηλητηριασμένο βέλος βρίσκουμε στο έμμετρο έργο *Ιστορία Χρονική*, που έγραψε ο χρονογράφος Εφραίμ τον 14^ο αιώνα³⁷. Η περιγραφή (στίχοι 4024-4042) αναφέρεται στο θάνατο, με τον τρόπο αυτόν, του αυτοκράτορα Ιωάννη Β' (1112-1143) της δυναστείας των Κομνηνών :

*της παρά πλευρόν παραψάυει φαρέτρας
ιοτρόφα βέλεμνα θηρών εις φόνον
ένδον φερούσης και χυθέντων ατράκτων
εις τώνδε, φευ, έπληξε κράτορος χέρα
και φθαρτική δύναμις η του φαρμάκου
κατά γε μικρόν απονεκρεί και φθίνει
άνακτα θείον, τρισαριστέα μέγαν,
και συνελάνει προς το του βίου πέρας...*

(Στίχοι 4035-4042)

Δηλαδή, άγγιξε τη φαρέτρα στο πλευρό του, που είχε μέσα τα δηλητηριασμένα βέλη για το φόνο του θηράματος και αφού χύθηκαν οι αιχμές, μια

από αυτές χτύπησε το χέρι του αυτοκράτορα και η βλαπτική δύναμη του δηλητηρίου λίγο-λίγο σκοτώνει και λιώνει τον θεικό αυτοκράτορα, τον τρισάγιο και μεγάλο και τον φέρνει στο τέρμα του βίου.

Με το στιχούργημα αυτό συνδεόμαστε άμεσα με το επόμενο τμήμα του μελετήματος, που αναφέρεται σε ιστορικές καταγραφές δηλητηριάσεων κατά την ίδια χρονική περίοδο.

Δηλητηριάσεις στη βυζαντινή ιστορία

Εκτός από τη λογοτεχνία του Βυζαντίου, καταγραφές δηλητηριάσεων έχουμε και σε χρονικά και σε άλλων τύπων ιστορικές συγγραφές. Είναι βέβαια αυτονόητο ότι δηλητηριάσεις απλών ανθρώπων για διάφορους λόγους είτε δεν καταγράφονται είτε, εάν αυτό (σπανίως) συμβεί, θα είναι σε ενθυμήσεις στα περιθώρια βιβλίων, σε τυχαίες αναφορές στη ρύμη ενός κειμένου ή σε άλλες δευτερεύουσες πηγές της ιστορίας. Είναι επίσης αυτονόητο ότι οι δηλητηριάσεις, οι καταγραφόμενες στα χρονικά και τις άλλου τύπου ιστορικές συγγραφές, αναφέρονται σε πρόσωπα με εξουσία, πολιτική ή στρατιωτική, ώστε από τη θανάτωσή τους να επηρεάζεται άμεσα ή έμμεσα η πορεία των δημοσίων πραγμάτων, δηλαδή η ίδια η ιστορία. Γι' αυτό βασιλείς και αυτοκράτορες, αλλά και μέλη των οικογενειών τους, είναι ένας από τους στόχους των δηλητηριαστών. Οι δηλητηριάσεις που συνέβησαν στις αυτοκρατορικές οικογένειες του Βυζαντίου, κατά τη Νόννα Παπαδημητρίου³⁸, είναι «περιστατικά επιβουλής κατά του αυτοκράτορα με δηλητήρια, περιστατικά ιοβόλων όφρων και τραυματισμοί από ιοβόλα βέλη». Με το θέμα των δηλητηριάσεων στο Βυζάντιο έχουν ασχοληθεί ιδιαίτερα οι Touwaide³⁹ και Λασκαράτος⁴⁰.

Η Παπαδημητρίου³⁸ γράφει αναλυτικά και παραπέμπει στις πηγές της εποχής για τα ακόλουθα ιστορικά πρόσωπα του Βυζαντίου:

- Αυτοκράτορας Ηράκλειος-Κωνσταντίνος ή Κωνσταντίνος Γ'. Δηλητηριάστηκε (641) από τη μητριά του Μαρίνα και τον Πατριάρχη Πύρρο, για λόγους διαδοχής. Ο κόσμος που ξεσηκώθηκε όταν μαθεύτηκαν τα γεγονότα γλωσσοκόπησε τη Μαρίνα (δηλαδή της έκοψε τη γλώσσα) και ρινοκόπησε το γιο της και διάδοχο του αυτοκράτορα.

- Βασίλειος Α' ο Μακεδών. Αυτοκράτορας 867-886. Αναφέρεται δάγκωμα δηλητηριώδους φιδιού. Διασώθηκε χάρις στις περιποιήσεις της πληγής και τα αντίδοτα που του χορηγήθηκαν.

- Ιωάννης Τσιμισκής. Αυτοκράτορας 969-976. Δηλητηριάστηκε από τον εκτομία (ευνούχο) τραπεζοκόμο του, με ηθική αυτουργία του παρακοιμωμένου (δηλ. υπεύθυνου για την ασφάλειά του) Βασιλείου. Ο θάνατος ήταν βραδύς και επώδυνος.

- Βάρδας Φωκάς, στρατιωτικός ηγέτης, ανεψιός του Νικηφόρου Φωκά

(963-969). Δηλητηριάστηκε το 989 από τον «πιστό» του υπηρέτη Συμεών, με παρακίνηση από τον Βασίλειο τον Βουλγαροκτόνο.

- Ρωμανός Γ' Αργυρός. Αυτοκράτορας 1028-1034. Χρονία δηλητηρίαση με δηλητήριο που, εκτός των άλλων, προκαλούσε πτώση των τριχών (μαλλιά και γένεια). Αυτουργός ήταν η βασίλισσα Ζωή, που είχε ερωτικό δεσμό με τον αδελφό του Μιχαήλ Δ' τον Παφλαγόνα.

- Ρωμανός Δ' Διογένης. Δηλητηριάστηκε «από τους εναντίους», πιθανώς με κώνειο.

- Ιωάννης Β' Κομνηνός. Αυτοκράτορας 1118-1143. Δηλητηριάστηκε μετά από αυτό-τραυματισμό με τα δηλητηριώδη βέλη του κατά τη διάρκεια κυνηγιού αγριοχοίρου. Είδαμε πιο πάνω τους σχετικούς στίχους του Εφραίμ.

Βλέπουμε λοιπόν και στο Βυζάντιο το φαινόμενο που παρατηρείτο κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο και στις αυλές των χωρών της Δύσης. Φαίνεται ότι η εξουσία, άσχετα από τόπο και χρόνο, διεκδικείται πάντα όχι μόνο με θεμιτά, αλλά και με τα πιο αθέμιτα μέσα...

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Τα δηλητήρια στο λαϊκό λόγο

Δηλητήρια και δηλητηριάσεις είναι παρόντα και κατά τους νεότερους αιώνες, τόσο στη ζωή των απλών ανθρώπων όσο και στα μνημεία του λόγου. Οι πρώτοι τα χρησιμοποιούν για να καταστρέψουν μία ζωή, τη δική τους ή ενός εχθρικού προσώπου, το οποίο δεν μπορούν με κανέναν άλλο τρόπο να αντιμετωπίσουν. Ο λόγος (λαϊκός ή έντεχνος) καταγράφει το γεγονός, συχνά και τα αίτια, καταγγέλλει την πράξη, άλλοτε όμως και τον υπαίτιο, προσπαθεί να κατανοήσει τα κίνητρα της παράλογης πράξης και να βρει επιχειρήματα που θα μπορούσαν να αμβλύνουν τον προκαλούμενο πόνο.

Στο δημοτικό τραγούδι καταγράφονται αρκετές περιπτώσεις δηλητηριάσεων. Στο κλέφτικο τραγούδι για τον οπλαρχηγό Τσέλιο, το φαρμάκι έχει μπει στην πληγή (από τη σφαίρα; από άνθρωπο με πρόθεση δολοφονική; από ποιόν και γιατί;) κι έτσι κάθε προσπάθεια για θεραπεία είναι μάταιος κόπος:

*γιατ' είναι ο Τσέλιος άρρωστος, στο χέρι λαβωμένος
και τους γιατρούς εκάλεσε να τον επισκεφτούνε.*

Κι ένας γιατρός βασιλικός του λέει, δεν γερεύει:

- Τσέλιο μου, πια μην πολεμάς και μη σκορπάς το βιό σου.

Σ' ώχουν φαρμάκι στην πληγή, Τσέλιο μου, θα πεθάνεις...⁴¹

Σαφής σε κάποια τραγούδια είναι η δολοφονική πρόθεση της πεθεράς εναντίον της νύφης, θέμα που μαρτυρείται κατ' επανάληψη στην καθημερινότητα (κι όχι μόνο σε χρόνους παρελθόντες) ενώ υπάρχει και στη δημοτική ποίηση με ευρεία γεωγραφική κατανομή:

Μαγείρ'σα που μαγείρεφες χίλια φαγιά του γάμου,
μαγείρεφε της νύφης μου τριώ φιδιώ κεφάλια,
της όχιας και της κουφοχιάς και της μονομερίδας.
ρίξε κι αλάτι σαν πολύ και μια χύτρα πιπέρι.
- Άπλωσε, νύφη μ', για να φας ετούτα τα ψαράκια.
- Καλή, γλυκειά μου πεθερά, μου κάηκε τ' αχειλάκι,
μου κάηκε τ' αχειλάκι μου για μια σταλιά νεράκι. []
- Καλό, χρυσό αίταιρι μου κάτι θα σε ρωτήσω
μου κάηκε τ' αχειλάκι μου για μια σταλιά νεράκι.
Χρυσό μπρίκιν άρπαξε, και πάει να της φέρει,
όσο να πάει κι όσο να 'ρθει, τη βρίσκει πεθαμένη...⁴²

Ανάλογη είναι και παραλλαγή της Κύπρου. Το ίδιο θέμα φέρεται και στο τραγούδι Τα κακά πεθερικά της Καρπάθου:

...Μαέροι μαϊρεύγουσι λαούδκια τσαι περδίκια,
της κόρης μαϊρεύγουσι τρικέφαλα οφίδια:
τσ' ως τα να φάει μια μπουτσιά, η κόρη φαρμακώθη...⁴³

Άλλοτε τα κίνητρα της δηλητηρίασης δεν είναι σαφή, ή δεν δηλώνονται, τουλάχιστον στη μορφή με την οποία σώζεται ή εμείς γνωρίζουμε το δημοτικό ποίημα. Όπως στην περίπτωση του σαρακατσάνικου τραγουδιού, του οποίου δίνουμε απόσπασμα:

...και οι κ' μπάρες τον κεράσανε τρία γυαλία φαρμάκια:
το ένα το πίνει το πρωί, τ' άλλο το μεσημέρι,
το τρίτο το φαρμακερό το πίνει όταν δειπνάει...⁴⁴

Το δάγκωμα από φαρμακερό φίδι είναι, βέβαια, καθαρό ατύχημα και ήταν αρκετά συχνότερο την εποχή που οι κοινωνίες ήταν αγροτικές και η πλειονότητα των ανθρώπων ζούσε κι εργαζόταν πιο κοντά στη φύση απ'ότι ο σύγχρονος άνθρωπος. Και σ' αυτής της εποχής και σ' αυτής της κοινωνίας τα τραγούδια καταγράφονται δηλητηριάσεις και θάνατοι από δάγκωμα φιδιού:

Μαύρο κρεβάτι μάνα μου, στη σάλα σ' αντικρύζω
κι απάνω του κατάμαυρα σπαρμένα λουλουδάκια
θανάτου κιτρινόκερι, μισόσβεστο στην άκρα
και λιβανιού μαύρο καπνό εδώ κι εκεί σπαρμένο,
κι ένα κορμί στα κάτασπρα, στο στρώμα ξαπλωμένο. []

Μήνα κανένας ξάδερφος ξεψύχησε μανιά μου,
και κλαίγουν τον οι αδερφοί και κλαίγουν τον οι φίλοι. []
Τη Λένη την εδάγκωσε κουφή φαρμακωμένη
όντας επήε το σταμνί νερό να το γεμίσει...⁴²

Η λήψη δηλητηρίου με σκοπό την αυτοκτονία ήταν αρκετά συχνότερη

στο παρελθόν και γινόταν κυρίως για κοινωνικούς λόγους. Κακή μεταχείριση στο σπίτι, το πατρικό ή του συζύγου, ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη άγαμων κοριτσιών ή χηρών ή γυναικών που ο σύζυγος απουσίαζε, η ερωτική απογοήτευση, η αθέτηση γάμου, η εγκατάλειψη και άλλα παρόμοια γεγονότα ήταν οι πιο συχνές αιτίες αυτοκτονίας. Ενδεικτικό το τραγούδι *Η φαρμακωμένη της Καρπάθου*:

Μια νια εάπαν ένα γιο τσ' εάπα τη τσ' ετσεινός
 μια μέρα σεργιανούσασι ** τσ' οι δυο στο περιβόλι
 τσαι λέασι τα μυστικά με την καρδιά τους όλη.
 «Κόρη σα θες απαντρεία, ο δρόμος τσαι πορπάτει».
 Παίρει την παραπόνεση τσαι φεύγει λυπημένη.
 Τότες η κόρη το 'βαλε για 'να σπυρί φαρμάτσι
 τσαι πήε τσ' ηύρε μια γρια και γίει της λιγάτσι
 τσαι το ποτήρι τό 'αλε *** τσαι το 'κανε σουμάτα
 τότες η κόρη το 'πινε σα να 'τα λεμονάδα
 τότες εφαρμακώθηκε τσ' ήπεσε στο κρεββάτι
 τσαι τότες του διαόλ' ο γιος τού 'φουε το γινάτι.
 Τσ' εφτά διατρούς **** εκάλεσε να φέρει να τη γιάνει,
 κανέλλα τσαι γαρύφαλλο μασσεί τσαι τη πιτάει
 τσαι τα ξανθά της τα μαλλιά σκύβει τσαι λαχταράει.
 - «Διατροί να κάμετε καλά το μπιστικό μου ταίρι».
 - «Δεν είν' πληγή να γιατρευτεί ή μαχαιριά να γειάνει,
 είναι φαρμάτσι στη καρδιά, πιστεύω (δ)ε θα γειάνει»⁴³.*

Τα χρησιμοποιούμενα δηλητήρια δεν αναφέρονται συχνά, ίσως γιατί δεν ήταν αναγκαίο για τη λειτουργία του τραγουδιού, ίσως γιατί δεν είχε καμιά ουσιαστική σημασία, ίσως για να μην επεκτείνεται η γνώση των ουσιών που μπορεί να σκοτώσουν τον άνθρωπο. Είναι λιγοστές οι περιπτώσεις που δίνονται σαφέστερες οδηγίες για παρασκευή δηλητηρίου, όπως στο ακόλουθο απόσπασμα βλάχικου τραγουδιού:

*...να βρεις της δάφνης τον καρπό της πικρολιάς τα φύλλα
 κι αντάμωσέ τα με καπνό και πιέ τα με το ξύδι...⁸*

Δηλητήρια και φαρμακωμένες στη λογοτεχνία

Η αναζήτηση για αναφορές σε δηλητήρια και δηλητηριάσεις στη νεοελληνική λογοτεχνία είναι υπόθεση κοπιώδης, αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Οπωσδήποτε δε, η συγκομιδή θα ήταν πολύ αξιόλογη και η έκτασή της θα υπερέβαινε κατά πολύ το μέγεθος του συνοπτικού αυτού σημειώματος. Επειδή όμως και η πλήρης απουσία μαρτυριών από τον έντεχνο νεοελληνικό λόγο θα φτώχαινε το σημείωμα και δεν θα έδειχνε την κοινωνική ευαισθησία των λογοτεχνών μας και την παρέμβασή τους στο κοινωνικό σώμα, θα περιορίσουμε σε παραθέματα από έργα δύο κορυφαίων λογοτεχνών μας.

Ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός, πέρα από τα μεγαλόπνοα έργα του τα εμπνευσμένα από την εθνική υπόθεση ή τις διαχρονικές ανθρωπίνες αξίες (σωζόμενα πλήρη ή αποσπασματικά), έχει γράψει και ποιήματα που ξεκινούν από τοπικά επίκαιρα γεγονότα. Χάρης όμως στην ποιητική του δεξιοτεχνία, το αδιαμφισβήτητο κύρος του και τη δυνητική διαχρονικότητα του θέματος, τα ποιήματα αυτά διασώζονται και συγκινούν σε βάθος χρόνου. Ένα από τα ποιήματα αυτά είναι «Η Φαρμακωμένη»:

Τα τραγούδια μου τα 'λεγες όλα,
τούτο μόνο δε θέλει το πεις,
τούτο μόνο δε θέλει τ' ακούσεις ·
αχ! την πλάκα του τάφου κρατείς. []

Συφορά! Σε θυμούμ' εκαθόσουν
στο πλευρό μου με πρόσωπο αχνό ·
«Τί έχεις;» σου 'πα και συ μ' αποκρίθεις ·
«θα πεθάνω, φαρμάκι θα πιώ».

Με σκληρότατο χέρι το πήρες
ωραία κόρη, κι αυτό το κορμί,
όπου του 'πρεπε φόρεμα γάμου,
πικρό σάβανο τώρα φορεί

Το κορμί σου εκεί μέσα στον τάφο
το στολίζει σεμνή παρθενιά ·
του κακού σ' αδικούσεν ο κόσμος,
και σου φώναζε λόγια κακά.

Τέτοια λόγια αν ημπόρειες ν' ακούσεις,
ωχ το στόμα σου τί 'θελε βγη;
«Το φαρμάκι, που επήρα, και οι πόνοι,
δεν εστάθηκαν τόσο σκληροί».

Κόσμε ψεύτη! τες κόρες τες μαύρες
κατατρέχεις όσο είν' ζωντανές,
σκληρέ κόσμε! αν δεν τους λυπάσαι
την τιμή όταν είναι νεκρές. [] ⁴⁵

Το ποίημα του Σολωμού αποτελείται συνολικά από δώδεκα τετράστιχα, στα οποία, εκτός από το ιστορικό της αυτοκτονίας με δηλητήριο προβαίνει στην καταγγελία του κοινωνικού περιγυρου και ολοκληρώνεται με την εμφάνιση της αυτοκτόνου στον Πλάστη, στον οποίο, εκτός από το δικό της κρίμα, καταγγέλει τη σκληρότητα της κοινωνίας απέναντί της.

Για το ιστορικό του ποιήματος *Η Φαρμακωμένη*, το οποίο έχει μελοποιηθεί από τον Νικ. Μάντζαρο, συνθέτη και του εθνικού μας ύμνου, ο φίλος και πρώτος επιμελητής έκδοσης του σολωμικού έργου Ιακ. Πολυλάς γράφει: «Αυτή η δημοτικότητα, εις την οποίαν καθημερινώς ο ποιητής μας ερρίζωνε περισσότερο όσο βαθύτερα εδέχετο το πνεύμα της ζωντανής φωνής του έθνους του, εφάνηκε λαμπρά εις το τραγούδι «*Η Φαρμακωμένη*», γραμμένο το έτος 1826. Μία Ζακυνθινή νέα, η οποία αγαπούσε την ποίηση και τη μουσική και με την οποία ο Σολωμός είχε σχέσιν αγνής φιλίας, και συχνά ευτυχούσε να την ακούση να τραγουδάει τα ποιητικά του δοκίμια ερωτεύθηκε εις ένα νέον ξένον και, φοβουμένη μήπως από του πάθους τη σφοδρότητα κινδυνέψει η τιμή της, εφαρμακώθηκε. Ο ποιητής την έκλαψε με δάκρυα θερμά, τα οποία επήγαζαν από τη λύπη και από την αγανάκτηση προς την καταλαλιά του κόσμου, όπου εκατάτρεχε την κόρη και ζωντανή και πεθαμένη...»⁴⁶.

Στο θέμα ο ποιητής επανέρχεται και με άλλο του ποίημα, από το οποίο σώζεται απόσπασμα γνωστό με τον τίτλο *Η Φαρμακωμένη στον Άδη*. Το ποίημα δεν αναφέρεται στο ίδιο πρόσωπο, καθώς η αυτοκτόνος του δεύτερου ποιήματος συναντά σύντομα τον αγαπημένο της στον Άδη. Η νέα χαιρετά το σκοτάδι του θανάτου, καθώς φαίνεται ότι η ζωή της στον επάνω κόσμο ήταν, εξ αιτίας της κοινωνίας, σκοτεινότερη:

*«Άδη μαύρε, χαιρετώ σε!
Δεν εχάρηκε ποτέ
μάτι ανθρώπου για στον ήλιο
καθως τώρα εγώ για σε».*

Της έχει μηνύσει ο αγαπημένος της για την επικείμενη συνάντηση στα παλάτια του κάτω κόσμου, γι' αυτό και με χαρά υπομένει τα βάσανα του ψυχομαχητού της:

*«Μ' έχει σήμερα μηνύσει ·
λίγην ώρα ακόμα ζω,
κι εκατάπια το φαρμάκι
σαν αθάνατο νερό».*

*«Όνειρο κοντό για μένα
νειότη, αγάπη και ζωή ·
όλα ονειράτα στον κόσμο
ναι, και ο θάνατος τα λυεί».*

*«Πώς ευθύς δεν κατεβαίνεις;
Πώς αργείς, γλυκειά ψυχή;
Αχ, το ψυχομαχητό σου
θέλ' είν' άγριο και βαρύ» [].*

Αλλά οι κοινωνικές συνθήκες που ευνοούσαν τις αυτοκτονίες με δηλητήριο δεν ίσχυαν μόνο στα χρόνια του Σολωμού, ούτε μόνο στα Επτάνησα. Ολόκληρος ο ελλαδικός χώρος και για πολλές ακόμα δεκαετίες ευνοούσε ανάλογα περιστατικά, λόγω ομοιότητας των συνθηκών. Ας έρθουμε σε έναν άλλο κορυφαίο συγγραφέα, πεζογράφο, από ένα άλλο νησί, από την άλλη πλευρά του ελλαδικού κορμού : στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη από τη Σκιάθο. Ο μεγάλος μας πεζογράφος, αν και από τη χριστιανική του φιλοσοφία είναι ιδεολογικά αντίθετος προς την αυτοκτονία, δεν δίστασε να ασχοληθεί μ' αυτή περισσότερες από μία φορές ⁴⁷. Εδώ θα κάνουμε μνεία μόνο σ' εκείνες, στις οποίες το φονικό μέσον είναι δηλητήριο. Στο διήγημα *Οι μάγισσες*, η Μυρμήγκαινα που πέθανε «με τ' άφρια στο στόμα της», είχε φαρμακωθεί *μονάχη της η άμοιση*, «γιατί την έπιασαν τη νύχτα να κάνει μάγια». Η φτωχή γυναίκα «νεαρά σύζυγος και μήτηρ τέκνων» «είχε λάβει το φάρμακον εις την πολίχνην», γιατί φοβόταν πως όταν, νύχτα με πανσέληνο, έκαναν μάγια με άλλες γυναίκες του χωριού, την αναγνώρισαν κι έτσι θα ντρόπιαζε τον άντρα της και ότι θα «την εδακτυλοδεικτούσαν όλοι προς αλλήλους». Αναγνωρίζει ο συγγραφέας την απλοϊκότητα των μαγικών που έκαναν οι γυναίκες του νησιού του. Αναγνωρίζει και τους κοινωνικούς λόγους που ωθούσαν τη Μυρμήγκαινα αφ' ενός στο να κάνει μάγια και αφ' ετέρου στο να αυτοκτονήσει. Γι' αυτό και εκφράζεται με συμπάθεια και βάζει τον ιερέα που περνά από εκεί μαζί με χωριανές να τη μνημονεύουν, έστω και άτυπα, «ως να επεθύμουν να την „ξεκολάσουν“ και ως να της έκαναν συχώρια και κόλλυβα»⁴⁸.

Στο διήγημά του *Το νησί της Ουρανίτσας* η μικρή, δεκαέξι ή δεκαεφτά χρονών, που μένει στο σπίτι της μέλλουσας πεθεράς της όσο ο αρραβωνιαστικός της ταξιδεύει, μένει κάποια στιγμή έγκυος: «Σαν έφυγε...κι επόδισε...κι ήρθε πίσω...έλειπες του λόγου σου...ήσουν στην αντραδέλφη μου...ένα δειλινό...». Η μέλλουσα πεθερά την κατηγορεί ότι έμεινε έγκυος «με κανέναν άλλο! Ο λόγος αυτός της πεθεράς ήτον μαχαίρι δίκοπο, ήτον αστροπελέκι, ήτον θάνατος. Η Ουρανίτσα άρχισε να τρέμη όλη, εκοκίνισε, εκιτρίνισε, έπλεε στον ιδρώτα, πιάσθηκεν ο ανασασμός της. - Εγώ! μπόρεσε μόνο να πη...θα πω φαρμάκι! - Να, εκειδά, πάνω στο αράφι το 'χω, είπε σκληρά η πεθερά της. Πάρε το και πιέτο!...Αυτόν τον λόγον είπε, και της γύρισε τις πλάτες». Η Ουρανίτσα το είπε και το έκανε. «Ήπια το δηλητήριο εξ αιτίας των προσβολών της πεθεράς και του φόβου της κοινωνίας (που νεκρή την έβριζε λέγοντάς την «σκύλα» και «ψοφίμι). Αλλά η απομόνωσή της επεκτάθηκε και μετά το θάνατό της, καθώς την έθαψαν άφαλτη και ασυνόδευτη στην ακατοίκητη νησίδα. Όμως, ο συγγραφέας δεν δέχεται αυτή τη σκληρότητα. Βλέπει και για την Ουρανίτσα τη θεία χάρη, καθώς στον τάφο της φαράδες αποκαλύπτουν «μια όμορφη ιτσία, γεμάτη απ' ωραία ασπροκίτρινα λουλουδάκια, ίτσια, τόσα πολλά και φουντωτά και άφθονα, ώστε μπορούσαν να γεμίσουν ως δέκα καλάθια»⁴⁸.

Σε ακόμα μία περίπτωση, ο Παπαδιαμάντης αναφέρεται σε θάνατο από δηλητηρίαση. Στο διήγημα *Μεγαλείων σφώνια*⁴⁹ η δηλητηρίαση είναι αποτέλεσμα λάθους και ιατρικής ολιγωρίας. Για την ακρίβεια ο νεαρός γιατρός κατά τη διάρκεια μιας ημερησίας απουσίας του από το χωριό «Κ.Χ. προς την Πάρνηθα» (ίσως το Κάτω Χαλάνδρι), αφήνει στο γέρο πατέρα του διάλυμα φαρμάκου, για να δοθεί «διά μίαν πάσχουσαν χωρικήν κόρην». Μέσα στη νύχτα, ο ζαλισμένος από σπονδές με φίλους του γέρος δίνει άλλο φιαλίδιο⁴⁷. «Μετά οκτώ ώρας η κόρη, κατόπιν βαθέος ληθάργου, απέθανεν. Η μικρά φιάλη περιείχεν όπιον. Έσυραν εις το Πλημμελειοδικεΐον τον υιόν και τον πατέρα του. Ο γερο-Σκαρτσόπουλος απηλλάγη ως ακαταλόγιστος. Ο ιατρός κατεδικάσθη εις εξάμηνον φυλάκισιν».

Γνωρίζει και άλλα δηλητήρια ο Παπαδιαμάντης και τα βάνει ως γνώσεις των ηρώων του, όπως στη γιάτρισσα-φόνισσα Φραγκογιαννού⁵⁰, που ξέρει πότε και πόσο από ένα βότανο κάνει καλό και με ποιες συνθήκες κάνει κακό, που γνωρίζει βοτάνια για να προκαλεί στείρωση και βοτάνια για να απορρίχνει τα παιδιά.

Πολλοί άλλοι συγγραφείς αναφέρονται στα έργα τους σε δηλητήρια. Δηλητήρια με τη στενή έννοια του όρου και δηλητήρια με την ευρύτερη: ουσίες που προκαλούν ευφορία και ικανοποίηση με τοξικά και θλιβερά επακόλουθα. Οινόπνευμα, το φάρμακο και το φαρμάκι. Καπνός ή πώς η υγεία μπορεί να γίνει στάχτη. Ναρκωτικά, για μια ασφαλή είσοδο στον κόσμο του σκότους. Αλήθεια, ποιο δηλητήριο (με την κλασική έννοια του όρου), θα μπορούσε να καυχηθεί πως έχει σκοτώσει περισσότερους από τα ευφραντικά;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολίδης Π.: Ερμηνευτικό λεξικό πασών των λέξεων του Ιπποκράτους. Εκδ. Γαβριηλίδη, Αθήνα 1997
- Δημητράκος Δ.: Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης. Εκδ. Οργανισμός Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 1964.
- Ησύχιος: Ησύχιου του Αλεξανδρέως Λεξικόν. Φιλολογική αποκατάστασις Μ. Schmidt. Libraria Markiana 1867. Αναστατική έκδοσις Γεωργιάδη, Αθήναι 1975.
- Μπαμπινιώτης Γ.: Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.
- Όμηρος: Οδύσσεια. Αρχαίο κείμενο. Νεοελληνική μετάπλαση Αργ. Εφταλιώτη. Επιμέλεια Π.Φ. Χριστόπουλου. Διαχρονικές Εκδόσεις, Αθήνα 1998.
- Γκρέιβς Ρ.: Οι ελληνικοί μύθοι. Μετάφραση Λεωνίδα Ζενάκου. Τομ. Α', Β'. Εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998.
- Ντεσάρμ Π.: Ελληνική Μυθολογία. Μετάφραση Ανδρέα Φραγκιά. Επιμέλεια Νικηφ. Βρεττάκου. Εκδ. Αφοί Συρόπουλοι-Κουμουνδουρέας, Αθήνα, αχρονολόγητο.

- Ρηγάτος Γ.: Τα βότανα στον πολιτισμό των Ελλήνων. Διαχρονικές Εκδόσεις. Αθήνα 2001.
- Ευριπίδης: Μήδεια. Στο βιβλίο Euripidis Medea. Ex recensione Augusti Nauckii. Editio Stereotypa. In Aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae 1939.
- Όμηρος: Ιλιάδα. Αρχαίο κείμενο. Νεοελληνική μετάπλαση Ιακ. Πολυλά. Με δύο εισαγωγικά δοκίμια Γ. Ρηγάτου, Διαχρονικές Εκδόσεις, Αθήνα, αχρονολόγητο.
- Σοφοκλής: Φιλοκτήτης. Κριτική και ερμηνευτική έκδ. Γερ. Μαρκαντωνάτου. Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1982.
- Κάτσας Γρ.: Το ταύρειον αίμα και ο θάνατος του Θεμιστοκλέους. Αρχαία Φαρμακευτικής έτος 4^ο, Περίοδος Γ', τεύχ. 1-3, Ιαν- Ιούν. 1948 (ανάτυπον).
- Brain P.: Bulls blood. A mystery of antiquity. Sud Africa Mediese Tydskrif, 3 Jan. 1976, p. 22-24.
- Ηρόδοτος: Ιστοριών Β. Ευτέρπη. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. Εκδ. Κάκτου, Αθήνα 1994.
- Πλούταρχος: Θεμιστοκλής. Εισ: Βίοι Παράλληλοι/Vitae Parallelae. C. Sintenis recognovit. Vol. 1, p. 219, B.G. Teubneri, Lipsiae 1869.
- Σοφοκλής: Αποσπάσματα. Tragicorum Graecorum Fragmenta Vol.. 4: Sophocles. Ed. St. Radt. Göttingen 1977.
- Αριστοφάνης: Aristophanis Comoedias. Edit. Th. Berg, Vol. I-III, B.G. Teubneri, Lipsiae 1882.
- Παυσανίας: Ελλάδος Περιήγησις. Pausanie Graecis Descriptio. Ed. M.Rocha-Perreira, Vol. I, II, B.G. Teubneri, Lipsiae 1856.
- Νίκανδρος: Αλεξιφάρμακα. Εισ Nicandrea, Theriaca et Alexipharmaka. Recencuit et emendavit [] Otto Schneider. [] Scholia in Alexipharmaka ex recognitione Bussemakeri et R. Bendlei Emendationes. B.G. Teubneri, Lipsiae 1856.
- Σχολιαστής: Σχόλια εις Αλεξιφάρμακα, Ib. id., Lipsiae, 1856.
- (Ψευδο)Διοσκουρίδης: Περί δηλητηρίων φαρμάκων και της αυτών προφυλακής και θεραπείας. Περί ιοβόλων εν ω και περί λυσσώντος κυνός. C.G. Kühn, Lipsiae 1830.
- Διοσκουρίδης: Pedanii Dioscuridis Anazarbei, De Materia Medica Libri Quinque. Ed. Max Welmann. Vol. 3, Apud Weidmannos, Berolini 1906, 1907, 1914. Reprint Hildesheim 1958.
- Γαληνός: Περί αντιδότην. Βιβλίον 2^ο. Στο βιβλίο: C.G. Kühn, Galeni Opera Omnia, Vol. 14, Reprint Hildesheim 1965.
- Πάυλος Αιγινήτης: The Seven Books of Paulus Aegineta. Translation F. Adams (Vol. 5, p. 55). The Sydenham Society, London 1847.
- Αποστολίδης Π.: Τα ιατρικά του Αριστοφάνη. Εκδ. Γαβριηλίδη. Αθήνα 1996.
- Ζανέττου-Παντελή Κ.: Η θεραπευτική δυνατότητα των φαρμακευτικών φυτών της Κύπρου. Λάρνακα 2000.
- Διοσκουρίδης: Περί ύλης ιατρικής. Ο ελληνικός κώδικας 1 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Νεαπόλεως. Επιμέλεια-Μεταγραφή Αγ. Τσελίκας. Εκδ. Μίλητος, Αθήνα [2000].

- Κούζης Αρ.: Το κώνειο. Εφημ. *Πρωία* 1930.
- Πλάτων: Φαίδων. Platon Phaedon. Verlag Ernst Heimeran, München 1949.
- Ρηγάτος Γ.: Η αρχαία ιατρική στη λαϊκή μας παράδοση. Εκδ. Βήτα, Αθήνα 1999.
- Ελληνική Ανθολογία. The Greek Anthology. With an English Translation by W.R. Paton. Books VII-VIII. Harvard University Press, Cambridge, London 1993.
- Τουλιάτος Δ.: Η ιστορία των φαρμάκων και η δύναμις του κυττάρου. Αθήναι, αχρονολόγητο (1958).
- Beck H.-G.: Ιστορία της Βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας. Μετάφραση Νίκης Eiden-eier. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988.
- Ζώρας Γ.Θ.: Εισαγωγή. Υστεροβυζαντινή ποίησης. [Στο βιβλίο] «Βυζαντινή Ποίησης». Επιμ. Γ.Θ. Ζώρας, Αθήναι [1956].
- Βασική Βιβλιοθήκη: Βυζαντινή Ποίησης. Επιμ. Γ.Θ. Ζώρα. Εκδ. Βασική Βιβλιοθήκη «Αετού»-Ζαχαρόπουλος, Αθήναι (1956).
- Κριαράς Εμμ.: Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα. Αθήνα 1955.
- Εφραίμ: Ephraem Aenii, Historia Chronika. Edit. Od. Lampsides. Corpus Fontium Historiae Byzantinae No. 27, Athens 1990.
- Παπαδημητρίου Νόννα: Νοσήματα και ατυχήματα στις αυτοκρατορικές οικογένειες του Βυζαντίου, Αθήναι 1996.
- Touwaide A.: Les poisons dans le monde antique et Byzantine. Introduction a une analyse systematique. *Revue d' Histoire de la Pharmacie* 38 (290): 265-281, 1991.
- Λασκαράτος Ι.: Κύλικες ζωής κατευνάστριαι, Ιστορική και ιατρική προσέγγιση στις δηλητηριάσεις της Βυζαντινής περιόδου, Αθήνα 1994.
- Κουτσούκης Κ.: Το Μικρό Χωριό Ευρυτανίας. Ιστορική λαογραφική έρευνα. Αθήνα 1969.
- Ζηκίδης Γ.: Νεοελληνικά ανάλεκτα της Ηπείρου. Εις: Ζωγράφειος Αγών. Ήτοι μνημεία της Ελληνικής Αρχαιότητος ζώντα εν τω νυν Ελληνικώ λαώ. Εκδ. Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, Κωνσταντινούπολις 1891, σελ. 25-175.
- Αλεξιάδης Μ.: Καρπαθιακή λαογραφία. Όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Αθήνα 2001.
- Τζιάτζιος Ε.: Τραγούδια των Σαρακατσαναίων. Ιστορική και Λαογραφική Βιβλιοθήκη του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων. Βιβλιοπωλείον Ι.Ν.Σιδέρη, Αθήναι 1928.
- Σολωμός Δ.: Άπαντα τα ευρισκόμενα. Εκδ. Μαρή, Αθήνα (1955).
- Πολυλάς Ιακ.: Προλεγόμενα. Εις: Δ. Σολωμού Άπαντα τα ευρισκόμενα. Εκδ. Μαρή, Αθήνα (1955).
- Ρηγάτος Γ.: Ζητήματα ιατρικής ηθικής σε κείμενα του Παπαδιαμάντη. Στο βιβλίο «Πρόσωπα και ζητήματα. Δοκίμια για την ιατρική στη λογοτεχνία», Β' εκδ., ΒΗ-ΤΑ, Αθήνα 1998, σελ. 131-139.

Παπαδιαμάντης Αλ: Τα Άπαντα, Τόμ. Β', Επιμ. Γ. Βαλέτα. Αθηναϊκά Εκδόσεις Η. Σακαλή [Αθήνα, 1955], σελ. 398-402 και 521-525.

Παπαδιαμάντης Αλ: Τα Άπαντα Τόμ Γ'. Επιμ. Γ. Βαλέτα. Αθηναϊκά Εκδόσεις Η. Σακαλή [Αθήνα 1954], σελ. 319-326.

Ρηγάτος Γ.: Τα ιατρικά στη «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη. Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996.

ΑΠΟ ΤΟΤΕ

... Από τότε
 πασχίζω νὰ σὲ συναντήσω.
 Ἴν δὲ σὲ βρῶ
 θὰ πιστέψω ὀριστικὰ πὼς ἦσουν ἄγγελος
 ἀπὸ ἐκείνους ποὺ κάνουν τὸ καλό, φεγγοβολώντας
 κι ἔπειτα χάνονται
 κι ἔπειτα διαχέονται σὰν φῶς μέσα στὸν κόσμο.

ΕΦΙΑΛΤΗΣ

Στὸν Ἰάσονα Εὐαγγέλου ποὺ δώρισε ἀφετηρία

Ἐγγραφα διαγώνισμα πάνω σὲ ὕλη
 ποὺ οὐδέποτε μοῦ δίδαξαν. Κι ὅμως προσπάθησα
 κάτι ν' ἀφήσω πάνω στὸ χαρτί.
 Μὰ ὅσο κι ἂν ζορίστηκα
 ἢ διορία τέλειωσε γοργὰ
 κι ὁ ἐπόπτης ἀδιάφορος
 μάζεψε τὸ ἀσυμπλήρωτο γραπτό μου.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΟΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Η Ελένη Παπαδημητρίου δεν έχει μόνο μια ενεργή και δραστήρια παρουσία με τις πολύπλευρες και καρποφόρες επιδόσεις της στις επιτόπιες λαογραφικές έρευνες και στην περαιτέρω ανάδειξη της Λαογραφίας ως αυτοτελούς ζωντανής επιστήμης στον τόπο μας. Η συστηματική και συγκροτημένη ενασχόλησή της στο πεδίο τούτο του επιστημονικού της ενδιαφέροντος σημειώνει κατ' εξοχήν μια σημαντική και διαχρονική συνεισφορά στα λαογραφικά συγγραφικά δρώμενα της Κύπρου. Το καταδεικνύει μια πλειάδα έργων της, εύληπτου και ελκυστικού λαογραφικού περιεχομένου, πλείστα όσα των οποίων αποτελούν αξιόπιστες πηγές πρωτογενούς αναφοράς όχι μόνο για τον ειδικό μελετητή του παρόντος και του μέλλοντος, αλλά και για τον φιλομαθή αναγνώστη της πατριδογνωσίας και της ιστορίας του λαϊκού μας πολιτισμού. Επιπλέον, με τη μετάφρασή τους στα Αγγλικά, κατέχουν μια περιοπτη θέση στην ξένη βιβλιογραφία.

Σε αληθινές όψεις και αυθεντικές πτυχές, καθώς και σε ποικίλες εκδηλώσεις δημιουργικής έμπνευσης και αισθητικής ιδιότυπης έκφρασης τούτου του λαϊκού πολιτισμού, όπως η λαϊκή τέχνη της Κύπρου και ιδιαίτερα στην εικαστική λειτουργική της μορφή, από τα κατεχόμενα εδάφη μας μέχρι τις ελεύθερες περιοχές του νησιού μας, παραπέμπει το σύνολο της εργογραφίας της, που συνιστά μια σειρά αξιόλογων πρωτότυπων δημοσιεύσεων στον τομέα αυτό. Παραθέτουμε τους τίτλους, ενδεικτικούς του περιεχομένου τους κατά χρονολογική ιεραρχία έκδοσης, που ως συνεκτικοί κρίκοι μιας στέρεης αλυσίδας αποτελούν ουσιαστικά, παρά τη διακριτή διαφοροποίηση της θεματολογίας τους, μεγάλα αυτοτελή κεφάλαια μιας αδιάσπαστης θεματικής ενότητας.: *Οι Κυπριακές Φορεσιές* (1991), *Εθνογραφικά Καρπασίας* (1992), *Η Μεταξουργία στην Κύπρο* (1995), *Η Λαϊκή Τέχνη της Κύπρου* (1996), *Κυπριακές Εθνογραφικές Συλλογές σε Βρετανικά Μουσεία* (2000), *Η Τέχνη του Ξύλου στην Κύπρο* (2003), *Νεότερη εφυαλωμένη κεραμική της Κύπρου-Τα εργαστήρια της Λαπήθου* (2005). Στο παρόν βιβλιοκριτικό σημείωμα, θα σταθούμε στα πιο πρόσφατα βιβλία της, αποκαλυπτικά της εντύφωσής της σε τρεις άλλες δημιουργικές εκφάνσεις της πατροπαράδοτης λαϊκής μας κληρονομιάς και που φέρουν τους τίτλους *Υφάσματα από την Κύπρο* (2008), *Λαϊκή ζωγραφική-εγχάραξη και γλυπτική* (2009) μαζί με το υπό έκδοση έργο της *Λιθανάγλυφα της Κύπρου*.

α) *Υφάσματα από την Κύπρο*: Το βιβλίο, που κυκλοφόρησε το 2008 σε μια καλαισθητή έκδοση καλλιτεχνικής αρτιότητας από τις εκδόσεις Εν Τύποις, δεν φιλοτεχνεί μόνο φωτογραφικά τις 70 σελίδες του με εποπτικό φωτογραφικό υλικό, αλλά και τις φωτίζει διάχυτα με την επιδέξια γραφίδα της ειδήμονος λαογράφου. Μέσα από σύντομα ή εκτενέστερα και επαρκώς περιεκτικά κείμενα εξιστορεί περιγραφικά και επεξηγεί εμπειριστατωμένα, αξιολογεί συγκρισιολογικά και αποτιμά αισθητικά τα ανεκτίμητα χειροποίητα υφάσμα-

τα και τα αξιοθαύμαστα εργόχειρα της παραδοσιακής λαϊκής μας τέχνης. Η συγγραφέας δεν κατορθώνει μόνο παραστατικά και ευανάγνωστα να αποτυπώσει όλον εκείνο τον πλούτο της υφαντικής, ενδυματολογικής και κεντητικής τέχνης των περασμένων αιώνων στο νησί μας, αλλά και να μας παρουσιάσει ταυτόχρονα την ιστορική τους διαδρομή μέσα στον χρόνο. Από την προϊδεαστική γλαφυρή εισαγωγή της και μέσα από τα επί μέρους κεφάλαια που ακολουθούν μέχρι τον συμπερασματικό της επίλογο μάς δίδει μια πανοραμματική εικόνα της παραδοσιακής μας υφασματογραφίας και κεντηματογραφίας σε ένα πολυδιάστατο φάσμα μορφολογικών ειδών, ποιοτικών παραλλαγών, μοναδικών χρωμάτων και εκθαμβωτικών αποχρώσεων.

Έτσι, η προσοχή μας εστιάζεται στις πληθωρικές αναφορές και τις τεκμηριωμένες διαφωτιστικές πληροφορίες, στις λεπταίσθητες αξιολογικές παρατηρήσεις και στις επαγωγικά διεισδυτικές επισημάνσεις της σχετικά με τους λόγους και τους τόπους της προέλευσης, τα μέσα και τους τρόπους της υφαντικής και κεντητικής παραγωγής. Χωρίς να παραλείπει να υπομνήσει, βέβαια, όπου υπάρχει βιβλιογραφική ή μουσειακή δυνατότητα, τους κυριότερους χρονολογικούς σταθμούς της δημιουργίας και της εξελικτικής πορείας της κυπριακής αυτής χειροτεχνίας, παρόλο που πολλά από τα κεντήματα που απεικονίζονται εδώ φωτογραφικά δεν χρονολογούνται επακριβώς λόγω της διαδοχικής επιβιώσής τους από γενιά σε γενιά, όπως αιτιολογεί η ίδια στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου. Αναφέρεται επίσης με προσφυή και εμφαντικά παραδείγματα στην τεχνοτροπία των διακοσμητικών τους σχεδίων και των συμβολιστικών τους μοτίβων με τυποποιημένες αφαιρετικές σχηματοποιήσεις ή ελεύθερες αποδόσεις, καθώς και στη λειτουργική τους χρήση, την κοινωνική ή την τελετουργική τους σημειολογία, αποκαλύπτοντάς μας ταυτόχρονα τα μυστικά της κατά περιοχές κατασκευαστικής τεχνικής και της ευφάνταστης παραδοσιακής τους τέχνης. Μιας τέχνης αποκλειστικά γυναικείας, όπου η ευαισθησία, το έμφυτο ή επίκτητο καλλιτεχνικό αισθητήριο και η ιώβεια υπομονή των παλιών εκείνων υφαντριών και κεντητριών του τόπου μας, από την Καρπασία και τη Μεσαορία μέχρι την Πάφο και από την Κερύνεια μέχρι τα Λεύκαρα και το Κοιλάνι, έπλασαν ανεπανάληπτα αριστοτεχνικά δημιουργήματα. Η ξεχωριστή άλλωστε ιδιαιτερότητα της επινοητικής αυτής διακόσμησης στα χειροποίητα υφάσματα και στα κεντήματα του πολύχρονου μόχθου και του ζήλου δεν είναι ανεξάρτητη από την ιδιαίτερη χάρη και ομορφιά του κυπριακού τοπίου, τα αξεθώριαστα χρώματα και τα μεθυστικά αρώματα της γης του. Μεταφέρουμε εδώ αυτούσια την πρώτη παράγραφο της εισαγωγής: «Η ζωντάνια του Κυπριακού τοπίου, η έκρηξη των κόκκινων του καλοκαιριού, η γλυκύτητα των γκριζοκίτρινων του φθινοπώρου, των πράσινων του χειμώνα και η φλόγα του πολύχρωμου της άνοιξης πλέκονται μέσα στο άπλετο φως και εναλλάσσονται αρμονικά στις φορεσιές, τα υφαντά και τα κεντήματα της Κύπρου. Είναι αυτή η λαμπρότητα των χρωμάτων σε μια γόνιμη φύση το βαθύ άρωμα του ηλιόλουστου νησιού της Αφροδίτης».

Πιο συγκεκριμένα, στη δομική διάρθρωση των κεφαλαίων, που ολοκληρώνονται με χρήσιμο γλωσσάριο και σύντομη βιβλιογραφία, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε αδρομερώς τα εξής: Κατ' αρχήν τη θέση και την υφαντουργική ή κεντητική ενασχόληση στην παλιά κοινωνία της Κύπρου των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων γυναικών, τη διαφορετικότητα της παραδοσιακής τους τέχνης και τον συνδυαστικό ρόλο που διεδραμάτισαν τα έργα εκείνα των χειρών τους στις τακτικές εβδομαδιαίες τους συναντήσεις στο *Γυναικοπάζαρο* της Λευκωσίας. Μιλώντας για τις υφάντριες και τις κεντήτριες γενικά, τονίζεται η άρρηκτη σχέση της χτεσινής γυναίκας της Κύπρου και ιδίως της φτωχής και πολυάσχολης αγρότισσας με την πανάρχαια τέχνη της Ομηρικής Πηνελόπης, γιατί τα υφαντά και τα κεντήματα που θα άρχιζε να φτίνει από την παιδική της ηλικία για την προίκα της, βρίσκονταν στο επίκεντρο της γαμήλιας ιεροτελεστίας.

Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις διαφοροποιήσεις ως προς το ύφασμα, το κόψιμο, το κέντημα και τα κοσμήματα στις διάφορες φορεσιές, όπως διαμορφώθηκαν στις διάφορες περιοχές του νησιού: για την αγροτική φορεσιά της σαγιάς στην Καρπασία και στην Πάφο από βαμβακομέταξο ύφασμα είτε από ριγωτή ή σταυρωτή βαμβακερή αλατζιά. Επίσης, για την εορταστική νυφική φορεσιά στις αγροτικές περιοχές και ειδικότερα στην Καρπασία με το ρουτζιέττι και τη σάρκα, για τη μεταξωτή κόκκινη ριγωτή αλατζιά της αστικής φορεσιάς, που από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αντικαταστάθηκε από την στολή «Αμαλίας». Τέλος γίνεται μνεία για την επίσημη και καθημερινή αντρική φορεσιά με το κεντημένο ζμπούνι, το λευκό μεταξωτό ή σκουρόχρωμο αλατζιένο πουκάμισο, τη μαύρη ή μπλε πολύπτυχη βράκα και το μεταξωτό ή μάλλινο ζωνάρι.

Στο επόμενο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «Τα υφαντά και τα κεντήματα», επεξηγείται η κατεργασία, η φυτική βαφή και η ύφανση του βαμβακιού και του μεταξιού, καθώς και η αξιοποίησή τους στα βαμβακερά υφάσματα με την υφαντή ή κεντητή διακόσμηση και στα μεταξωτά με τις ποικίλες παραλλαγές και φωτοσιάσεις, τις διακοσμήσεις στις μεταξωτές μπιμπίλες και τα εκθαμβωτικά μεταξωτά σιάλια του Κοιλανιού, τα οποία αισθητώς διέφεραν από τις σταμπωτές κουρούκλες, που αντικατέστησαν τους μεταξωτούς κεντητούς σσεβρέδες. Άλλα υφάσματα που μεταχειρίζονταν για είδη προικός, οικιακές και αγροτικές χρήσεις ήταν οι βαμβακεροί σταμπωτοί πασμάδες, τα μάλλινα και τα λινά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι άλλες δύο ενότητες που αφορούν στα υφαντά κοκκινόπλουμα της Καρπασίας, τα λευκονοιτζιάτικα και τα λαϊκότροπα κάδρα της Μεσαορίας, τα ταϊστά και τα ασπροπλούμια της Λαπήθου και του Καραβά, τα δίμιτα ιγραμοσέντονα και τα φυδκιώτικα της Πάφου. Στην περιγραφή των «κεντητών» περιλαμβάνονται τα διάφορα είδη των σταυροβελονιών, των κόκκινων σταυροβελονιών, τα λευκοκενήματα, οι

δαντέλες (βενίζ), τα αστικά κεντήματα, τα διακοσμητικά θέματα (μοτίβα) των υφαντών κεντημάτων, τα ρεχτά, τα ασπροπλούμια και οι λεπτοδουλεμένοι διάφανοι τσεβρέδες. Όσον αφορά στα λευκαρίτικα λευκοκεντήματα, κατονομάζονται οι διαφορετικές βελονιές και τα διάφορα σχέδια, όπως το βασικό σχέδιο του ποταμού, που παίρνει διαφορετικές ονομασίες (π. χ. αρχνωτός, κλωνωτός κ.λ.π.), ανάλογα με το σχέδιο και το είδος της βελονιάς του. Τόσο οι ολοσέλιδες ή δισέλιδες ή και ακόμα οι μικρότερου μεγέθους φωτογραφήσεις των σχεδίων δεν συμπληρώνουν απλώς την περιγραφή αλλά και αισθητοποιούν χειροπιαστά τα αριστουργηματικά αυτά κεντήματα, που αποτελούν αληθινά έργα τέχνης διαχρονικής αξίας.

Οι τελευταίες σελίδες του βιβλίου αναφέρονται στην «παραδοσιακή χρήση των κεντημάτων», που αυτοσκοπός τους ήταν η οικιακή διακόσμηση, ιδιαίτερα την ημέρα του γάμου, όπως στην Πάφο που το στόλισμα του σπιτιού με την προίκα λεγόταν παστός, ενώ στην Καρπασία μανάσσα. Η συγγραφέας, ωστόσο, φέρνοντας στον νου όλες τούτες τις γραφικές παραδόσεις, μαζί με άλλες βιωματικές αναμνήσεις, προβληματίζεται πάνω στους παράγοντες και τους αποχρώντες ιστορικούς και κοινωνικούς λόγους, που έφεραν μέσα σε λίγες δεκαετίες όχι απλώς την αλλαγή αλλά την ανατροπή στον κλειστό παραδοσιακό βίο και κατ' επέκταση στον οριστικό τερματισμό πλέον της ενασχόλησης της γυναίκας με την υφαντική και την κεντητική τέχνη. Το μόνο παρήγορο, σημειώνει, ήταν η δημιουργία μετά την τουρκική εισβολή του 1974 της Υπηρεσίας Κυπριακής Χειροτεχνίας, οπότε και οι πρόσφυγες γυναίκες επαναδραστηριοποιήθηκαν κοντά σε έμπειρες τεχνήτρες, υφάντριες και κεντήτριες.

Στη συνοπτική αυτή παρουσίαση του βιβλίου της Ελένης Παπαδημητρίου, ενός τόσο ωφέλιμου και καιρίου βιβλίου, ειδικά σήμερα όπου οι παραδόσεις χάνονται και οι μνήμες ολοένα και βουλιάζουν από την αμνησία των άγριων καιρών μας, αντί άλλου επιλόγου ας αφουγκραστούμε τα εύχημα μηνύματα του επιλόγου της: «Αυτή η εμπνευσμένη παράδοση σήμερα, με την ισοπέδωση της οικονομίας και την παγκοσμιοποίηση, περισσότερο από άλλοτε, απειλείται. Μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει τη δική της μοναδική ψηφίδα στο μωσαϊκό της οικουμενικής τέχνης, και όχι μόνο της ευρωπαϊκής, αν προλάβουμε να τη διαφυλάξουμε και να την προβάσουμε όπως πραγματικά της αξίζει. Έχουμε πολύ λίγο χρόνο».

Σκέψεις καιρίου προβληματισμού και περισυλλογής αλλά και άμεσης προτροπής, που παραπέμπουν συνειρμικά σε δυο επιλογικούς στίχους του Κύπρου Χρυσάνθη από το ποίημά του «Σταύρωση», παρμένο από την ποιητική του συλλογή *Δέκα αντιποιήματα πάνω σε Υφασματογραφίες* [του Χριστόφορου Σάββα]: «Σκέψη λιτή, πίστη λιτή των άλλων ημερών μας / πόσο στο ράφι σας φυλάξαμε με τ' άλλα μας παιχνίδια!».

β) *Λαϊκή ζωγραφική, εγχάραξη και γλυπτική*: Με κάλεσε ένα πρωινό στο σπίτι της να θαυμάσω τις ζωγραφιές της. Δεν ήξερα μέχρι στιγμής ότι είχε αρχίσει να καταπιάνεται με την τέχνη των εικαστικών μορφών και των σμάλτινων χρωμάτων και αποχρώσεων. Γνώριζα μόνο το χρόνιο πάθος της για αναδίφηση, συλλογή και φωτογραφική αρχειοθέτηση σπάνιου λαογραφικού υλικού, αλλά και τη σοβαρή λαογραφική της έρευνα σε θέματα κυρίως παραδοσιακής οικοτεχνίας και λαϊκής τέχνης για μια ευπρόσωπη συγγραφική παρουσίαση. Κατάλαβα όμως ότι τώρα την είχε συνεπάρει ένα άλλο πάθος, όταν αρχίσαμε να κουβεντιάζουμε για τη ζωγραφική της, ενώ το εξεταστικό μου βλέμμα έπεφτε συνεχώς μια στο τραπέζι της δουλειάς της με τα σωληνάρια των μπογιών και τα τελειωμένα ή μισοτελειωμένα έργα της, που στοιβάζονταν εκεί και μια στον απέναντι τοίχο. Ένας τοίχος που λες και ανήκε σε μουσείο ή εκθεσιακό χώρο, καθώς πρόβαλλε σε αρμονικές διατάξεις τις πρόσφατες δημιουργίες της ή κάποιες πολύτιμες συλλογές λαϊκών ζωγράφων, όλες μαζί, χάρμα οφθαλμών, ένας γυάλινος εικαστικός κόσμος, που αράδιαζε μνήμες, ξεχασμένες ιστορίες παραμυθένιων εποχών και στιγμιότυπα του χτες, που παραληρώντας τραγουδούσε μαζί στη μελωδική ντοπιολαλιά του νησιού μας. Όταν λοιπόν ξεπέρασα την άναυδη έκπληξη της απορίας και του θαυμασμού μου, ψιθύρισα μέσα μου αυθόρμητα τους σημαδιακούς εκείνους στίχους του Καβάφη: «...Ένα σωρό κομάτια από υαλί, / κόκκινα, πράσινα ή γαλάζια. Τίποτε / το ταπεινόν ή το αναξιοπρεπές / δεν έχουν κατ' εμέ τα κομματάκια αυτά / από υαλί χρωματιστό...». Κι ύστερα, συνειδητοποίησα πως όσα είχε αποθησαυρίσει στο χαρτί, ήθελε τώρα ζωγραφίζοντας να τα απαθανατίσει στο γυαλί, παρόλο που με περίμενε και μια άλλη απροσδόκητη έκπληξη, χαρίζοντάς μου το τελευταίο της βιβλίο, που το τιτλοφορούσε αυτή τη φορά *Λαϊκή ζωγραφική- εγχάραξη και γλυπτική*. Ωστε λοιπόν μάλλον θα είχε προηγηθεί, αν δεν ήταν παράλληλη η συγγραφική της τέχνη και με τη λαϊκότεροτη έστω αυτή ζωγραφική της ιδιόχειρης αίσθησης ερχόταν όχι απλώς να αναβιώσει, αλλά να νιώσει πιο αισθαντικά και να βιώσει εντονότερα την εμπειρία της παραδοσιακής μας αυτής τεχνοτροπίας.

Το βιβλίο που με λαχτάρα μετροφυλλούσα τώρα, με σταματούσε πάλι στα ποικιλόσχημα σχέδια με τις καθαρές αποκρυσταλλωμένες γραμμές και τα γεμίσματα μιας φωτεινής νατουραλιστικής πολυχρωμίας. Προχωρώντας έπειτα στην προσεχτική μελέτη των κειμένων, σπουδαιολόγησα ακόμα περισσότερο όλον αυτό τον πλούτο της εθνικής μας κληρονομιάς: έναν κρυμμένο ή ξεχασμένο θησαυρό στα σεντούκια της ανυποληψίας και της λήθης ή το χειρότερο έναν ολάκερο συλημένο πολιτισμό από τ' ανόσια χέρια του Τούρκου εισβολέα στα κατεχόμενα εδάφη μας, που είχε τουλάχιστον καταφέρει να περισώσει ο καλλιτεχνικός φωτογραφικός της φακός. Και ευτυχώς που η λαογράφος μας με την επαγρυπνούσα συνείδηση και την ακοίμητη φλόγα του λαογραφικού της πάθους, αποδιωγμένη και η ίδια από την πατρογονική της εστία στον Καραβά της Κερύνειας και με την ανοικτή προσφυγική πλη-

γή στα στήθη πέτυχε να αποτυπώσει γραπτώς ό,τι ο χρόνος και ο κατακτητής έχουν αφανίσει. Δεν είναι επομένως μόνο η χαρά κι η περηφάνια της γιαγιάς που την κάνει να αφιερώσει το τωρινό της έργο στα εγγονάκια της, την Ελένη και τον Φοίβο· είναι πιότερο η στοργική της έγνοια της διαφύλαξης και της συντήρησης της μνήμης για τις προγονικές τους ρίζες, τις πανάρχαιες ιστορικές και πολιτισμικές καταβολές του τόπου τους.

Επισκοπώντας λοιπόν το περιεχόμενο του βιβλίου, όπως συναρθρώνεται στο εισαγωγικό και κύριο του μέρος, που διακρίνεται από μια μεγαλύτερη ενότητα με υποενόητες για τη λαϊκή ζωγραφική και άλλες πέντε μικρότερες για παρεμφερείς παραδοσιακές τέχνες, από μια βιογραφία για έναν πολυτεχνίτη λαϊκό ζωγράφο, επίλογο, γλωσσάριο και επιλογή βιβλιογραφίας, συκομίζουμε τα εξής αξιοσημείωτα:

Προλογίζοντας εν πρώτοις η δρ Ελένη Νικήτα τις σελίδες που ακολουθούν, εγκύπτει μέσα από μιαν ευσύνοπτη ιστορική αναδρομή στην εμφάνιση της εικαστικής δημιουργίας στην Κύπρο και ειδικότερα στις γεωγραφικές και χρονολογικές εκδοχές της προέλευσης της λαϊκής ζωγραφικής σε γυαλί, με πιθανότερη τη διάδοσή της από τα Βαλκάνια από τους Κύπριους εθελοντές των Βαλκανικών πολέμων. Υποδεικνύει ακόμη τους λόγους της καθιέρωσής της στον τόπο μας ως πιο ελεύθερης και δημιουργικής θεματολογικά σε σχέση με τα άλλα είδη εικαστικής λαϊκής έκφρασης, καθώς και τον διακοσμικό – μη λειτουργικό της ρόλο στην αγροτική κυρίως κατοικία.

Μετά το δικό της προλογικό σημείωμα, όπου προειδοποιεί για τους λόγους, τους τύπους και τους τρόπους τού υπό εξέταση λαογραφικού υλικού, η συγγραφέας δρ Ελένη Παπαδημητρίου με την κατατοπιστική εισαγωγή της συμπληρώνει και προεκτείνει τα προαναφερθέντα ιστορικά και ανθρωπογεωγραφικά στοιχεία για τη διαμόρφωση και ανάδειξη των διαφόρων ειδών εικαστικής λαϊκής δημιουργίας από την προϊστορική εποχή μέχρι και τα νεότερα χρόνια. Μεταξύ άλλων επισημαίνει την κατ' εξοχήν κοιτίδα της δημιουργίας «στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα της ιδιότυπης ζωγραφικής σε γυαλί με προσωπογραφίες, διάφορες παραστάσεις και φυτικά θέματα...Η τεχνική της ζωγραφικής σε γυαλί ήταν γνωστή στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια».

Μέσα από την ευρύτερη πρώτη ενότητα που πραγματεύεται τους διάφορους ειδολογικούς τομείς της ζωγραφικής στη διάρκεια της εξελικτικής τους πορείας, γίνεται αναφορά στις μεγάλες και περίτεχνες τοιχογραφικές συνθέσεις της αστικής ζωγραφικής, με εμφαντικό παράδειγμα στην Κύπρο το κονάκι του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκι Κορνέσιου. Ωστόσο, η επίδοση των λαϊκών ζωγράφων στις έγχρωμες τοιχογραφίες περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, που επηρέασε ακόμη και τη συντηρητική εκκλησιαστική ζωγραφική, υπενθυμίζει η συγγραφέας, εξαπλώθηκε απ' άκρη σ' άκρη της Κύπρου με κεντρικό θέμα τη σύλληψη του Αθανάσιου Διάκου και σε μικρότερη έκταση την απει-

κόνιση του παλαιστή Παναγή Κουταλιανού. Απεικονίσεις της σύλληψης του ήρωα της Αλαμάνας συναντούμε κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε γυάλινους πίνακες και άλλα ζωγραφικά δημιουργήματα, όπως οι φιγούρες του Καραγκιόζη, που επεκτάθηκαν και σε άλλες ηρωικές μορφές από την Ελληνική Επανάσταση και τον Απελευθερωτικό μας Αγώνα, σύμφωνα με το επόμενο κεφάλαιο. Είναι ευνόητο ότι τα θέματα αυτά τόνωναν το ηθικό των Κυπρίων δίνοντάς τους το έναυσμα του ξεσηκωμού σε μια σκλαβωμένη πατρίδα από τον οθωμανικό και αργότερα από τον αγγλικό ζυγό.

Ωστόσο, η συγγραφέας δίδει τη μεγαλύτερη έμφαση στο αγαπημένο της θέμα, που ήταν και η προσφιλέστερη θεματογραφική επιλογή πολλών λαϊκών μας καλλιτεχνών κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα σε χωριά της Μεσαορίας, η ζωγραφική δηλαδή στους ιδιότυπους εκείνους απλοϊκούς πίνακες από γυαλί, τα γυαλιά πογιαλίτικα. Με αφηγηματική ενάργεια και περιγραφικές ανάγλυφες λεπτομέρειες παραθέτει αναλυτικά στοιχεία ως προς τα κίνητρα και τα εναύσματα των ανώνυμων και των ολίγων επώνυμων δημιουργών τους, τις πηγές της έμπνευσής τους, την τεχνική και την κατηγοριοποίηση της πολυποίκιλης θεματολογικής τους κατάταξης σε ιστορικά, μυθολογικά, λαογραφικά, αγιογραφικά και διακοσμητικά έργα, καθώς και ανδρικές ή και γυναικείες προσωπογραφίες με αδρά ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, γεωμετρικά ή σχηματοποιημένα περιγράμματα και που είναι εμφανώς από τις πιο ενδιαφέρουσες ζωγραφίες. Τα γυάλινα αυτά κάδρα, ελεύθερες δημιουργικές αποδόσεις είτε επιδέξια πιστά αντίγραφα ή αποκλίνουσες αδέξιες απομιμήσεις από χρωμολιθογραφικές εικόνες και χαλκογραφίες της περιόδου κυρίως των Βαλκανικών και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με τις ευχές, τις προτρεπτικές ή αποτρεπτικές αποφθεγματικές ρήσεις, τις φυτικές διακοσμητικές παραστάσεις και τις ένθετες οικογενειακές φωτογραφίες, που τα πλαίσια και που προορίζονταν για τις προίκες των κοριτσιών και για το στόλισμα της σάλας, προσθέτει η Παπαδημητρίου, άρχισαν να γίνονται ξανά δημοφιλή. Για τούτο, και τον πρώτο γνωστό διδάξαντα Μιχάηλ Κάσιαλο αντιγράφει σήμερα σαν καλός μαθητής του ο πολυτεχνίτης Μιχάλης Κουτσο – Συμεού, η εκτενής σκόπιμη βιογραφία του οποίου στο τέλος του βιβλίου συμπληρώνει τη σύντομη αναφορά που παρεμβάλλεται στην ενότητα για τον μεγάλο λαϊκό ζωγράφο της Κύπρου.

Θαυμάζουμε πραγματικά την πληθωρική πανδαισία του θεματολογικού πλούτου, των γραφικών και συμβολικών αλληγορικών απεικονίσεων μέσα από μια πλειάδα φωτογραφιών που παρελαύνουν εδώ, των διαφορετικών μορφών και συνθέσεων, καθώς και των έντονων χαρακτηριστικών τους χρωμάτων, που βγήκαν από τα έργα χαρισματικών ή λιγότερο ταλαντούχων αυτοδίδακτων ζωγράφων. Ανεξάρτητα προφανώς ή σε συνάρτηση με την αισθητική τους αξία, δεσπόζουσα θέση σε ολοσέλιδη μεγέθυνση κατέχουν η κοπέλα με περιστέρι και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ΙΒ΄ από τη Λύση, ο Αδάμ και

η Εύα από τον Άγιο Σέργιο, τα πορτρέτα με τις δυο σοβαρές αρχόντισσες από τη δυτική Μεσαορία και το πορτρέτο αρχόντισσας, που ανήκει σε ιδιωτική συλλογή. Όχι μόνο για τα έργα αυτά αλλά και για τα περισσότερα που παρουσιάζονται στην ενότητα, δίδονται για το καθένα ξεχωριστά είτε συνοπτικά για πίνακες με συγγενικά θέματα ή παρόμοιες μορφές από τον κόσμο της καθημερινότητας, της ιστορίας και του θρύλου σημαντικά πληροφοριακά στοιχεία γύρω από την ιστορικογεωγραφική, κοινωνική και θεματογραφική τους ταυτότητα, καθώς και ενδιαφέρουσες απόψεις τεχνοκριτικής αποτίμησης.

Τα επόμενα κεφάλαια αφιερώνονται στη ζωγραφική ή στη φιλοτέχνηση, σπανιότερων ή περισσότερων διαδεδομένων έργων σε διάφορα υλικά και με διαφορετικές τεχνικές, με παρόμοια ωστόσο θέματα, όπως ζωγραφικά ή κεντητά κάδρα σε ύφασμα ή τα καρνέτικα κάδρα από κουκούλι, χρωματιστές πούλιες και χάντρες. Στη ζωγραφική επίσης διακόσμηση της δερμάτινης βάσης της ταμπουτσιάς (ταμπούρου), της σιδερένιας ή ξυλόγλυπτης επίπλωσης της κυπριακής αγροτικής κατοικίας, καθώς και της εγχάραξης σε ξύλινα έπιπλα, σε κολότζια με απλοϊκά διακοσμητικά θέματα, σκηνές από τη φύση και τη μυθολογία, την αγροτική ζωή και την Επανάσταση κυρίως του 1821, με πρωτεργάτη της λεπτουργικής αυτής λαϊκής μικροτεχνίας τον Τομπούλα από τη Λύση. Ο λαϊκός αυτός καλλιτέχνης ασχολήθηκε και με τη γλυπτική, όπως και πολλοί άλλοι γνωστοί τεχνίτες της πέτρας, του πηλού και του πωρόλιθου, μεταξύ των οποίων ο Μιχαήλ Κάσιαλος. Για το ταλέντο, το μεράκι και τις ιδιαίτερες κλίσεις των αρχιμαστόρων αυτών λαϊκών γλυπτών μιλά ο μεγάλος ζωγράφος μας Αδαμάντιος Διαμαντής, σε παράθεμα που μεταφέρει εδώ η συγγραφέας, η οποία δεν παραλείπει να αναφερθεί έστω και ακροθιγώς και στην τέχνη της κηροπλαστικής, όπως εξελίχθηκε από το χθες στο σήμερα. Τα κεριά της λατρείας των πιστών, τα αφιερωματικά τάματα σε εκκλησίες και μοναστήρια, όπως και άλλα κέρινα ομοιώματα είναι έργα μιας άλλης κατηγορίας τεχνιτών, των κηροπλαστών.

Έναν ξεχωριστό εντούτοις κλάδο της γλυπτικής συνιστούν τα γ) **Λιθανάγλυφα της Κύπρου**, όπως τα παρουσιάζει η Ελένη Παπαδημητρίου στο υπό έκδοση φερώνυμο έργο της. Είχα την ευκαιρία να δω πρόσφατα τα διορθωμένα τυπογραφικά δοκίμια με το ίδιο αμείωτο ενδιαφέρον κι ένα πρόσθετο συγκινησιακό φορτίο, αφού με ταξίδευε και πάλι σε τόπους αγαπημένους της κατεχόμενης γης μας, για ν' αναπλάσω μέσα μου κάποια άλλα ανεπανάληπτα κειμήλια των παλιών εκείνων λαϊκών τεχνουργών της μαστορίας, της υπομονής και του μόχθου.

Τα λιθανάγλυφα, όπως αρχικά μας πληροφορεί στην εισαγωγή της, αποτελούν επιλεκτικό διακοσμητικό στοιχείο στη λαϊκή αρχιτεκτονική των κτισμάτων της Κύπρου του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, όπου «διασταυρώνονται οι τρεις κυριότερες πηγές έμπνευσης της ευρύτερης ελληνικής λαϊκής τέχνης, δηλαδή η Δύση, η Ανατολή και το αυτόχθονο λαογραφικό στοιχείο». Οι ανά-

γλυφες αυτές πέτρινες διακοσμήσεις παρατηρούνται συνήθως στα υπέρθυρα, τα θυρώματα, τους φεγγίτες, τα κλειδιά, στα ανώφλια, τις βάσεις και το κλειδί της καμάρας. Τα επιτεύγματα αυτά μιας άλλης παραδοσιακής καλλιπιστικής τέχνης ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με τη θρησκευτική πίστη των ενοίκων, αν κρίνουμε από την πρόσοψη των σπιτιών τους με τους σταυρούς σε διάφορες παραλλαγές και τις συντομογραφικές ευχές των θρησκευτικών ρήσεων για αποτροπή των πονηρών πνευμάτων σε εντοιχισμένες πλάκες των «φυλακτών» τους. Στα «φυλακτά» αυτά, όπως και στις κτητορικές πλάκες που απαντώνται σπανιότερα ως απλοϊκές απομιμήσεις παλαιότερων οικόσημων, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι επιγραφές, δηλωτικές κάποιων κοινωνικών δεδομένων της εποχής και κάποιων πολύτιμων στοιχείων για τους κτήτορες και τους μάστορες. Γι' αυτούς ακριβώς τους λαξευτές τεχνίτες, τους επιδέξιους λαϊκούς λιθοξόους, ντόπιους και πλανόδιους σε διάφορα μέρη του τόπου και τους στενούς συνεργάτες των κτιστών, η συγγραφέας μάς μιλά στο πρώτο κεφάλαιο. Ειδική αναφορά γίνεται ασφαλώς για τα σύνεργα της τέχνης και τη σχεδιαστική τεχνική τους, όπως και για το υλικό, που το διάλεγαν οι ίδιοι από τα λατομεία ιδιαίτερα κάποιων περιοχών, έτσι ώστε να σκαλίζουν καθαρές και ομοιογενείς πέτρες, τα ψίδικια, χωρίς αργιλώδεις και οστρακοειδείς προσμίξεις. Από τους τεχνίτες αυτούς της πέτρας, που η φήμη τους κρατούσε από τον καιρό της Φραγκοκρατίας με τους ναούς και τους προμαχώνες που έκτισαν στη Λευκωσία και στην Κερύνεια και που μεταβίβαζαν την τέχνη τους από γενιά σε γενιά ως οικογενειακό κατεστημένο, διακρίνονταν οι τεχνίτες του Καΐμακλιού. Μερικά από τα λιθανάγλυφα δείγματα της λαϊκής αυτής εικαστικής έκφρασης απεικονίζονται εδώ ανάμεσα σε πολλά άλλα, σηματοδοτώντας την απήχηση της λαϊκής αρχιτεκτονικής γλυπτικής και ταυτόχρονα τις απαρχές της έντεχνης γλυπτικής στον τόπο μας.

Το επόμενο κεφάλαιο για τα «λιθανάγλυφα των εκκλησιών» βρίθει και πάλι πλούσιου φωτογραφικού υλικού, ειλημμένου από το φωτογραφικό αρχείο της συγγραφέως, που αισθητοποιεί εικονοπλαστικά την περιγραφή της ναοδομικής γλυπτικής διακόσμησης σε ένα συνήθως τυπολογικό συνδυασμό λατρευτικών και λαϊκών θεμάτων. Η σκληρή πουρόπετρα προσφέρεται στον ανάγλυφο, ολόγλυφο και διαμπερή διάκοσμο των καμπαναριών, ενώ στα «αστικά λιθανάγλυφα» χρησιμοποιείται και το μάρμαρο, όπως φαίνεται από το επόμενο ομότιτλο κεφάλαιο. Τόσο η διακοσμημένη εντοιχισμένη πλάκα στην είσοδο του αρχοντικού του Δραγουμάνου Χατζηγεωργάκι όσο και η κρήνη στην εσωτερική αυλή με τις ανάγλυφες παραστάσεις της είναι μαρμάρινες, καθώς μας ξαναγεί νοερά η Παπαδημητρίου.

Πλουσιότερη αποδεικνύεται η τέχνη αυτή του μαστορικού σκαλίσματος της πέτρας από έμπειρους λιθοξόους στις αγροτικές περιοχές των κεφαλοχωριών και των μικρότερων χωριών μας, με πλουσιότερο διάκοσμο στην Κερύνεια, τη Μεσαορία και την Καρπασία. Είναι ένας τρόπος, σημειώνεται εδώ, τόσο επίδειξης κοινωνικής και οικονομικής δύναμης όσο και προβολής

προσωπικής αισθητικής έκφρασης. Αναρίθμητα είναι τα δείγματα της εξάισιας τέχνης των πέτρινων αυτών ανάγλυφων διακοσμήσεων, όπως τα έχει συλλάβει ο φωτογραφικός φακός της λαογράφου μας, που παρουσιάζονται εδώ με τις επεξηγηματικές τους λεζάντες: οικόσημα και φυλακτά, γύψινες διακοσμήσεις σε κατοικίες και καφενεία, συμβολικά και ιδιότυπα θέματα σε εκκλησίες, ταφικές πλάκες, κόγχες και κιονοστοιχίες, όπως, εκτός από τον σταυρό, εξέχουσα θέση κατέχει ο δικέφαλος, ανθρωπόμορφα πουλιά, αντικριστά λιοντάρια, ανθρωπόμορφα πουλιά ή ανθρωπίνες μορφές και περίτεχνα συμπλέγματα φυτικής διακόσμησης σε τοξωτά υπέρθυρα, μαζί με πλείστα όσα άλλα.

Η συγγραφέας με τη φωτογραφική της κάμερα αλλά κυρίως με το πολύπειρο αισθητήριο μιας μακροχρόνιας λαογραφικής σκευής δεν έχει μόνο οργώσει κυριολεκτικά τις ελεύθερες περιοχές εκκινώντας από τα χωριά της Λευκωσίας και φτάνοντας ως τις εσχατιές της Πάφου, κι από τη Μεσαορία μέχρι την εγκλωβισμένη Καρπασία και την πατρώα γη της, την Κερύνεια, για να απαθανάτισει φωτογραφικά και συγγραφικά τον λιθανάγλυφο διάκοσμο αρχοντικών, παλιών και νεότερων ενοριακών εκκλησιών αλλά και μικρότερων σπιτιών, όπως αποτυπώνονται εδώ σε μια πληθώρα φωτογραφιών.

Συγκεφαλαιωτικά, θα επισημαίναμε ότι και τούτο το βιβλίο της Ελένης Παπαδημητρίου είναι μια κατάθεση όχι απλώς της ποιοτικής λαογραφικής της γραφίδας, αλλά και μια αληθινή κατάθεση ψυχής. Τα όσα ανάγλυφα σμιλεύει για τα λιθανάγλυφα γεννήματα της λαϊκής ψυχής της Κύπρου είναι μια άλλη ανεκτίμητη ψηφίδα της αθάνατης πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Τα όσα ακόμα επιγραμματικά τονίζει στον επίλογο, συνειρμικά μας υπενθυμίζουν το χρέος απέναντι στις πατρογονικές μας εστίες: «Οι μορφές τέχνης που αποτυπώθηκαν στην πέτρα αντανακλούν τα βιώματα, τις δοξασίες, τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες του λαού μας, τις σχετικές με την ιερότητα του σπιτιού που πρέπει να προφυλαχθεί από δαιμονικές κακοποιές δυνάμεις». Έχουμε με τη σειρά μας καθήκον ιερό απέναντι στα παιδιά μας και στα παιδιά των παιδιών μας, να αγωνιστούμε με όλες μας τις δυνάμεις, για να απαλλαγούμε από τις κακοποιές δαιμονικές δυνάμεις, που λυμάνονται την ιερότητα του μεγάλου σπιτιού μας. Μας περιμένει ν' αναστυλώσουμε στο πανάρχαιο υπέρθυρο το οικόσημο της αρχοντιάς του.

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΑΛΙ

Τὰ κατωτέρω περιλαμβανόμενα κείμενα προέρχονται ἀπὸ κώδικα, φιλαττόμενον εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου καὶ Ἀθανασίας εἰς Δάλι¹. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀναφέρονται:

- α) Εἰς τὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου.
- β) Εἰς τὸ περιτείχισμα τοῦ ναοῦ.
- γ) Εἰς 2 πωλητήρια ἔγγραφα.
- δ) Εἰς τὸ κτίσιμο τοῦ πρώτου σχολείου στὸ Δάλι καὶ
- ε) Εἰς ἓνα συμφωνητικὸν ἔγγραφο.

α) Σχετικὰ μὲ τὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ λεχθῆ πὼς δὲν πρόκειται περὶ κτίσματος ποῦ ἔγινε γιὰ πρώτη φορά. Στὴ θέση ποῦ κτίστηκε ὁ σημερινὸς ναὸς ἦταν πρωτύτερα κτισμένος ἄλλος μικρότερος, ἀφιερωμένος στὸν ἁγ. Ἀνδρόνικον, καὶ χαλάστηκε γιὰ νὰ κτιστεῖ μεγαλύτερος στὴν ἴδια θέση, ἐπειδὴ αὐξήθηκε ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ καὶ ἦταν ἀπαραίτητος μεγαλύτερος ναός.

Ὁ ἀρχικὸς μικρὸς ἐκεῖνος ναὸς δὲ κτίστηκε βέβαια ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκιστὲς τοῦ τόπου αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν ὀριστικὰ τὸ ἀρχαῖο Δάλι καὶ ἔκτισαν καινούριο συνοικισμὸ βορειότερα, ὅταν ὁ παλιὸς συνοικισμὸς γκρεμίστηκε σὲ ἐρείπια ἀπὸ σεισμὸς στὰ 14 καὶ 71 μ.Χ.²:

i. Γιατὶ οἱ Χριστιανοὶ τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων μ.Χ. δὲ χρησιμοποιοῦσαν ναοὺς γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων, ἀλλὰ σπίτια καὶ σπήλαια. Ναοὺς ἄρχισαν νὰ κτίζουν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν μετὰ τὸ ἔτος 313 μ.Χ., ποῦ ἔβγαλε τὸ διάταγμα τῆς ἀνεξεθρησκίας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ σταμάτησαν οἱ διωγμοὶ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν.

ii. Γιατὶ ὁ ἁγ. Ἀνδρόνικος καὶ Ἀθανασία ἔζησαν στὴν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας τὸν βον μ.Χ. αἰώνα, καὶ ὅταν ξαφνικὰ ἔχασαν τὰ παιδιά των καὶ θρήνησαν πραγματικὰ τὸν πρόωρο θάνατό τους, ἀποφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἀντιόχεια καὶ νὰ ζήσουν καὶ οἱ δυὸ ἀσκητικὴ ζωὴ. Πούλησαν λοιπὸν ὅ,τι εἶχαν, τὰ μοίρασαν στοὺς φτωχοὺς τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἔφυγαν στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ὁ Ἀνδρόνικος κλείστηκε σὲ ἀνδρικὸ μοναστήρι καὶ ἡ Ἀθανασία σὲ γυναικεῖο. Ἐκεῖ στὴν Αἴγυπτο πέθαναν καὶ οἱ δυό, καὶ τὸ λείψανο τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου μεταφέρθηκε στὴν Ἀττάλεια, ὅταν οἱ Ἄραβες κυρίευσαν τὴν Αἴγυπτο στὰ 638 μ.Χ. Ὁ σεβασμὸς τῶν ἀγίων αὐτῶν ἄρχισε νὰ ξαπλώνεται στὴν Κύπρο μετὰ τὸ ἔτος 1373 μ.Χ., ποῦ ὁ φράγκος βασιλιάς τῆς Κύπρου Πέτρος ο Β' παράδωσε τὴν Ἀττάλεια στὸν Σουλτάνο τῆς Ἀλλαγιάς, μὲ ἀποτέλεσμα, ὀλόκληρα καραβάνια χριστιανῶν μὲ λείψανα ἀγίων καὶ εἰκόνες μετανάστευσαν στὴν Κύπρο, ἀποβιβάστηκαν στὴν Κερύνεια καὶ σκορπίστηκαν σὲ διάφορα μέρη τῆς νήσου. Τότε ἀκριβῶς ἀφιερώθηκαν στοὺς ἀγίους αὐτοὺς, Ἀνδρό-

νικον καὶ Ἀθανασίαν, 41 ναοὶ σὲ ὄλην τὴν Κύπρον. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ κτίστηκε ἐνωρίτερα στὸ Δάλι ὁ ἀρχικὸς μικρὸς ναὸς τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου, ὁ ὁποῖος βρέθηκε ἀνεπαρκῆς στὰ 1841 καὶ κατεδαφίστηκε γιὰ νὰ κτιστῆ μεγαλύτερος στὴν ἴδια θέση.

Στὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ καινούριου ναοῦ πρωτοστάτησε ὁ οἰκονόμος τοῦ Δαλιου Χρῦσανθος, θεῖος τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ Βασίλη Μιχαηλίδη³.

Ἡ δαπάνη γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ δὲν ξεπέρασε τὸ ποσὸν τῶν 14.857 γρ. καθὼς μαρτυρᾷ ὁ κώδικας τοῦ ναοῦ, δηλ. κάπου 82 σημερινὲς λίρες! Γιὰ τὸ εἰκονοστάσι καὶ τὸν γυναικωνίτη ξοδεύτηκαν 991 γρ. καὶ γιὰ τὸ γύψωμα καὶ μαρμάρωμα τοῦ ναοῦ ποὺ ἔγινε στὰ 1845, μονάχα 1.180 γρ.

Τὸ ταμεῖον τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶχε ὅλα τὰ χρήματα ποὺ χρειάζονταν γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ καινούριου ναοῦ κι ἐξοικονομήθηκαν:

- α) Ἀπὸ εισφορὲς τῶν κατοίκων (1.355 γρ.)
- β) Ἀπὸ πώληση κτημάτων τοῦ ναοῦ (4.405 γρ.)
- γ) Ἀπὸ μιὰ γενναία εισφορὰ τοῦ πρωτοστάτη γιὰ τὸ κτίσιμο Οἰκονόμου, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ 17% τῆς ὅλης δαπάνης.

Τὸ κλείσιμο τῶν λογαριασμῶν τῆς οἰκοδομῆς ἔγινε στὰ 1844, πράγμα ποὺ δὲν πρέπει νὰ παρασύρει κανένα σὲ ἀμφισβήτηση τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ 1841⁴ γιὰτὶ μαρτυρᾷ τοῦτο ἐπιγραφή, σκαλισμένη σὲ πέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θύρα τοῦ ναοῦ στὸν νότιον τοῖχο. Ἀπλῶς στὸ ἔτος 1844 συμπληρώθηκε τὸ κτίσιμο κι ἔκλεισε κι ὁ λογαριασμὸς εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν.

Τὰ 46 ἐλαιόδεντρα ποὺ πωλήθηκαν γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ γιὰ νὰ εἰσπραχθοῦν 3 χιλ. γρ', ἦσαν σκορπισμένα σὲ διάφορες περιοχὲς κι ἀποτελοῦσαν δωρεὲς στὴν ἐκκλησία ὑπὸ συγγενῶν τεθνεῶτων. Πρόκειται περὶ παγκυπρίου ἐθίμου, ἐγκαταλειφθέντος τώρα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον οἱ συγγενεῖς κάθε νεκροῦ συνήθιζαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό του, νὰ παραχωροῦν ἓνα ἐλαιόδεντρον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ αὐτὸ βέβαια στὰ χωριὰ ποὺ ὑπῆρχαν ἐλαιόδεντρα, σὰν δωρεὰ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.

Τὸ κτήριο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου συμπληρώθηκε στὰ 1865 μὲ τὴ δαπάνη 2.325 ½ γρ. γιὰ τὸ κτίσιμο κωδωνοστασίου. Τὰ δύο πωλητήρια καὶ τὸ συμφωνητικὸν ἔγγραφο, εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ γλωσσικὰ-γραμματικὰ δείγματα τοῦ περασμένου αἰῶνα κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ σκλαβιά, μὲ ξεχωριστὴ σημασία γιὰ τὸ συμφωνητικὸ, ποὺ δείχνει τὸν ἐξαναγκασμὸ τῶν εὐπορωτέρων Κυπρίων νὰ συνεισφέρουν ὀρισμένον ποσόν (=δόσιμον) εἰς τὸ κυβερνητικὸν ταμεῖον. Φαίνεται πῶς ἡ φορολογία αὐτὴ ἐπεβλήθη καὶ στὴν Κύπρο κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμο (1853-1855) ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη.

iii. Ὁ πρωτοστάτης καὶ δωρητῆς στὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου Οἰκονόμος τοῦ Δαλιου Χρῦσανθος συνέχισε τὴ δραστηριότητά του καὶ στὸ κτίσιμο τοῦ σχολείου κατὰ τὸ ἔτος 1866. Ἦταν ἐπιβλητικὴ μορφή στὴν κοινότητα καὶ ἀνέλαβε ἡγετικὰ καθήκοντα. Στὰ 1858 ὑποβλήθηκε στὴν Ἀρ-

χειπισκοπή τῆς Κύπρου αἴτηση γιὰ ἴδρυση σχολείου⁵ στὸ Δάλι καὶ δὲν θᾶταν λάθος νὰ ὑποθέσωμε πὼς πρωτεργάτης καὶ πρωτοεμπνευστῆς τῆς ιδέας ἦταν ὁ Οἰκονόμος Χρῦσανθος. Ἡ ἐπιστολὴ ὑποβλήθηκε στὶς 23.1.1858 καὶ φαίνεται πὼς τότε ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο δημοτικὸ σχολεῖο στὸ Δάλι καὶ μὲ δάσκαλο τὸν Οἰκονόμο Χρῦσανθον, ὁ ὁποῖος, σὲ δική του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον, στὶς 23.1.1860, ἀναφέρει πὼς «τὸ σχολίον Ἰδαλίου, χρῆσιμον διὰ 40 καὶ ἐπέκεινα μαθητῶν εἶναι κτήμα τοῦ Οἰκονόμου Χρυσάνθου καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ αὐτοῦ Χωρίου, ἀκολουθοῦν πρὸς τὸ παρὸν μαθηταὶ τὸν ἀριθμὸν 20 χριστιανόπαιδα καὶ ἕνα τουρκόπαιδο», καὶ «ἐπαγγέλλεται τὸν διδάσκαλον ὁ ἴδιος Οἰκονόμος Χρῦσανθος»⁵.

Κατὰ τὸ ἔτος 1866 ὁ Οἰκονόμος Χρῦσανθος παρέδωσε στὴν κοινότητά του καινούριο σχολικὸ κτήριο στὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου, ἀφοῦ παρέλαβαν ἀπὸ τὸ ταμεῖον τοῦ ναοῦ τὸ ποσὸν τῶν 5.042 γρ. καθὼς μαρτυρᾷ ὁ κώδικας τοῦ ναοῦ στὴ σ. 66, τοῦ ὁποῖου τὸ κείμενο βλέπει ὁ ἀναγνώστης κατωτέρω. Τὸ κτήριο ἐκεῖνο τοῦ Οἰκονόμου χρησιμοποιήθηκε σὰν σχολεῖο ὡς τὸ ἔτος 1936 πού κτίστηκε τὸ σημερινὸ καινούριο σχολικὸ κτήριο στὰ ΒΑ τοῦ χωριοῦ, κοντά, στὴν περιοχὴ τοῦ κοιμητηρίου, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ναὸν ἀφιερωμένον στὸν ἁγ. Μάμα. Ὁ ναὸς ἐκεῖνος πρωτοκτίστηκε κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα⁷ καὶ στὰ 1888-89 ἐπεσκευάσθη καὶ περιτοιχίσθη μὲ δαπάνην ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου, ἐκ 10.896 γρ. σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες που δίνει ὁ κώδικας τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ κώδικα τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου εἶναι ὅτι τὸ ταμεῖον τῆς ἐκκλησίας ἐπεφορτίσθη μὲ κάθε δαπάνη γιὰ τὴν συντήρηση καὶ τὴ λειτουργία του. Στὰ 1871 μπῆκε στὴν ἐκκλησία δίσκος γιὰ τὸ σχολεῖον. Μαζεύτηκαν 40 γρ. μὲ τὰ ὁποῖα ἀγοράστηκε ἀνθολόγιο μουσικῆς, ἀξίας 100 γρ. καὶ δημιουργήθηκε μουσικὴ κίνηση στὸ Δάλι μὲ μουσικὸν κάποιον Φίλιππον, μαθητὴν τοῦ μουσικοδιδασκάλου Στυλιανοῦ Χουρμουζίου.

Στὰ 1879-80 ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου πλήρωσε 164 γρ. γιὰ προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων βιβλίων στὸ σχολεῖον τοῦ Δαλιου καὶ 1000 γρ. σὰν συνδρομὴν στὸ σχολεῖον γιὰ τὸν μισθὸν τοῦ δασκάλου. Κατὰ τὸ ἔτος 1882 προσετέθη καὶ δεῦτερος διδάσκαλος καὶ τὸ ταμεῖον τῆς ἐκκλησίας ἐπιφορτίσθη μὲ πληρωμὴν 498 γρ. Ἐπίσης στὰ 1890 τὸ ταμεῖον τῆς ἐκκλησίας δαπάνησε 109 γρ. γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση τῶν θρανίων τοῦ σχολείου.

Τὰ κείμενα τοῦ κώδικα:

α) Τὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἀνδρονίκου

1844 Φβριου 20 (Δοῦναι)

Σελὶς 34: Νὰ δώση ὁ Χρῦσανθος ἐπίτροπος εἰς ἐκκλησίαν:

ρέστος νὰ δίδη ὡς ἀντικρὺ (μετρητὰ ἐν τῷ ταμείῳ)

ἔλαβεν ἀπὸ πώλησιν περιβολιοῦ εἰς Χ" Μιχαήλ	3.600
ἀπὸ χωράφιν εἰς Σωτήρην	140
εἰς Μικελλήν	550
ἀπὸ μερίδιον νερομύλου εἰς Μιχαήλ Παπαφιλίππου	115
ἀπὸ χρεωστούμενα παλαιὰ τῆ ἐκκλησία	1.536
ἀπὸ συνεισφορὰν Χριστιανῶν	1.355
ἀπὸ λάδι	480
ἀπὸ πώλησιν 46 ριζ[ε]ς ἔλαιῶν	3.000
ἀπὸ ἐλεημοσύνην Χ' Σταυρινοῦ καὶ Ροδοῦς	700
ἀφιέρωσεν ὁ κὺρ Χρῦσανθος	
εἰς τὴν Ἱερὰν Ἐκκλησίαν διὰ τὴν ψυχὴν του	2.643
	<hr/>
(Λαβεῖν)	Γρ. 14.857
	<hr/>

Σελ. 35 Νὰ λάβῃ ὁ Χρῦσανθος ἐπίτροπος:	
ἔδωκε διὰ τὸ κτήριον τῆς ἐκκλησίας	12.666
διὰ τὸ τέμπλος καὶ κατηχούμενον	991
διὰ τὸ κεραμίδι ἀγορὰ	1.200
	<hr/>
	Γρ. 14.857
	<hr/>

β) Τὸ περιτοίχισμα τοῦ ναοῦ

1851 Φβρίου 10

Σελίς 40: ὁ κὺρ Χρῦσανθος Οἰκονόμος.
Διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ περιτοίχισματος τῆς ἐκκλησίας.

Ἔλαβεν ἀπὸ ἐπιτρόπους ὅσα ἐχρεωστοῦσαν παλαιὰ	1.335
ἀπὸ παλαιὰ χρέη	481
ἀπὸ τιμὴν ἐλαιῶν διὰ τῶν ἐπιτρόπων	300
ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐπιτρόπους	300
ἀπὸ ἐλεημοσύνην μιᾶς γυναίκα	50
	<hr/>
	Γρ. 2.466
	<hr/>

Δίδει (διὰ τὴν οἰκοδομὴν περιτοίχισματος τῆς ἐκκλησίας).

Μαστορικὰ τῶ Φιλίππῳ Κτίστη	645
ὁμοίως τῶ Παντελῆ Κτίστη	342
ὁμοίως τῶ Ἀναστάσῃ ὁμοίως	240
ἐργατικὰ τοῖς ἐργάταις	630
τοῖς πετράριδαις	505
εἰς λιανικὰ ἔξοδα ὕψον, Μάρμαρα κλπ	110
	<hr/>
	Γρ. 2.472
	<hr/>

γ) Τὰ 2 πωλητήρια ἔγγραφα

Σελὶς 47 (α)

1836 Ιανουαρίου 3

εἶνε ἡ ἀλιθία ἐγὼ ὁ πγερίς ἦος ποτὲ σολομι ἀπὸ χωρίον δάλιν ὅτι τὸ με-
ριδίον μου ὅπου μοῦ ἐνγιζεν ὅπου τὴν μακαρίτισαν ἀντονοῦν ἐπούλησατο
τοῦ Χ" Ἀβραάμ ἐπιτρόπου τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ Ἰδαλίου διὰ γρ.
100 λέγο νούμερον ἑκατὸν τα δὲ ὄλα νὰ τα λάβι ἱερά ἐκκλησία ὅτι ἐτάζε
ἐνπροστέν τὸν κατόθεν ἠπογεγραμένον μαρτίρων ὡς φαίνεται:

Ραματὰς Χασάνι
Μουράτις Γισούφι
Κεμαηλὶς
Χ" Σταυρινὸς
Χ" Παρασκεβὰς
Χ" Χριστοδουλὶς
Πρωτοπαπὰς

παρὸν μάρτις
παρὸν μάρτις
παρὸν μάρτις
παρὸν μάρτις
παρὸν μάρτις
παρὸν μάρτις
τοῦ χωριοῦ Ἰδαλίου παρὸν μάρτυρες

Σελὶς 46 (β)

1876 Ἰουλίου 7

Ὁ ὑποφενόμενος δηλοποιῶ ὅτι τὸν ἐλεόμυλον ὅπου ἦχα πλησίον τὸν
ὄσπίτιον μηχαήλ μυλωνά και πλησίον ἀπὸ 2 μέρει τον ὄσπίτιον Κυριάκου
Παντελήδη και πλισιον δρόμου νερομύλου με τὸν λάκκον του με ἕν πυθάρην
ποδοχίν με την γάναν και βούτταν με τὸ προσάβλην του ἐνπροστέν τῆς πόρ-
τας και τοῦ λάκκου και ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ καμινιοῦ ἕως τὸ παράθυρον τοῦ
ἐπούλησα του ἀναστασι και τοῦ Χ" Νικολή και Παρασκεβὰ Λογίζου και
ντζούλλιον Χ" δαυῖδ διὰ Γρ[οσια] τρις χιλιάδες και ἐξάκοσια ἀριθ. 3660 δια
λογαριασμοῦ τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας και ἔλαβον τὰ γρόσια μέχρι οβολοῦ και
ὑποσημούμε ἰδία μου χειρὴ Χρῦσανθος σταυρινοῦ Οἰκονόμος.

Ἡ εἴσοδος τοῦ ελεομυλου νὰ εἶναι ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ στενοῦ ἀντικρὴ
τοῦ αυλακηου τοῦ νερόμυλου ὁ ἴδιος.

Σελὶς 66 (δ) Ἐξοδα Σχολείου

1866 Φβριου 22

Ἐλαβεν ὁ Οἰκονόμος ἀπὸ τὸν παλαιὸν ἐπίτροπον Παρασκευᾶν, ὡς φαί-
νονται ὀπισθεν Γρ. 2.200

Ἐτι ἀπὸ τοὺς νέους ἐπιτρόπους Παπαλοῖζον και Σταυρινὸν
ὡς φαίνεται ἔμπροσθεν 2.300

Ἐλαβεν ἀπὸ τοὺς ἐνοικιαστὰς τῶν χωραφιῶν τοῦ ἀγίου
Μάμαντος Ἀντώνιον Γεωργίου 242

Παναῆν Πιερῆ 300

Γρ. 5.042

Πέτρα, καμαρικά καὶ πλάκες	468
πλινθάρια, ὕψος καὶ καλάμια
ἐργατικά, καὶ πουργούς	113
μαστορικά κτιστῶν	667
εἰς βολίκια, σανίδια καὶ καρφιὰ	1.494
Εἰς πελεκάνους	752
Εἰς θρανία καὶ σκάμους	507
εἰς λιανικὰ ἔξοδα ἀρσέρας κλπ.	20
	<hr/>
	Γρ. 5042

Σελὶς 179 (ε) Τὸ συμφωνητικὸν

Διὰ τοῦ παρόντος μας ἀποδεικτικοῦ καὶ βεβαιωτικοῦ τούτου γράμματος δилоποιοῦμεν ἑμοῖς ὁ κάτοθεν ὑπογραμμένοι ὅτη τὴν σήμερον ἡμέραν κατὰ τὴν προσταγὴν τὴν βασιλικὴν διαταγὴν ὅπου ἐδιόρισεν ἡ κυβέρνησις καὶ ἐξήτισεν τέσσερα ἄτομα ἀπὸ τὸ χωρίον μας διὰ νὰ δώσουν δόσιμον ἀνὰ ἐξήντα γρόσια τζίτζιγεν ὁ καθένας ἐγράφθισαν εἰς τὸ κατάστιχον σαραγιοῦ ὁ σοτιριος ἀναστασίου, ὁ δαυῖδ ἠρακλιδίου, ὁ Κυριάκος Παπαφιλίππου, ὁ Πετρὴς ἀντωνίου ὁ μὲν σοτιριος τα εδικα του 60 νὰ τὰ πληρόνη ὁ ἴδιος τους δε λοιποὺς τρεῖς νὰ τοὺς γίνετε βοῖθια γρ. 90 τὰ ὅποια νὰ πληρώνομεν ἡμεῖς οἱ κάτοθεν συμμιωμένη πρὸς δέκα γρ. ὁ καθεὶς διὰ νὰ μὴν τοὺς γένη καμία δυσἀρεστία βάρους εἰς αὐτοῦς ἔνεκα αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης υπογράφθιμεν κάτοθεν καὶ ἡμεθα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν κάτοθεν μαρτύρων ἐν μηνεὶ καὶ ἐν χρονία ὡς φένετε 1853 αὐγούστου 16

δαυῖδ ἠρακλιδίου ὑπόσχομε	+ διὰ ἐγκρίσματος τοῦ δακτύλου
X" Πασκάλης	+
Νικολῆς Πρωτόπαπα	+
Θεοδόσης X" Γεωργί[ου]	+

ΝΕΑΡΧΟΣ ΚΛΗΡΙΔΗΣ

Ὑποσημειώσεις:

1. Μιὰ σύντομη περιγραφή τοῦ κώδικα αὐτοῦ μπορεῖ νὰ διαβάσει ὁ ἀναγνώστης στὸν Στ' Τόμο τοῦ «Δελτίου τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν» σ. 49.
2. Δὲς Ν. Κληρίδη, «Χωριὰ καὶ πολιτεῖες τῆς Κύπρου» σ. 72.
3. Δὲς «Κυπριακὰ Γράμματα» ἔ. Ε'. σ. 87: Ποιδὸς ἦταν ὁ δάσκαλος τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη ὑπὸ Ν. Κληρίδη.
4. Δὲς «Κυπρ. Χρονικά» ἔ. Γ. σ. 49.
5. Δὲς Λοῖζου Φιλίππου, τὰ Ἑλλην. Γράμματα ἐν Κύπρῳ, τ. Α' σ. 222, καὶ Ι. Περισιτιάνη, ἱστορία τῶν Ἑλλ. Γραμμάτων, σ. 165.
6. Δὲς Ι. Περισιτιάνη ἔ.ἀ. σ. 88.
7. Δὲς Ν. Κληρίδη, τοπωνυμικὸ τοῦ Δαλιοῦ, «Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. Στ' σ. 50-51.

ΕΝΑ ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΑΡΗ ΧΡ. Θ. ΠΑΛΑΙΣΗ (1872-1949)

Πέραν από τις εκατόν και πλέον ποιητικές φυλλάδες και τις δυο ποιητικές συλλογές που μας κατέλιπε ο ποιητάρης Χρ. Θ. Παλαίσης,¹ μια πλειάδα ανέκδοτων, ενίοτε, ποιημάτων του βλέπουν από καιρού εις καιρόν το φως της δημοσιότητας, γεγονός το οποίο δηλώνει ότι μερικά από τα χειρόγραφα ποιήματά του δαιμόνιου αυτού ποιητάρη βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές και αρχεία, και θα πρέπει να εκδοθούν, όσο είναι καιρός, και να συσσωματωθούν στα Άπαντά του, ο πρώτος τόμος των οποίων, χωρίς, δυστυχώς, συνέχεια, εκδόθηκε το 2001 από το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Μερικά από τα χειρόγραφα ποιήματα του Παλαίση που είδαν ως τώρα το φως της δημοσιότητας είναι, κατά χρονολογική σειρά, και τα εξής:

α) Λούλας Κ. Χρυσάνθη, «Αναπαράσταση κυπριακού γάμου», *Λαογραφική Κύπρος* 6(1976) 49-52 [= *Αναπαράσταση του κυπριακού γάμου*, 1942].

β) Α. Ρουσούνιδη, «Δύο ποιήματα του λαϊκού ποιητή Χρ. Θ. Παλαίση», *Κυπριακός λόγος* 13 (1981) 476-477 [= α] *Δεντρών που σσειέται τζιαι σωύβκει καμά φουρτούνα δεν το ρίβκει β) Μέσ' το περβόλιν της ζωής*, 1940].

γ) Λούλας Κ. Χρυσάνθη, «Ένα ποίημα του Παλαίση», *Λαογραφική Κύπρος* 12 (1982) 167-168 [= *Μέσ' το περβόλιν της ζωής*, 1948].

δ) Λ. Κακουλλή, Αδάμ Αδάμαντος, *Λευκωσία* 2002, σσ. 453 και 454-456 [= α] *Θεριά εγκάρδια συγχαρητήρια προς τον Έντιμον Κύριον Α. Αδάμαντος, Δήμαρχον Αμμοχώστου*, Βαρόσια, 1949 β) *Ολίγα περί των εν Κύπρω Δημοτικών Εκλογών την 22αν Μαΐου 1949*. Ποίημα υπό Χ.Θ.Π., 1949].²

Ένα άγνωστο ως τώρα ποίημα του Παλαίση, που απόκειται στο Αρχείο της Λούλας Χρυσάνθη μας εμπιστεύτηκε για μελέτη και έκδοση, τιτλοφορείται «*Δέησις εις τον Θεόν για την σκλαβωμένην Μάναν μας Ελλάδα*». Το ποίημα φέρει την υπογραφή του Παλαίση, χωρίς όμως χρονολογική ένδειξη. Μάλλον όμως θα πρέπει να γράφτηκε περί το 1943, όταν δηλ. εξέδωσε τη φυλλάδα του με τίτλο «*ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ Θ. ΠΑΛΑΙΣΗ/ΣΤΟ ΠΛΕΥΡΟΝ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ, ΝΑ ΣΤΑΘΟΥΜΕΝ ΣΑΝ ΤΟΥΣ ΒΡΑΧΟΥΣ/ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ/1943/Τύποις «Νέος Κόσμος» Θωμά Κυριακίδη - Λευκωσία*» και οπωσδήποτε πριν από την έκδοση της φυλλάδας του με τίτλο «*ΥΜΝΟΣ/ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΝ /ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ / ΤΑ ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΜΑΣ ΧΑΛΙΑ / Ποήματα/ υπό ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ Θ. ΠΑΛΑΙΣΗ / εξ Αυγούρου (επαρχ. Αμμοχώστου 1945) / Τύποις Χειμωνίδη - Λόρδου Βύρωνος 6-8 Λάρνακα*».

Το ποίημα αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί από τα καλύτερα του Παλαίση ούτε σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο και την τεχνική του, ούτε, βέβαια, και σε

ό,τι αφορά τη γλώσσα του. Πρόκειται για μέτριο (συγκριτικά με τα άλλα ποιήματά του) επίκαιρο κείμενο και αυτός, ίσως, είναι ο λόγος που ο ποι-

Εις τους πολλούς σου βουβείς που δουλεύει να δώσει
 ενείναι σου αγαπίους η να τους υπαλαίωσει
 Ανακλησούσ' κυριε τον ευγενή σου
 σου δέλεα παιδοθυνα εστ' ιεροί υψοί σου
 'θασον υπέρχων' ἔμμενοι συγκόβι να τους γυρῶνται
 το σαρν το αλλήλο Χριστέ μου να τους δώσει
 με κίαν κίαν, σε κίαν δέχνη ἔχον να τους είνι
 κί' είνι σου αἰσώσωνι ανδιν εἰ' εἶνοι δα γιορταφε
 η γαρσο σου ὄνομα παιδοθε να δοξάσει

Χριστόφορος Β. Παπαγιάννης

Φωτοτυπία της σελίδας 2 του χειρογράφου

ητάρης δεν το συμπεριέλαβε μεταξύ των άλλων εκδομένων συλλογών του. Ωστόσο, η βιβλιογραφία δεν μπορεί να το αγνοεί, γι' αυτό και προβαίνουμε στην έκδοσή του.

ΔΕΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΚΛΑΒΩΜΕΝΗΝ
 ΜΑΝΑΝ ΜΑΣ ΕΛΛΑΔΑ

- Θεέ μου Παντοδύναμε, δημιουργέ του κόσμου,
 φώτισιν, πείραν κι έμπνευσιν, παρακαλώ σε, δώσ' μου.³
 Να δυνηθώ, Πανάγαθε, να σε παρακαλέσω
 κι εις τους αχράντους πόδας σου με δάκρυα να ππέσω.
5. Συ που τα πάντα δύνασαι κι όλα τα πάντα ρίζεις,
 παρόντα και τα μέλλοντα εις τες καρδιές γνωρίζεις·
 εσύ, ο κτίστης του παντός, και θάλασσας και ξέρης,
 τον πόθον μας τον ιερόν ως καρδιογνώστης ξέρεις.
 Πόθος μας ο αιώνιος, η άσβηστη λαμπάδα,
10. το ξέρεις, είναι πάντοτε η λατρευτή Ελλάδα,⁴
 η γλυκυτάτη Μάνα μας, η γνήσια μας πατρίδα,
 τα όνειρά μας τα χρυσά κι αθάνατη ελπίδα.
 Τα άπειρά μας σφάλματα, Χριστέ, να συγχωρήσης
 και την γλυκιάν Ελλάδα μας να μας την αναστήσης.
15. Ανάστησέ την, χάσε την στην άχραντόν σ' αγκάλην
 και κάμε την σαν ήτουν πριν κι ακόμα πιο μεγάλην.

- Συ που γνωρίζεις, βέβαια, του πόθου μας τον πόνον,
 κοντά σου καταφεύγομεν, εσέ ξέρουμεν μόνον.
 Ως εύσπλαχνος, συγχώρα μας και στρέψε την οργήν σου
 20. και στείλε την Ανάστασιν εις την αγίαν γην σου.
 Την βρύσιν των επιστημών, την Μάναν των γραμμάτων,
 ανάστησέ την, δείξε μας το θαύμα των θαυμάτων.⁵
 Ανάστησέ την, Κύριε, μην την αφήσης δούλην,
 γιατί θ' αφήσης σκοτεινήν την οικουμένην ούλην.
 25. Ο υψωθείς εν τω Σταυρώ, του λυτρωμού σημείον,
 την νίκην δώσε εις αυτήν κατά των πολεμίων.
 Εις τους πιστούς σου Βασιλείς την δύναμιν να δώσης,
 εκείνους που αγάπησες και να τους κραταιώσης.
 Ανάστησέ τον, Κύριε, τον εκλεκτόν λαόν σου,
 30. που δέεται παντοτινά στον ιερόν ναόν σου.
 Όπου υπάρχουν Έλληνες σκλάβοι να τους λυτρώσης,
 το όπλον το αήττητον, Χριστέ μου, να τους δώσης,
 με μιαν μάναν, σε μιαν στέγην όλους να τους ενώσης.
 Κι εις την ανάστασιν αυτήν το Έθνος θα γιορτάζη
 35. και τ' αγιόν σου όνομα πάντοτε να δοξάζει.

Χριστόφορος Θ. Παλαίσης

¹ Βλ. Κ. Γιαγκουλλή, *Οι ποιητάρηδες της Κύπρου*, Λευκωσία 2005, σσ. 374-385.

² Να σημειωθεί εδώ ότι στο Αρχείο μου απόκειται σε ιδιόχειρη χειρόγραφη μορφή το μακροσκελέστερο ποίημα του Παλαίση με τίτλο: *Τα βάσανα της Ειρηνούς τζαι του Βάσου*.

³ Συναφείς προς την παρούσα επίκληση είναι και οι εξής από άλλα διηγηματικά ποιήματα του Παλαίση.

Ω! παντοδύναμε Θεέ, δοξάζω τ' όνομά σου,
 ζητώ την γνώσιν από σε και την βοήθειάν σου.

Θεέ μου παντοδύναμε, θερμώς παρακαλώ σε,
 και τώρα και ως και πάντοτε βοήθειάν μου δώσε.

Θεέ μου παντοδύναμε, δημιουργέ του κόσμου,
 υπομονήν κι εγχείρειαν παρακαλώ σε δώσ' μου.

⁴ Να προσεχθεί ότι ο Παλαίσης αρέσκεται στην ομοιοκαταληξία των λ, λαμπάδα-Ελλάδα, όπως πιο κάτω:

Ο πόθος μας αυτός είναι, η άσβηστη λαμπάδα,
 να ενωθούμεν, θέλουμεν, μαζίν με την Ελλάδα.

Τούτος είναι ο πόθος μου, η άσβηστη λαμπάδα,

να ενωθή η Τζύπρος μας μαζίν με την Ελλάδα.

Ο Μεταξάς πρωθυπουργός ηλεκτρική λαμπάδα
τους οδηγεί να δοξασθή και πάλιν η Ελλάδα.

Ήλθα, αδέλφια, να σας πω ότι πως η Ελλάδα,
η λατρευτή μητέρα μας, η φωτεινή λαμπάδα...

Θα πω για την περήφανη και ξακουστήν Ελλάδα,
που 'δωσεν φως σ' όλην την γην σαν μια χρυσή λαμπάδα.

Ένεκα εις την ένδοξον και λατρευτήν Ελλάδα,
της ομονοίας έσβησεν η φωτεινή λαμπάδα.

Τότε η θεία πρόνοια είπεν εις την Ελλάδα:
– Σήκου, μητέρα των τεχνών και φωτεινή λαμπάδα.

Η λύπη όπως η βροτνή ακούστην στην Ελλάδα
κι άναψεν μέσα στες καρδιές μια άσβηστη λαμπάδα.

Τι θέλεις! εις την ένδοξον και λατρευτήν Ελλάδα,
της ομονοίας έσβησεν η φωτεινή λαμπάδα.

⁵ Πρβ. το εξής παράλληλο χωρίο από άλλο ποίημα του Παλαίση:

Λοιπόν, ανέστης, μάνα μας, να λάμψης σαν και πρώτα,
η χώρα των επιστημών, συ που 'φερες τα φώτα.

Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ

ΚΛΕΟΠΑ

*Περνούσε ώρες στο παράθυρό της
Παρατηρώντας την πεδιάδα της Σπάρτης,
Με το που ξημέρωνε
Με το που βράδιαζε
Μ' όποιον καιρό,
Κι ας είχε πολλά να κάνει
Η αρχόντισσα του Μυστρά,
Την Κλεόπα γοήτευε
Των χρωμάτων η εναλλαγή
Τα παιγνίδια του φωτός.*

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΟΔΙΝΟΣ

ΟΜΟΡΦΑ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ

Στήν καρδιά τοῦ μεγάλου κάμπου τῆς Μεσαορίας ἀπλωνόταν ἡ ὁμορφὴ κωμόπολὴ τοῦ Λευκονοίκου.

Στὰ νότιά της πρόβαλλε ἕνας λόφος. Κορώννα του φοροῦσε τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Λευκονοίκου. Στολίδι καὶ καμάρι ὄχι μόνο τοῦ Λευκονοίκου ἦταν, ἀλλὰ καὶ τῶν γύρω χωριῶν, γιατί ἐκεῖ ἔστελλαν τὰ παιδιά τους νὰ μάθουν Γράμματα καὶ προκοπή.

Ἦταν μεγάλο διάλειμμα. Ὁ ἥλιος τῆς Κύπρου, «ὁ πολὺς ποὺ δὲν εἶν' εὐγενής», δὲν ἔστελλε ἀκόμα καυτερές τὶς ἀχτίνες του ἐκεῖνο τὸ Μαρτιάτικο πρωῖνό.

Τὰ διακόσια περίπου παιδιά ἦταν σκορπισμένα, χωρισμένα σὲ συντροφίες, σ' ὄλο τὸν αὐλόγυρο.

Ὁ νέος ἐπιθεωρητῆς τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων, ὁ κύριος Χρῦσανθος Κυπριανοῦ, ἐρχόταν πρώτη φορὰ γιὰ γνωριμία μὲ τοὺς καθηγητὲς καὶ γιὰ ἐπιθεώρηση, μὲ μιὰ τσάντα χοντρήν στὸ χέρι. Μᾶλλον κοντοῦ ἀναστήματος, μὲ μάτια ποὺ σπίθιζαν καὶ μὲ ἕνα πρόσχαρο χαμόγελο διέσχισε τὴν αὐλὴ καὶ ρωτῶντας κατευθύνθηκε στὸ γραφεῖο τοῦ Διευθυντῆ.

Ὁ ἴδιος ὁ κ. Κυπριανοῦ στὸ τέλος τῶν μαθημάτων εἶπε στὸν Διευθυντῆ, τὸν ἀείμνηστο Σοφοκλῆ Σοφοκλέους. Σὰν ἔφτασα στὸν αὐλόγυρο τοῦ σχολείου βρῆκα τόση ἡσυχία καὶ εἶπα. «Ἡ πολὺ βλάκες εἶναι αὐτὰ τὰ παιδιά ἢ πολὺ πολιτισμένα». Ἀπὸ τὰ δύο πρόκρινα τὸ δεύτερο, μόνο ἀφοῦ μπῆκα σὲ τέσσερις διαφορετικὲς τάξεις. Βρῆκα τέτοιο ἐπίπεδο καὶ τόση ὁμορφὴ συνεργασία καθηγητῶν μαθητῶν καὶ μαθητῶν μεταξύ τους, ποὺ δὲν συνάντησα οὔτε σὲ γνωστὰ μεγάλα σχολεῖα. Ἦμεροὶ ἄνθρωποι ἐδῶ».

Ἦταν μῆνας Φεβράρης. Ἡ γύρω φύση πανώρια. Στὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Τρικώμου τὰ παιδιά ζωηρὰ παίζαν, γελοῦσαν, ἀστειεύονταν στὸ μικρὸ διάλειμμα. Φτάνει ξαφνικὰ ὁ ἐπιθεωρητῆς κ. Χρῦσανθος Κυπριανοῦ. Μὲ καλεῖ στὸ γραφεῖο τῆς Διευθύντριας κ. Μαρίας Μιχαηλίδου καὶ μὲ ἐνημερώνει ὅτι θέλει νὰ μὲ παρακολουθήσει στὴν Στ' Πρακτικῶν. Κόμπιασα λίγο καὶ τοῦ εἶπα ὅτι εἶχα νὰ διδάξω βιογραφικὰ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου. Καὶ πρόσθεσα. «Λυποῦμαι γιατί δὲν προσφέρεται καὶ τόσο τὸ μάθημα γιὰ συζήτηση, ὥστε νὰ δεῖτε πὼς λειτουργεῖ ἡ τάξη καὶ τὴ συμμετοχὴ τῶν μαθητῶν». Μοῦ εἶπε. «Δὲν μὲ πειράζει καθόλου. Ἐσεῖς νὰ κάμετε τὸ μάθημά σας ὅπως θὰ τὸ ἐκάμνετε χωρὶς τὴν παρουσία μου».

Ἦταν τόσο φιλικὸς ποὺ μαζί προχωρήσαμε στὴν Στ' τάξη Πρακτικῶν.

Πρόσφερα αὐτὰ ποὺ νόμιζα καὶ ἔμειναν 10 λεπτά. Αὐθόρμητα, ὅπως συνήθιζα, ρώτησα.

«Υπάρχει καμὶ ἀπορία, παιδιά»;

Σήκωσε τὸ χέρι ὁ Διγενής, ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους μαθητές:

Κυρία, ἡ ἀπορία μου εἶναι ἡ ἐξῆς. Ἄφου ὁ Κάλβος εἶπε «Ἐρχομαι νὰ δώσω ἀκόμα μιὰ καρδιά στὰ ὄπλα τῶν Τούρκων» γιατί τότε τόσο γρήγορα ἀπογοητεύθηκε καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα; Μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μεγάλο ποιητή;

Καὶ νὰ ξεσπάσει τότε μιὰ ὁμορφη, ζωντανὴ συζήτηση μεταξὺ τῶν μαθητῶν...

Σὲ κάποια στιγμή εἶπα κι ἐγὼ πρὸς τὸ τέλος τὴ γνώμη μου. Παρακαλέσαμε τὸν κ. Ἐπιθεωρητὴ καὶ ἔδωσε τὴ δική του θέση.

Χτύπησε τὸ κουδούνι κι ἐμεῖς συνεχίσαμε.

Συγχαίρηκε τὰ παιδιὰ ὁ κ. Κυπριανοῦ καὶ βγήκαμε ἀπὸ τὴν τάξη.

Πηγαίνοντας πρὸς τὸ γραφεῖο μου εἶπε.

«Καὶ μόνο αὐτὸ τὸ τελευταῖο νὰ ἔβλεπα δὲν ἤθελα τίποτε ἄλλο. Ἡ ἄνεση νὰ ἔχουν γνώμη, νὰ τὴν ὑποστηρίζουν σωστά, νὰ δέχονται καὶ τὴν ἀντίθετη γνώμη εἶναι πολὺ σημαντικὰ πράγματα.

Χάρηκα πολὺ τὸ μάθημα. Θα ξανάρθω». Ἔτσι γίναμε φίλοι.

Καὶ τώρα τὰ σχολειὰ μας;

Τουρκοκατεχόμενα, βουβά, ἀλυσοδεμένα...

«Μὰ ἐμεῖς τὰ κουβαλοῦμε μέσα στὴν καρδιά μας.

Ὁ Θεὸς ἀρκεῖ, μὰ δὲν πογλησμονεῖ».

ΚΟΥΛΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

**Τέλος τοῦ ἀφιερώματος
στὸν Χρῦσανθο Στ. Κυπριανοῦ**

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ, ΣΤΟΝ ΗΛΙΟ

Αν και κρατάει αναβροχιά
 εμείς θα ρίξουμε τους σπόρους
 πρέπει
 να ρίξουμε τους σπόρους.
 Αν κι ανοιχτές ακόμα οι πληγές
 'μεις συνεχίζουμε τη μάχη
 όπλο το φως και στόχος το σκοτάδι.
 Άν και οι ώμοι μας πονούν
 – βαρύ φορτίο των αφεντάδων –
 σκύβουμε να μυρίσουμε το κρίνο.
 Απλώνουμε το ροζιασμένο χέρι,
 με ματωμένα δάχτυλα
 τ' ανέμελα λερά μαλλιά
 να χαϊδέψουμε τ' αλήτη
 να δώσουμε στο πεινασμένο αλάνι
 κομμάτι μάννα απ' την καρδιά μας.

Την ώρα που θαμπώνουν
 – μαύρες φτερούγες,
 άγριοι κρωγμοί –
 τον ορίζοντα οι γύπες
 πρέπει ν' ανάψουμε τις δάδες της ψυχής μας
 να φωτιστούν τα μονοπάτια
 οι δρόμοι
 να ζεσταθεί το σπουργιτάκι
 του χειμώνα.

Να οδεύσουμε πρέπει προς τ' αλώνι
 να στεφανώσουμε το γερασμένο γύφτο
 που σε χαλίγια βάδισε, σ' αγκάθια
 δίνοντας μάχες με τους λύκους
 γράφοντας με το αίμα του
 Ιστορία.

Εμείς θ' ανοίξουμε παράθυρα
 στο τείχος
 φως να λουστούνε τα μυρμήγκια
 φαρέτρες
 θα κρεμάσουμε στους ώμους

τους Βαχαβίτες
 πάντα και παντού θα πολεμάμε
 θα ακροβατούμε εσαεί
 και με το χέρι
 πάντα μπροστά να δείχνει
 την πορεία
 να 'ναι τ' οδόσημο στραμμένο
 πάντα προς την ανατολή
 στον Ήλιο.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΜΑΡΑΣ

ΕΚΚΛΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

Α' Βραβείο ποίησης 1987 Πανελλ. Ένωσης Λογοτεχνών

Ανθρωπότητα...
 Σε φαντάζομαι
 σαν πίνακα ζωγράφου παρανοϊκού
 που κραυγάζει μύριες αντιφάσεις.
 Στο κέντρο του, μια τεράστια μάζα
 με πηχτό χρώμα κόκκινο.
 Των πληγών σου αιμορραγία.
 Αλλού, κηλίδες σκοτεινές.
 Οι μνήμες της φρίκης.
 Πιο πέρα, ορθάνοιχτα στόματα.
 Το τέρας της πείνας.
 Αγγέλων δακρυσμένα μάτια
 αχνά ξεπροβάλλουν τριγύρω.
 Είναι τ' αθώα παιδιά σου.
 Λιγιστές χρυσές πινελιές η χαρά
 κι ένα πλήθος που ψάχνει ασταμάτητα
 το χαμένο Εγώ του.
 Ανθρωπότητα...
 Σ' ακούω
 βουερή να κοχλάζεις
 σιωπηλή να σπαράζεις

ΠΟΠΗ ΣΦΑΛΛΑΓΚΑΚΟΥ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1993,
 Εν Ρώμη Ποντίφικος Ιωάννου-Παύλου Β'

Διαβάτης είμαι στα χαλάσματα που ξέσκαψε η σκαπάνη
 και τώρα τα ξεβοτανίζει η τριγυρίστρα μνήμη ακούραστη.
 Γύρω μου περιδιαβάζουν νιάτα ολοζώντανα, φιλιούνται
 στην κρήνη που στέρεψε το μοιραίο πρωινό· δροσίζουν
 τ' αποκαΐδια, που ανάμεσά τους φυτρώνουν παπαρούνες.
 Ο σκύλος αναμυρίζει τα ίχνη του προγόνου του
 στην έπαυλη του Κορνήλιου Ρούφου. Ο ναπολιτάνος ξεναγός
 αντηχεί τις φλυαρίες των λουομένων στις Θέρμες
 και πονηρά χαμογελάει μπρος στις ερωτικές τοιχογραφίες.
 Στο βάθος ένας Βεζούβιος ήρεμος. Φόντος ρομαντικών.
 Θα τον ξυπνήσουν πάλι οι δαίμονες; Σαν τότε;
 Τα πετρωμένα άλογα έτοιμα να ξανατρέξουν στον Ιππόδρομο,
 να σύρουν τ' ανθοστόλιστο άρμα στα Μπακανάλια.
 Στα ερείπια φυτρώνει η σκέψη: Τι θα 'ταν χωρίς την έκρηξη
 η Πομπηΐα; Πολίχνη χαμένη στη λήθη της ασημαντότητας;
 Τώρα απ' τα ερείπια αναπηδάει η ηφαιστειακή της Φήμη
 και στέκει πλάι στην υστεροφημία πόλεων περιλάλητων:
 Βαβυλωνία, Αθήναι, Σπάρτη, Καρχηδών, Ρώμη, Κωνσταντινούπολη...
 Αργόσχολοι Πομπηϊανοί περπατούν με τους τουρίστες
 στα λιθόστρωτα, διαβαίνουν κάτω απ' της Αγοράς τις Πύλες
 να ξαναζωντανέψουν τα φιλιά αιώνια ερωτευμένων.
 Αμάρτησαν κι οι εραστές στο ερειπωμένο σπίτι του Λυκείου;
 Δεν πέθαναν, στοίχειωσαν και φιλιούνται στην Αγορά...
 Ο έρωτας ποτέ δεν αμάρτησε· δεν πέτρωσε ποτέ!
 Κι η Ειμαρμένη δεν αδίχησε την Πομπηΐα. Την ιστόρησε:
 Γκρέμισε τους εφήμερους ναούς της για να της χτίσει
 τον Ναό της Φήμης. Σφάλισε τις πύλες της για αιώνες
 για να της ανοίξει στερνά την Πύλη της αιωνιότητας.
 Την ύστατη Ώρα η αμείλικτη Θεά άρπαξε απ' τον Χάροντα
 το δρέπανο τ' αργόσυρτου θανάτου απ' αρρώστιες και γεράματα
 και τα σπαθιά που θα όπλιζαν ξενήλατους κατακτητές.
 Τιθάσεψε τον Βουκεφάλα, το ανυπότακτο άτι του Αλέξανδρου,
 που πάντα ορμάει να νικήσει τον Δαρείο στο μωσαϊκό της Νάπολης.
 Η Ειμαρμένη δεν έθαψε την Πομπηΐα στη Λήκυθο της στάχτης
 μα της άφησε ένα λύχνο να σιγοκαίει στα χαλάσματα
 και να ρίχνει αναλαμπές στη μοίρα του Ανθρώπου.

ΤΟ ΚΑΡΑΒΙ

Στων ποντίων τε κυμάτων το ανήριθμον γέλασμα
 πάλαι ποτέ το μικρό καράβι,
 σε ήμερα κύματα φωτός τυλίγεται, σήμερα,
 με τους οφθαλμούς θολούς.
 Έρχονται μικρά παιδιά,
 το χαϊδεύουν, αποθέτουν στην πρύμνη και στην πλώρη
 τα φορτία τους,
 μια κούκλα, μια μπάλα,
 τον κουτσό στρατιώτη, το κοριτσάκι με τα σπύρτα,
 κι αίφνης ξανακυλά στις φλέβες του αλμύρα,
 και τη νύκτα,
 φτερά φυτρώνουν στα κατάρτια του,
 φλόγες οι οφθαλμοί,
 αρχαία μνήμη το οδηγεί,
 και πανέμορφος Αρχάγγελος
 διαπερνά τους τοίχους, το βουνό,
 σε αγκαλιά υδάτινη ρίχνεται,
 βρίσκει τον Κηφέα,
 καπετάνιο με ναύτες τρεις,
 και τους Κερυνειώτες της ακταιωρού του '74,
 θεούς άφθαρτους.

ΣΤΕΛΛΑ ΣΠΥΡΟΥ

19 Φεβρουαρίου 2010

ΨΗΦΙΔΕΣ

Την οδό Ευτυχίας ζητάτε;
 Πρώτο παρακλάδι της οδού Ονειρών.
 Μπροστά στην πλατεία της Ουτοπίας.

Τελικά κι η καταιγίδα ξέρει να χαμογελά
 μ' ένα πελώριο στόμα ουράνιο τόξο.

Μη περιφρονείτε τόσο το μηδέν.
 Χωρίς αυτό, όλο το κοπάδι των αριθμών
 θα ήταν στείρο.

Μα είναι καιρός να παίζεις, θεέ μου;
κάθεσαι και γεμίζεις με ήλιο
τ' αδειανά παπούτσια των σκοτωμένων παιδιών;

Υπήρχε κάποτε η στοιχειώδης ευγένεια
Σήμερα, καμιά νέα ιδέα δε σηκώνεται
να παραχωρήσει τη θέση της σε κάποια ηλικιωμένη.

Παράδεισος είναι:
να ξαναχαρείς τις χαρές που χάρηκες·
να ξαναγαπήσεις τους ανθρώπους που αγάπησες·
να ξανακατοικήσεις τα σπίτια που κατοίκησες
να ξαναταξιδέψεις τα ταξίδια που ταξίδεψες...
Γι' αυτό σας λέω: δεν υπάρχει παράδεισος.

ΙΑΣΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

ΤΟ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ ΤΗΣ ΑΙΜΙΛΙΑΣ

Στα πρόθυρα της μικρής μας πόλης
Ακουμπούσε στη θάλασσα
Το αρχοντικό της Αιμιλίας,
Μοναχικό, γυμνό
Σαν κάστρο που ξέμεινε
Να το δέρνουν τα κύματα
Να ψήνεται στο λιοπύρι του καλοκαιριού
Να στοιχειώνεται από της σελήνης το φως.

Λέγανε πως ατύχησε στον έρωτά της
Η ακατάδεκτη Αιμιλία
Πως δεν άλλαξε με τους καιρούς
Πως σπάνια έβγαινε απ' το σπίτι της
Πως διασκέδαζε παίζοντας στο πιάνο της
- Ένα μεγάλο με ουρά -
Παλιά σουξέ.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΟΔΙΝΟΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Ο ΙΣΚΙΟΣ ΤΗΣ ΑΥΛΟΠΟΡΤΑΣ

Ἡ ζωὴ τὴν ἀνοιξὴ εἶναι ἀέτωμα καλῶν ὀνείρων. Θεσπέσιες, ἔξοχες εἰκόνες στὴ φύση συνθέτουν τὸ σκηνικό, ὅπου οἱ ψυχῆς ζητοῦν νὰ ἀναβλαστήσει ὁ πόθος, ἡ λαχτάρα γιὰ ζωὴ καὶ προκοπή. Τὰ μάτια τῶν νέων, ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν δίνουν νόημα, πρόθεση, λόγο, σκοπὸ σὲ ἀσύλληπτα σημεῖα, σὲ τόπους τῆς ψυχῆς. Ὅλα αὐτὰ στὸ ρυπαρὸ ποτάμι τῆς σύγχρονης ζωῆς, ποὺ πνίγει τὴν ἀναπνοὴ στὶς ὄχθες. Μέσα στὴ θλίψη ἢ φύση. Μέσα σὲ τόση ἀσχήμια πῶς ἔμεινε ὄρθιος ὁ ἀπλός, ὁ ἄγνωστος ἄνθρωπος κάτι σὰν τὸ σπουργίτι ποὺ πετᾶ καὶ ξομπλιάζει μὲ τὴν ἀπλότητά του τὶς πλάκες τῆς αὐλῆς τῶν σπιτιῶν μας.

Στὰ καλντερίμια τῆς πόλης μας γυρίζουν λιανοπωλητὲς πουλώντας ἄσβεστη ἀσβέστη μ' ἓνα χειροκίνητο τρίκυκλο, τὸ γνωστὸ κάρο. Τὸ μεταφορικὸ μέσο κινοῦν οἱ ἀδύναμες δυνάμεις τοῦ λιπόσαρκου σώματος. Οἱ τρεῖς ρόδες τοῦ κάρου περισσότερο ὑπακούουν στὴ μουσικὴ τοῦ ἀσβεστά, παρὰ στὴν ἰσχνὴ δύναμη τῶν χεριῶν του. Τὸ ἄρρητο τῆς ζωῆς τὸ ἀγγίζουν ἐλαφρὰ οἱ λυτρωτικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς.

Ὁ πλανόδιος μικροπωλητὴς τραγουδᾷ μὲ μεράκι τὴ: «ρούσα παπαδιά» μὲ καημό, μὲ λαχτάρα καὶ στὰ γυρίσματα ραγίζει καρδιές. Στὸ ἄκουσμα τῆς φράσης «... στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι...» ἓνας περαστικὸς μεθυσμένος στάθηκε μὲ δυσκολία στὰ πόδια του καὶ τοῦ εἶπε μουντζώνοντάς τον.

- Νά, μωρέ, νὰ μὴ στὰ χρωστάω.
- Γιατί, τί σοῦ ἔκανα; ρώτησε ἀπορημένος τὸν ἄγνωστο, ποὺ τὸν φασκέλωσε.
- Γιατί, τὸ λὲς λάθος. Τὶ τσαμπουκάς «... στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι...;»
- Πῶς εἶναι τὸ σωστό;
- Στὴ μέση στὸ ποτάμι, ἐκεῖ δὲν βρισκόμαστε;
- Καλὴ Ἀνάσταση, πατριώτη. Καὶ ποὺ ἴσαι τὸ πρῶν νὰ πίνεις καφέ, κόψε τὸ τσίπουρο ξεροσφύρι!
- Ἄσβεστη, καλὴ ἀσβέστη, ὁ ἀσβεστάς!
- Μηλίτσα, μωρὴ Μηλίτσα, ὁ ἀσβεστάς.
- Νὰ ζήσεις, Βάσω μου, κι εἶχα δουλειὲς στὸ καθιστικὸ καὶ δὲν τὸν πῆρα χαμπάρι.
- Κοντεύει Πάσχα, κυρ-Θωμά, καὶ παρὰ λίγο νὰ μᾶς ξεχάσεις. Πῶς δὲν πέρασες ἀπ' τὴ γειτονιά μας;
- Κυρᾶ-Μηλίτσα, τώρα τί κάνω; Μὴ ξεχνᾶς, κοτζᾶμ Γιάννινα, δὲν τὰ φτάνεις εὐκόλα.

Μιλᾶ ἡ φωνή μὲ τὴ γλῶσσα τῆς καρδιάς στὰ λόγια τοῦ πράου, τοῦ καλοσυνάτου μεροκαματιάρη. Οἱ πιὸ ἄκακοι, ἄθῶοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ συμβάλλουν περισσότερο στὴν παρουσία τῆς ἀνθρωπιᾶς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ μελωδία τῆς συμπεριφορᾶς τους ἀγγίζει ψυχές. Κι αὐτὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ πέτρινη, σκοτεινὴ, ἀπάνθρωπη. Ἄν τὴν ἀκοῦμε αὐτὴ τὴ θεσπέσια μουσικὴ τῶν ἀγνῶν, ἀπλῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχει σημασία. Σημασία, σπουδαιότητα ἔχει ὅτι ὑπάρχει, ἔχει ὑπόσταση, ἀποτελεῖ ὄντότητα, ρεαλιστικὴ πραγματικότητα.

Ἡ κυρὰ Βάσω, ἡ γειτόνισσα τῆς Μηλίτσας, γιὰ νὰ δώσει τόπο στὴν ἄγορὰ παρεμβαίνει.

– Κυρ-Θωμᾶ, πέρυσι μᾶς πούλησες ἀσβέστη ἐξαιρετικὴ, ξεχωριστή. Ἐξάφανεσε ὅλα τὰ ζούδια. Ἔδωσε μιὰ λευκότητα, μιὰ ἀσπράδα μοναδικὴ ποὺ κρατᾶ ἀκόμη, λὲς καὶ ἄσπρισα χτές. Καὶ ἡ εὐωδία, ἡ μοσχοβολιὰ γιάνει τὸν κάθε πικραμένο.

– Νά'σαι, καλὰ, κυρα-Βάσω γιὰ τὸν καλὸ σου λόγο. Ἡ φεινὴ ἀσβέστη εἶναι ἀσυναγώνιστη, ἀπαραμίλλη σὲ ποιότητα. Ἦταν τὸ πέτρωμα, ἄλλο πράγμα, ὁ ἀσβεστόλιθος μοναδικὸς καὶ ὁ μᾶστορας στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς ἀπ' τοὺς λίγους. Θὰ πάρετε καὶ θὰ μὲ θυμηθεῖτε!

Οἱ χρυσοχέρες Γιαννιώτισσες εἶχαν πάθος μὲ τὴν ὁμορφιά, τὴν καλοσύνη, τὴ χαρὰ καὶ τὴν οἰκογένεια. Πρακτικὴ πνοῆς τους ἡ ἀνθρώπινη ἀξία. Κάθε Πάσχα ἀσβέστωναν ὅλο τὸ σπίτι: χειμωνιάτικο, σαλόνι, ὑπνοδωμάτια, πλυσταριό, πόρτα εἰσόδου στὸ σπίτι, αὐλόπορτα καὶ τὸ πεζούλι. Ὅλα μοσχοβολοῦσαν φρέσκια ἀσβέστη, χαρὰ, ὑγεία, ἀτμόσφαιρα πασχαλινή.

Ὅταν πλησίαζε στὴ γειτονιὰ ποὺ εἶχε πελάτισσες ὁ ἀσβεστάς κυρ-Θωμᾶς ἄρχιζε τὸ τραγούδι: «Κορίτσια ἀπὸ τὰ Γιάννινα, νυφάδες ἀπ' τὸ Σούλι...». Ἡ γλυκιὰ διαπεραστικὴ φωνὴ του καλοῦσε τὶς κυράδες γιὰ ἀγορὰ ἀσβέστης ἄσβεστης. Ὁ Κώστας, ὁ ἄντρας τῆς Μηλίτσας, ποὺ συχνὰ τὰ τσοῦζανε στὶς ταβέρνες τὰ βράδια τὸν πείραζε.

– Καλῶς τὸν Θωμᾶ, σιγὰ τὸ τραγούδι, ξύπνησες τὶς κυράδες!

– Γεια σου, πασιάμ'. Μέσα εἶναι οἱ κυράδες;

– Λές, Θωμᾶ, νὰ πῆραν τὰ βουνὰ τὰ ξημερώματα μὲ ἀνοιξιάτικο κρῦο;

– Κώστα, παραμονές Πάσχα ἔχουμε, ἐλπίζω νὰ τὶς ξύπνησα εὐχάριστα, μὲ χαρούμενη διάθεση καὶ θέληση νὰ μποῦν τὰ πράγματα σὲ τάξη, συστηματικὴ ὀργανωμένη ἀντιμετώπιση.

Νὰ καὶ ἡ Μηλίτσα, ἡ γυναίκα τοῦ Κώστα, σοβαρὴ, ὑποδειγματικὴ μητέρα πολλῶν καλῶν παιδιῶν.

– Καλημέρα κυρ-Θωμᾶ, χρόνια πολλὰ καὶ καλὴ Ἀνάσταση. Ἐχεις ἀσβέστη προκοπῆς;

– Ασβέστη ζαμπάκι, λουλούδι, τή βλέπεις, μιλάει, ταιριασμένη με τὸ ἀναστάσιμο φῶς.

– Θέλεις νὰ πείς τὸ φῶς τοῦ Κυρίου, ποὺ ἔρχεται καὶ ἔχει τὴ θέση του στὴν ψυχὴ μας, ἂν ἀνοίξουμε τὴν πόρτα τῆς καρδιάς μας;

– Ὅπως τὸ λές, νὰ ἀγιάσει τὸ στόμα σου. Ἀγόρασε ἀσβέστη ποιοτικὴ καὶ ποὺ ἴσαι, θὰ μὲ θυμηθεῖς.

Ὁ λόγος τοῦ Θωμᾶ συμβόλαιο, ἀπόλυτα ἀξιόπιστος. Πιστὸς στὴν πατροπαράδοτη ἀνθρωπιὰ, τὴν ἐθιμικὴ παράδοση ποὺ διαφεντεύει περίπλοκους ρυθμοὺς σκέψεων, ἀποφάσεων, πράξεων. Χειροπιαστὴ ἀπάντηση στὴ ρευστὴ κοινωνικὴ πραγματικότητά τῆς ἐγώπαθειας καὶ τοῦ καταναλωτισμοῦ. Ὁ κυρ-Θωμᾶς στὶς συναλλαγές του μετὰ τὶς εὐκαιριακὰςπραμάτειες του μετὰ τὸ τετραπέρατο μυαλό του ἔβλεπε πῶς αὐτὸ ποὺ μετράει στὴ ζωὴ εἶναι ὁ σωστὸς ἄνθρωπος, αὐτὸς ποὺ εἶναι ὅπως πρέπει νὰ εἶναι. Αὐτὸς ποὺ ἀπὸ τὴ δουλειὰ του κερδίζει λίγα, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ χαίρεται τὴ φαμίλια του, νὰ κοιμᾶται ἡσυχος. Ὁ συνετός, ὁ μετρημένος ἄνθρωπος βιώνει φανταστικὰς στιγμὲς πραγματικῆς εὐτυχίας, τέλειαις ἱκανοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ σωστὸ ποὺ κάνει.

Ἡ Μηλίτσα, ἔριξε τὴν ἄσβεστη ἀσβέστη σὲ λεκάνη με νερὸ καὶ ἔγινε πολτός, παχύρρευστη μάζα γιὰ ἀσβέστωμα. Ἄρχισε τὴ δουλειὰ τῆς με τραγούδι, με θέμα τὸ ταξίδι τῆς προσωπικῆς τῆς ζωῆς. Μνήμη, πράξη κι ὄνειρο ἔγιναν ἓνα στὴν παρουσία τῶν παιδιῶν τῆς. Στὰ στίφη τῆς κοινωνικῆς μοναξιάς, τῆς σύγχρονης γκριζας ζωῆς, ἡ ζωὴ τῆς Μηλίτσας, τοῦ ἄντρα τῆς, τῶν παιδιῶν τῆς, ἓνα θάμβος, ἓνας παλμός, ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Με λαγαρὴ φωνή, λεβέντικο αὐθεντικὸ ὕφος καὶ πάθος ζωῆς ζωντάνεψε τὸ δημοτικὸ τραγούδι: «Μάνα μετὰ τὰ πολλὰ παιδιά, μετὰ τοὺς πολλοὺς λεβέντες...». Οἱ περαστικοὶ στὸν δρόμο, δέκτες ψυχῆς, πνοῆς, βιωμένης ἀνθρώπινης ἀξίας βράδυναν, περπατοῦσαν ἀργά, ἀκόμη σταματοῦσαν νὰ ἀπολάψουν τὸ ἄκουσμα. Ἀνάμεσα στοὺς θαυμαστὰς τῆς Μηλίτσας καὶ ἡ μεγάλη ἡ κόρη τῆς ἡ Ἑλλη.

Ἡ Μηλίτσα ἐνιωθε ἀπὸ τὸ πρωὶ πιὸ ζεστή, πιὸ φωτεινὴ τὴν ἡμέρα, κι ἔφερε στὸ μυαλό τῆς ὅ,τι γίνεται ἀσυνείδητα καὶ αὐτόματα στοὺς ὑγιεῖς ἀνθρώπους, τὰ τίμια ἄτομα. Κάτι φυσικὸ σ' αὐτὴ λειτουργία τῆς ἀναπνοῆς ἢ τῆς καρδιάς ἢ τῆς σκέψης. Τὴ εὐτυχία νὰ εἶσαι στὴ θαλπωρή, τὴ ζεστασιά, τὸ ἐγκάρδιο περιβάλλον τίμιων, ἐργατικῶν, εὐσυνείδητων ἀνθρώπων. Σὲ τέτοια οἰκεία πρόσωπα μεγάλωσε ἡ Μηλίτσα καὶ σὲ τέτοιο περιβάλλον ἀνάθρεψε καὶ μόρφωσε, πρόσφερε πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ καλλιέργεια στὰ παιδιά τῆς.

Τὸ πρῶτο παιδί τῆς Μηλίτσας καὶ τοῦ ἄντρα τῆς τοῦ Κώστα ἦταν ἡ Ἑλλη. Ἄργησε νὰ ῥθει καὶ ἡ γέννα τῆς ἦταν ἐπώδυνη. Ὁ ἐρχομὸς τῆς θυγατέρας ἀλλάξε, ἔκανε ἀλλιώτικη, διαφορετικὴ, εὐτυχισμένη τὴ ζωὴ τους. Ἡ Ἑλλη κουβαλοῦσε μαζί τῆς γέλιο, κλάμα, ρυάκι ἀπὸ φῶς, γλυκὰ χέρια αὔρας, μαγικὴ εὐτυχία σιωπῆς τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου τῆς. Δύσκολα διαβάζεται τὸ ἀγγελικὸ πρόσωπό τῆς, μόνο ἀπολαμβάνεται. Τὸ μωρὸ εἶναι μιὰ ζωντανή

ἐκκλησία στὸ σπίτι. Στὰ σκαλοπάτια τῆς ἀκουμπάμε τὶς πίκρες, τὰ βάσανα καὶ τὶς ἔγνοιες τῆς ζωῆς.

Ὁ Κώστας, ὁ πατέρας τῆς Ἑλλῆς δὲν ἔβλεπε τὴν ὥρα νὰ γυρίσει στὸ σπίτι νὰ ρωτήσῃ, νὰ ἐπιμείνει νὰ μάθει περισσότερα γιὰ τὸ μωρό. Εἶχε γίνει χαζομπαμπάς, ἓνας νέος πατέρας ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὸ παιδί του μὲ ιδιαίτερο ἐνθουσιασμό. Συχνὰ ὁ Κώστας ἔλεγε στὴ γυναίκα του.

– Μηλίτσα, ὅταν τὸ αἷμα μας γίνεται ζωὴ, βλέμμα ἀθώο, κίνηση σώματος ἀγγελικοῦ, τότε ἡ ζωὴ μας ἀποκτᾷ νόημα.

– Κώστα, σωστὰ τὰ λές. Τὰ λόγια σου δὲν εἶναι φράσεις, ἀλλὰ κάτι ἀπὸ μέσα μας, τὴν ψυχὴ μας, καὶ ὅ,τι εἶναι μέσα μας, στὰ φυλλοκάρδια μας, τὸ λατρεύουμε, τὸ ἀγαπᾶμε. Ὅταν κοιμᾶμαι κοντὰ στὴν κούνια τοῦ μωροῦ αἰσθάνομαι ὅ,τι τὰ φυτὰ γιὰ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου.

– Ἄν, Μηλίτσα, αὐτὸ δὲν εἶναι εὐτυχία, τότε, τί εἶναι εὐτυχία;

– Χαίρομαι, ποὺ τὸ ἀκούω, γιὰ τὴ γλυκιὰ ἀνάμνηση, τὴν ἀνάκληση στὴ μνήμη τοῦ γεγονότος τῆς ἐμπειρίας, τῆς πραγματικῆς μαγείας τῆς ζωῆς. Ἔτσι βασίζεσαι περισσότερο στὸ Θεὸ καὶ τὸν ἑαυτό σου. Ἐσύ, Κώστα, θυμᾶσαι κάτι ἀξέχαστο, ἀλησμόνητο ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Ἑλλῆς μας ὅταν ἦταν μωρό;

– Σὲ εὐχαριστῶ, Μηλίτσα, γιὰ τὴ νύξη, τὸν ὑπαινιγμό. Ὅταν πλησιάζα στὴν κούνια τῆς ἄφηνε τὴν κουδουνίστρα τῆς, μοῦ γελοῦσε ἀγγελικά, σὰν ἄπλωνε τὰ χεράκια τῆς νὰ τὴν πάρω. Τὴν ἔπαιρνα στὴν ἀγκαλιά μου. Ἐκείνη τὴν ὥρα δὲν ἤξερα, ποῦ βρισκόμουν; Τί σκεπτόμουν; Δὲν ἤμουν σὲ θέση νὰ σκεφτώ. Βρισκόμουν σὲ ἔξαρση, ἀνύψωση, πνευματικὴ ἀνάταση.

– Κώστα, οἱ ιδιαίτερες, οἱ ξεχωριστὲς ψυχικὲς καταστάσεις σὲ βιωματικὸ ἐπίπεδο δὲν ἐκφράζονται μὲ λόγια.

– Καμιὰ πραγματικότητα δὲν διατυπώνεται μὲ λέξεις, προφορικὰ ἢ γραπτὰ.

– Ὅταν μιλάμε, τί κάνουμε;

– Πλησιάζουμε, βρισκόμαστε κοντὰ σὲ κάτι. Ἔτσι παίρνομε μιὰ κάποια γεύση, ποτὲ τὴ βιωματικὴ ἀρχοντιὰ τοῦ πράγματος.

Τὶς ἀναμνήσεις τῆς Μηλίτσας, καθὼς ἄσπριζε, ἀσβέστωνε, διέκοψε ὁ ἐρχομὸς τῆς Ἑλλῆς.

– Μαμά μου!

– Ἑλλη μου! Καρδιά μου, καμάρι μου, ψυχὴ μου!

Μετά, δάκρυα χαρᾶς, ἀγκαλιασμένα βουβὰ κορμιά, σαγήνη μητέρας καὶ κόρης. Τὰ σώματα θυμίζουσαν λυγισμένα καλάμια ἀπὸ τὸ τόσο βᾶρος εὐτυχίας. Ἡ μιὰ ψυχὴ πάνω στὴν ἄλλη ψυχὴ, τῆς ὁποίας εἶναι ζωντανὴ συνέχεια. Ὁ

δεσμὸς αἵματος εἶναι μιὰ χώρα ἐνιαία, πὺ βρῖσκεται σὲ μιὰ ἐνότητα, πὺ ἀποτελεῖ ἓνα ἀδιαίρετο σύνολο.

- Δὲν ἦρθε ὁ πατέρας στὸ ἀεροδρόμιο, ὅπως μιλήσαμε στὸ τηλεφώνημα.
- Ἔλλη μου, ἀπορωῶ γιατί δὲν ἀνταμώσατε, ἔχει ὠρα πὺ ἔφυγε γιὰ νὰ σὲ πάρει.
- Λές, μητέρα, νὰ ἔπαθε κάτι, ἄς ποῦμε τὸν βρῆκε λάστιχο;
- Ὅλα συμβαίνουν. Ἀκούω τηλέφωνο.
- Μηλίτσα, δὲ βρῖσκω τὴν Ἑλλη, σὲ παίρνω ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο.
- Ποῦ νὰ τὴ βρεῖς, ἢ Ἑλλη μας εἶναι κοντά μου.
- Καλά, ἔρχομαι.

Μηλίτσα καὶ Ἑλλη, πείρα, ἐμπειρία ζωῆς καὶ ἀλκή, σωματικὴ δύναμη ἔδωσαν στὸ σπίτι, στὰ δωμάτιά τους, φῶς καὶ τὸ χρῶμα τοῦ λευκοῦ, τοῦ γάλακτος, τοῦ χιονιοῦ τῆς Πίνδου, τοῦ κρίνου, τοῦ καθαροῦ, τοῦ ἀγνοῦ, τοῦ ὑγιεινοῦ, τῆς χαρᾶς. Γενικὰ τὰ ἄσπρισμα τοῦ σπιτιοῦ ἔδωσε ἓνα ἔντονα εὐχάριστο συναίσθημα, μέσα στὸ ὁποῖο τελετουργεῖται τὸ μυστήριο τῆς ἀγωνιστικῆς ζωῆς. Ὁ σκεπτόμενος, φιλόπονος, ἐργατικός, προκομμένος, ἔντιμος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται, ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ἐρμηνεύει τὴ συναίσθηματικὴ του σχέση μετὰ τὴ ζωὴ μετὰ τὶς συμπεριφορὲς καὶ τὸ ἔργο του.

Ἡ γιὰ τῆς Ἑλλης ἔλειπε στὸ ἄλλο τῆς παιδί, στὰ ἄλλα τῆς ἐγγόνια. Ἐπιστρέφοντας ἀντικρίζοντας τὴν Ἑλλη, πὺ ἀπ' τὴ δουλειὰ ἦταν ἀγγελικὴ μορφὴ φώναξε:

- Ἑλλη μου, καμάρι μου, κούκλα ἔγινες στὴν Ἀθήνα, πρόσωπο φεγγάρι, νιάτα νεράιδας.

Ἡ Ἑλλη εἶχε κλασικὴ τομὴ, κόψιμο προσώπου, πὺ θύμιζε Θεὰ τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ κοπέλα ἔτρεξε στὴν ἀγκαλιὰ τῆς γιὰ τῆς τῆς συνετῆς γερόντισσας, πὺ τὴν εἶχε μεγαλώσει καὶ ἔκλεισε τὴν ἀγάπη τῆς στὴ φράση: «Γιὰ μὲ». Ἔτσι ἀπλά, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ κάθε ἐπιτήδευση, προσποίηση. Στὴ ζωὴ τὰ πρόσωπα περνοῦν ἀπὸ μπροστά μας ἀσυνάρτητα, χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ χωρὶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Οἱ ἄμεσοι συγγενεῖς μας, τὸ αἷμα μας, αὐτοὶ πὺ πόνεσαν, ὑπέφεραν σωματικὰ καὶ ψυχικὰ νὰ μᾶς μεγαλώσουν εἶναι πρόσωπα ἱερά. Τὰ εἶπαν γιὰ μὲ καὶ ἐγγονὴ καὶ σὲ λίγο ἢ Ἑλλη, πὺ ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς γιὰ τῆς: «πρόσωπο φεγγάρι, νιάτα νεράιδας» ἔτρεξε στὸν καθρέφτη τῆς κρεβατοκάμαρας γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση. Εἶπε, μέσα τῆς, σωστὰ τὰ λόγια τῆς γιὰ τῆς, ἀρκεῖ ἢ πραγματικότητά νὰ πέσει σὲ λογικὰ μάτια! Κατέβηκε κάτω πιάνει τὴ βούρτσα καὶ συνέχισε τὸ ἄσπρισμα τῆς αὐλόπορτας, τῆς πόρτας πὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ δρόμο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, πὺ ἦταν ἄριστη λιθοδομὴ, ἐπιβλητικὴ καὶ σὲ προετοίμαζε ὅτι πηγαίνεις σὲ σπίτι, κατὰ κανόνα, ἀνθρώπων μετὰ ἀνθρωπιά.

- Ἑλλη μου, σ' αὐτὴ τὴν αὐλόπορτα, ὑπάρχει, σκύλος, δράκος, πλάσμα καὶ

ἴσκιος δικός μας, ποὺ φρουρεῖ τὸ σπίτι, ὄλους μας. Αὐτὸ τὸ στοιχειὸ δὲν τὸ ἔχει δεῖ κανέναν, ἔτσι μοῦ ἔλεγε ἡ συχωρεμένη γιαγιά, μάνα τῆς πεθερᾶς μου. Αὐτὸ τὸ δαιμονικὸ, τὸ ζωικὸ μᾶς προστατεύει ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς μας καὶ τὸν ἑαυτὸ μας, ὅταν δὲν βαδίζει τὸν δρόμο τοῦ Θεοῦ! Αὐτὴ τὴν αὐλόπορτα, ἔλεγε ἡ γιαγιά, πρέπει νὰ τὴν προσέχεις, δηλαδὴ νὰ εἴμαστε προσεκτικοὶ στὶς ἐπιλογές μας. Πρόσεξε πῶς αὐτὴ τὴ στιγμή ὁ ἥλιος τὴν φωτίζει περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀσβεστωμένα μέρη.

– Μάνα, πόσο πρέπει νὰ μεγαλώσει κανεῖς, νὰ γίνῃς μεγάλος σὲ ἡλικία γιὰ νὰ χεῖ ἀληθινὰ ἐκτιμήσει καὶ ἀποθαυμάσει, δηλαδὴ νὰ αἰσθανθεῖ ἔκπληξη καὶ θαυμασμό, νὰ μὴν τοῦ ξεφύγει τίποτε ἀπὸ τὶς ἀλήθειες καὶ τὶς ὁμορφιές αὐτοῦ τοῦ κόσμου!

– Δὲν εἶναι θέμα ἡλικίας, κόρη μου, ἀλλὰ τῆς ποιότητος τῆς ὑπαρξῆς του.

Τὴν νοηματισμένη κουβέντα μητέρας καὶ κόρης διέκοψε ἕνα παλληκάρι, σβέλτο καὶ ἔξυπνο.

– Εἶμαι ὑπάλληλος τοῦ ἀνθοπωλείου: «Τὸ μανουσάκι». Ἐδῶ εἶναι τοῦ κ. Μελισσηνοῦ; Στὴν ἀγκαλιά του κρατοῦσε μιὰ γλάστρα ἀπὸ τροφαντὰ κυκλάμινα.

– Μάλιστα, Κύριε, ἀπάντησε ἡ Μηλίτσα, μὲ φανερὴ ἀμηχανία.

– Μιὰ ὑπογραφή παρακαλῶ.

Ἡ Μηλίτσα ὑπέγραψε καὶ ψιθύρισε: «ἄλλο καὶ τοῦτο». Ἐδωσε τὸ φιλοδώρημα καὶ ἄνοιξε τὸ φακελάκι. Ἐγχείρισε τὴν κάρτα στὴν Ἑλλη νὰ δεῖ ἀπὸ ποιὸν εἶναι.

– Διάβασε, ποιὸς στέλνει ἄνθη, λουλούδια, γλάστρες.

– Ἐνας Κώστας Διαμαντάκης, τὴ στέλνει τὴ γλάστρα, μάνα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

– Ποιὸς εἶναι αὐτός;

– Ἐνας νέος, συμφοιτητής, σπουδάζει στὸ Πανεπιστήμιο.

– Πῶς, στὰ καλὰ τοῦ καθουμένου;

– Μάνα, νεανικὴ τρέλα, παράφορο ξέσπασμα τῆς στιγμῆς.

– Ἑλλη, χάλασε ὁ κόσμος!

– Ὅχι, ὄλος.

– Δὲν κρατοῦν οὔτε τὰ προσχήματα, ὅ,τι προβάλλεται ὡς δικαιολογία.

– Μάνα γιὰ νὰ καθάρισῃ τὸ τοπίο. Μὲ αὐτὸν τὸν κύριο, τὸν ἀποστολέα τῆς γλάστρας δὲν τρέχει τίποτε. Ἀπλά, εὐγενικὰ ὁ ἄνθρωπος χτύπησε τὴν πόρτα μας, ἀλλὰ γι' αὐτὸν ἡ αὐλόπορτα εἶναι κλειστή.

– Ἐλλη μου, νὰ ζήσεις. Μοῦ ἔβαλες τὴν καρδιά στὸν τόπο της.

– Μάνα νὰ ἀνοίξω καὶ μπαλκόνι στὴ μεγάλη καὶ εὐαίσθητη καρδιά σου. Τὶ γίνεται ὁ Πέτρος;

– Νὰ καὶ μιὰ ἐρώτηση οὐσίας, σταθερῆς καὶ ἀναλλοίωτης φύσης τῶν πραγμάτων. Ἄκου, Ἐλλη μου. Σ' αὐτὸ τὸν κόσμο ὅλα θρέφουν τὸν ἄνθρωπο: τὸ φωμί, ὁ ἥλιος, ἡ καλημέρα τοῦ γείτονα, ὁ ἴσκιος τῶν περιστεριῶν, τὸ μυστήριον τῆς σιωπῆς κ.ἄ. Περισσότερο ἢ γιὰ νὰ μὴν εἴμαστε ὑπερβολικοὶ τὸ ὄνειρο. Ἐαφνιάστηκες, κόρη μου, βλέπω τρόμαξες ξαφνικά. Ὅπως τὸ ἄκουσες, τὸ ὄνειρο. Γιὰ τὴ γυναίκα τὸ μεγάλο ὄνειρο εἶναι ὁ ἄντρας, ὁ σύζυγος, ὁ γενναῖος, τὸ παλληκάρι, ὁ πατέρας τῶν παιδιῶν της. Γιὰ τὸν ἄντρα ὁ μέγας καημὸς εἶναι ἡ γυναίκα, τὸ ὄριμο κορίτσι γιὰ γάμο, ἡ σύζυγος, ἡ μητέρα τῶν παιδιῶν του, ἡ κυρία τοῦ σπιτιοῦ του. Τὰ μακρινὰ ὄνειρα, τὰ μεγάλα ὄνειρα εἶναι γιὰ τοὺς δυνατοὺς, τοὺς ιδιαίτερα ἱκανοὺς, γιὰτὶ λένε στοὺς ἀνθρώπους πῶς ἀλλιῶς ὅλα ἔπρεπε νά'ναι! Τὶ σὰ λέω ἐγὼ αὐτά, ἐσὺ φοιτήτρια Πανεπιστημίου τὰ ξέρεις καλύτερα.

– Μάνα, μ' αὐτὰ ποὺ ἀκούω μὲ ἀφήνεις ἀναυδη, ἄλαλη, ἄφωνη ἀπὸ κατάπληξη. Σὲ βρίσκω πολὺ προχωρημένη, πολὺ μοντέρνα, πρωτοποριακῆ. Ἔχεις χρόνο μὲ ἓνα σμάρι παιδιά γιὰ διάβασμα;

– Ἐλάχιστα, ἀλλὰ τὸν βρίσκω, τὸν συναντῶ, σὰ βιβλία τῆς καλῆς λογοτεχνίας, τῆς ὁμορφιάς τοῦ λόγου (αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς) καὶ τῆς ἀλήθειας. Ἀλλὰ βρίσκω τὸν ἄλλο μου ἑαυτό, τὸν πραγματικό, τὸν ἀπλησίαστο, τὸν ἀπροσπέλαστο στὸν ψυχισμό, τὸν μοναδικὸ ψυχικὸ κόσμον τῶν παιδιῶν μου. Ἡ ζωὴ, κόρη μου, ἔχει τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς κακοτοπιές της, τὸν δρόμον τῆς καταστροφῆς. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ γνήσια, ἐλεύθερη κίνηση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀγώνας, ἔντονη προσπάθεια γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσχερειῶν ποὺ βρίσκονται γύρω μας καὶ μέσα μας. Ἀξία στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ἔχει ἡ τιμωρικὴ, ἡ ἀρετὴ τῆς εὐθύτητας στὸν τρόπο κρίσης καὶ ἀξιολόγησης τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τῆς ζωῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἐντιμότητα, ἡ ἀκεραιότητα, ἡ εὐλιχρίνεια.

– Μάνα ἄς ἀφήσουμε τὴ θεωρητικὴ ἄποψη τῆς ζωῆς ποὺ σὰ λεγόμενά σου τὴν βρίσκω σωστή, τὴν σέβομαι καὶ τὴν ἀποδέχομαι. Ἄς ἔρθουμε σὲ κάτι πιὸ συγκεκριμένο, ἀπτό, καυτό. Τὶ μαθαίνεις, τί νέα ἔχεις γιὰ τὸν Πέτρο;

– Ἐλλη, οἱ βούρτσες κρύωσαν, ἀπόστασαν νὰ περιμένουν μὲ τὴν κουβέντα μας.

– Μάνα, θέλουν κι αὐτὲς νὰ πάρουν μιὰ ἀνάσα, νὰ ξαποστάσουν. Ἡ δουλειά μας προχώρησε καλά, τελειώσαμε τὸ πρῶτον χέρι στὸ ἀσβέστωμα καὶ ἀφοῦ ἀποροφήσει, ἔχουμε καιρὸ γιὰ τὸ δεύτερον. Γιὰ μένα προσωπικά, ἕνας ἀπὸ τοὺς τρομεροὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν τὸ μέλλον μας, καὶ μάλιστα τὸ ἄμεσον μέλλον μας, εἶναι τὸ γεγονὸς πῶς ἓνα μεγάλο μέρος τῶν διανοουμέ-

νων μας χάνουν την πίστη τους στις αρχές και τις αξίες. Αυτή η άπιστία έχει γίνει πεποίθηση, σταθερή και ακλόνητη βεβαιότητα.

– Σ' αυτή την κατάντια μᾶς ἔφεραν τὰ μπλαμπλά, τὰ πολλά, στυλινὰ λόγια χωρὶς περιεχόμενο. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουν καὶ παλληκάρια, ἐπιστήμονες νέοι, ποὺ διψοῦν ἀγωνίζονται, Ἑλλη μου, καὶ βιώνουν μιὰ ὑπεύθυνη ζωὴ ἀνθρωπιᾶς. Μὴ πᾶμε μακριὰ ὁ γείτονάς μας ὁ Πέτρος.

– Μάνα μου, νὰ ζήσεις, τώρα ἔφερες τὴν κουβέντα μας στὸ ρυάκι τῆς καρδιάς μου. Τοῦ τηλεφώνησα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ μοῦ εἶπε ὅτι ἔδωσε τὸ τελευταῖο μάθημα καὶ παίρνει πτυχίον ἰατρικῆς.

– Εὐχάριστα τὰ νέα σου, κόρη μου, τὸν Πέτρο τὸν ξέρουμε ἀπὸ μωρό. Σ' αὐτὴ τὴν αὐλὴ μας μεγαλώσατε. Δὲν ἦταν ὁμορφος, συμπαθητικὸς, ἀλλὰ τὸ πρόσωπό του εἶχε κάτι τὸ ξεχωριστό. Ἀπὸ παιδάκι φαινόταν ὅτι εἶχε προσωπικότητα: σωματικά, πνευματικά καὶ ψυχικά χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου, ποὺ τὸν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Δὲν θὰ ξεχάσω τὸ περιστατικὸ μὲ ἐσένα. Ἔτρεχες στὸ παιχνίδι, ἔπεσες καὶ μάτωσε τὸ γόνατό σου πολὺ. Αὐτὸς ἦταν δὲν ἦταν στὰ δέκα του χρόνια καὶ σὺ πολὺ ζωηρὴ στὰ πέντε. Αὐτὸς μόλις σὲ εἶδε σοῦ εἶπε ξάπλωσε στὸ γρασίδι, ἔσκισε τὸ πουκάμισό του καὶ ἔδεσε τὴν πληγὴ. Σταμάτησε ἡ αἱμοραγία μέχρι νὰ σὲ πᾶμε στὸ φαρμακεῖο.

– Τὸ γεγονὸς, μάνα, τὸ θυμᾶμαι. Δές, νὰ τὸ σημάδι στὸ πόδι μου!

Ἐαφνικὰ μὲ τὴ βαλίτσα του παρουσιάζεται ὁ Πέτρος.

– Ἑλλη! Κυρὰ Μηλίτσα!

– Πέτρο, ἀγάπη μου! Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι σύμπτωση, τυχαῖο περιστατικὸ, εἶναι στόχος, πρόσωπο ἢ ἀντικείμενο πρὸς τὸ ὁποῖο κατευθύνεται κάποιος. Χαμογελάει σ' ὅσους ἀγωνίζονται τίμια! Κρύσταλλο τῆς ἀρετῆς ὁ ἴσκιος τῆς αὐλόπορτας!

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΜΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1920. Ὁ δαιμόνιος πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδας Ἐλευθέριος Βενιζέλος, κατόρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς συμμάχους Ἀγγλία, Γαλλία, νὰ παραχωρήσουν στὴν Ἑλλάδα τὴν Σμύρνη καὶ τὴν ἐνδοχώρα τῆς στὴ Μ. Ἀσία, ἂν καὶ ἀπὸ πρὶν εἶχαν ὑποσχεθῆ νὰ τὴν δώσουν στὴν Ἰταλία – ποὺ κατεῖχε τότε καὶ τὰ Δωδεκάνησα, γιὰ νὰ τὴν πείσουν νὰ βγῆ μαζί τους στὸν πόλεμο, ἐνάντια στὴν Γερμανία καὶ Αὐστροουγγαρία. Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀπεβιβάσθησαν στὴν Σμύρνη καὶ προχώρησαν ἴσα μὲ τὸ Ἑσκή Σεχῆρ καὶ Ἄφιον Καραχισάρ. Θεώρησαν ἐπικίνδυνον νὰ προχωρήσουν παρὰ πέρα. Ἐνεκα τῆς Γενικῆς Ἐπιστράτευσης, πολλὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας ἐκλείσαν. Τότε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἐζήτησε ἀπὸ τὴν Κύπρο δασκάλους νὰ μεταβοῦν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπανδρῶσουν τὰ κλειστὰ σχολεῖα. Στὴν φωνὴ τῆς πατρίδος, ἀνταποκρίθησαν 73 Κύπριοι δάσκαλοι. Οὗτοι ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα, μὲ δύο ἀτμόπλοια τῆς Ἰταλικῆς Ἐταιρείας Λόυδ Τριεστίνου. Ἀρκετοὶ δάσκαλοι τὴν μίαν ἡμέραν καὶ ἄλλοι τὴν ἐπόμενην. Ἐγὼ μὲ ἄλλους ἀναχωρήσαμεν, τὴν δεύτερην ἡμέραν. Τὸ πλοῖο στάθμευσε ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας. Μέσα στὸ λιμάνι βρισκόταν τὸ πλοῖο ποὺ ἀνεχώρησε ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Λάρνακος τὴν προηγούμενην καὶ ξεφόρτωνε μεγάλες κάσιες, μέχρι τὸ ἀπόγευμα.

Ἀναχώρησε αὐτό, καὶ μπῆκε στὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας τὸ δικό μας νὰ ποῦμε πλοῖον. Κι αὐτὸ δε ὀλονυχτὶς μέχρι τὸ ἀπόγευμα τῆς ἐπομένης ξεφόρτωσε μεγάλες, κάσιες πού, ὅπως πληροφορηθήκαμε, περιεῖχαν πολεμοφόδια, προοριζόμενα γιὰ τὸν Κεμάλ.

Ἡ Ἰταλία βαρέως τὸ ἔφερε ποὺ παρεχώρησαν οἱ σύμμαχοι (Ἀγγλία-Γαλλία) τὴν Σμύρνην μὲ τὴν ἐνδοχώρα τῆς, στὴν Ἑλλάδα καὶ βοηθοῦσε τὸν Κεμάλ. Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ μας οἱ Ἰταλοὶ ναῦτες ἔλεγαν «Σμύρνηντικὸ μας». Ἦντα ρὲ μακαρονοφάες. Ἀφοῦ τὴν κατέχουμε πὼς εἶναι δική σας; τοὺς ἀπαντούσαμε. Ἄλλοι ἔλεγαν: Ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἄξια νὰ κυβερνήσῃ τὰ μέρη ποὺ πῆρε ἀπὸ τὴν Τουρκία.

Τὸ πλοῖο τῆς Τριεστίνου μὲ τὸ ὁποῖον ταξιδεύαμε καθὼς καὶ τὸ προηγούμενο, προσέγγισε στὸ λιμάνι τῆς Σμύρνης, καθότι δὲν προσέγγισαν στὸν Πειραιᾶ. Ἐκεῖ συναντήθημεν ὅλοι οἱ Κύπριοι δάσκαλοι καὶ ἐπεσκεφθήμεν διάφορα καταστήματα καὶ θέατρα τῆς Σμύρνης καὶ θαυμάσαμε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πολυτέλειαν τους. Τέτοιον πλοῦτον δὲν ἀπαντήσαμε στὴν Ἑλλάδα. Μείναμε τρεῖς μέρες στὴν Σμύρνη, περιμένοντας πλοῖον γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Στὸ μεταξὺ ἐπεσκεφθήκαμεν καὶ ἓνα ὠραῖο προάστιο τῆς Σμύρνης, τὸ Κορδελιό. Ἡ συγκοινωνία γινόταν μὲ μικρὸν πλοιάριον καὶ μὲ τρολλεῦ ποὺ τὸ ἔσερναν κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ἄλογα. Μὲ τρία γρόσια πηγαίμὸ καὶ ἄλλα τόσα γιὰ ἐρχομὸ πήγαμε στὸ Κορδελιό. Ὅλες οἱ κοπέλλες ἦτανε μαυρομμάτες, ἢ μιὰ πιὸ ὁμορφὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες. Στὴν Σμύρνη μάθαμε πὼς ἐστάλη νὰ διοργανώσῃ

τὴν παιδείαν, ἕνας γυμνασιάρχης μας στὸ Π. Γυμνάσιο ὁ Μιχαηλίδης-Νουάρος. Μᾶς ἔκανε θυμοῦμαι Πλάτωνος Πολιτεία στὴν ἑβδομὴ τάξη. Τότε ἔτσι ἐλέγετο ἢ τρίτῃ Διδασκαλείου καὶ ἄς εἶχαμε μόνον τρία κείμενα στὴν τάξη, κρεμόμαστε ἀπὸ τὰ χεῖλη του. Ἐμεῖς τότε παρακολουθοῦσαμε μέχρι τὴν ἕκτη τάξη καὶ τὰ μαθήματα τοῦ κλασικοῦ, ἐκτὸς τῶν Λατινικῶν, Γαλλικῶν καὶ Τριγωνομετρίας. Δὲν βρήκαμε τὸν κ. Μιχαηλίδη στὸ γραφεῖο του. Ἄν τὸν βρῖσκαμε, θὰ μέναμε νὰ ὑπηρετήσουμε ὡς δάσκαλοι στὴν Μ. Ἀσία.

Εὐτυχῶς. Γιατὶ κάποιος Κυριακίδης ποὺ ἔμεινε κατὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἔφυγε νύκτα μὲ τὶς πυτζάμες, στὸ Ἀγγλικὸ προξενεῖο γιὰ νὰ σωθῆ. Ἀπὸ τὴν Σμύρνη, τὸ πλοῖο μὲ τὸ ὁποῖο ταξιδεύαμε, προσήγγισε σ' ἕνα λιμάνι τῆς Χίου ὅπου θὰ σταματοῦσε δύο ὥρες. Βγήκαμε σ' ἕνα παραλιακὸ κέντρο, πήραμε ἀναψυκτικὰ προσφερθέντα ἀπὸ τοὺς Χιώτες, καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνση κάποιου Μάγα, ἀπὸ τὸ Καϊμακλί ποὺ ἦταν ἱεροψάλτης στὴν Μητρόπολη Πάφου, ψάλλαμε διάφορα πατριωτικὰ τραγούδια καὶ χειροκροτηθήκαμε ἀπὸ τοὺς Χιώτες.

Φτάσαμε στὸν Πειραιᾶ. Ἀποβιβασθήκαμεν καὶ οἱ περισσότεροι δάσκαλοι, ἀναχώρησαν γιὰ τὴν Ἀθήνα, μὲ τὸν ἠλεκτρικὸ σιδηρόδρομο. Μερικοὶ μείναμε σὲ ξενοδοχεῖα τοῦ Πειραιᾶ. Ὁ ὑποφαινόμενος, ὁ Σέργιος Ἀντωνιάδης, ὁ Ἀρτέμιος Ἀστραῖος, ὁ Γιάννης Παντελίδης καὶ ὁ Πέτρος Κελάλης, ποὺ μόλις πληρωθήκαμε, ἐπέστρεψε ἀμέσως στὴν Κύπρο λόγῳ ἀσθενείας. Καθημερινὰ μὲ τὸν ἠλεκτρικὸ ἀνεβαίναμε στὴν Ἀθήνα καὶ συναντιόμαστε στὸ Καφενεῖο τοῦ Γαμβέττα, ὅπου σύχναζαν καὶ οἱ Κύπριοι φοιτητές. Ἀρχίσαμε δὲ τὶς ἐνέργειές μας γιὰ νὰ πληρωθοῦμε τὰ ἔξοδά μας, τρακόσιες δραχμὲς ποὺ μᾶς ὑπεσχέθηκαν. Πήγαμε πρῶτα στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, μᾶς εἶπαν νὰ ἀποταθοῦμε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἀπ' ἐκεῖ μᾶς εἶπαν στὸ τάδε τμῆμα, τὸ τάδε παράρτημα, γυρίσαμε ὅλη τὴν Ἀθήνα χωρὶς νὰ βροῦμε τὸν ὑπεύθυνο γιὰ τὴν πληρωμὴ. Στὸ μεταξὺ τὰ οἰκονομικά μας, ποὺ δὲν ἦταν ἀρκετὰ ἐξαντλήθηκαν καὶ δανειζόμαστε, ὁ ἕνας δάσκαλος ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ἡ κατάσταση χειροτέρευε, οἱ φοιτητές τότε μᾶς εἶπαν, ὅτι, ὁ Βενιζέλος ἔχει γραφεῖο στὸ ὁποῖο δέχεται, παρὰ πονα πολιτῶν.

Τὸ σπίτι του δὲν ἦταν μακριὰ ἀπὸ τοῦ Γαμβέττα. Κάμαμε μιὰ αἴτηση, στὴν ὁποία διεκτραγωδοῦσαμε τὰ βάσανά μας, κι ἐγὼ μὲ τὸν Σέργη, πήγαμε στὸ σπίτι τοῦ Βενιζέλου. Κτυπήσαμε τὸ κουδούνι καὶ παρουσιάστηκε ἕνας ψηλόκορμος Κρήτας, καὶ μὲ τὴν χονδρὴ φωνή του μᾶς ρώτησε:

Τί θέλετε; Τὴν αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Πρωθυπουργὸ ἀπαντήσαμε. Τοῦ δώσαμε τὴν αἴτηση καὶ γυρίσαμε στὸν Γαμβέττα. Τὴν ἐπομένη ἐγὼ πάλιν μὲ τὸν Σέργη πήγαμε στὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο τοῦ Βενιζέλου. Συναντήσαμε τὸν γραμματέα του, ὅστις πῆρε τηλέφωνο τὸν Βενιζέλο καὶ τοῦ εἶπεν οἱ Κύπριοι δάσκαλοι ἤρθαν γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ ἔξοδά τους. Ὁ Βενιζέλος ἀπάντησε: νὰ διατάξης τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, ἐντὸς τῆς ἡμέρας νὰ πληρωθοῦν οἱ Κύπριοι δάσκαλοι, εἰδ' ἄλλως νὰ πάρης χωροφύλακες καὶ νὰ πᾶς νὰ τὸ κλείσης, γιατί εἶναι ἀνάξιο νὰ ἐκτελῆ ὑπηρεσίες τοῦ κράτους.

Αὐτὰ τὰ λόγια τ' ἀκούσαμε πὸ τὰ διεβίβαζε στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Πηγαίνετε μᾶς λέει καὶ θὰ σᾶς πληρώσουν. Πήγαμε στὸ καταφύγιό μας στὸν Γαμβέττα καὶ περὶ 7ην ἑσπερινή, ἦρθε κάποιος ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ εἶπε: Πὸ εἶναι, οἱ Κύπριοι δάσκαλοι, νὰ πάτε τώρα νὰ σᾶς πληρώσουν. Τώρα νύκτα, ἀπαντήσαμε, αὔριο ἐρχόμαστε. Ὅχι, δὲν γίνεται. Νὰ πάτε τώρα.

Πήγαμε καὶ ἐπειδὴ παραπονεθήκαμε ὅτι ξοδεύσαμε στὶς 22 μέρες πὸ μέναμε στὴν Ἀθήνα, μᾶς πλήρωσαν 750 δραχμές. Ἡ δραχμὴ ἦταν τότε 25 στή λίρα. Μὲ ἓνα μικρὸ πλοίαριο ἀναχωρήσαμε γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη. Στὸ ταξίδι μας ἔξω ἀπὸ τὴ Σκιάθο μᾶς ἔπιασε φοβερὴ τρικυμία καὶ κινδυνέψαμε νὰ πνιγοῦμε. Ὁ πλοίαρχος ἄραξε τὸ πλοίαριο στὸ μικρὸ λιμάνι τῆς Σκιάθου. Μετὰ πολλὲς περιπέτειες φτάσαμε κατὰ τὶς 10 τὴν νύκτα στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὴν ἐπομένη Κυριακὴ, στὴν πλατεῖα τοῦ Λευκοῦ Πύργου ὁ Βενιζέλος θὰ ἐκφωνοῦσε τὸν προεκλογικὸ του λόγο. Ἐέχασα νὰ ἀναφέρω προηγουμένως ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ταξιδιῶν μας μέσα στὰ τραῖνα, μέσα στὰ πλοῖα, γινόταν μεγάλη προπαγάνδα ὑπὲρ τοῦ Γούναρη καὶ ἐνάντια στὸ Βενιζέλο. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε κουρασθῆ ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς πολέμους τοῦ 12-13 μέχρι τοῦ 20 καὶ ἤθελε ἀλλαγὴ. Στὴν πλατεῖα τοῦ Λευκοῦ Πύργου συγκεντρώθηκαν χιλιάδες κόσμου. Πήγαμε βέβαια κι ἐμεῖς. Ἄμα κατέβηκε ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὸν ἐξώστη πὸ μιλοῦσε, ἐγὼ πλησίασα καὶ σηκωνόμουν στὶς μύτες τῶν ποδιῶν μου, γιὰ νὰ τὸν δῶ καλύτερα.

Προχώρησα καὶ στάθηκα ἀπ' ἔξω ἀπὸ ἓνα ἐστιατόριο, στὸ ὁποῖον συνήθως τρώγαμε, καὶ περίμενα τοὺς ἄλλους συναδέλφους μου. Ὅποτε ἄκουσα μιὰ φωνή:

– Ἐ Κύριε. Στὴν ἀρχὴ δὲν ἔλαβα ὑπ' ὄψιν μου. Ξανάκουσα ὅμως τὴν φωνὴ καὶ γύρισα πρὸς τὸ μέρος ἀπ' ὅπου προερχόταν. Εἶδα ἓνα χωροφύλακα πὸ μού ἔνεφε νὰ τὸν πλησιάσω. Μιὰ στιγμὴ μού λέει, σὲ θέλει ὁ ὑπασπιστής στὸ Τμήμα. Ἀνέβηκα ἐπάνω καὶ ἀμέσως ὤρμησε ἀπάνω μου μὲ τὰ λόγια:

– Πὸ εἶναι τὸ πιστόλι πὸ κρατεῖς; Τί ἔπαθες χριστιανέ μου, τοῦ ἀπαντῶ. Πιὸ πιστόλι ζητᾶς;

– Να, μού λέει, σὲ παρακολουθᾷ ἓνας μυστικὸς ἀστυνομικὸς καὶ μ' ἔνεφε νὰ σὲ συλλάβω.

Ἄρχισαν οἱ καταθέσεις. Ἀπὸ πὸ εἶσαι; Τί δουλειὰ κάνεις; Πὸ πηγαίνεις; Εἶμαι Κύπριος δάσκαλος, τοῦ ἀπαντῶ, πηγαίνω στὸ χωριὸ πὸ μὲ διώρισε τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἄγγλος ὑπήκοος. Κρατοῦσα ἓνα μαχαιρίδιο μὲ λόγχη πὸ μού τὸ χάρισε κάποιος πὸ εἶχε ἔλθη ἀπὸ τὶς μούλες. Τῶβαλα σ' ἓνα τραπέζι. Κάθησε, μού λέγει. Περίμενα ἴσα μὲ μισὴ ὥρα, μὰ δὲν ἐννοοῦσε νὰ μ' ἀφήσει ἐλεύθερο.

– Κύριε, τοῦ λέγω, τὸ διαβατήριό μου εἶναι ἐντάξει. Πρέπει νὰ μ' ἀφήσεις νὰ φύγω. Κάθισε κάτω, μοῦ εἶπε μὲ ἔντονο ὕφος, ἢ θέλεις νὰ σὲ βάλω στὸ κρατητήριο. Μ' ἔντονο ὕφος τοῦ ἀνάντησα. Ἄν τολμᾶς βάλε με.

Μόλις φύγω ἀπ' ἐδῶ θὰ πάω στὸ Βρετανικὸ Προξενεῖο νὰ διαμαρτυρηθῶ. Κάλμαρε. Μιὰ στιγμὴ μοῦ λέγει.

Πῆρε τὸ τηλέφωνο καὶ ζήτησε τὸν ὑπασπιστή.

Κύριε, ὑπασπιστά, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔστειλες νὰ συλλάβω εἶναι Κύπριος δάσκαλος, ἔχει διορισμὸν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Δώσατε διαταγὰς. Μὲ ἀπέλυσε. Ἄπλωσα τὸ χέρι μου καὶ πῆρα τὸ μαχαιριδίό μου ἀπὸ τὸ τραπέζι. Ἄμ τί θὰ τὸ πάρης; μοῦ λέγει. Ἄμ τί θὰ σοῦ τὸ ἀφήσω τοῦ ἀπαντῶ.

Πῆγα στὸ ξενοδοχεῖο ποὺ μέναμε, βρῆκα τοὺς ἄλλους συναδέλφους καὶ τὴν ἄλλην μέρα ἀναχωρήσαμε σιδηροδρομικῶς γιὰ τὶς Σέρρες. Τὸ τραῖνο περνοῦ ἀπὸ πολὺ κοντὰ τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης ποὺ μισὴ ἀνήκει στὴν Ἑλλάδα καὶ μισὴ στὴν Γιουγκοσλαβία. Δίπλα στὴ Δοϊράνη εἶναι τὸ κοιμητήριο ποῦ ἔναι θαμμένοι οἱ Ἄγγλοι ποὺ ἔπεσαν στὴν μάχη τῆς Δοϊράνης. Κατόπιν περάσαμε ἀπὸ τὴ γέφυρα τοῦ Στρυμῶνα, τὴν ὁποία φυλάττουν νυχθημερὸν Ἑλληνες στρατιῶτες. Ἀπὸ τὴν γέφυρα τοῦ Στρυμῶνα ὡς τὰς Σέρρας, ἐκτείνεται μιὰ ἀχανὴς πεδιάδα ἀκαλλιέργητη, ἀκατάστατη. Μοῦ κίνησε τὴν περιέργεια καὶ ρώτησα. Γιατί; Ἔλαβα τὴν ἀπάντηση: Ἄμα πλημμυρίσει ὁ Στρυμῶνας καταστρέφει τὰ πάντα. Τώρα ἔγιναν διάφοροι παραπόταμοι, κανάλια, καὶ ὁ Στρυμῶνας ἀναχαιτίσθη καὶ ἡ μεγάλη αὐτὴ πεδιάδα κατοικήθηκε καὶ ἔγινε ὁ σιτοβολῶνας καὶ ὁ ὄρουζῶνας τῆς Ἑλλάδας. Φτάσαμε στὸ σταθμὸ τῶν Σερρῶν. Στὸ δρόμο πρὸς τὶς Σέρρες, βρίσκεται τὸ ἥρωον τῶν Σερρῶν.

Μᾶς ὠδήγησαν σ' ἓνα ξενοδοχεῖο ποὺ ἦτανε χάλια. Μπροστὰ στὴν ξενοδόχα μιλούσαμε Κυπριώτικα διεκτραγωδώντας τὰ χάλια τοῦ ξενοδοχείου τῆς. Μὰ αὐτὸ τὸ τζί τζί τί γλῶσσα εἶναι; ἀλαπουρνέζικα τῆς ἀπαντοῦμε. Ἐγὼ δὲν καταλάβω ἀπ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα.

Οἱ Σέρρες εἶναι καταστρεμμένες, τὴν ἔκαψαν οἱ Βούλγαροι κατὰ τὴν ἀποχώρησή τους. Στὶς Σέρρες παρουσιάστηκαμε στὸν Ἐπιθεωρητὴ τῆς Περιφέρειας, ποὺ μᾶς ἐκανόνισε δυὸ, δυὸ. Ἐγὼ εἶχα διορισμὸ στὸ χωριὸ Γενιήκιοϊ Σερρῶν. Νὰ μὴν πᾶς, μᾶς λέει, δὲν εἶναι καλὸ, εἶναι συνοικισμὸς Καυκασίων. Τὸν Ἄστραϊο τὸν ἔστειλε μὲ τὸν Γιάννη Παντελίδη κάτω στὴν πεδιάδα, ἐμένα μὲ τὸν Σέργη μᾶς ἔστειλε στὴν Ἄνω Βροντοῦ, γιατί οἱ κάτοικοι μάλ्लωσαν μὲ τὸ δάσκαλο καὶ τὸν ἔδιωξαν ἀπ' ἐκεῖ ποὺ ἐργαζόταν μὲ τὴν γυναῖκα του. Τὸν συναντήσαμε στὶς Σέρρες καὶ μᾶς σύστησε νὰ βιάζουμε τοὺς μαθητὰς, τοὺς παληοβούλγαρους καὶ νὰ μᾶς φέρνουν πράματα, νὰ τὰ φέρνουμε στὶς Σέρρες νὰ τὰ πουλᾶμε, νὰ βγάζουμε τὰ ἔξοδά μας καὶ νὰ προσέχουμε νὰ μὴ μᾶς γελοῦν οἱ μπακάληδες, γιατί οἱ πατάτες καὶ τὰ φασόλια τῆς Βροντοῦς εἶναι καλυτέρας ποιότητας καὶ πουλιοῦνται πιὸ ἀκριβὰ.

Τὴν ἐπομένη μᾶς ἔστειλαν ζῶα, μουλάρια, φορτώσαμε τὶς ἀποσκευές μας, πρῶτῃ πρῶτῃ, ξεκινήσαμε γιὰ τὴν Βροντοῦ ποῦ βρίσκεται σὲ ὕψος 1500 μέτρων καὶ ἡ κορυφή τοῦ ὄρους, σὲ ἄλλο τόσο ὕψος. Ἄμα πλησιάσαμε στὸ χωριό, σὲ μερικές γωνιές τοῦ δρόμου βλέπαμε χιόνια. Παραξενευτήκαμε, 3 Νοεμβρίου καὶ νὰ χιονίζει ἐνῶ στὴν Κύπρο ἐπικρατεῖ καλοκαιρία.

Ὁ ἀγωγιάτης μᾶς ὠδήγησε στὸ δημαρχεῖο, κατεβάσαμε τὶς λίγες ἀποσκευές μας καὶ ἅμα ἐγνώσθη ὁ ἐρχομὸς μας, ὄχι γιὰ νὰ μᾶς καλωσορίσουν μόνο ἀλλὰ τὸ κυριώτερο, γιὰ νὰ μάθουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν πρὸ δυὸ μέρες Κυριακῆ στὶς Σέρρες. Τοὺς ἀπαντήσαμε, φαίνεται πῶς ὑπερισχύει τὸ βασιλικὸ κόμμα τοῦ Γούναρη. Καὶ μιὰ ἐξήγηση: Ὅλα τὰ ξένα στοιχεῖα ποῦ κατοικοῦσαν στὴν Ἑλλάδα Βούλγαροι, Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἴταλοὶ εἶχαν ὁδηγίες ἀπὸ τοὺς δικούς τους, νὰ καταψηφίσουν τὸν Βενιζέλο νὰ ῥθῃ ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος, γιὰτὶ ἤξεραν ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, οἱ σύμμαχοι (Ἀγγλία - Γαλλία) θὰ ἔπαυαν νὰ ὑποστηρίζουν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Ἑλλάδα θὰ κατεστρέφετο ὅπως καὶ ἔγινε. Στὸ μεταξὺ ὅλοι οἱ κάτοικοι μᾶς ἐγκατέλειπαν ἕνας, ἕνας. Ποῦ θὰ κοιμηθοῦμε ρε συνάδελφε ἀπόψε; Ξέρω κι ἐγώ;

Εἶχαμε μαζί μας ἀπὸ ἕνα ἐφαπλωματάκι καὶ μερικὰ σεντόνια, στρώσαμε τὸ ἕνα ἀπὸ κάτω καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ πάνω καὶ λαγοκοιμηθήκαμε τὴν πρώτη νύκτα. Τὴν ἄλλη ἡμέρα τὸ πρῶτῃ ὁ κλητήρας τοῦ Δημαρχείου ποῦ ἦταν Ἑλληνας μᾶς ὠδήγησε στὸ σχολεῖο. Οἱ μαθητὲς ἔρχονταν κρατῶντας ἕνα σακκουλάκι ποῦ περιεῖχε πατάτες, φασόλια, αὐγά, λούντζα, ἕνα κομμάτι ξύλο. Μπῆκαν στὶς αἴθουσες κι ἀναψαν τὶς σόπες. Ἦρθε καὶ ἡ δασκάλα, ἡ κόρη τοῦ Μήτσιου, ποῦ δίδασκε στὴν πρώτη καὶ δευτέρα τάξη, γιὰτὶ οἱ μικροὶ μαθητὲς δὲν ἤξεραν Ἑλληνικά, μιλοῦσαν μόνον βουλγάρικα. Τὸ σχολεῖο δὲν ἦτο πλήρες. Εἶχε μόνο τέσσερις τάξεις. Ἐμεῖς δημιουργήσαμε κι ἄλλες δύο τάξεις Πέμπτη καὶ Ἑκτη.

Τὸ ἀπόγευμα σχηματίστηκε στὸν οὐρανὸ κάποια καταχνιά. Τὴν νύκτα εἶπε νὰ ρίξει χιόνι, μὰ χιόνι, ἴσα μὲ ἀνάστημα παιδιοῦ.

Σηκωθήκαμε τὸ πρῶτῃ καὶ μόλις ἀντικρύσαμε ἐκεῖνη τὴ χιονιά, ἀρχίσαμε τὰ κλάματα. Ζητήσαμε δὲ ἀπὸ τὸν Μήτσιο νὰ μᾶς ὁδηγήσει στὸ σχολεῖο, ὄχι γιὰτὶ δὲν βρῖσκαμε τὸ δρόμο, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθοῦμε πατῶντας μέσα στὶς πατημασιές του. Στὸ σχολεῖο βρήκαμε τοὺς μαθητὲς νὰ παίζουν μὲς' στὰ χιόνια καὶ τὶς σόπες ἀναμένες. Ζητήσαμε, μᾶς ἔφεραν σκεπάρνι, βελόνες καὶ κάμα-με δυὸ κρεβάτια· τὰ γεμίσαμε μὲ φύκια. Ὁ λοχαγὸς μᾶς ἔδωσε ἀπὸ μια μπατανία στρατιωτικῆ, ἀρκετὰ βαριά καὶ μετοικήσαμε σὲ μιὰ αἴθουσα τοῦ σχολείου ποῦ ἦτανε σχετικὰ λίγο μικρῆ, διπλάσια σὲ μέγεθος ἀπ' ἐκεῖνες ποῦ χρησιμοποιοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Α. Βροντοῦς. Σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς δικές τους, ἔσκυβα γιὰ νὰ μπορέσω νὰ μπῶ. Εἶχαμε στὸ μέσον ἕνα τραπεζάκι, μιὰ σόπα καὶ στὰ πλάγια τὰ στρώματά τους.

Οἱ καρέκλες ἦταν σπάνιες καθὼς καὶ τὰ ποτήρια. Ἔπιναν, ἔλεγαν στὴν ὑγειά σου καὶ σοῦ ἴδιναν τὸ μπουκάλι νὰ πιῆς καὶ νὰ τὸ δώσης σὲ ἄλλο.

Όλοι οί κάτοχοι γιόρταζαν τις όνομαστικές γιορτές και είχαν την άπαιτησιν νά τοὺς έπισκεφθοῦν οί δάσκαλοι κι ό παπᾶς. Τό χωριό ήτανε πὺό μεγάλο σέ έκταση με 4-5 χιλ. κατοίκους και οί έπισκέψεις διαρκούσαν ίσα με τὸ βράδυ. Έμεις πηγαίναμε σέ δυὸ τὸ πολὺ τρία σπίτια και άποχωρούσαμε.

Άμα σταματοῦσε νά πέφτει τὸ χιόνι, οί κοπέλες όπου υπήρχε κάποια πλατεία έστειναν χορό. Τὰ έξώρουχά τους ήτανε ύφασμένα με μαλλί, και λινάρι και στὸ κάτω σχημάτιζαν πολυγωνικές κάπες. Όποιος άνδρας ήθελε νά χορέψη έμπαινε στὸ χορό, πιάνοντας τὰ χέρια τῶν κοπέλων πὺό ήθελε. Ό συνηθισμένος χορός τους ήτανε τὸ τσουράπι – τουρκική λέξη πὺό σημαίνει κάλεσα τὸν χόρευαν ὑπὸ τοὺς ήχους ένὸς όργάνου, τῆς γκάϊτας και μικροῦ ταμπουρά.

Ό έπίσημος όμως χορός, στὸν όποιο συμμετείχαν χορευτές άπὸ όλες τις γειτονίες, γινόταν στὴν πλατεία τῆς πὺό καλῆς βρύσης πὺό βρισκόταν άπέναντι στὸ καφενείο του Καρεμφυλάκη, πὺό άργότερα διορίστηκε δήμαρχος. Δέν ήξερε γράμματα, μόνον έβαλλε τὴν ὑπογραφή του στὰ διάφορα έγγραφα τοῦ δημαρχείου. Έγὼ ήμουν ό γραμματέας τοῦ Δημαρχείου και τὰ κανόνιζα κατὰ τὸ δοκοῦν. Βέβαια υπήρχαν και οί δημοτικοί σύμβουλοι αλλά σπάνια τοὺς καλοῦσα σέ συνεδρίαση. Η κοινότης είχε μιὰ μεγάλη έκταση βοσκῆς ίσαμε 30 χιλ. σκάλες.

Τὴν έκταση αὐτὴ τὴν νοικίαζαν οί Σαρακατσαναίοι – βοσκοί με μεγάλο αριθμὸ προβάτων 800-1000 ό καθένας και έφερναν τὰ πρόβάτά τους πρὸς βόσκηση κατὰ Άπρίλιο-Μάιο. Με τὸ ποσὸ τῶν χρημάτων αὐτῶν, πληρώνονταν οί φάλτες, ό δήμαρχος, ό γραμματέας.

Άμα ήτανε τὸ Σάββατο τῶν ψυχῶν, εκουβαλοῦσαν στὴν εκκλησία τὰ κόλλυβα, τὰ άγίαζαν και τὸ Σάββατο στὴν λειτουργία, και μετὰ ή καθεμιὰ Βουλγάρα, τᾶπαιρνε στὸ νεκροταφείο, όπου ό παπᾶς μνημόνευε τὸν νεκρόν, τοῦ έχυνε ένα ποτήρι κρασί, κόλλυβα και κομμάτι ψωμί, τὸ ὑπόλοιπο δὲ ψωμί, πὺό θὰ ήτανε ίσαμε 4-5 όκ. τὸ μοίραζαν σ' όσους βρισκονταν στὸ νεκροταφείο.

Τὴν 1η Μαρτίου ήλθαν οί μαθητές και μοῦ έλεγαν: Κύριε νά πᾶμε νά φάλλουμε τὸ χελιδόνι και νά σᾶς φέρουμε αὐγά. Όχι, τοὺς άπαντήσαμε. Έκείνος πὺό θέλει μπορεί νά μᾶς τὰ φέρει στὸ σπίτι.

Τὴν Κυριακή τοῦ Πάσχα πήγαμε στὴν εκκλησία. Δίπλα τοῦ Παπᾶ πὺό κρατοῦσε τὴν εικόνα τῆς Άνάστασης είδαμε δυὸ μεγάλες κοφίνες. Άπορήσαμε. Τί νά τις θέλη άραγε. Προσκύνησε ό πρῶτος εκκλησιαζόμενος και άφοῦ προσκύνησε τὴν εικόνα τῆς Άνάστασης, έσκυψε και κάτι έβαλε με στὴν κοφίνα. Κατόπιν πῆγε πρὸς τὸν λοχαγόν και με τὴν χειραφία: Χριστὸς Άνέστη, τοῦ άφησε στὸ χέρι ένα αὐγό. Τὸ ἴδιο εκανε στὸν συνάδελφον και σέ μένα. Άργότερα τὸ ἴδιο εκανε και άλλος και άλλος. Ένεφα στὸν συνάδελφο και βγήκαμε άπὸ τὴν εκκλησία. Άμα τελείωσε ή λειτουργία ό καθένας περνοῦσε άπὸ τὴν έξώθυρα τῆς κατοικίας μας και με τὸ «Χριστὸς Άνέστη», μᾶς έδινε

έναν ή δύο αὐγά στον καθένα, άλλα ψημένα και άλλα ὠμά. Συνάξαμε ἴσαμε 500-600 αὐγά. Τί θα τὰ κάμναμε; Κάλεσα στρατιῶτες και δίναμε στον καθένα 4-5 αὐγά ψημένα. Τὰ ὠμά τὰ φυλάξαμε για τὸν ἑαυτό μας. Ἐνεκα τῆς παγωνιάς δὲν χαλοῦν.

Στόχος τῶν κομιτατζήδων ἦτανε βέβαια οἱ δάσκαλοι κι ὁ παπᾶς. Διαδόθηκε πῶς θα μᾶς πατοῦσαν τὴν νύκτα κομιτατζιῆδες. Γι' αὐτὸ ὁ λοχαγὸς κάλεσε τὸν δήμαρχο και τὸν παπᾶ για νὰ ποῦν ποιοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἦτανε Ἑλληνες, για νὰ τοὺς παραχωρήσῃ ὄπλα. Βρέθηκαν 5. Ὁ παπᾶς, οἱ δάσκαλοι, ὁ Μήτσιος και ὁ δήμαρχος βέβαια, ἐνῶ ὄλοι οἱ ἄλλοι ἦταν Βούλγαροι.

Κάποιος κομιτατζῆς εἶχε γυναίκα Ἑλληνίδα. Πῆρε τὸ παιδί του στὴν Βουλγαρία και μιὰ νύκτα ἦλθε νὰ πάρῃ διὰ τῆς βίας και τὴ γυναίκα του. Τὸ σπίτι του βρισκόταν στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ ἀπέναντι σὲ ἓνα ὕψωμα. Πάνω στὸ ὕψωμα βρισκόταν ἓνα ἐρειπωμένο σπίτι. Μιὰ γειτόνισσα ἔμαθε ποιὰν νύκτα θα ἐρχόταν ὁ κομιτατζῆς. Τὸ ἐκμυστηρεύτηκε σ' ἓνα φίλο τῆς ἀστυνομικό. Ὁ ὑπεύθυνος λοχίας τῆς ἀστυνομίας πῆρε δύο χωροφύλακες και τοῦ ἔστησε καρτέρι. Μόλις ἐφανίστηκε ὁ κομιτατζῆς, ἀμέσως ἄρχισαν νὰ τοῦ βάλουν. Μὲ τοὺς πρώτους πυροβολισμοὺς ἔπεσε πληγμένος, μὰ ἔβαλλε κι αὐτός. Στὸ τέλος ἔπαψε νὰ βάλῃ, μὰ οἱ ἀστυνομικοὶ δὲν τὸν πλησίασαν, τοῦ ἔβαλλαν ἀκόμη μήπως τοὺς στήσῃ καμιὰ μπλόφα και τοῦ ἔρριξαν 60-70 πυροβολισμοὺς.

Τὸ χωριὸ ἔγινε ἀνάστατο, ἡ σάλπιγγα ἔπαιζε συναγεμὸ και οἱ στρατιῶτες, μερικοὶ ἡμίγυμνοι, ἔτρεξαν στὸ μέρος ἀπ' ὅπου ἀκούονταν οἱ πυροβολισμοί. Βρῆκαν τὸν κομιτατζῆν διάτρητον ἀπὸ τὶς σφαῖρες. Δὲν ἦτανε ὅμως μόνος, ἦτανε κι' ἄλλοι δύο σύντροφοι, οἱ ὅποιοι τῶσκασαν για νὰ σωθοῦν. Ὁ λοχαγὸς κατήντησε νὰ πνίξῃ τὸν ἀστυνομικὸν λοχίαν, γιατί νὰ μὴν τοῦ τὸ πεί, για νὰ πιάσουν και τοὺς ἄλλους δύο.

Ἐκοψαν τὸ κεφάλι και τὸ παρουσίασαν στὴν διοίκηση για νὰ πάρουν τὶς 25 χιλ. δραχμές που ἦτανε ἡ ἐπικέρυξή του.

Τὴν νύκτα δὲν μπορούσε κανένας νὰ διακινηθῇ στοὺς δρόμους ἔνεκα τῆς παγωνιάς, ἀλλὰ και γιατί κινδύνευαν ἀπὸ τοὺς λύκους, ποὺ ἔμπαιναν στὸ χωριὸ, στὶς μεγάλες χιονιές για νὰ βροῦν τροφή.

Λίγες μέρες πρὸ τῶν Χριστουγέννων μ' ἔπιασαν ὀξεῖς ρευματισμοί. Δὲν μπορούσα νὰ κινηθῶ οὔτε νὰ πιῶ νερό, οὔτε ν' ἀλλάξω ρούχα. Μ' ἔδεσαν καβάλλα σὲ μουλάρι πίσω ἀπὸ ἓνα στρατιώτη και μὲ μετέφεραν στὶς Σέρρες για θεραπεία. Ὁ γιατρὸς μου συνέστησε νὰ μὴν σηκώνουμαι ἀπὸ τὸ στρῶμα και μὲ διάφορα φάρμακα μὲ θεράπευσε. Ἄ τοὺς κερατάδες εἶπε, ἐσᾶς τοὺς κυπραίους δὲν ἔπρεπε νὰ σᾶς στείλουν σὲ τέτοιο ψυχρὸ κλίμα. Μὲ ἐπεσκέφτετο στὸ ξενοδοχεῖο ποὺ ἔμενα. Ἦλθε και ὁ καιρὸς τῆς πληρωμῆς. Πόσα θα πληρώσω, κύριε γιατρέ; Μὰ ξέρω κι ἐγώ, ἐσεῖς οἱ δάσκαλοι εἴσαστε φουκαράδες.

Τέλος τὰ κανονίσαμε στὰ μισὰ ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ πάρη, Γύρισα στὴν Βροντοῦ. Μόλις μπῆκε τὸ πενήνταήμερο ὁ συνάδελφος προσεβλήθη ἀπὸ πνευμονία. Δὲν πῆγε στὸ γιατρό. Κάλεσε ἕνα χωρικό, πρακτικό γιατρό – καὶ τοῦρριξε στὴν ράχη σχιστὲς καντῆλες-βεντουῦζες. Μὰ μόλις ἔφυγε, οἱ πληγὲς ἄνοιγαν στὴν αἱμορραγία. Ἐκάλεσα τὸν χωρικό, ποῦ τοῦ ἔβαλε καπνὸν στὶς πληγὲς καὶ τὶς ἔδεσε σφικτὰ μὲ λωρίδες ἀπὸ σινδόνια καὶ σταμάτησε τὴν αἱμορραγία. Ἐμεινε στὸ στρώμα ὀλόκληρο τὸ πενήνταήμερο. Ἀναγκάστηκε νὰ κάνω μαθήματα καὶ στὶς τάξεις του. Ἄμα θεραπεύτηκε κι ἐπειδὴ ἦτανε καὶ τριχωτός, δὲν ξεκολλοῦσε ὁ καπνός. Σιγὰ σιγὰ μὲ τὸ ξυράφι τὸν ἀφαίρεσε.

Τελείωσε ὁ χρόνος καὶ στὰ βουνὰ Καράνταγ – μαῦρα βουνὰ – ὑπῆρχαν χιόνια.

Κατὰ τὴν τελετὴ τῆς λήξης τῶν μαθημάτων, ὁ κ. Σέργγης στὸν λόγο του, κατηγόρησε τοὺς στρατιῶτες ὅτι εἶναι βάρβαροι, ἀπολίτιστοι, γιατί εἶχαν λερώσει τοὺς τοίχους τοῦ σχολείου μὲ διάφορες ἐπιγραφές.

Κατέβηκα στὶς Σέρρες γιὰ νὰ ἐξαργυρώσω τοὺς μισθοὺς μας ὡς ἱεροφάλτες καὶ ἄλλα ἐπιδόματα ἀπὸ τὸ ταμεῖο τοῦ Δημαρχείου καὶ τηλεφώνησα στὸν συνάδελφόν μου, νὰ κατεβῆ στὶς Σέρρες, φέροντας τὰ πράγματά μας γιὰ ἐπιστροφή στὴν Κύπρο. Στὴν ἀρχὴ δὲν ἤθελε, γιατί εἶχε συνάψει ἐρωτικές σχέσεις μὲ κάποια γειτόνισσα, Μαρίκκαν ὀνομαζομένην, μὰ στὸ τέλος ὑποχώρησε. Ἄδικα ὁ βουλευτὴς τῶν Σερρῶν κ. Ἰακώβου, μᾶς παρακαλοῦσε νὰ μείνουμε καὶ θὰ μᾶς διώριζε ἐπιθεωρητάς. Μὰ ὁ φόβος τῆς χιονιάς ποῦ περάσαμε ἕνα χρόνο, μᾶς γύρισε στὴν Κύπρο.

Στὴν Ἑλλάδα ἔμειναν, κάποιος Θεοφάνης Κρυστάλης, κάποιος Ἰακωβίδης, κάποιος ἀπὸ τὴν Παλουριώτισσα, ποῦ γύρισε ὅταν ἔγινε συνταξιούχος, ἄνοιξε μπακάλικο δίπλα ἀπὸ τὴν δημοτικὴ ἀγορὰ τῆς Παλουριώτισσας καὶ ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος ποῦ κατήγετο ἀπὸ τὴν Βατυλὴ μα ἦτανε παντρεμένος στὴ Βώνη μὲ τὴν κόρη τοῦ Χατζηπετρῆ. Ἡ γυναίκα ἐν ὄσω ζοῦσε ἔπαιρνε σύνταξη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ κατόπιν ἡ κόρη τους ὅσον καιρὸ ἦταν ἀνύπαντρη. Ὁ Παπαδόπουλος εἶχε πολλὰ χρόνια στὴν Ἑλλάδα πρὸ τοῦ 1920. Ἀκόμη ὁ Καρακούλας καὶ Καρακώστας ἀπὸ τὸ Καίμακλί.

Υ.Γ. Ἐνα καλὸ ἔθιμο ξέχασα νὰ ἀναφέρω προηγουμένως. Τὴν Πέμπτην τῆς Διακαινησίμου, ὁ παπᾶς καὶ ὄλοι οἱ κάτοικοι τῆς Βροντοῦς, ἔβγαιναν στὰ χωράφια καὶ σὲ χωράφι μὲ δένδρα, ὁ παπᾶς μ' ἕνα σφυρί, ἄνοιγε μιὰν τρύπαν στὸν φλοιὸν τοῦ δένδρου καὶ τοποθετοῦσε μέσα ἕνα ἀντίδωρο καὶ πάλι κτυποῦσε μὲ τὸ σφυρί κι ἔκλειε τὴν τρύπα. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀγιάζονταν τὰ δένδρα. Ἐπειτα ἄρχιζαν τὸ φαγοπότι κι ἐπέστρεφαν ἀργὰ στὸ χωριό, ἂν τὸ ἐπέτρεπε ὁ καιρός.

ΒΑΡΝΑΒΑΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
Δάσκαλος ἀπὸ τὸ Παλαίκυθρο

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑΧΡΟΝΑ ΤΗΣ «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»

Αξιότιμη κ. Λούλα Χρυσάνθη,

Τιμημένη Φίλη,

σας ζητώ συγγνώμη για την τόσο μακρά σιωπή μου. 'Η έμπλοκή των καιρών μ' εμπόδιζε ν' ανταποκριθώ στην τιμητική πρόσκληση σας.

Εύχομαι από καρδιάς ή τόσο άξια «Πνευματική Κύπρος» να τα έκαστησει και να ζήσει όσο και ο Έλληνομός μας.

Με τιμή πάντοτε
Κ. Τσιρόπουλος

5.2011

Σεβαστή κ. Λούλλα,

Ένθουσιάστηκα με το πανηγυρικό τεύχος της αρχής της Β πενήνταετίας της «Πνευματικής Κύπρου» και της αναγνώρισης της προσφοράς της από Άρχες και Φορείς και είπα να το κάμω και πάλι γνωστό στους πολυπληθείς αναγνώστες των «Χαυνιώτικων Νέων», πού ασφαλώς θα το γνωρίζετε ότι είναι ή πρώτη Έπαρχιακή έφημερίδα στη Χώρα.

Λίαν πρωϊ με πήραν από το Ντυσσελντόρφ (Γερμανία) πού την διάβασαν και μοϋ ζήτησαν διεύθυνση και τηλέφωνό σας.

Εύχομαι να 'στε πάντα καλά.

Με την αγάπη και τον σεβασμό μου
ΣΤΑΜΑΤΗΣ Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

Χανιά, 7-7-2011

Νομίζουμε πως αξίζει να γνωρίσουμε στους αναγνώστες μας ένα πολύτιμο λογοτεχνικό περιοδικό που εισέρχεται στη δεύτερη πενήνταετία της ανελλιπούς κυκλοφορίας του και έχει προσφέρει ανεκτίμητες υπηρεσίες στην προβολή της πνευματικής δημιουργίας Κυπρίων και Ελλαδιτών λογοτεχνών.

Πρόκειται για την «Πνευματική Κύπρος», Λευκωσία, τεύχ, 427, Ιαν.-Απριλ. 2011,

σχ. 80, σ. 124 που κυκλοφορεί υπό την υπεύθυνη εκδότριά του κα Λούλλα Κύπρου Χρυσάνθη σύζυγο του αλησμόνητου ιδρυτή της περιοδικής αυτής έκδοσης Κύπρου Χρυσάνθη.

Το τετραμηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό «Πνευματική Κύπρος» είναι βραβευμένο από την Ακαδημία Αθηνών και κυκλοφορεί παντού.

Στις 124 πυκνογραμμένες σελίδες του 427 τεύχους του Πρώτου τετραμήνου του 2011 φιλοξενούνται οι παρακάτω συνεργασίες:

Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή: Ο εορτασμός των 50 χρόνων της «Πνευματικής Κύπρου».

Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Β: Χαιρετισμός, Υπουργός Παιδείας Ανδρέας Δημητρίου: Χαιρετισμός, Πρόεδρος της Ελλάδος Βασίλης Παπαϊωάννου: Χαιρετισμός, Μιχαλάκης Ι. Μαραθεύτης: Χαιρετισμός, Ένωση Συντακτών Κύπρου: Χαιρετισμός, Παγκύπριος Πολιτιστικός Σύλλογος: Χαιρετισμός, Κυπριακός Σύνδεσμος Παιδικού Νεανικού Βιβλίου: Χαιρετισμός, Περιοδικό «Άνευ»: Χαιρετισμός, Κλαίρη Αγγελίδου, Κρίτων και Σόφη Φοιτίδη, Ιωάννης Γ. Θεοχάρης: Χαιρετισμός, Μαίρη Περίδου: «Πνευματική Κύπρος», 50 χρόνια ζωής, Σταμάτης Απ. Αποστολάκης: «Πνευματική Κύπρος», Λούλλα Κ. Χρυσάνθη: Πενήντα χρόνια «Πνευματικής Κύπρου», Γεράσιμος Α. Ρηγάτος: Οι αυτοτελείς εκδόσεις της «Πνευματικής Κύπρου», Dr. Winfried Vellner: «Πνευματική Κύπρος», «Πνευματική Κύπρος»: Μανιφέστο του 1964, Κωνσταντίνος Σ. Γιάλουκας: Ο μίτος της Αριάδνης, Ανδρέας Μακρίδης: Τάχιστονους· διά παντός γαρ τρέχει, Ανδρεανή Ηλιοφώτου: Ποίηση, Βέρα Κορφιώτη: Χάνουμε το δάσος, Massimo Carnelos: Χαμάμ, Τάκης Σκανότοβις: Τα ελληνικά νησιά, Σωκράτης Γερ. Μελισσαράτος: Απαξίωση, Θεοχάρης Αριστοδήμου: Γνώθι σαυτόν, Μαρίνος Α. Στυλιανού: Σκέψη, Διαμάντω Ευριπίδου Κατσουρωτού: Στους δασκάλους που αφήνουν την έδρα, Γιώργος Πετούσης: Οι τουλίπες, Σταυρούλα Κατελάνου: Η έκθλιψη μιας χώρας, Κύπρος Χρυσάνθη: Ξέσπασμα, Νίκος Ζανόπουλος: Οι πλανήτες, Ρούλα Ιωαννίδου-Σταύρου: Συναπάντημα, Ανδρεανή Ηλιοφώτου: Μιλάμε για λογοτεχνία, Γιάννης Βελάζης: Αποδημία, Γλαύκος Αντωνιάδης: Η ναυμαχία του Ναυαρίνο, Ντίνος Σ. Κουμπάτης: Η γένεση και η εξέλιξη της τραγωδίας, Μάκης Αποστολάτος: Του Ευφράτη, Γιάννης Μουγογιάννης: Μιχάλης Κακογιάννης - Κινηματογράφος.

Και ακολουθεί: «Πνεύμα και Ζωή» με λογοτεχνικά νέα, βιβλιοκριτικές κλπ. και ένα ιδιαίτερα χρήσιμο παράρτημα με τον καρπό της έρευνας του Νίκου Παναγιώτου: «Μισός αιώνας ζωής του περιοδικού: Πνευματική Κύπρος».

Πρόκειται για περιοδική έκδοση κύρους, με πανελλήνια και όχι μόνο αναγνώριση και ευχόμαστε για την απρόσκοπτη κυκλοφορία του για έτη πολλά!

ΣΤΑΜΑΤΗΣ Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ

Έριτιμη Κυρία Λούλλα Κύπρου Χρυσάνθη,

Εὐχαριστῶ ποὺ πάντα μὲ τιμᾶτε μὲ τὴν ἀποστολὴ τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου» ποὺ εἶναι –κατ’ ἐμέ– μιὰ πνευματικὴ ἔπαλξη γιὰ ὅλο τὸν Ἑλληνισμό. Τώρα ποὺ μπαίνετε στὸ δεύτερο τεῦχος τῆς δεύτερης πεντηκονταετίας, δεχθεῖτε τὶς εὐχές μου

για τή συμπλήρωση εκατονταετίας και ένα μικρό αντίδωρο πού αν τὸ καλοθελήσετε
μπορεῖτε να τὸ φιλοξενήσετε,

Σὰς εὐχομαι θέρος καλὸ και πάντα
ἐπιτυχίες
ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΣ

Λαύριο, 3 Ιουλίου 2011

15-7- 2011

Αγαπητή μου κα Λούλλα,

Εγκάρδια σας χαιρετώ, και σας συγχαίρω ολόκαρδα για τη δεύτερη πενήνταε-
τία. Να είσαστε πάντα άξια, γερή, δυνατή για το σπουδαίο έργο σας.

Λάβαμε το τ. 427 και θα γράψομε γι' αυτό στο επόμενο.

Είναι μεγάλη η συντριβή μας για το φοβερό γεγονός της έκρηξης στο στρατόπε-
δο «Ευάγγελος Φλωράκης».

Μας αγγίζει και πονάμε σε όλη την Ελλάδα, το νοιώθω, όπως κάθε φορά που
συμβαίνει κάτι κακό στην αδελφή Κύπρο. Η ψυχή του λαού της Ελλάδας είναι κοντά
στον Κυπριακό λαό. Δεν ξέρω τι κάνουν οι διπλωμάτες και οι πολιτικοί και πώς αι-
σθάνονται –και αν έχουν καρδιά!

Φαίνεται, λοιπόν πως η μοίρα της Ελλάδος και της Κύπρου είναι κοινή. Θέλουν
να μας ταπεινώσουν. Μήπως και να μας εξοντώσουν; Όμως αυτή είναι και η δύναμή
μας. Είμαστε δύο αδελφά κράτη με μια ψυχή μέσα στην Ε.Ε. και αυτό είναι νομίζω
μεγάλη δύναμη. Όχι δεν θα μας γονατίσουν. Κανείς.

Ας είναι αιώνια η μνήμη των αδικοχαμένων αδελφών μας. Μπήκαν στο Πάνθεον
της Ιστορίας και αυτοί.

Με αισθήματα φιλίας και εκτίμησης για όσα προσφέρετε.

ΚΑΙΤΗ ΛΕΙΒΑΔΑ

ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Βράβευση τιμητικά αφιερωμένη στην Κύπρο

[Η βράβευση των Κυπρίων προκάλεσε την οργή και το μένος του Στάθη Ουρκέ-
ρογλου (Ελλαδίτη) και του Τούρκου «φίλου» του που θα βραβευσόταν]

Όπως κάθε χρόνο, έτσι και φέτος στις 10 Απριλίου 2011, ο Πολιτιστικός Σύλλο-
γος Σαλαμίνας «Το Καφενείο των Ιδεών» και η ΟΥΝΕΣΚΟ Πειραιώς και Νήσων τί-
μησαν, ο μεν πρώτος με το χρυσό μετάλλιο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και Βεργίνας,

ο δε δεύτερος με το χρυσό μετάλλιο της ΟΥΝΕΣΚΟ, Ανθρώπους και Οργανισμούς της Πολιτικής, της Επιστήμης, των Γραμμάτων και Τεχνών, καθώς και ανθρώπους με αξιόλογη κοινωνική προσφορά. Ο θεσμός της βράβευσης έχει ιστορία και ξεκίνησε το 1985, με σκοπό την αναγνώριση και ηθική στήριξη ανθρώπων και οργανισμών οι οποίοι προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Συνολικά θα βραβεύονταν δεκαοκτώ άτομα. Βραβεύτηκαν όμως δεκαέξι, μια που δυο, προκλητικά, αρνήθηκαν τη βράβευση. Η εκδήλωση ήταν τιμητικά αφιερωμένη στην Κύπρο.

Από το 1985, έχουν τιμηθεί και αποδεχθεί την ηθική αυτή προσφορά πολλοί επώνυμοι όπως οι Μελίνα Μερκούρη, Νικήτας Κακλαμάνης, Διδώ Σωτηρίου, Έλενα Λαζάρ, (Ρουμάνα ελληνίστρια), Μίλτος Σαχτούρης, Μιράντα Μυράτ, Άννα Καλουτά και άλλοι. Η βράβευση πραγματοποιείται μετά από προτάσεις οι οποίες γίνονται και προέρχονται από οποιοδήποτε φορέα ή από μεμονωμένα άτομα και φτάνουν μέχρι το τέλος Δεκεμβρίου κάθε έτους στη διεύθυνση του Πολιτιστικού Συλλόγου «Το Καφενείο των Ιδεών», στη Σαλαμίνα.

Για το έτος 2011 οι βραβευθέντες είναι: Ανδρέας Αρτέμης (από την Κύπρο - Μουσικοσυνθέτης - Λογοτέχνης και Πρόεδρος της Εταιρείας Λογοτεχνών Πάφου), Ποτίτσα Γρηγοράκου, Ένωση Φίλων Μουσικής, Ίδρυμα Κορινθιακών Μελετών, Νίκος Κανακάκης, Διονύσης Καλαμάκης, Γιώργος Καναράκης, Χάρης Μαντούβαλος, Σωκράτης Μελισσαράτος, ποιητής, Άννα Μιχαλάκη, Τούλα Σουβαλιώτου-Μπούτου, ιατρός και λογοτέχνης, Γιάννης Νικολόπουλος, Roger Domani, Οργανισμός για τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας, Στάθης Ουρκέρογλου, Γιώργος Παναγόπουλος, Κλαίρη Παπαπαύλου, Γιώργος Πετούσης (Κύπρος-λογοτέχνης και Πρόεδρος της Εταιρείας Λογοτεχνών Λεμεσού «Βασίλης Μιχαηλίδης»), Αντώνης Τσερβάς, Naci Hasanafedi (Τουρκία), Φιλολογική Στέγη Πειραιώς, Λούλα Χρυσάνθη (Κύπρος, σύζυγος του μ. Κύπρου Χρυσάνθη και εκδότρια του περιοδικού «Πνευματική Κύπρος», με έντονη δράση στην κοινωνική ζωή της Κύπρου και επίτιμο μέλος του Λυκείου Ελληνίδων Αμμοχώστου, με καταγωγή τη Σαλαμίνα και ιδρύτρια του παραρτήματος Λευκωσίας), Θεόδωρος Βελάντζας.

Οι βραβεύσεις άρχισαν να γίνονται με αλφαβητική σειρά και πρώτος τιμήθηκε ο Ανδρέας Αρτέμης. Αναταραχή όμως δημιουργήθηκε όταν, προϊόντος του χρόνου και των βραβεύσεων, ήρθε η σειρά να τιμηθεί ο Στάθης Ουρκέρογλου, Ελλαδίτης λογοτέχνης και φίλος του Τούρκου λογοτέχνη Naci Hasanafedi ο οποίος, με τη σειρά του, θα βραβεύταν και αυτός. Μετά την ανάγνωση του βιογραφικού του και μετά τη βράβεισή του, ο Στάθης Ουρκέρογλου, αφού κατ' αρχήν άφησε να γίνει δεκτή η βράβεισή του, στη συνέχεια, αφού μίλησε σε έντονο και οργίλο ύφος, επέστρεψε προκλητικά το τιμητικό μετάλλιο. Αιτία, όπως ανέφερε, ήταν τα όσα είπε στην ευχαριστήρια αντιφώνησή του ο Κύπριος βραβευθείς Ανδρέας Αρτέμης, τα οποία, όπως ανέφερε, έθιξαν «τον φίλο του» Τούρκο συγγραφέα.

Κριτήρια των βραβεύσεων

Ο πρόεδρος του Συλλόγου κ. Ντίνος Κουμπάτης, προς τιμήν του, ανέφερε ότι σ' αυτήν την εκδήλωση επιλέγονται να τιμώνται άνθρωποι και Οργανισμοί οι οποίοι τάχθηκαν στη ζωή τους, με κάθε τίμημα, να υπηρετούν αξίες και ν' ανεβάζουν τη στάθμη του πολιτισμού στην κάθε χώρα.

«Όποιος δεν αποδέχεται αυτές τις αρχές, δικαίωμά του και δεν έχει θέση γι' αυ-

τές τις βραβεύσεις», συμπλήρωσε. Το λόγο στη συνέχεια ζήτησε και πήρε ο κ. Ανδρέας Αρτέμης, ο οποίος αντέκρουσε τις κατηγορίες εναντίον του και υπερασπίστηκε τα όσα είχε, στην αντιφώνησή του, πρωτοαναφέρει.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΕΤΟΥΣΗΣ

Φωτογραφία από την απονομή: Στο κέντρο ο Πρόεδρος του Ομίλου UNESCO Νομού Πειραιώς και Νήσων και Αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Ομίλων Συλλόγων Κέντρων UNESCO (WFUCA), υπεύθυνος για την Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική κ. Ιωάννης Μαρωνίτης, δίπλα του από δεξιά ο κ. Νίκος Κουμπάτης, Πρόεδρος του Καφεενείου των Ιδεών, και οι βραβευθέντες.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Το Κυπριακό Κέντρο Συγγραφέων ΠΕΝ σε συνεργασία με τη Φιλοσοφική Εταιρεία Κύπρου και την Κοινότητα Πεδουλά οργάνωσαν στις 11 και 12 Ιουνίου 2011, στην Αίθουσα Εκδηλώσεων του Ελληνικού Γυμνασίου Πεδουλά, διήμερο Λογοτεχνικό Συμπόσιο, με θέμα «Λογοτεχνία, Ιστορική και Φιλοσοφική διάσταση».

Το Συμπόσιο, με χορηγούς το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού και την Κοινότητα Πεδουλά είχε μεγάλη επιτυχία τόσο από πλευράς προσέλευσης, όσο και από πλευράς επιπέδου. Το Συμπόσιο άρχισε τις εργασίες του στις 5 μ.μ. του Σαββάτου με χαιρετισμούς από τον Πρόεδρο του ΠΕΝ, Πάνο Ιωαννίδη, τον Πρόεδρο του Παγκύπριου Πολιτιστικού Συλλόγου Γιώργο Κιτρομηλίδη και τον κοινοτάρχη Πεδουλά

Ανδρέα Παύλου. Ακολούθησαν τρεις ομιλίες που συντόνιζε ο συγγραφέας, μεταφραστής και κριτικός λογοτεχνίας Ανδρέας Πετρίδης.

Συγκεκριμένα ο συγγραφέας, ερευνητής και Πρόεδρος της Φιλοσοφικής Εταιρείας Κλείτος Ιωαννίδης εισηγήθηκε το θέμα «Ποίημα ως ιστορία και μεταϊστορία». Η φιλόλογος, ποιήτρια Μόνα Σαββίδου-Θεοδούλου μίλησε με θέμα «Η ποίηση για την ποίηση από Κύπριους ποιητές» και ο φιλόλογος Στέλιος Παπαντωνίου με θέμα «Το Άξιον Εστί του Όδυσσέα Έλύτη».

Ακολούθησαν απαγγελίες ποιημάτων και ανάγνωση πεζών κειμένων από ποιητές και συγγραφείς που μετείχαν στο Συμπόσιο.

Την Κυριακή 12 Ιουνίου, ακούστηκαν άλλες τρεις ομιλίες με τον ίδιο συντονιστή, τον Ανδρέα Πετρίδη: Μίλησαν οι Ανδρεανή Ηλιοφώτου, φιλόλογος, συγγραφέας «Η τραγική τομή του 1974 στη Νεοελληνική Λογοτεχνία της Κύπρου», Τζένη Κωνσταντινίδη, φιλόλογος, ποιήτρια: «Το μυθολογικό στοιχείο και ο έρωτας: Ουσία της ποιητικής εμπειρίας», Μίμης Σοφοκλέους, πανεπιστημιακός, εκδότης «Ιστορικός και Λογοτεχνία».

Ακολούθησαν και πάλιν απαγγελίες ποιημάτων και πεζών κειμένων από ποιητές και συγγραφείς που προσκλήθηκαν και παρακολούθησαν το συνέδριο.

ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Μιχαλάκη Ι. Μαραθεύτη, *Προσωπισμός και Παιδεία*, μελέτες και δοκίμια.

Με τούτο, το τριακοστό τρίτο (1) βιβλίο του, ο διακεκριμένος παιδαγωγός και επιστήμονας-ερευνητής, κύπριος Μιχαλάκης Ι. Μαραθεύτης, μας προσφέρει σύννοψη της πολυμερέστατης και πολύχρονης (50 έτη μέχρι σήμερα) δημιουργικής αλλά και εξαιρετικά ωφέλιμης –για κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο– εργασίας πάνω στη νέα φιλοσοφία του «Προσωπισμού» (2), που ξεφύτρωσε λίγο πριν και αναδύθηκε μέσα από την τρομερή καταστροφή στην Ευρώπη, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και η οποία –δίνοντας μια νέα ερμηνεία της ανθρώπινης ζωής– χαροπαλεύει να επιβιώσει και να διορθώσει τα δεινά των αποτελεσμάτων του, προς αποφυγή επανάληψής των, αλλά, κυρίως να υπερφαλαγγίσει –η φιλοσοφία αυτή– τις ακόμα χειρότερες συμφορές που μάς έχει προικοδοτήσει στη σημερινή οικουμενική κοινωνία, το πολιτικό-κοινωνικό-οικονομικό μόρφωμα αποκαλούμενο «Παγκοσμιοποίηση» (3).

Το καλοφτιαγμένο τούτο πόνημα περιλαμβάνει άρθρα, δοκίμια, μελέτες, που δημοσιεύθηκαν σε διάφορες κυπριακές και ελλαδικές εκδόσεις, αλλά και ομιλίες, οι οποίες έγιναν σε Κύπρο και Ελλάδα σε διάφορα ακροατήρια, ενώ το υλικό που παρατίθεται προσφέρει στον αναγνώστη εκτενή ενημέρωση για τον προσωπισμό, σε συνάρτηση με την παιδεία.

Οι μερικές επαναλήψεις των βασικών θέσεων του προσωπισμού σαφώς δεν είναι

καθόλου κουραστικές στον αναγνώστη-μελετητή, ως πιθανολογεί ο συγγραφέας στον πρόλογο του βιβλίου, πρώτον επειδή η επανάληψη –κατά τη γνωστή ρήση– αυτή είναι «μητέρα της μάθησης», που εδώ έχει την απόλυτη εφαρμογή της, και κατά δεύτερο λόγο, με αυτήν, αναμφίβολα γίνεται αποτελεσματικότερη αφομοίωση και εμπέδωση του προσωπισμού.

Με χαροποιεί το γεγονός ότι στο επιστημονικό τούτο σύγγραμμα προτάσσεται «Αντί Εισαγωγής», το κείμενο της προσφώνησης του κ. Γ. Μποζώνη, Καθηγητού της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, με τίτλο: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΧΑΛΑΚΗ ΜΑΡΑΘΕΥΤΗ, καθώς από κοινού οργανώσαμε, ο κ. Μιχ. Μαραθεύτης με το περιοδικό «ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΑ Θέματα» (το οποίο εξέδιδε επί 13 χρόνια), εκδήλωση που έγινε στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός», στην Αθήνα στις 30 Οκτωβρίου 1997, κατά την οποία μάλιστα ο τιμώμενος, κ. Μιχ. Μαραθεύτης έλαβε το χρυσό μετάλλιο της Εκατονταετηρίδας 1865-1965 του οικείου Συλλόγου, το οποίο τού απονεμήθηκε, για το πλούσιο και εξαιρετικά αξιόλογο έργο του.

Είναι αξιοθαύμαστο το υποβλητικό και φιλοσοφικό ύφος του κ. Μαραθεύτη, με την νεοκλασική λιτότητα που εκφράζεται, και που διατηρεί καθαρά το ύφος του ανθρώπου, ο οποίος έχει επίμονη σωκράτεια πίστη στην αρετή, την οποία μάς δίδαξε ο Σωκράτης και διαβάζουμε στα αθάνατα έργα του Πλάτωνα.

Μελετώντας τη θεωρία της Φιλοσοφίας του Προσωπισμού, διαπιστώνουμε ότι ο άνθρωπος πρέπει από το άτομο να αναπτυχθεί στην ιδιότητα του προσώπου και για να επιτύχει τούτο πρέπει να συντρέξουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά, τα οποία είναι και τα κύρια γνωρίσματα του προσώπου:

- 1) Διαμόρφωση αυτόνομου Εγώ, που αποτελεί τον πυρήνα της προσωπικότητας,
- 2) Υπέρβαση του ατομοκεντρισμού,
- 3) Συνάντηση με τον άλλο
- 4) Επιδίωξη του κοινού καλού.

Τη διαμόρφωση του προσωπισμού από τον ατομισμό, το άτομο μπορεί να την επιτύχει, όταν συνυπάρχουν τα παραπάνω στοιχεία σε συνεργασία με την παιδεία και μάλιστα την προσωποκεντρική αγωγή, σκοπός της οποίας είναι η μετακίνηση του ατόμου σ' εκείνη του προσώπου. Η αγωγή αυτή αποτελείται από έναν κώδικα θεμελιωδών αρχών και αξιών, απαραίτητων σε κάθε προβληματιζόμενο άνθρωπο, και είναι αναγκαίο να μπουν σε άμεση χρήση κι εφαρμογή ιδιαίτερα στην ακαταλαβίστικη σημερινή κοινωνία που ζούμε, για να δομηθεί μια σύγχρονη σωστή ή τουλάχιστον υποφερτή κοινωνία.

Στον πολιτικο-πολιτισμικό κανιβαλισμό που σήμερα επιβιώνουμε και προσπαθούμε ν' αντιμετωπίσουμε –παρόλο που η σαφής παρουσίαση και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αξιών και των αρχών της Φιλοσοφίας του Προσωπισμού, που συνάδει μάλιστα με τον τρόπο ζωής του έλληνα αλλά και που η εφαρμογή της θα ήταν πολύ ευεργετική για την ανθρωπότητα –η επιτυχία της προσπάθειας τούτης φαίνεται πολύ δύσκολη, αν λάβει κανείς υπόψη, τον παραλογισμό που έχει φωλιάσει στα άτομα της παγκόσμιας κοινωνίας, με την καιροσκοπική πρακτική που λειτουργούν τα οιονεί πολιτικά κόμματα/σχήματα, τα οποία επιδιώκουν αποκλειστικά και μόνο τα δικά τους συμφέροντα και ενδιαφέροντα, την πλήρη αδιαφορία των κυβερνώντων και γε-

νικά των κρατικών φορέων σε όλους τους τομείς δράσεών τους ιδιαίτερα για το εθνικό συμφέρον, την παντελή έλλειψη πατριωτισμού, την ολοκληρωτική διαφθορά των τοπικών εθίμων/συνηθειών του λαού, που συνεχώς μολύνονται από ξένα με την ασυλλόγιστη κι ανεξέλεγκτη εισροή αλλοδαπών με το κουβάλημα παντός είδους κακών και συμφορών, κλ., κλ. Μόνο με μια εκπύρωση (4), κατά τον στωικό Κιτιέα τον Ζήωνα θα ήταν δυνατό να φτιάξει η κοινωνία και να εφαρμοστεί επιτυχημένα για να εμπεδωθεί η Φιλοσοφία του Προσωπισμού.

Με την απανθρωπία και τον εκφυλισμό που επικρατούν και στην ουσία κυβερνούν τις ανθρώπινες διαλυμένες κοινωνίες των κρατών και των εθνών, από θεσμούς, απουσία ηθικής και νομικής τάξης, ατομικής και ομαδικής παραβατικότητας των νόμων, με πρωτεργάτες τους εμπνευστές της παγκοσμιοποίησης με την αναγκαστική επιβολή των ανόσιων θεσφάτων τους είναι αδύνατο να εφαρμοστεί οποιοδήποτε λογικό και ορθό σύστημα διακυβέρνησης των επιμέρους και της οικουμενικής κοινωνίας.

Επομένως, μονάχα αν κάποια Ύψηλή χείρα, –κατά τη ρήση του θρυλικού Γέρου του Μοριά Θ. Κολοκοτρώνη, που είπε ότι «Ο θεός έβαλε την υπογραφή του για την απελευθέρωση της Ελλάδας και είναι αδύνατο να την πάρει πίσω» - μεσολαβήσει και φτιάξει την εξασθλιωμένη κατάσταση, μιας και δεν φτάσαμε ακόμη στο στάδιο της εκποίησης των χρυσών και αργυρών μαχαροκουταλοπήρουνων, για να αποφευχθεί πλήρης καταστροφή του έθνους, όπως συνέβη στις παραμονές της πτώσης της Πόλης (5). Ας ελπίζουμε να διορθωθεί το κακό τόσο στην αγαπημένη μας Πατρίδα όσο και σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Μέχρι τότε να ευχαριστήσουμε τον κ. Μαραθεύτη για το πολύτιμο και χρήσιμο έργο του και του ευχόμαστε καλή υγεία και δύναμη να συνεχίσει να μας τρέφει με παρόμοια πνευματικά δημιουργήματα.

Αθήνα, 28 Μαΐου 2011

ΓΙΩΡΓΟΣ Ι. ΚΑΛΛΕΓΙΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στα 33 έργα δεν περιλαμβάνονται οι εργασίες: Ανάτυπα, Κεφάλαια σε Αυτοτελείς Τόμους, Έρευνες-Μελέτες και Άρθρα έντυπα (σε εφημερίδες και περιοδικά), Δημοσιεύσεις σε Εκδόσεις της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου, Κείμενα που μεταδόθηκαν από το Ρ.Ι.Κ. και την ΕΡΤ1 (για όλα αυτά, βλ. Μ. Ι. Μαραθ. 35 Χρόνια Παιδείας, Ενότ. 9, σσ. 411-423, εκδ. Λευκ. 1986).
2. Αποτελεί μετεξέλιξη της Φιλοσοφίας του Υπαρξισμού.
3. Φαίνεται πως μερικοί «έξυπνοι» καιροσκόποι, λάτρεις της κερδοσκοπίας και εκμεταλλευτές των λαών, προσπάθησαν να μιμηθούν τον Μακεδόνα στρατηλάτη Μέγα Αλέξανδρο (βλ. Πλούτ. «Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής λόγος» και τον ιδρυτή της Στωικής Φιλοσοφικής Σχολής, Ζήωνα τον Κιτιέα από την Κύπρο (βλ. Μ. Schofield, «Η Στωική Ιδέα της Πόλης», εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. 1997) οι οποίοι είχαν την πρωτοβουλία να σχεφθούν, ο πρώτος με την ίδρυση της «Οικουμενικής Πατρίδας», ο δεύτερος δε όπου στην «Πολιτεία» του εξομοιώνει το περιεχόμενο του έργου του με το δόγμα της «Κοσμικής (δηλ. της Παγκόσμιας) Πόλης». Στην πραγματικότητα αποδεικνύεται περίτρανα ότι οι ματαιόδοξοι αυτοί τύποι δεν έφτιαξαν παρά ένα παντελώς σατανικό και κα-

ταστροφικό για την ανθρωπότητα εξάμβλωμα, αν κρίνουμε από τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα της εφαρμογής του συστήματος.

4. Εκπύρωση είναι η αλληλοδιαδοχή κόσμων που καταστράφηκαν (δια της πυράς) και κόσμων που αναγεννήθηκαν. Με την εκ νέου δημιουργία του κόσμου, που ονομάζεται Αποκατάσταση ή Παλιγγενεσία, επέρχεται η ισορροπία των τεσσάρων στοιχείων της φύσης: του ύδατος, του αέρα, του πυρός και της γης, η οποία είχε διασαλευτεί από την υπέρμετρη αύξηση του πυρός. Με την εκπύρωση συντελείται κάθαρση του κόσμου από τις διάφορες εκδηλώσεις του κακού που είχαν συσσωρευτεί σε αυτόν.
5. Ύστερα από τον τελευταίο εθνοκτόνο εμφύλιο πόλεμο το 1355 επί Ι. Καντακουζηνού-νεκροθάφτη του Βυζαντίου- είχαν ξεπουληθεί τα πάντα και το θησαυροφυλάκιο της Αυτοκρατορίας ήταν κενό, τα σκεύη ήταν ανύπαρκτα. Έτσι, η τελετή του γάμου του Ιωάννη του Ε' Παλαιολόγου και της Ελένης Καντακουζηνού υπήρξε θλιβερή. Στη δεξίωση που επακολούθησε, τα σκεύη για πρώτη φορά δεν ήταν χρυσά ή ασήμνια στα Βυζαντινά ανάκτορα, αφού αυτά είχαν πουληθεί, για την κάλυψη των δαπανών προετοιμασίας και διεξαγωγής των ατέλειωτων εμφυλίων κυρίως πολέμων, και χρησιμοποιήθηκαν τενεκεδένια και πήλινα. (Βλ. άρθ. Ι. Μαγκριώτης, Τουρκικές επιδρομές και λεηλασίες στη Θράκη, 1305-1355», περ. «ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΑ Θέματα», τχ. 25, σς. 14-18, έκ. ΑΙΓΕΑΣ, Αθ. 1992).

Σελίδες του απελευθερωτικού μας Αγώνα από το *Ταξίδι στη μνήμη* του Γ. Χατζηκωστή, Λευκωσία 2009.

Στο πολυσέλιδο αυτοβιογραφικό του έργο *Ταξίδι στη μνήμη* ο Γιώργος Χατζηκωστής δεν αποτυπώνει μόνο τις μνήμες και τις αναμνήσεις της προσωπικής του σφραγίδας μέσα από την πλούσια συγκομιδή των βιωματικών του εμπειριών από τον χτεσινό κόσμο της Κύπρου στις σημαντικότερες πολιτιστικές και ιστορικές του πτυχές, αλλά καταθέτει συνάμα ενδιαφέρουσες μαρτυρίες για τον Απελευθερωτικό μας Αγώνα. Έτσι, ως προς τις συναφείς αναφορές του βιβλίου ο αποκαλυπτικός λόγος μιας ζωντανής, εύγλωττης και παραστατικής γραφίδας μνημειώνει κάποιες ηρωικές στιγμές από τα δρώμενα της προετοιμασίας και της επαναστατικής δράσης του Έπους της ΕΟΚΑ.

Συγκεκριμένα, στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου, που αναφέρεται στα φοιτητικά χρόνια στην Αθήνα, σύμφωνα με τον ομώνυμο υπότιτλο, ο συγγραφέας μάς μεταφέρει στο αγωνιστικό κλίμα του φοιτητικού κινήματος της ΕΦΕΚ, της Εθνικής Φοιτητικής Ενώσεως Κυπρίων, στις τάξεις της οποίας έσπευσε να εγγραφεί επιτελώντας μαζί με πολλούς άλλους Κύπριους φοιτητές από διάφορες σχολές το ιερό του χρέους προς την πατρίδα. Παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα μέλη του Συμβουλίου για τις συνεδριάσεις τους λόγω ελλείψεως στέγης, η διοργάνωση δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων με τη μαζική συμμετοχή της κυπριακής νεολαίας της Αθήνας εστέφθη εξ υπαρχής με επιτυχία, εφόσον η τόνωση του εθνικού φρονήματος είχε ευρύτερη πανελλήνια απήχηση. Υπενθυμίζεται εδώ η κυριακάτικη εβδομαδιαία ραδιοφωνική εκπομπή από το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας, ο σταθμός βραχέων κυμάτων του οποίου ο πομπός ήταν εγκατεστημένος στο υπόγειο του Ζαπτείου και εξέπεμπε τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο. Διευθυντής ήταν ο Πύρρος Μπαμίχας, που διακρινόταν για τη μεγάλη αγάπη του για την Κύπρο, και συντονιστής ο τελειόφοι-

τος της φιλολογίας Ανδρέας Παστελλάς, ο μετέπειτα ποιητής και δοκιμογράφος, στον οποίο ο Γ. Χατζηκωστής, όπως και οι άλλοι συνεργάτες, παρέδιδαν τα κείμενά τους για τη μαγνητοφώνηση της εκπομπής είτε διάβαζε ο καθένας το δικό του σε ζωντανή μετάδοση. Χαρακτηριστικά αναφέρει ένα επετειακό θεατρικό για την εξέγερση του 1931, που κατέληξε σε εξάρσεις αυτοσχδιασμού και ενθουσιώδεις ζητωκραυγές από μερικούς που υποδύονταν τους ρόλους.

Το καλοκαίρι του 1954, στο οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας μετά την ολοκλήρωση του πρώτου έτους των σπουδών του, είχαν σημειωθεί κάποια συμβάντα, που ως συνέχεια των προηγούμενων γεγονότων της στέφης της βασίλισσας και της ηρωικής πράξης του Παλληκαρίδη, προετοιμάζαν το έδαφος για την έκρηξη του Αγώνα: η αφύπνιση του λαού κατά της αγγλικής αποικιοκρατίας με τη ρίψη αντιστασιακών φυλλαδίων, η επικείμενη υποβολή υπομνήματος στα Ηνωμένα Έθνη για το ζήτημα της Κύπρου από τον Μακάριο, η σύνοδος στην Αρχιεπισκοπή της δεύτερης Παγκύπριας Εθνοσυνέλευσης για την ένωση, η άρνηση του Άγγλου υφυπουργού αποικιών πως ουδέποτε η Κύπρος θα αποκτούσε πλήρη ανεξαρτησία και οι καταπιεστικοί αποικιακοί νόμοι του Άγγλου κυβερνήτη εναντίον κάθε ενέργειας, που αποσκοπούσε στην αλλαγή της κυριαρχίας του νησιού. Και ενώ στην Κύπρο άρχιζαν οι προετοιμασίες για τον ένοπλο αγώνα, στην Ελλάδα ο πρωθυπουργός Παπάγος θα έθετε το αίτημα της αυτοδιάθεσης στα Ηνωμένα Έθνη και ο πρότανης Απόστολος Διασκαλάκης κάτω από το πανεπιστημιακό λάβαρο θα εκφωνούσε τον παλμώδη λόγο του σε ογκώδες συλλαλητήριο φοιτητών και λαού.

Η συμμετοχή μιας αντιπροσωπευτικής ομάδας της ΕΦΕΚ στην εορταστική επέτειο του ολοκαυτώματος του Αρκαδίου στις 8 Νοεμβρίου του 1954, ύστερα από μια περιπετειώδη πτήση με μια δικινητήρια ελικοφόρο Ντακότα που μετέφερε επ' ευκαιρία και στρατιωτικό υλικό, δεν ήταν μόνο μια εκδρομή – προσκύνημα στα καθαγιασμένα χώματα της Κρήτης, αλλά συνιστούσε κατ' εξοχήν μια συμβολική εκδήλωση εθνικής ανάτασης και ενίσχυσης του αγωνιστικού φρονήματος. Παροιμιώδης έμεινε η πνευματώδης παρέμβαση του αγνού φιλόπατρι της φιλοσοφικής Νίκου Αγγελίδη, του μετέπειτα τομεάρχη Λεύκας και βουλευτή, ο οποίος κατά τον επίσημο εορτασμό σε κινηματογραφική αίθουσα, απευθύνθηκε αυθόρμητα στο ακροατήριο που τον καταχειροκρότησε ενθουσιωδώς στη συνέχεια: «Ογδονταοκτώ τοις εκατόν! Ογδονταοκτώ τοις εκατόν! Ξέρετε τι σημαίνει να έχεις χρέος και να πληρώνεις τόκο ογδονταοκτώ τοις εκατόν; Ογδονταοκτώ χρόνια έχουν περάσει από τη θυσία στο Αρκάδι κι εμείς στην Κύπρο έχουμε ανεξόφλητο το χρέος για την ελευθερία του τόπου μας, με ένα τόσο βαρύ τόκο!».

Ο συγγραφέας θυμάται επίσης την πρώτη συνάντησή του στο οίκημα της Χριστιανικής Φοιτητικής Ενώσεως (Χ.Φ.Ε) με τον στρατολόγο της ΕΟΚΑ Παπασταύρο Παπαγαθαγγέλου, που απευθυνόμενος σε μια ολιγομελή ομάδα νέων τούς είχε τονώσει το αίσθημα των ανώτερων ιδανικών για την ελευθερία της πατρίδας. Η μυστική κάθοδος του Διγενή στην Κύπρο για την προπαρασκευή του ένοπλου Αγώνα, επέβαλλε την κατάλληλη προετοιμασία της φοιτητικής νεολαίας, που θα αποτελούσε έναν από τους ισχυρούς πυρήνες της στελέχωσης της Οργάνωσης. Η αντιβρετανική διαδήλωση στις 14 Δεκεμβρίου στην Αθήνα, εν όψει της άρνησης της Αγγλίας να μη συζητηθεί το θέμα της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων, ήταν το προανάκρουσμα μιας σειράς μαχητικών αντιδράσεων διαμαρτυρίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύ-

προ. Όταν περί το τέλος Ιανουαρίου του 1955 έφτασε η είδηση για τη σύλληψη από τους Άγγλους του μυστικού πλοιαρίου στην ακτή της Πάφου, που μετέφερε οπλισμό και πυρομαχικά, η συγκεντρωμένη ομάδα των Κυπρίων φοιτητών για μια εκδήλωση στην *Εθνική Εστία*, στον Πύργο Βασιλίσσης, δεν είχε ακόμη συνειδητοποιήσει ότι η έκρηξη του Αγώνα βρισκόταν επί θύραις.

Ωστόσο, εκρίθη απαραίτητη μια πανελλήνια εκστρατεία ενημέρωσης του ελληνικού λαού από το κλιμάκιο της Εθναρχίας της Κύπρου στην Αθήνα σε συνεργασία με την Αρχιεπισκοπή Αθηνών και την ΕΦΕΚ στα πλαίσια των εορτασμών της 25^{ης} Μαρτίου με φυλλάδια και κατά τόπους ομιλίες από φοιτητές. Για το Μεσολόγγι, την πόλη της ηρωικής Εξόδου, είχε οριστεί ως ομιλητής ο Γ. Χατζηκωστής, που με τον συνοδό του Αντρέα Νεοφύτου είχαν διαπιστώσει δυστυχώς ότι τα φέιγ βολάν που είχαν ρίξει την προηγούμενη με τη βοήθεια μάλιστα της αστυνομίας είχαν εξαφανιστεί, όπως και εκείνα που προορίζονταν για την Πάτρα και που είδαν κατά την αναχώρησή τους να επιπλέουν στο Ρίο. Ήταν, σχολιάζει εύλογα ο συγγραφέας, μια ανεπίτρεπτη προσχεδιασμένη στάση εκ μέρους του επίσημου ελληνικού κράτους, που τους προκάλεσε αισθήματα μεγάλης απογοήτευσης, λίγες μέρες πριν από την έναρξη του ένοπλου αντιαποικιακού Αγώνα.

Κατεβαίνοντας στην Κύπρο το καλοκαίρι, είχε ζήσει από κοντά την τεταμένη ατμόσφαιρα, τόσο κατά τον σχολαστικό έλεγχο στο τελωνείο όσο και σε μια μετάβασή από την Πάφο στη Λευκωσία για θεώρηση του διαβατηρίου του στο ελληνικό προξενείο, όπου σε κάποιο σημείο μετά τη Λεμεσό το λεωφορείο έπεσε σε μπλόκο των Άγγλων και εξονυχιστική έρευνα. Παρά τα καταπιεστικά μέτρα όμως του κατακτητή, η ατμόσφαιρα εδονείτο με συνθήματα για την ΕΟΚΑ και την ένωση, όπως συνέβη στο προσκύνημα του δεκαπενταύγουστου στο μοναστήρι της Τροοδίτισσας και ύστερα από τον εθνεγερτήριο λόγο του Μακαρίου. Αλλά και τα παιδιά του μέσου Κατηχητικού στον Άγιο Νικόλαο της Στέγης, όπου συμμετείχε ως ομαδάρχης, δοκίμαζαν την ευφορία του ξεσηκωμού, που συνέπαιρνε μικρούς και μεγάλους με το πιο δυνατό φύσημα του αγέρα της λευτεριάς. Ήταν οι μέρες της τριμερούς διάσκεψης του Λονδίνου, που εξ υπαρχής προδιέγραφε τις αρνητικές της συνέπειες για το Κυπριακό, και οι αποφράδες ακόμα μέρες για τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, που υπέφερε από τις θηριωδίες του τουρκικού όχλου.

Η απόκτηση μόνιμης στέγης της ΕΦΕΚ επιτεύχθηκε τόσο με μια χορηγία του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών όσο και από τη διάθεση ενός Κυπριακού Ημερολογίου τοίχου για το 1956 με τοπία και μνημεία της Κύπρου, την τυπογραφική επιμέλεια του οποίου είχε αναλάβει ο Γ. Χατζηκωστής.

Στη συνέχεια της αφήγησής του δεν παρακάμπτει την αντιπαράθεση της ηγεσίας της ΕΦΕΚ με τον νεοεκλεγέντα τότε Κωνσταντίνο Καραμανλή, που όπως υπεστήριζε δεν θα διακινδύνευε τα συμφέροντα της Ελλάδας καταβάλλοντας μεγαλύτερες προσπάθειες για την Κύπρο, για τούτο στην εμμονή των φοιτητών τούς είχε αποπέμψει με άγριες φωνές από το γραφείο του. Παρόμοια απογοήτευση ένιωσαν ακούγοντας το βασιλικό διάταγμα της πρωτοχρονιάς του 1957, όπου έλειπε ένας λόγος συμπάθειας για την Κύπρο σε αντίθεση με τη δήλωση συμπαράστασης προς τον Ουγγρικό λαό.

Αξιοσημείωτη επίσης θεωρείται η συνεργασία της ΕΦΕΚ με το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων (ΣΕΠ) όχι μόνο για τη διάθεση του Ημερολογίου, αλλά και για τη συγ-

κέντρωση υπογραφών με πρωτοβουλία της *Εταιρείας Ελληνικών Σπουδών*, με σκοπό την αθώωση του Μιχαλάκη Καραολή. Ένας αριθμός τόμων από τους 82 που είχαν συγκεντρωθεί θα αποστέλλόταν στη βρετανική κυβέρνηση, άλλος στα Ηνωμένα Έθνη και άλλος στη Βουλή των Ελλήνων. Εξάλλου, ο Γενικός Έφορος του ΣΕΠ Δ. Αλεξάτος είχε παραχωρήσει ένα από τα δωμάτια του οικημάτων του μαζί με άλλες διευκολύνσεις στην οδό Ομήρου, έτσι που οι οργανωτικές και συντονιστικές δραστηριότητες της φοιτητικής οργάνωσης να φέρουν εις πέρας πιο άμεσα και αποτελεσματικά το έργο της αποστολής τους.

Αναφορά γίνεται εδώ και στη μη κομματική εφημερίδα *Αθηναϊκό Φως*, που αν και κατάφερε να κυκλοφορήσει μόνο πέντε φύλλα, εντούτοις με τα φλογερά άρθρα της για τον απελευθερωτικό Αγώνα και την άκαμπτη μαχητικότητα του Ελληνισμού απέτελεσε μια γνήσια φωνή επαναστατικής έπαλξης. Μεταξύ των σημαντικών άρθρογράφων της υπήρξε ο απελαθείς φιλόλογος καθηγητής Σκεύος Συριώτης.

Εκτός από την εξορία του Μακαρίου στις Σεύχέλλες και το ογκώδες συλλαλητήριο στο κέντρο της Αθήνας, το 1956, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, σημαδεύτηκε από την έντονη δράση της *ΕΟΚΑ* και την απάνθρωπη αντίδραση των Άγγλων με τους απαγχονισμούς οκτώ παλικαριών, τις αιματηρές διαδηλώσεις στην Αθήνα, την καταδίωξη του Διγενή και των ανταρτών στα βουνά και στα πυρπολημένα δάση, καθώς και από την κρίση στο Σουέζ που επηρέαζε και την Κύπρο.

Μια από τις ευκαιρίες διαφώτισης για τον αντιαποικιακό Αγώνα και την ανένδοτη στάση των Άγγλων για εφαρμογή των αρχών των Ηνωμένων Εθνών ήταν η συμμετοχή μιας ομάδας φοιτητών το καλοκαίρι του 1956 στο *Τζάμπορη Αποδήμου Ελληνισμού*, μιας και το προσκοπικό κίνημα είχε απαγορευτεί στην Κύπρο. Στον χώρο της διεθνούς αυτής κατασκήνωσης στον Άγιο Ανδρέα Αττικής είχε στηθεί μια συμβολική σκηνή με πλούσιο διαφωτιστικό υλικό κυρίως από την *Επιτροπή Αυτοδιαθέσεως Κύπρου*, όπου διενέμετο ένα ειδικό τρίπτυχο σε τέσσερις γλώσσες και η καθημερινή εφημερίδα της Κατασκήνωσης *Τα Χελιδόνια* με εκτενή αναφορά στην Κύπρο και συγκινητικά κείμενα συμπαραστάσης από τις αντιπροσωπίες των Ελλήνων προσκόπων από τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.

Ο ηρωικός θάνατος του Αυξεντίου και ο απαγχονισμός του Ευαγόρα Παλληκαρίδη τον Μάρτιο του 1957 βύθισε σε πένθος τη φοιτητική κοινότητα αλλά και δυνάμωσε το πείσμα για συνέχιση του Αγώνα.

Το καλοκαίρι του ίδιου έτους και ύστερα από δυο χρόνια απουσίας ο Χατζηκωστής κατεβαίνει στην Κύπρο, αλλά κηρύσσεται από τις αγγλικές αρχές *Restricted Person*, πράγμα που του απαγορεύει την εκτός δημοτικών ορίων, πέραν της δύσης του ήλιου και άνευ γραπτής άδειας ελεύθερη διακίνηση. Τα περιοριστικά αυτά μέτρα θα αρθούν κατά την άφιξή του τον επόμενο χρόνο, τον Μάρτη του 1958, οπότε, έχοντας αφήσει δυο μαθήματα για τον Ιούνιο, αποδέχεται την πρόταση για διορισμό στην *Απεήτειον Ανωτέραν Σχολήν Αγρού*.

Στην Πέμπτη ενότητα του *Ταξιδιού στη μνήμη* ο συγγραφέας μάς μεταφέρει με τη γλαφυρή παραστατικότητα της περιγραφικής του γραφίδας στον Αγρό του έπους της *ΕΟΚΑ*, όπου και ο ίδιος στα δύομισυ χρόνια της υπηρεσίας του εκεί έζησε από κοντά τα ηρωικά κατορθώματα των κατοίκων του, παίρνοντας ιδιαίτερα μαθήματα πατριωτισμού τόσο από τους μαθητές του όσο και από τους μεγαλύτερους σ' ένα

ολοκληρωτικό δόσιμο λεβεντιάς και αυτοθυσίας. Τις πράξεις αυτές του άφθαστου ψυχικού μεγαλείου, της αρετής και της τόλμης, που θέλει η ελευθερία, ζωντανεύει η αγέραστη μνήμη όχι απλώς ενός αμέτοχου παθητικού παρατηρητή, αλλά του άγρυπνου αυτόπτη μάρτυρα και ταυτόχρονα του συμπρωταγωνιστή των ιστορικών εκείνων δρώμενων από τη δική του αγωνιστική έπαλξη, αφού και ο ίδιος είχε δώσει τον όρκο της ΕΟΚΑ. Έτσι, από τα σημαντικότερα μαχητικά επεισόδια που φωτίζει ο προβολέας των αναμνήσεών του, μεταγράφουμε κατά ημερολογιακή σειρά και εν περιλήψει τα ακόλουθα:

Η επέτειος της 1^{ης} του Απρίλη του 1958, που ήταν και η τρίτη επέτειος έναρξης του Αγώνα σημαδεύτηκε από την ορμητική έξοδο των μαθητών από τις τάξεις και το πετροβόλημα κατά των Άγγλων στρατιωτών, που είχαν στήσει τα πολυβολεία τους στις πλαγιές των λόφων έχοντας στραμμένα τα όπλα τους προς το γήπεδο του σχολείου, όπου ανεμένετο η άφιξη στρατιωτικού ελικοπτερού, που θα μετέφερε κάποιον ανώτερο αξιωματικό. Η διαδήλωση που ακολούθησε, παρέπεμπε σε μια άλλη μαζική εκδήλωση διαμαρτυρίας στις 30 Απριλίου του 1955, κατά τη οποία οι Άγγλοι συνέλαβαν 21 μαθητές, τους οδήγησαν στο δικαστήριο της Λεμεσού και τους καταδίκασαν σε βαριά πρόστιμα με την κατηγορία της συμμετοχής τους σε παράνομη παρέλαση.

Οι περισσότεροι από τους 350 μαθητές εξάλλου, από τους οποίους προέρχονταν και οι ομαδάρχες της ANE, ήταν σύνδεσμοι της μουσικής διακίνησης του ταχυδρομείου της ΕΟΚΑ για την παραλαβή και διανομή των διαταγών και των προκηρύξεων, νοούμενου ότι για τη δακτυλογράφησή τους η λειτουργία οικοτροφείου στο σχολείο αποτελούσε προκάλυψη και παρατηρητήριο των κινήσεων από τον αστυνομικό σταθμό. Ήταν οι ίδιοι μαθητές, που παράλληλα με την επιμέλεια της εκτέλεσης των σχολικών τους καθηκόντων, σεμνοί, ταπεινοί και αθόρυβοι δεν ολιγόρησαν στην επιτέλεση του χρέους τους προς την πατρίδα: παρά το νεαρό της ηλικίας τους επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα απaráμιλλο σθένος ξαγρυπνώντας σε ενέδρες, μεταφέροντας τρόφιμα και άλλο εφοδιασμό στα κρησφύγετα, συμμετέχοντας σε αντάρτικες ομάδες και οδηγώντας αντάρτες ως ιχνηλάτες προπομποί μέσα από επικίνδυνες νυκτερινές μετακινήσεις. Διακόπτοντας τη φοίτησή τους έσπευσαν να προσφέρουν αφειδώλευτα τον εαυτό τους στην υπηρεσία της πατρίδας, για να υποστούν αργότερα συλλήψεις, κακοποιήσεις και βασανιστήρια, φυλακίσεις σε κρατητήρια και εγκλεισμούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από τον Αγώνα δεν έλειψαν βέβαια και οι μικροί μαθητές του δημοτικού με τους αξιοθαύμαστους άθλους τους. Αλλά και οι καθηγητές του σχολείου δεν ορρωδούσαν μπροστά στις συλλήψεις, με παράδειγμα τον θεολόγο του Αχιλλέα Αχιλλέως κατά το *ανθρωπομάζωμα* της 25^{ης} Ιουλίου του 1958. Άλλωστε, ενεργό δράση είχαν αναλάβει και άλλοι συνάδελφοί του μετά από συνεννόηση με τον τομεάρχη Πιτσιλιάς, όπως ο Γιώργος Χατζηκωστής ως υπεύθυνος της ANE των νέων, ο Παύλος Χατζημάρκος της ΠΕΚΑ και ο Στέλιος Χατζηπετρή της ANE νεανίδων και ο οποίος διακρίθηκε όπως και όλη η οικογένειά του για την παραδειγματική αφοσίωσή τους στον Αγώνα. Με τον ανώνυμο τομεάρχη συναντήθηκαν πολύ αργότερα διαπιστώνοντας ότι ήταν ο Ανδρέας Αυγουστής, που συνοδεύονταν από τον Λάμπρο Καυκαλλίδη και άλλους δυο αντάρτες. Σημειώνεται επιπλέον και η απεγνωσμένη προσπάθειά τους να αντισταθούν στη διαταγή της αποικιακής κυβέρνησης τα γυμνάσια της Κύπρου να μην εγγράφουν στην πρώτη τάξη για το σχολικό έτος 1958 -1959 περισσότερους μαθητές απ' όσους την προηγούμενη χρονιά,

προκειμένου να ιδρυθούν *Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές*, που θα είχαν υπό τον απόλυτο έλεγχό τους. Τα παιδιά δεν θα εστερούντο μόνο ελληνικής παιδείας, αλλά και εκείνα των ορεινών περιοχών, όπως του Αγρού, θα αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα και ανυπέβλητες δυσκολίες στη μετακίνησή τους.

Στο στόχαστρο των Άγγλων και των Τούρκων επικουρικών βρέθηκαν επανειλημμένα οι κάτοικοι του Αγρού συμπεριλαμβανομένων και των καθηγητών, που τους ταλαιπωρούσαν όχι μόνο με *curfew* και βασανιστικούς ελέγχους, αλλά και με καφόνια, όπως εκείνο που αναφέρεται με το ξεφόρτωμα των σταφυλιών από λεωφορείο, καθώς και την απαγωγή του γυμνασιάρχη Γεωργίου Χατζηγεωργίου, μετά την οποία διευθυντικά καθήκοντα εκτελούσε ο Χατζηκωστής, σύμφωνα και με επιθυμία της Οργάνωσης. Κανένας δεν θα μπορούσε να αρνηθεί να υπακούσει στις εντολές της και από τη θέση που βρισκόταν να πολεμήσει με τα δικά του όπλα. Συναφές παράδειγμα ο γιατρός και ποιητής Δημήτρης Δημητριάδης, που αν και μη ενταγμένος επίσημα στην Οργάνωση, μετέφερε έγγραφα μη προκαλώντας υποψίες με το πρόσχημα ότι πήγαινε να δει ασθενείς ή περιέθαλπε με πάσα μυστικότητα αντάρτες σε κρησφύγετα. Μυστική αλληλογραφία μαζί με τα παράνομα πολυγραφημένα περιοδικά *Εγερτήριο* και *Σάλπισμα κα Αγωγή των Νέων*, μετέφερε και ο βοηθός του λεωφορείου Δήμος Κλεάνθους, που ως σύνδεσμος τα παρελάμβανε από το οδοντιατρείο του Δρόσου Κληρίδη, γραμματέα της Εφορείας. Μυημένοι στον Αγώνα ήταν επίσης και αστυνομικοί, που πρόσφεραν με τον τρόπο τους πολύτιμες υπηρεσίες. Σε αντίθεση με τους αφανείς και ανώνυμους αυτούς αγωνιστές που έδωσαν πολλά στον Αγώνα, υπήρχαν βέβαια και αυτοί που με την εσκεμμένη προδοσία ή την επιπολαιότητά τους θα μπορούσαν να βλάψουν ανεπανόρθωτα τον Αγώνα. Ως δείγμα της κατηγορίας αυτών των ανθρώπων αναφέρεται μια γυναίκα, που διαπομπεύθηκε με κούρεμα μπροστά στους συγχωριανούς της από δυο προσωπιδοφόρους αντάρτες.

Στα ένδοξα εκείνα χρόνια του Αγρού ο νεαρός τότε φιλόλογος Χατζηκωστής με διευθυντικά καθήκοντα στους ώμους είχε συγκλονιστεί και από άλλα σημαντικά γεγονότα, όπως τον θάνατο του ήρωα Σάββα Ροτσίδα, που πυροβολήθηκε από τους Άγγλους σε ενέδρα ανάμεσα στο χωριό Αγρίδια και στους λόφους δυτικά του σχολείου, καθώς και τη μεταφορά στη Λευκωσία του τραυματισμένου συναγωνιστή του Ρογήρου Σιηπιλλή. Μετά από μια ισχυρή έκρηξη βόμβας κοντά στον αστυνομικό σταθμό το βράδυ της 18^{ης} Δεκεμβρίου, επρόκειτο και ο ίδιος να γίνει την επομένη θύμα της βάνουσης συμπεριφοράς των Άγγλων, αφού οδηγήθηκε από τον γνωστό στην περιοχή *Τζιονή* με πέντε μαθητές στο ανακριτήριο των Πλατρών, που μετά από ανακρίσεις και άγρια κτυπήματα τους έκλεισαν σε ξεχωριστά κελιά. Έναν μάλιστα από τους μαθητές τον είχαν βασανίσει με το προσφιλές βασανιστήριό τους, τον τεχνητό πνιγμό. Για τις ατέλειωτες ώρες της απομόνωσής του στο μπουντρούμι εκείνο ο συλληφθείς Χατζηκωστής γράφει χαρακτηριστικά: «Οι τέσσερεις τοίχοι ήταν κατάσπαρτοι από επιγραφές, άλλες με μολύβι, άλλες χαραγμένες στον σουβά. Πόσοι άλλοι είχαν περάσει από το ίδιο κελί πριν από μένα! Συνθήματα, στίχοι, γνωμικά, μηνύματα, έκφραση της καρτερίας και της αγωνιστικότητας των κρατουμένων, επικλήσεις στον Θεό και στην Παναγία, ημερομηνίες, ονόματα. Μερικοί τέτοιοι τοίχοι θα έπρεπε να είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο Αγώνος».

Τη σύλληψή τους δεν ακολούθησε μόνο άγριο πετροβόλημα στον αστυνομικό σταθμό και ανατίναξη με νάρκη στρατιωτικού οχήματος με δυο Άγγλους νεκρούς και

άλλους τραυματίες, αλλά και έντονες διαμαρτυρίες για την κράτησή τους. Ωστόσο, δεν ήταν λίγα τα επεισόδια οι ηρωικές πράξεις και τα αισθήματα, που ακολούθησαν μέχρι την υπογραφή της Ζυρίχης – Λονδίνου στις 19 Φεβρουαρίου του 1959, καθώς και τις κατοπινότερες μέρες, όπως καταγράφονται στις τελευταίες σελίδες του κεφαλαίου αυτού, που θα μπορούσε από μόνο του να αποτελέσει χρονικό του Αγώνα στην ηρωική εκείνη γωνιά της Πιτσιλιάς. Ένα χρονικό αυθεντικής μαρτυρίας, γραμμένο με τη λεπταίσθητη φιλολογική γραφίδα του Γιώργου Χατζηκωστή. Του συγγραφέως που προσφεύγοντας με τη διεισδυτική και διερευνητική ματιά του στην αείζωη μνήμη, όπως καταφαίνεται και μέσα από το πολυκύμαντο αυτοβιογραφικό του *Ταξί-δι στη μνήμη*, έκαμε τον Αγώνα και δική του αγωνιστική πράξη. Κάποιες από τις σελίδες του, γνωστές σε λίγους και άγνωστες στους πολλούς, στοιχειοθετούν ανεξίτηλα τούτη την εξομολογητική κατάθεση της ψυχής του. Και όσοι *όλβιοι της Ιστορίας* εγκύπτουν προς *μάθησιν* στις πτυχές του λαμπρότερου έπους του Κυπριακού Ελληνισμού, είναι βέβαιο πως οι σελίδες αυτές θα εμπλουτίσουν τη συγκομιδή της μελέτης στις πρωτογενείς της πηγές.

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗ

Κυπριακή Μαρτυρία, τεύχος 30: «*Η επιβίωση του Ελληνισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*».

Κυκλοφόρησε πρόσφατα το Τριακοστό Τεύχος της «Κυπριακής Μαρτυρίας», πλουσιότερο σε ενδιαφέρουσα ύλη παρά ποτέ. Τριάντα χρόνια η «Κυπριακή Μαρτυρία», για μια ολόκληρη γενιά δηλαδή, προβληματίζει, ανατέμνει, μορφώνει γύρω από τα μεγάλα διαχρονικά, αλλά και σύγχρονα προβλήματα που αφορούν τον άνθρωπο.

Το τριακοστό τεύχος έχει ως θέμα «*Την επιβίωση του Ελληνισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*» και αριθμεί 294 σελίδες. Στον Πρόλόγό του ο Πρόεδρος του Ομίλου κύριος Μιχαλάκης Μαραθεύτης παρατηρεί πως το Τεύχος «είναι αφιερωμένο στο διπλό θέμα, των πενήντάχρονων της Κυπριακής Δημοκρατίας και της επιβίωσης του Ελληνισμού» και συμπεραίνει πως «οι Έλληνες οπουδήποτε κι αν βρίσκονται, πρέπει να ξαναβρούν την παγκοσμιότητά τους». Να ξεπεράσουν τον ατομοκεντρισμό τους και να στηρίξουν την ευημερία τους στο κοινό καλό του συνόλου».

Το Τεύχος χωρίζεται στις εξής ενότητες: Το πρώτο και κύριο μέρος του αποτελούν εικοσιτέσσερα δοκίμια κυπρίων και ελλαδιτών δοκιμιογράφων που αναφέρονται και αιτιολογούν την κατάσταση του Ελληνισμού σήμερα (στην Ελλάδα και την Κύπρο), αναλύουν και οριοθετούν την Παγκοσμιοποίηση και τις επιπτώσεις της, προτείνοντας τρόπους υπέρβασης των αδιεξόδων.

Στα περισσότερα δοκίμια τονίζονται τα αρνητικά της Παγκοσμιοποίησης και η ανάγκη αναβίωσης των πατροπαράδοτων αξιών που ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός κληροδότησε στον ευρωπαϊκό κόσμο. Πιο συγκεκριμένα ο Ιάκωβος Γ. Αρτεμίου στο δοκίμιό του «*Παγκοσμιοποίηση και η Επιβίωση του Ελληνισμού*» αναφέρεται στην απαξίωση του Ελληνισμού από τους Ευρωπαίους και εισηγείται την αναβίωση των πατροπαράδοτων ελληνικών αξιών, αφού το αδιέξοδο δεν είναι μόνο οικονομικό, αλλά πρωτίστως πολιτισμικό λόγω της παγκοσμιοποίησης.

Ο Ιωάννης Χρ. Γιάγκου στο δοκίμιό του «Η Πνευματική κληροδοσία του Ελληνικού κόσμου στη σύγχρονη ανθρωπότητα» διεξέρχεται και υμνεί το ελληνικό θαύμα και τις αξίες του, εισηγούμενος ως ύψιστο χρέος του Ελληνισμού την επανίδρυσή του.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και το δοκίμιο της Ανδρεανής Ηλιοφώτου «Οι αξίες του Ελληνισμού και η Παγκοσμιοποίηση» όπως και τα δοκίμια των: Μαίρης Ιωαννίδου-Κουτσελίνη «Σύγχρονες Οριοθετήσεις: Ελληνισμός, Παγκοσμιοποίηση και Πολυπολιτισμός», Τζένης Κωνσταντινίδη «Η Σχεδιά βίου του Ελληνισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης (Μια θεώρηση μνήμης και υπέρβασης)», Ιωάννη Μενούνου «Η επιβίωση του Ελληνισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης», Παναγιώτας Νικολάου «Ο Ελληνισμός ως πολιτιστική έννοια και το χρέος της σύγχρονης Ελλάδας», του Χρήστου Παυλίδη «Ο Ελληνισμός μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της εποχής μας», Παναγιώτη Πέτσα «Ορατές και αόρατες πληγές της Παγκοσμιοποίησης στο σώμα του Ελληνισμού», Γεώργιου Προδρόμου «Ο Ελληνισμός στην Παγκοσμιοποίηση», Χρίστου Ρώμα «Ο Ελληνισμός ως πολιτιστική έννοια και το χρέος της σύγχρονης Ελλάδας», Βασίλειου Χαράλαμπόπουλου «Οι κίνδυνοι για τον Ελληνισμό από την Παγκοσμιοποίηση», του Χαράλαμπου Χαράλαμπους «Ο Ελληνισμός ως πολιτισμός στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης».

Ο Ξενοφών Λαζάρου στο δοκίμιό του «Η κατάρρευση των θεσμών. Διαζύγιο – εγκληματικότητα – κοινωνικά προβλήματα» θέτει με στοιχεία το δάχτυλο «επί τον τύπον των ήλων». Ο Γιάννης Κωβαίος με το δοκίμιο «Η αναβίωση του Ελληνισμού» επισημαίνοντας τη διαφθορά που μαστίζει τον Ελληνισμό, διαπιστώνει πως την επιβίωσή του ούτε οι πολιτικοί ούτε οι επιχειρηματίες ούτε τα Μ.Μ.Ε. μπορούν να φέρουν εις πέρας, αλλά ευάριθμοι διανοούμενοι (επιστήμονες, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί, ιερωμένοι) και οι φιλέλληνες απανταχού του κόσμου.

Ο Μιχάλης Κοντός θέτοντας το ρητορικό ερώτημα «Είναι η Παγκοσμιοποίηση το πραγματικό πρόβλημα του Ελληνισμού;» αναλύει την οικονομική κρίση, την κρίση εθνικής ταυτότητας, όπως και τις επιπτώσεις της οργανωμένης λαθρομετανάστευσης για τον Ελληνισμό. Ο Γιαννάκης Μαυρογιάννης: «Επίπλαστη ευημερία» εξηγεί την εικόνα αυτή που εξέπεμπε η ελληνική κοινωνία.

Ο Μιχαλάκης Μαραθεύτης στο δοκίμιό του «Ο Ελληνισμός στη σύγχρονη κοινωνία» αναφέρεται στην απεμπόληση του διαχρονικού Ελληνισμού, δηλαδή των αξιών που τον συντήρησαν ανά τους αιώνες εκ μέρους της ελληνικής κοινωνίας εξαιτίας του ατομισμού, της παγκοσμιοποίησης και της μεταποίησης της δημοκρατίας σε κομματοκρατία. Ενώ ο καθηγητής Αντώνης Σακελλαρίου «Η “κρίση” της σύγχρονης κοινωνίας και ο Ελληνισμός» την παρούσα οικονομική κρίση θεωρεί κρίση ηθική, παράγωγο του καταναλωτισμού και βλέπει τη συντήρηση του κοινωνικού ιστού στην ενίσχυση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων.

Τρεις δοκιμιογράφοι εστιάζουν στον κυπριακό Ελληνισμό: ο Αχιλλεύς Αιμιλιανίδης «Το (συν) ανήκειν στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» βασιζόμενος στα σύγχρονα κυπριακά δεδομένα θέτει την ανάγκη της αγωνιστικότητας και της γόνιμης σύνθεσης του παρόντος με το παρελθόν, ώστε να μην αποδέχονται οι Κύπριοι σήμερα την αδικία. Η Γιούλα Κούμα αναρωτιέται «Μπορεί ν’ αναβιώσει ο Ελληνισμός της Κύπρου;» κι εξετάζοντας διάφορα αντίξοα δεδομένα καταλήγει ότι μόνη ασπίδα σωτηρίας είναι η διάσωση της «ελληνικότητάς» μας, νοουμένης ως μέσον και τρόπο ανάδειξης του προσώπου. Παράλληλα ο Παναγιώτης Περισιάνης «Ο πατριωτισμός ως απαραίτητο ηθικό εφόδιο επιβίωσης του Κυπριακού Ελληνισμού» διευκρινίζει πως

έχουμε ανάγκη ένα νέο πατριωτισμό, τον «πατριωτισμό των πολιτών» ή τον «συνταγματικό πατριωτισμό», ως ενοποιό στοιχείο της κοινωνίας των πολιτών ανεξαρτήτως φυλής, θρησκείας και γλώσσας. Η απουσία ενός τέτοιου πατριωτισμού οδηγεί στον ατομικισμό, τη φιλαυτία, τη φυγοστρατία, την εξαφάνιση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Τέλος η Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή «Ο Δελφικός ηνίοχος σε αρματοδρομία παγκοσμίων αγώνων» σ' ένα στοχαστικά λυρικό κείμενο εξυμνεί το ελληνικό θαύμα, επισημαίνοντας την ανάγκη επανεξελληνισμού της οικουμένης.

Η Β' Ενότητα του Τεύχους με το γενικό τίτλο «Απόψεις και Γεγονότα», περιλαμβάνει σύντομα σχόλια πάνω σ' επίκαιρα γεγονότα όπως τα πενήντάχρονα της Κυπριακής Δημοκρατίας, το ενδεχόμενο λύσης του Κυπριακού, και το είδος επανένωσης της Κύπρου, η επίτευξη της Ενότητας, η κακοποίηση της Γλώσσας. Τα σχόλια γράφουν κυρίως μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου (Μ. Μαραθεύτης, Γ. Προδρόμου, Χ. Κολιός, Γ. Κούμα, Α. Ηλιοφώτου, Ν. Ελευθερίου), ο Σάββας Ιακωβίδης και ο Ιάκωβος Αρτεμίου.

Η Γ' Ενότητα με το γενικό τίτλο «Θέματα» περιέχει ποικίλα θέματα όπως επιφανείς προσωπικότητες, Συγκομιδή απόψεων προβληματισμών και κρίσεων, πολιτιστικά ιδρύματα, προβληματισμούς από κύπριους και ελλαδίτες συγγραφείς. Και τελειώνει με μια ωραία παρουσίαση του προηγούμενου Τεύχους της Κυπριακής Μαρτυρίας «Η κατάρρευση των θεσμών και η παγκόσμια ειρήνη» από την Χρυσόθεμι Χατζηπαναγή.

Η Δ' Ενότητα «Από τις Δραστηριότητές μας» περιέχει έκθεση Πεπραγμένων για το 2010 από τον Πρόεδρο του Ομίλου Μ. Μαραθεύτη, τις Εισηγήσεις που έγιναν στις συνεστιάσεις του Ομίλου (Σάββα Ιακωβίδη: Ελληνισμός: η επιβίωση του Ελληνισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης, Μάριου Βασιλείου: Η βίαιη συμπεριφορά των νέων ως πρόκληση στο μορφωτικό, εκπαιδευτικό, και συμβουλευτικό έργο του σύγχρονου Σχολείου).

Τον χαιρετισμό του Προέδρου και τις εισηγήσεις που έγιναν στο συνέδριο του Ομίλου με θέμα: 50 χρόνια αγώνα, για επιβίωση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ποιό Μέλλον; Ποιες Προοπτικές;»: α) Π. Περσιάνη «Η Κυπριακή Δημοκρατία, οι άνθρωποί της και οι δυνατότητες αντιμετώπισης των προκλήσεων του Μέλλοντος», Γ. Κέντα «Η κρατική υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας».

Χρ. Κολιού «Χαιρετισμός στην πνευματική δημιουργό Ανδρεανή Ηλιοφώτου. Ανακήρυξη του Προκόπη Παναγιώτου σε δωρητή του Ομίλου Πνευμ. Ανανεώσεως. Το Τεύχος κλείνει με σύντομα βιογραφικά των συγγραφέων».

Με αυτή την πολυθεματική, πλούσια, ποικίλη ύλη και το βαθύ προβληματισμό πιστεύουμε πως το τριακστό Τεύχος της Κυπριακής Μαρτυρίας με το πολύ φλέγον θέμα της επιβίωσης και ανάκαμψης του Ελληνισμού από την μεγάλη κρίση που τον ταλαιπωρεί μέσα στις σημερινές αντίξοες συνθήκες και περιστάσεις αποτελεί μια συμβολή – θεωρητική έστω – για όσους αγαπούν και πονούν τον Ελληνισμό και ζουν με το μεγάλο πόθο να τον δουν να επανέρχεται στην υψηλή πνευματική βαθμίδα της διαχρονικής του διάστασης.

ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ

Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ομίλου Πνευματικής Ανανεώσεως

Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2009.

Το 2009, χρονολογία σημαδιακή, εκατό χρόνια από τον θάνατο του πατρός Ιωάννη Νικόλα Διάκου, κυκλοφόρησε το βιβλίο «Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα». Ο πατήρ Ιωάννης, από το Ριζοκάρπασο, παλαιός Κυκκώτης μοναχός, θεωρείται ο νέος κτήτορας της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα. Χάρη στη γεναιοδωρία του Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου και του κάματου του σπηραίου ερευνητή Κωστή Κοκκινόφτα εμπλουτίζεται η μοναστηριολογία με μια ακόμη ιστορική έκδοση. Μέσα από τις ταλαιπωρίες που η Ιερά Μονή υπέστη και εξακολουθεί να ταλανίζεται από την υπερφίαλη συμπεριφορά των τουρκικών στρατευμάτων και την αξιοθρήνητη ανικανότητα της τουρκικής διοίκησης, ξεπροβάλλει στο λαμπερό φως της χριστιανοσύνης μια ιστορία πέντε περίπου αιώνων.

Η ανυπέρβλητη αγάπη των χριστιανών ανέπτυξε στη συνείδηση των Κυπρίων μια μοναδική συναισθηματική προσκόλληση, μια ιδιαίτερη μορφή πίστης και λατρείας για τον μεγάλο αυτό Απόστολο της Χριστιανοσύνης. Η πίστη συνυφασμένη με τα οράματα δημιούργησε μια έντονη βιωματική επιθυμία στις ψυχές των Κυπρίων, για το τάμα της επίσκεψης – προσκύνημα στη Μονή του Αποστόλου Ανδρέα. Από τα πολύ παλαιά χρόνια τα κατάλοιπα του παλαιού ναού του 15ου αιώνα έγιναν κέντρο προσκυνηματικών εξορμήσεων, παρόλο που χρειαζόταν μεγάλος κόπος, για να γίνει το ταξίδι στην ανατολικότερη εσχάτια του κυπριακού χώρου.

Ο Κωστής Κοκκινόφτας στη νέα του συγγραφική εργασία αναδεικνύεται και πάλι σε ένα ενσυνείδητο και αξιόπιστο ερευνητή, και προσφέρει μια νέα περισπούδαστη συγγραφή μεγάλης ιστορικής σημασίας. Το βιβλίο αποτελείται από 363 σελίδες, εκδόθηκε από το Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου το 2009 και τυπώθηκε στο τυπογραφείο Negresco στη Λάρνακα. Στην αρχή του τόμου δημοσιεύονται ο Χαιρετισμός του Μητροπολίτη Κύκκου και Τηλλυρίας κ. Νικηφόρου και ο Πρόλογος του συγγραφέα. Ακολουθούν το πρώτο μέρος (σελ. 9-224), όπου η κύρια αναφορά της ερευνητικής εργασίας με 13 κεφάλαια, και το δεύτερο μέρος (σελ. 227-363) με τα σχετικά Έγγραφα και Δημοσιεύματα, το Γλωσσάρι, τις Πηγές και τη Βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε, τον Κατάλογο των Φωτογραφιών και των Εγγράφων και το Γενικό Ευρετήριο.

Πιο κάτω σταχυολογούμε τα κυριότερα σημεία του κάθε κεφαλαίου του βιβλίου και των δημοσιευμάτων του πρώτου και δεύτερου μέρους:

Πρώτο μέρος

Τοποθεσία-Παράδοση (σελ. 13-16). Η Μονή ανήκει στα διοικητικά όρια του χωριού Ριζοκάρπασο, του μεγαλύτερου σε διοικητική έκταση χωριού της Καρπασίας και της Κύπρου. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Πρωτόκλητος μαθητής του Χριστού κατέφυγε στο νησί, όταν άρχισαν οι διωγμοί εναντίον των μαθητών του Θεανθρώπου. Με θαύμα του μετακίνησε τον βράχο, στο έσχατο σημείο της χερσονήσου και δημιούργηθηκε πηγή, το σημερινό αγίασμα.

Οι Πρώτες Μαρτυρίες (σελ. 17-20). Η παλαιότερη μαρτυρία προέρχεται από τον Αγγλοσάξωνα προσκυνητή Seawolfus (1103 μ.Χ.). Ακολουθούν και άλλες μαρτυρίες από τον Άγγλο ιερωμένο Benedict of Peterborough (1193 μ.Χ.), τον Βενετό Mar-

ο Michel (1208 μ.Χ.), καθώς και περιηγητές των χρόνων της Λατινοκρατίας (1191-1571 μ.Χ.) και της Τουρκοκρατίας (1571-1878 μ.Χ.).

Ο π. Ιωάννης και η Επανάδρωση της Μονής (σελ. 21-32). Κτήτορας της νέας Μονής θεωρείται ο π. Ιωάννης. Γεννήθηκε στο Ριζοκάρπασο, το 1827. Νυμφεύθηκε σε νεαρή ηλικία, έχασε όμως σύντομα τη σύζυγό του και το νεογέννητο παιδί του και κατέφυγε για μικρό χρονικό διάστημα στη Μονή Κύκκου. Το 1855 εγκαταστάθηκε στη γενέτειρά του και διενήργησε εράνους, για την ανέγερση νέου ναού, αφιερωμένου στον θαυματουργό Απόστολο Ανδρέα. Τα εγκαίνια του έγιναν από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο στις 15 Αυγούστου 1867.

Ο Παλαιός και ο Νέος Ναός (σελ. 33-43). Ο παλαιός ναός κτίσμα του 15ου αι. είναι δίκλιτος, έχει τετράγωνο σχήμα και καλύπτεται με τέσσερα σταυροθόλια που δημιουργούν 24 ζώνες. Σε απόσταση 2½ περίπου μέτρων χαμηλότερα βρίσκεται το αγίασμα. Ο νέος ναός είναι δείγμα της κυπριακής ναοδομίας των μέσων του 19ου αιώνα.

Η Ιστορία της Μονής στα τέλη του 19ου αι. (σελ. 45-53). Ο π. Ιωάννης με τη φιλόξενη διάθεση και προσήνεια που τον διέκρινε κατόρθωσε να καταστήσει τον ναό παγκύπριο προσκύνημα. Πανηγυρίζει στις 15 Αυγούστου, γιατί η 30 Νοεμβρίου, μέρα ονομαστικής εορτής του Αγίου, λόγω των καιρικών συνθηκών, θεωρείται ακατάλληλη για πανηγυρισμούς.

Η Διένεξη π. Ιωάννη-Κατοίκων Ριζοκαρπάσου και Αρχιεπισκοπής (σελ. 53-74). Η μεγάλη προσέλευση πιστών στη Μονή την κατέστησε αρκετά προσοδοφόρα. Με την πάροδο του χρόνου μερίδα κατοίκων του Ριζοκαρπάσου προσπάθησε να θέσει υπό τον έλεγχό της τα οικονομικά της Μονής. Ζητούσαν με συχνές και απαιτητικές επιστολές προς τον Αρχιεπίσκοπο, μεταξύ των άλλων, μερίδιο των εσόδων, γενναιόδωρες εισφορές της Μονής για τη συντήρηση των σχολείων και συμμετοχή των κατοίκων στη Διαχειριστική Επιτροπή. Τόνιζαν επίσης την κυριότητα των κατοίκων του Ριζοκαρπάσου επί της Μονής. Το 1897 ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και ο π. Ιωάννης κατέληξαν σε συμφωνία για τη διαχείριση της Μονής και συνομολόγησαν τον «Προσωρινό Κανονισμό του Μοναστηρίου του Αποστόλου Ανδρέα. Η αντιπαράθεση όμως συνεχίστηκε και ο Αρχιεπίσκοπος κατέφυγε στα πολιτικά δικαστήρια. Τελικά η αγωγή αποσύρθηκε και το 1898 υπεγράφη το «Καταστατικό» που ρύθμιζε τη διαχείριση της Μονής.

Ο θάνατος του π. Ιωάννη (σελ. 75-78). Ο π. Ιωάννης απεβίωσε στις 4 Ιουλίου 1909 σε ηλικία 82 ετών και τάφηκε σε χώρο νότια του νέου Ναού.

Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα Παγκύπριο Προσκύνημα (σελ. 79-100). Ο καθορισμός της 15ης Αυγούστου ως μέρας τέλεσης της πανήγυρης ήταν αρκετά επιτυχής. Ήταν περίοδος διακοπών και οι κάτοικοι, κυρίως γεωργοί και κτηνοτρόφοι ήταν λιγότερο απασχολημένοι. Η μετάβαση, όμως, στη Μονή μέχρι το 1930 ήταν αρκετά χρονοβόρα και κουραστική. Ωστόσο, η επιθυμία των πιστών για το προσκύνημα στη «χάρη» του υπερνικούσε τις όποιες δυσκολίες και την κούραση. Καταγράφονται δε πλείστες περιγραφές πιστών, για την ιαματική βοήθεια που τους παρέσχε ο Άγιος.

Οι Μουσουλμάνοι και ο Άγιος Ανδρέας (σελ. 101-108). Η ευρέως διαδεδομένη αντίληψη για τις θεραπευτικές παρεμβάσεις του Αποστόλου Ανδρέα συγκλόνιζε

το σύνολο του Κυπριακού Λαού. Αφηγήσεις και δημοσιεύματα στον τύπο αναφέρονται και στην ευλάβεια πολλών Μουσουλμάνων προς τον Απόστολο Ανδρέα.

Οι Ποιητάρηδες για τον Απόστολο Ανδρέα (σελ. 108-128). Είκοσι έξι ποιητάρηδες, από όλα τα μέρη της Κύπρου, συνέταξαν 73 «φυλλάδες» και τραγούδησαν τα θαύματα του Αγίου. Ο Αριστοτέλης Νικολάου, από τον Κάτω Πύργο συνέταξε 23 τέτοια «άσματα».

Η Ιστορία της Μονής στα Νεότερα Χρόνια (σελ. 129-184). Στο κεφάλαιο αυτό δημοσιεύονται 144 σταχυολογήματα από τον ημερήσιο τύπο που αφορούν την ιστορία της Μονής από το 1899 μέχρι σήμερα. Αναφέρονται στις δραστηριότητες των 11 οικονόμων, των διαχειριστικών επιτροπών, τους ετήσιους οικονομικούς ισολογισμούς, τις ετήσιες πανηγύρεις, τις ανακαινίσεις και τη συνδρομή της Μονής στο Σχολείο του Ριζοκαρπάσου. Η τίμια κέρα του Αποστόλου Ανδρέα, που βρίσκεται στην Πάτρα μεταφέρθηκε στην Κύπρο δύο φορές, το 1967 και το 1992.

Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα και τα Σχολεία του Ριζοκαρπάσου (σελ. 185-220). Στο κεφάλαιο αυτό διαφαίνεται ανάγλυφη η πορεία της εκπαίδευσης στο Ριζοκάρπασο από το 1840, με πρώτο δάσκαλο τον Κλώναρο, που δίδασκε στο σπίτι του τα λεγόμενα «Κοινά Γράμματα». Το 1858 ο Κραμβής δημιούργησε το πρώτο οργανωμένο σχολείο. Με ραγδαίους ρυθμούς συστάθηκε Παρθεναγωγείο, Αρρεναγωγείο και Πρακτική Ελληνική Σχολή. Η Σχολή αυτή σταδιακά εξελίχθηκε στο Γυμνάσιο Ριζοκαρπάσου. Η τουρκική όμως εισβολή του 1974 ανέστειλε τη λειτουργία όλων των σχολείων. Το 2004 επετράπη η επαναλειτουργία του Γυμνασίου που λειτουργεί με αρκετά προσκόμματα. Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα αναδείχθηκε μεγάλη και μοναδική ευεργέτιδα της εκπαίδευσης Ριζοκαρπάσου.

Η Μονή Σήμερα (σελ. 221-224). Από το 1990 κρίθηκε αναγκαία και επείγουσα η συντήρηση της Μονής. Έγιναν αρκετές τεχνολογικές μελέτες, αλλά η αρνητική στάση των κατοχικών αρχών δεν επέτρεψε την έναρξη εργασιών. Πολιτικοί μηχανικοί, αρχιτέκτονες και συντηρητές αρχαίων μνημείων προειδοποιούν για τον κίνδυνο άμεσης κατάρρευσης των οικοδομημάτων, λόγω της συνεχιζόμενης διάβρωσης.

Δεύτερο μέρος

Περιλαμβάνει τα ακόλουθα επί μέρους κεφάλαια: **1. Έγγραφα και Δημοσιεύματα (σελ. 227-320):** Δημοσιεύονται διάφορα έγγραφα που αφορούν τη διοίκηση της Μονής και τις σχέσεις της με το Ριζοκάρπασο, κώδικες, αλληλογραφία, κανονισμοί της Μονής, πληρεξούσια, πρακτικά συνεδριάσεων, Συνοδικές αποφάσεις και ένα ποίημα του Χρ. Μ. Τζαπούρα. **2. Γλωσσάρι (σελ. 321-322):** Δίδεται η ερμηνεία των λέξεων της Κυπριακής διαλέκτου στη Νεοελληνική βάση του βιβλίου του Κ. Γιαγκουλή «Θησαυρός Κυπριακής Διαλέκτου». **3. Πηγές (σελ. 323-326):** Απαριθμίζονται σε α) Αρχειακές Πηγές και β) ο Κυπριακός Τύπος. **4. Βιβλιογραφία (σελ. 327-336):** Τη Βιβλιογραφία αποτελούν οι τίτλοι 103 Ελληνικών και 16 Αγγλικών βιβλίων. **5. Κατάλογος Φωτογραφιών και Εγγράφων (σελ. 337-344):** Καταγράφονται οι σελίδες στις οποίες βρίσκονται οι φωτογραφίες και τα έγγραφα. **6. Γενικό Ευρετήριο (σελ. 345-363).**

Η παράθεση των πιο πάνω στοιχείων που συναποτελούν το νέο βιβλίο του Κωστή Κοκκινόφτα μας δίδει μια ευσύνοπτη ανάλυση του περιεχομένου του. Το βιβλίο

αποτελεί μια αρτιότατη σύνθεση όλων των ευρημάτων που ο συγγραφέας με τον ερευνητικό του ζήλο κατάφερε να εντοπίσει, και προσφέρει μια νέα διαφωτιστική διάσταση στην ιστορία της Μονής. Η συγκίνηση που αποκομίζει ο αναγνώστης με την πλουσιότατη παροχή πληροφοριών, ιστορικών δεδομένων, αφηγήσεων και τοπικών παραδόσεων κορυφώνεται με την συνειδητοποίηση της σημερινής οικοδομικής σχεδόν κατάρρευσης της Μονής. Η δύναμη, όμως, της θέλησης του λαού της Κύπρου και ιδιαίτερα των κατοίκων της Καρπασίας, θα πρέπει να αποφέρει τους καρπούς μιας αγωνιστικής πορείας, που δεν είναι άλλη από την άμεση αναστήλωση της Μονής. Ευχόμαστε, προσευχόμαστε, προσδοκούμε και αγωνιζόμαστε.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΚΑΜΙΝΑΡΙΔΗΣ

Γιώτας Παρασκευά-Χατζηκώστα, Ένα νέο αστέρι στον ουρανό.

Το βιβλίο της Γιώτας Παρασκευά-Χατζηκώστα εκδόθηκε τον Οκτώβρη του 2010 στην Αθήνα από τις εκδόσεις «Εν πλω». Η καλαίσθητη και πολύ ωραία εικονογραφημένη αυτή έκδοση αποτελείται από 300 σελίδες στις οποίες καλύπτει τη μυθιστορηματική βιογραφία ενός ξεχωριστού ανθρώπου, επιστήμονα, γιατρού και καθηγητή της ιατρικής, Επισκόπου, αφιερωμένου στην ορθόδοξη πίστη, που την εφάρμοσε στην πράξη με όλη τη δύναμη της ψυχής του.

Πρόκειται για τον Επίσκοπο και κατόπιν Άγιο Λουκά, κατά κόσμο Βαλεντίν Βόινο Γιασενέτσκι.

Η συγγραφέας με λογοτεχνική γλώσσα και γλαφυρό ύφος περιγράφει τη μαρτυρική ζωή και το χριστιανικό ήθος, καθώς και το μεγαλείο της ψυχής του, που εκδηλώνεται με την ανιδιοτελή στάση ζωής, την άδολη αγάπη, την αντοχή και υπομονή στα μαρτύρια.

Την ώρα που βίωνε τα φρικτά πάθη των μαρτυριών του, ο ίδιος ήταν αφιερωμένος ολόψυχα σε μια αδιάλειπτη δράση ανθρωπιστικής και επιστημονικής προσφοράς με απόλυτη ανεξικακία. Και τούτο συνεχίστηκε όπου και αν βρέθηκε, στις εξορίες, στις φυλακές, στους περιορισμούς, ή στις ατέλειωτες μετακινήσεις που του επιβλήθηκαν μέσα στα χιόνια και στο κρύο, ενώ ζούσε παράλληλα όλη την αγωνία για το μέλλον της πατρίδας του, των παιδιών του, της επιστήμης του και της θρησκείας του. Σε όλη τη ζωή του φαίνεται να έχει μέσα του ένα θεϊκό μεγαλείο, το οποίο τον ανέδειξε ύψιστο πρότυπο χριστιανικής πίστης και αρετής, για τούτο και ανακηρύχθηκε Άγιος από την Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Η συγγραφέας με σεβασμό στις πηγές οργανώνει με τέχνη ένα τεράστιο ιστορικό υλικό, δημιουργώντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετεί τη ζωή και το έργο του επιστήμονα μάρτυρα ιερωμένου. Παράλληλα όλα κινούνται σε ένα βαθύ θρησκευτικό και ανθρωπιστικό κλίμα, που αναφέρεται μέσα στη δίνη του πολέμου.

Τα «αποσπάσματα» από το προσωπικό ημερολόγιο του Αγίου Λουκά, αποτελούν εντυπωσιακό λογοτεχνικό εύρημα, που η ίδια επινόησε και δημιούργησε, βασισμένη στους λόγους του Επισκόπου και σε άλλες πηγές και αποτελούν βιογραφικά στοιχεία που ζωντανεύουν την αφήγηση, και τεκμηριώνουν τα γεγονότα. Με τον τρόπο αυτό το έργο αποκτά μεγαλύτερη αμεσότητα και φυσικότητα.

Η διάδοχή των γεγονότων εξελίσσεται ομαλά σε μια λογική και χρονολογική αλληλουχία. Η ζωή του μάρτυρα βρίσκεται συνεχώς σε άμεση και αμφίδρομη σχέση με τα συνταρακτικά ιστορικά γεγονότα. Η αφήγηση κρατά αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη και η δράση στο έργο εσωτερική και εξωτερική μεταφέρεται στον ίδιο και τον κάνει διαρκώς να βρίσκεται σε έντονη συναισθηματική φόρτιση. Διακατέχεται από την αγωνία για τον άνθρωπο, τη ζωή και το μέλλον του, όλα όσα διαβάζει του προκαλούν θλίψη, αγανάκτηση, θαυμασμό, συμπόνια και ελπίδα. Παρακολουθεί τη χριστιανική θρησκεία στην αληθινή εφαρμογή της από ένα ξεχωριστό τέκνο της, ταυτίζεται με το καλό, μετέχει στην αγωνιώδη προσπάθεια για την εφαρμογή του, αξιολογεί τον εαυτό του πόσο απέχει, και πιστεύω ότι τελειώνοντας την ανάγνωση του βιβλίου γίνεται καλύτερος άνθρωπος.

Το βιβλίο αφήνει ακόμα έντονους προβληματισμούς για τη ζωή και τις αξίες της, για τον Θεό και τη Θρησκεία, για την πορεία της ανθρωπότητας σχετικά με την ιστορία, τα πολιτεύματα και τις ιδεολογίες. Μέσα από το κείμενο ο άνθρωπος οραματίζεται την ηθική του τελείωση και τη συνεχή πρόοδο στη ζωή του. Και θλίβεται όταν συμβαίνουν αλλεπάλληλες οπισθοδρομήσεις, από τον πόλεμο και άλλα αίτια, που τον οδηγούν στη βία, στην καταστροφή, στον φανατισμό, στο μίσος, στην εκδίκηση.

Μέσα στην εξέλιξη των γεγονότων φωτίζονται πτυχές της ιστορίας μιας μεγάλης χώρας, που συγκλονίστηκε από την επανάσταση για την απαλλαγή της από τη στυγνή τσαρική διακυβέρνηση, και από όσα φρικτά συνέβησαν στη συνέχεια. Η τσαρική Ρωσία που κυριαρχούσε για αιώνες δημιούργησε έναν αξιόλογο πολιτισμό στις τέχνες και τα γράμματα. Σε θέματα όμως ελευθερίας, δημοκρατίας και κοινωνικής δικαιοσύνης είχε φοβερά ελλείμματα. Έτσι η εξαθλίωση και η παντελής ανισότητα δημιούργησαν το μεγάλο ρεύμα αντίδρασης, τη ρωσική επανάσταση. Ο λαός φανατίζεται, διψά για εκδίκηση, διαπράττει έκτροπα, καταστρέφει έργα ατίμητης αξίας, και όπως σε όλες τις επαναστάσεις ακολουθεί ο εμφύλιος, που είναι η μεγαλύτερη τραγωδία για μια χώρα.

Ισχυρή θέση, που προκαλεί ισχυρότερη αντίθεση, και για να ομαλοποιηθούν τα πράγματα και να φτάσουν στη σύνθεση περνούν αιώνες.

Από όλα αυτά τα γεγονότα τα αενάως μεταβαλλόμενα αναδεικνύεται η αντικειμενική αλήθεια, οι μεγάλες αιώνιες σταθερές ιδέες, που ο άνθρωπος καλείται να υπηρετήσει, αποβάλλοντας ιδιοτελή κίνητρα και προσωπικές αδυναμίες. Οι ιδέες αυτές είναι η Θρησκεία, η Πατρίδα και η Επιστήμη και ο ίδιος ο Άνθρωπος. Η Θρησκεία παρέχει την έγκυρη και ορθή επιλογή εκείνων των στοιχείων που οδηγούν στην πραγμάτωση του ιδανικού.

Ο Άνθρωπος είναι το κέντρο, επιλέγει, πειθαρχεί, υπηρετεί και δέχεται τις συνέπειες.

Την αγάπη, την ανεξικακία, τη συγχώρεση, την αντοχή, την υπομονή, την ταπεινοφροσύνη, την εσωτερική άσκηση, την ανιδιοτέλεια, την αυτοθυσία όλα όσα συνιστούν τη φυσιογνωμία του χριστιανού ανθρώπου, τα συγκέντρωνε στο πρόσωπο του ο Επίσκοπος Λουκάς.

Ως επιστήμονας εργάζεται για τον άνθρωπο, με φιλοπονία αξιοθαύμαστη, με αυταπάρνηση, πιέζοντας την επισφαλή δική του υγεία. Άοκνος, εφευρετικός, απλός, κα-

ταδεκτικός, αξιοποιούσε κάθε μέσο, για να υπηρετήσει την ανθρωπότητα. Διατηρούσε την καθαρή ματιά του μέσα στις δυσκολίες των καιρών, χωρίς φανατισμούς, χωρίς κοντόφθαλμη σκέψη. Έμεινε ακέραιος, σταθερός στις αρχές του. Η αγάπη του στην Πατρίδα δεν έρχεται ποτέ σε αντίθεση με την αγάπη του στον Θεό, στον Άνθρωπο και στην Επιστήμη. Υπηρετεί, διακονεί τις αξίες αυτές συνειδητά και σε πλήρη αρμονία.

Το έργο διαβάζεται με ενδιαφέρον και αφήνει έντονα συναισθήματα. Μέσα στη ζωντανή και παραστατική αφήγηση, υπάρχει δραματικότητα παρόλο που οι χαρακτήρες, λόγω της φύσεως του έργου, είναι λίγοι. Υπερισχύει η εσωτερική δράση, οι σκέψεις και τα συναισθήματα. Ο Επίσκοπος – Γιατρός, ο Άγιος Λουκάς είναι η βασική κινητήριος δύναμη και γύρω του περιστρέφονται όλα, η υπόθεση, η πλοκή, το ιδεολογικό και συναισθηματικό υπόβαθρο.

Ας σημειωθεί ότι τα έσοδα από το βιβλίο αυτό θα διατεθούν για την ανέγερση ιερού ναού του Αγίου Λουκά Κριμαίας στην περιοχή Λαϊκής Λευκοθέας στη Λεμεσό. Εύχομαι να δούμε σύντομα το βιβλίο να κυκλοφορεί και στη Ρωσική γλώσσα.

Αξιζουν συγχαρητήρια στη Γιώτα, που εργάζεται με μέθοδο και αγάπη για ό,τι κάνει. Της εύχομαι να έχει την ευλογία, τη χάρη και τη δύναμη να συνεχίσει το ωραίο έργο της.

ΜΑΡΟΥΛΑ ΓΙΑΣΕΜΙΔΟΥ - KATZH

Λουκά Κακουλλή, Αδάμ Αδάμαντος και Τάσσος Παπαδόπουλος (Ηγέτες και Ιστορία).

Το τελευταίο βιβλίο του Λουκά Κακουλλή «Αδάμ Αδάμαντος και Τάσσος Παπαδόπουλος (Ηγέτες και Ιστορία) είναι μια σπάνια, ενδεδειγμένη και ευσυνείδητη δουλειά, μέσ' από την οποία διαφαίνεται καθαρά πόσο η ασυνέπεια, η ανευθυνότητα και η εξουσιοθηρία του πολιτικού μας κατεστημένου (δεξιός και αριστερός) συντέλεσαν στην καταστροφή και τ' αδιέξοδα που αντιμετωπίζει σήμερα η Κύπρος.

Νομίζω πως κι αυτή του η προσπάθεια αποδεικνύει τον άδολο πατριωτισμό του, την ανιδιοτέλειά του, την πραγματική αγάπη για τον τόπο του. Θρεμμένος και μεγαλωμένος με τα ευαγγέλια του πιο συνταρακτικού μύθου του 20ου αιώνα ο συγγραφέας αντιμετωπίζει το πολιτικοϊστορικό γίγνεσθαι της Κύπρου με ματιά αντικειμενική, απροκατάληπτη, χωρίς μισαλλοδοξία και προπαντός δεν φοβάται να πει τα πράγματα με τ' όνομά τους. Του οφείλουμε, πιστεύω, ένα μεγάλο ευχαριστώ γι' αυτή του την προσφορά. Διότι χωρίς τη σωστή αυτοκριτική και με τη μέθοδο της τακτικής του αποδιοπομπαίου τράγου», που κατά κανόνα χρησιμοποιεί η πολιτική μας ηγεσία από το 1960 και εντεύθεν για να επιπλέει πάντα αλώβητη, βαδίσσαμε και βαδίζουμε από το κακό στο χειρότερο.

Στο νέο του βιβλίο ο Λουκάς Κακουλλής παραθέτοντας τον βίο και την πολιτεία των δυο αυτών ηγετικών μορφών, τους αντιπαραβάλλει, μια που ανήκουν σε διαφορετικές γενιές (Αδάμαντος 1904-1959), Παπαδόπουλος 1934-2008), αλλά και σε αντίθετους ιδεολογικούς χώρους.

Μέσ' απ' αυτή την αντιπαραβολή διαφαίνεται η ευκαιριακή κι ανελεύθερη πολιτική της αριστεράς έναντι λαμπρών και φωτισμένων στελεχών της όπως του Αδάμ Αδάμαντος και του Πλουτή Σέρβα, αλλά και έναντι της τύχης του ίδιου του τόπου. Και ταυτόχρονα αποδεικνύεται ως τραγική υπερβολή κι ευφάνταστος μύθος τα περί «μεγάλου ηγέτη» και «σωτήρα» που ακολούθησαν την απόρριψη του σχεδίου Ανάν εκ μέρους του Τάσσου Παπαδόπουλου.

Όλα όσα γράφει ο συγγραφέας τα κατοχυρώνει με μια πλούσια βιβλιογραφία και αρθρογραφία, ώστε μέσ' από τη γραμμή πλεύσεως του Τ. Παπαδόπουλου από την εποχή του αγώνα (1955-59) ως την απόρριψη του σχεδίου Ανάν, να εξάγεται η ασυνέπεια, η μισαλλοδοξία κι η προσκόλλησή του στην εξουσιοθηρία.

Αντίθετα εξάγει και θαυμάζει την όντως ηγετική φυσιογνωμία του Αδάμ Αδάμαντος που μέσ' από τις τάξεις της αριστεράς εκλεγόταν για μια δεκαετία (1943-1953) Δήμαρχοι Αμμοχώστου με πολύ ευεργετικά για την πόλη του αποτελέσματα. Πλην η εντιμότητα κι η διορατικότητά του δεν του επέτρεψαν να συνταχθεί με την αλλαγή πλεύσεως της αριστεράς, να υιοθετήσει δηλαδή το σύνθημα της Εθναρχίας «ένωσις και μόνον ένωσις», έναντι του πιο συνετού «αυτοδιάθεσις-ένωσις». Έτσι ο ολοκληρωτισμός που πατάσσει τις διαφωνίες, απεχθάνεται τον διάλογο κι έχει ως δόγμα «Το κόμμα είναι αλάνθαστο» τον πολέμησε απηνώς, τον διέγραψε και δεν άφησε να εκλεγεί δήμαρχος το 1953, χαρακτηρίζοντάς τον «προδότη», «αποστάτη», «αντεθνικό», «αντιλαϊκό». Ο Αδάμαντος ανήκε στους ολίγους κορυφαίους και εκλεκτούς στην περίπτωσή του ίσχυσε η ρήση του Γκαίτε:

*«Οι λίγοι που εννόησαν την φύση των πραγμάτων,
αλλά, όπου δεν ήξεραν να κρύψουν την καρδιά των
και που στο πλήθος δόθηκαν με όλην την ορμή των
σταυρόν ευρήκαν και πυράν ως μόνην αμοιβή των».*

Πικραμένος ο φωτισμένος, ελληνολάτρης αυτός ανθρωπιστής και πολιτικός επιστρέφει στη διδασκαλική έδρα για να πεθάνει νεότατος το 1959 από ανακοπή καρδιάς.

Και φυσικά ίσχυσε και στην περίπτωσή του ως κανόνας η αχαριστία του πλήθους που δεν κατατάσσει τους άριστους: όλη του η προσφορά, η ορθοφροσύνη και μεγαλοσύνη ούτε καν μνημονεύεται.

Πιστεύω πως οφείλουμε ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στον Λουκά Κακουλλή που με την τόσο πλούσια τεκμηριωμένη εργασία του, αντιπαραθέτει τις δύο αυτές μορφές ηγετών, αποκαθιστά την ιστορική αλήθεια δείχνοντάς μας πως πολλές φορές η ιστορία γράφεται κατά παρεξήγηση, μεγαλύνοντας μικρούς κι αποσιωπώντας μεγάλους.

Αξίζει ν' αναφέρουμε πως ο συγγραφέας για το πολιτικό του πρόσωπο, τον Αδάμ Αδάμαντος έχει γράψει ξεχωριστό βιβλίο με τον τίτλο «Αδάμ Αδάμαντος, το αηδόνι της Αμμοχώστου - η προφητεία - θυσία ενός κορυφαίου», όπου προβάλλει, ανασύρει από τη λήθη κι αποκαθιστά ένα ξεχωριστό, διαφορετικό ηγέτη, ανθρωπιστή και διανοούμενο, τονίζοντας πως η ίδια η Ιστορία και η φορά των πραγμάτων τον έχει δικαίωσε. Έτσι ο Λουκάς Κακουλλής εκπληρώνει στο ακέραιο το χρέος του προς την πατρίδα και την αλήθεια, ώστε να γνωρίσουν και οι μεταγενέστεροι πως η Κύπρος έχει αναδείξει και ηγέτες ανιδιοτελείς, διορατικούς και σοφούς, όχι μόνο φίλαυτους και εξουσιοθήρες.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου γίνεται αναφορά στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων (Αριστερά και Τουρκοκύπριοι). Εδώ ο συγγραφέας τονίζει πως και η αριστερά από το 1960 συνετέλεσε με την ασυνέπεια και τη σπουδή της να συντάσσεται με το μέρος της εξουσίας στο διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων.

Στο τέλος του βιβλίου ως παράρτημα δημοσιεύονται σημαντικά άρθρα του Αδάμ Αδάμαντος που αναδεικνύουν το ήθος, το θάρρος και την ορθή κρίση του αναφορικά με τη διένεξή του με την αριστερά.

Πιστεύουμε πως κάθε Κύπριος που αγαπά τον τόπο του και θέλει να μάθει και να καταλάβει πως το Κυπριακό έχει καταλήξει εδώ που κατέληξε έχει πολλά να πληροφορηθεί και να ωφεληθεί από το βιβλίο του Λουκά Κακουλλή

ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ

Γιώργου Μαυρομάτη, *Η πικρή πασχαλιά ή μια νέα πολίχνη.*

Όταν, τυχαία, μάλλον σχεδόν τυχαία, πήρα στα χέρια μου την ποιητική συλλογή «η πικρή πασχαλιά ή μια νέα πολίχνη» του Γιώργου Μαυρομάτη, δίστασα στην αρχή να εγκύψω στα γραφόμενα της επιμελημένης, αλήθεια, αυτής έκδοσης. Να, είπα, ένας ακόμα φιλόδοξος εραστής της μούσας, που βιάζεται ν' ανέβει, όπως εκείνος ο Ευμένης, της ποιήσεως τη σκάλα. Παραπέταξα ψηλά ψηλά στη βιβλιοθήκη το βιβλίο. Οι μέρες περνούσαν. Όμως αυτό εκεί να μου ρίχνει κάθε βράδυ τις φωτεινές του ριπές.

Ένα βράδυ το πήρα στα χέρια μου κι ανοίγοντάς το πρόσεξα πως δεν ήταν κανένα πρωτόλειο μα η έκτη συλλογή έργων του ποιητή. Διαπίστωσα, τότε, μελετώντας, όχι απλά διαβάζοντας και τα 79 ποιήματα της συλλογής, μια και δυο και τρεις φορές, πως δε χρειαζόταν να δω την προηγούμενη δουλειά του. Σ' αυτή την ποιητική του συλλογή ο Γιώργος Μαυρομάτης λέει και καλύπτει μ' απεριγραπτή μαεστρία και τέχνη όλα της ψυχής του τα φτερουγίσματα. Και να μην έγραφε, είπα, και να μη γράφει πια τίποτε άλλο, το πόνημά του αυτό τον ανεβάζει όχι στο πρώτο, όπως ζητάει ο Ευμένης, όχι στο όποιο σκαλί, αλλά στο κεφαλόσκαλο της ποιητικής κλίμακας.

Στη συλλογή αυτή ξεχειλίζουν όλα. Η αγάπη στη μάνα που έφυγε, στους προγόνους, στην πατρίδα, στον άνθρωπο, στη φύση, σ' ό,τι ωραίο, μεγάλο κι αληθινό. Και να το πρώτο δείγμα.

«Ξεψύχησε τ' απόγευμα.
Τα χνώτα μας
δεν μπόρεσαν να την ζεστάνουν.

.....

Θα αιωρείσαι, μητέρα, όσο θα υπάρχουμε».

Πιο κάτω στο «Ψάρι που ασπαίρει», στον άνθρωπο που ασφυκτιά και παλεύει κι αντιστέκεται, διερωτάται γιατί,

«δεν το προίκισε ο Δημιουργός με φωνή
έτσι που να βγάλει μια κραυγή
έστω την υστάτη».

Η ευαισθησία του ποιητή στο φυσικό και κατ' επέκταση στο ανθρώπινο περιβάλλον φαίνεται έκδηλα στο ποίημα «Το δάσος με τα νεκρά δέντρα».

«όπου να 'ναι θ' αποκυλίσουν
τους επιτάφιους λίθους
πως θ' ακουστεί ο ύμνος
-αναστήτωσαν τα δέντρα του δάσους
και διασκορπισθήτωσαν οι εχθροί αυτών».

Παρακάτω στο ποίημα *Junctus*, ο ποιητής σαρκάζει και στιγματίζει όσους με τη μεγαλύτερη άνεση ρίχνουν τα ελεύθερα μυαλά στην αντίπερα όχθη, ένεργώντας αυτοί εκ του ασφαλούς, αφού λούφαξαν όταν έπρεπε το μεγάλο ναι να πουν ή το μεγάλο όχι.

«Δεν μπορώ να λησμονήσω
τον αξιότιμο κύριο προϊστάμενο
που νόμιζε πως ήμουνα «χούντας».
Όχι του αποκρίθηκα
σε κανένα λεξικό δεν υπάρχει τέτοιο επίθετο
αγνωώντας, βέβαια, πως ο άνθρωπος
ήταν σπουδαίος λεξηπλάστης».

Επειδή χρειάζονται πολλές σελίδες για να προσεγγίσει κάποιος το έργο τούτου του ποιητή, παραθέτω, τελειώνοντας το ποίημα «Αφυπηρετείν», δείγμα ταπεινοφροσύνης, αγάπης προς τους γύρω του, αγάπης, ακόμα και προς τα άψυχα που τον συνόδεψαν στην επαγγελματική του πορεία.

ΑΦΥΠΗΡΕΤΕΙΝ

Τα χέρια μου διάτρητα
τώρα που φεύγω,
Το αίμα μου στάζει
μικρές μουσικές συμφωνίες
κηλίδες που αφρίζουν στο χώμα
μια διαδρομή τελευτήσασα
ως εκλείπει καπνός
Και Συ Κύριε
γιατί με άφησες απογυμνωμένο
να αιωρούμαι
πάνω από ένα μουγγό γραφείο;
Πάνω που έστησα το αμόνι μου
και εποίησα το λόγο μου επί μακρόν
αναλώσας εμαυτόν.
Έπρεπε να διαμαρτύρεται
για τη φυγή μου.
Κι ύστερα
όλοι αυτοί τριγύρω μου
είναι βέβαιο ότι αύριο
θα με λησμονήσουν.
Όμως εγώ τους έκλεισα
μα θέση στην καρδιά μου εσαεί.

BIBΛΙΑ

- Νίκου Παναγιώτου:* Οι βιβλιοκρισίες που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Πνευματική Κύπρος» τις χρονιές ΚΑ-Ν (1980/1981-2010), Λευκωσία 2010.
- Χρυσόθεμιδας Χατζηπαναγή:* Συναξαίρι, 2010. Έκδοση Ιδρύματος Ιεράς Μονής Κύκκου «Αρχάγγελος».
- Νίκου Ζανόπουλου:* Απόδοση Ξένης Ποίησης, 2006.
- Βασίλη Γκουρογιάννη:* Κόκκινο στην Πράσινη Γραμμή, μυθιστόρημα 2010.
- Θανάση Παπαθανασόπουλου:* Διηγήματα 2010.
- Θανάση Παπαθανασόπουλου:* Μελέτες Βυζαντινής Ιστορίας, 2010.
- Θανάση Παπαθανασόπουλου:* Περίσια Ναυπακτίας. Ιστορικά Λαογραφικά, τόμος πρώτος, δεύτερος και τρίτος.
- Θανάση Παπαθανασόπουλου:* Βραδινός Απόπλους.
- Θανάση Παπαθανασόπουλου:* Γύρω στον Παπαδιαμάντη, 2011.
- Γιώργου Νεοφύτου:* DNA 2010.
- Τούλας Μπούτου:* Το παραμύθι μας ζωής.
- Λουκή Παπαφιλίππου:* Γλώσσα και Ελευθερία, Λευκωσία 2010.
- Γιώργου Πετούση:* Τέλος Χρόνου, ποιητική συλλογή, 2010.
- Τάσου Αριστοτέλους:* Χαϊκού τα βραβευμένα, 2006-2008.
- Δήμος Αμμοχώστου:* Της Θαλασσοφίλητης Αμμοχώστου Ποιητές.
- Ιεράς Μητρόπολης Λεμεσού:* Δρ. Νεκτάριος Ζαρράς, Ο Ναός του Τιμίου Σταυρού στο Πελένδρι 2010.
- Γράμματα Μελλοθανάτων:* Εκδόσεις Αιγαίον, Επιλογή Πέτρου Στυλιανού (ποίηση).
- Ιωσήφ Σ. Ιωσηφίδης:* Περί Θυσίας και Περιουσίας (ποίηση).
- Γ.Δ. Κούβελα:* Η Ελεήστρια της Κορώνης
- Γ.Α. Ρηγάτου:* Η Διατροφική Παράδοση στην Ελλάδα. Ιστορικές και Πολιτιστικές Διαδρομές
- Δημήτρη Χρ. Μποσινάκη:* Δωμάτιο χωρίς Θέα, 2010.
- Δημήτρη Χρ. Μποσινάκη:* Σημειώσεις σε θέματα και ζητήματα. Μελετήματα.
- Ανθούλας Γρηγοροπούλου:* Διαδρομή 2009 (ποιήματα)
- Ανθούλας Γρηγοροπούλου:* Ποιήματα για παιδιά, 2009
- Κώστα Ασημακόπουλου:* Μιας πατρίδας άνθρωποι. Εκδόσεις των Φίλων, 2010.
- Π.Γ. Προδρόμου:* Κοινωνικός Φιλελευθερισμός.
- Ανδρέα Πολυκάρπου:* Διάφανες Βάρκες.
- Μάριου Ραΐζη:* Η Αρκαδία στην Αγγλική ποίηση
- Μάριου Ραΐζη:* Ο καθηγητής Νεοκλής Καζάζης και το θέμα της Γνώσης (μελέτες).
- Γιάννη Ανδρικόπουλου:* Το χρέος του Ποιητή, 2010.
- Ρούλας Ιωαννίδου Σταύρου:* Της Νήσου Κύπρου Κωπηλάται.
- Αντώνη Γ. Βαζιντάρη:* Οργισμένος Λόγος (ποίηση) 2010.

- Ευάγγελου Ανδρέου: «Το Αστέρι του Πρωταθλητή Άναψε».
 Ο Βαλκανιονίκης του Μεσοπολέμου Γιάννης Σκιαδάς 2011. Έκδοση Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης.
- Ανδρεανής Ηλιοφώτου: Τέσσερα Θεατρικά Κείμενα
 Μαρίας Περαιτικού Κοκαράκη: Ιδιόμελα. Ποίηση
 Μαρίας Περαιτικού Κοκαράκη: Χάϊκου και Τάνκα
 Δανάης Παπαστράτου: Γυναίκες Αντισταθείτε (Μελέτες, δοκίμια)
 Μιχαλάκη Μαραθεύτη: Προσωπισμός και Παιδεία, 2011.
- Θεοκλή Κουγιάλη: Η φωνή εντός 2011, μυθιστόρημα
 Κουλαργιού Χρήστου: Χαμένα Ιδανικά 2011 ποιήματα.
 Κυριακής Τσαγκάρη-Χατζηγεωργίου: Της Κύπρου μας τα παραμύθια
 Επιστημονική Επετηρίς: Τόμος MB (2010-2011).
- Μυριάνθης Παναγιώτου Παπαονησιφόρου: Ανάδρομη Πλεύση, ποίηση 2010-1965
 Γιάννη Ανδρικόπουλου: Ωδή στον ποιητή της Ρωμοσύνης. 100 χρόνια από τη γέννησή του, Αίγιο 2009.
- Γιάννη Ανδρικόπουλου: Το χρέος του ποιητή (ποιητική σύνθεση) 2010
- Κυπριακή Μαρτυρία: Τεύχος 30, η επιβίωση του Ελληνισμού στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Πενήντα χρόνια Κυπριακής Δημοκρατίας. Έκδοση Ομίλου Πνευματικής Ανανεώσεως, Λευκωσία 2011
- Μιχαλάκη Μαραθεύτη: Από το Άτομο στο Πρόσωπο. Μια νέα θεώρηση του ανθρώπου, της κοινωνίας και της παιδείας. Έκδοση Ομίλου Πνευματικής Ανανεώσεως 2011
- Νέα Ανθολογία Ποίησης για παιδιά και Νέους: Επιμέλεια Αντώνη Δελώνη
- Ισραηλιτικά Χρονικά: Ιανουάριος-Μάρτιος 2011
- 3η Χιλιετία: Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2011. Τεύχος 48, Αφιέρωμα στον Σικελιανό, Απρίλιος-Μάϊος-Ιούνιος 2011
- Φύση και Ζωή: Τεύχος 159, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2011
- Πειραϊκά Γράμματα: Τεύχος 66, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ (Συνέχεια)

Γεώργιος Ι. Χριστογιάννης: <i>Αύγουστος 1993</i>	178
Στέλλα Σπύρου: <i>Τò καράβι</i>	179
Ίάσων Εὐαγγέλου: <i>Ψηφίδες</i>	179
Αντώνης Μοδινός: <i>Τò ἀρχοντικό τῆς Αἰμιλίας</i>	180
Ίωάννης Γ. Θεοχάρης: <i>Ὁ Ἴσκιος τῆς αὐλόπορτας</i>	181
Βαρνάβας Παπαναστασίου: <i>Ἀναμνήσεις ἀπὸ μιὰ χρονιά δάσκαλος στὴν Ἑλλάδα</i>	189

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ: Γιὰ τὰ Πενηντάχρονα τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου» - *Γιῶργος Πετούσης*: Τò χρυσὸ μετάλλιο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου - *Ἀνδρεανὴ Ἡλιοφώτου*: Λογοτεχνία, ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ διάσταση - *Γιῶργος Ι. Καλλέγιας*: Μιχαλάκη Ι. Μαραθεύτη «Προσωπιμὸς καὶ Παιδεία» - *Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή*: Σελίδες τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγώνα ἀπὸ τὸ «Ταξίδι στὴ μνήμη» τοῦ Γ. Χατζηκωστή - *Ἀνδρεανὴ Ἡλιοφώτου*: Κυπριακὴ Μαρτυρία, τεῦχος 30 - *Γιῶργος Σ. Καμιναρίδης*: Κωστῆ Κοκκινόφτα «Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα» - *Μαρούλα Γιασεμίδου* - *Κάτζη*: Γιώτας Παρασκευᾶ-Χατζηκώστα «Ἐνα νέο ἀστέρι στὸν οὐρανό» - *Ἀνδρεανὴ Ἡλιοφώτου*: *Λουκᾶ Κακουλλῆ* «Ἀδὰμ Ἀδάμαντος καὶ Τάσσος Παπαδόπουλος» - *Τρύφωνας Παπαχριστοφόρου*: Γιώργου Μαυρομάτη «Ἡ πικρὴ πασχάλια ἢ μιὰ νέα πολίχνη» - Βιβλία - Περιοδικά.

Προσάρτημα: *Νίκος Παναγιώτου*: Οἱ μεταφράσεις ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος», τόμοι Α'-Ν' (1960-2010).

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ

ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΤΗΚΑΝ
ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ
ΤΟΜΟΙ Α' - Ν' (1960-2010)

Η παρούσα βιβλιογραφική εργασία αναφέρεται στις μεταφράσεις που δημοσιεύτηκαν από το 1960 ως σήμερα στους πενήντα τόμους (Α-Ν) του περιοδικού *Πνευματική Κύπρος*, του οποίου όλα αυτά τα χρόνια αποτελούσαν σημαντικό μέρος. Με τις μεταφράσεις ασχολήθηκαν στο περιοδικό 91 συνεργάτες, που απέδωσαν στα Νέα Ελληνικά κείμενα από τις κλασικές φιλολογίες (ελληνικά και λατινικά) αλλά και από ξένες. Εξάλλου, 10 συνεργάτες μετέφρασαν κείμενα από τα ελληνικά σε ξένες γλώσσες (κυρίως αγγλικά και ιταλικά).

Για να είναι εύχρηστη η εργασία χωρίζεται σε δύο Μέρη, και το κάθε Μέρος σε δυο κεφάλαια. Στο Μέρος Α' βάση είναι ο Μεταφραστής, ενώ στο Μέρος Β' ο Μεταφρασθέντης. Τόσο στο Μέρος Α' όσο και στο Μέρος Β' υπάρχει ένα κεφάλαιο για τις Μεταφράσεις στα Νέα Ελληνικά από διάφορες γλώσσες και Μεταφράσεις από τα ελληνικά σε ξένες γλώσσες.

Νομίζω πως είναι χρήσιμες μερικές τεχνικές λεπτομέρειες:

- α. Στο Μέρος Α' το όνομα του Μεταφραστή τοποθετείται ως επικεφαλίδα κι ακολουθούν τα λήμματα κατά χρονολογική σειρά δημοσίευσης στο περιοδικό, ενώ το όνομα των μεταφρασθέντων είναι σε γενική. Το λήμμα ολοκληρώνεται με την παραπομπή.
- β. Στο Μέρος Β' τα ονόματα των Μεταφρασθέντων είναι με αλφαβητική σειρά σε ονομαστική, με πρώτο το επώνυμο. Τα ελληνικά ονόματα ή τα γραμμένα με ελληνικούς χαρακτήρες προηγούνται εκείνων με λατινικούς χαρακτήρες. Όταν υπάρχουν του ιδίου συγγραφέα περισσότερα του ενός λήμματα, αυτά τοποθετούνται με τη σειρά που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό. Το λήμμα τελειώνει με το όνομα του μεταφραστή με έντονα στοιχεία.
- γ. Όταν το κείμενο που μεταφράζεται είναι πεζό, μετά τον τίτλο μπαίνει ένας *, αν είναι θεατρικό δύο ** κι αν είναι ποιητικό κανένας.
- δ. Τα ονόματα των ξένων συγγραφέων αποδίδονται με ελληνικούς χαρακτήρες μόνο αν έτσι σημειώνονται στο περιοδικό και ταυτόχρονα δεν είναι πολύ γνωστά.
- ε. Μετά το όνομα του συγγραφέα παρατίθενται οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου στις περιπτώσεις που τα στοιχεία αυτά σημειώνονται στο περιοδικό.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΩΝ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΥ

Α. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ηρακλής ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

- Ορατίου, Ωδή XXXII προς την λύραν, Ωδή XXV προς την Λυδίαν Γ 138-139
Ορατίου, Ωδή Α΄ XVII Στην Τυνδαρίδα I, 101
Ομήρου, Ιλιάς Γ 171-244 IH, 109-110
Καλλίνου, Πολεμικό σάλπισμα ΚΓ, 133
Σόλωνα, Για τη Σαλαμίνα, Οι τύραννοι ΚΓ, 134
Ξενοφάνη, Το συμπόσιον ΚΔ, 3
Σόλωνα, Ελεγεία πολιτική: Υποθήκες προς τους Αθηναίους ΚΔ, 4
Σιμωνίδη Κείου, Η αρετή ΚΔ, 61
Αλκαίου, Πολέμα τ' αγριοκαίρι ΚΔ, 97
Σιμωνίδη Κείου, Η ζωή του ανθρώπου, Υποθήκη προς νέον ΚΔ, 97-98
Αρχίλοχου, Ελεγεία για ένα ναυάγιο ΚΔ, 144
Μόσχου, Στεριά και θάλασσα ΚΕ, 97-98
Βίωνος, Οι μούσες και ο έρωτας ΚΕ, 98
Αρίφρονος, Ύμνος εις την υγείαν (Παιάν) ΚΕ, 98
Ευριπίδη, Αυγή ΚΕ, 99
Μελέαγρου, Άνοιξη ΚΣΤ, 103-104
Αδέσποτον, Επίκληση προς τις Μοίρες (Παιάν) ΚΣΤ, 104
Βακχυλίδη, [Ειρήνη], Βραχύς ο βίος, Παροίνιον, Προσόδιον ΚΣΤ, 104-106
Σημωνίδη Αμοργίνου, Ματαιότητα των ανθρωπίνων ΚΣΤ, 106
Βιργίλιου, Αινειάς, Βιβλ. II, ΚΣΤ, 11-113
Ορατίου, Γλυκέρα - Ωδή XIX, Βιβλ. Α, Προς την Λυδίαν - Ωδή XIII, Βιβλ. Α
Προς την Χλόην - Ωδή XXIII, Βιβλ. Α ΚΣΤ, 113-114
Cullen, Πινδαρικός ύμνος προς τον φιλόμουσον κ. Ν.Π. Λανίτην ΚΣΤ, 155-156

Ι.Δ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

- Ε.Α. Ροε, Η μέθοδος της σύνθεσης* I 211-216
Ε.Α. Ροε, Τ' όνειρο μεσ' τ' όνειρο (1827), Νυμφική μπαλλάντα (1829), Στην Έλλεν (1831), Λεωνώρα (1831), Η κοιλάδα της ταραχής (1831), Το κοράκι (1845), Ουλαλούμ (1847), Για την Άννυ (1849), Άνναμπελ Λη (1849), Τα σήμαντρα (1849) I, 285-293
William Shakespeare, Δύο σονέττα IB, 73
U'Tam'Si (Ου Τάμισι) ψευδ. του Gerard Felix-Tchicuya, Από τη συλλογή «Το κακό αίμα» I, XI Σύμβολο, Από τη συλλογή «Στην περιλήψη ενός πάθους» 1, 3 Οι νεκροί..., 5, 7, 12, 13, 14 K, 27-31

Κώστας ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Κείμενα για τα Χριστούγεννα: Κάθισμα Ευαγγελισμού, Εξαποστειλάριον των

Χριστουγέννων, Κοντάκιον Ρωμανού εις την γέννησιν, Δοξαστικά, Μεγαλυνά-
ρια Χριστουγέννων, Ο ευαγγελισμός της Θεοτόκου (Λουκάς Α, 26-38)*, Η γέν-
νηση του Χριστού (Λουκάς Β, 1-20)*, Η μάγοι και η σφαγή των νηπίων
(Ματθαίος Β, 1-21)* ΙΖ, 65-69

Όλγα ΒΟΤΣΗ

Ingeborg Bachmann (1926), Από τα τραγούδια της φυγής, Από τα τραγούδια
ενός νησιού Α, 388

Paul Celan (1920), Οι στάμνες, Τοπίο, Γαλήνη Α, 387

Claire Goll (1901), Ι, ΙΙ, Β, 347

Ricarda Huch (1864-1947), Β, 346

Paula Ludwig (1900), Επίκληση Β, 346-347

Ludwig Friedrich Barthel (1898), Στο χόρτο του Αυγούστου ξαπλωμένος Γ, 234

Α.Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ- ΚΥΠΡΟΛΕΟΝΤΑΣ

Άντε Στάματς (1939), Ο γυρισμός της πεταλούδας ΙΓ, 275

Lodi CHAKMATI

Miguel Castillo Didier, Νίκου Χατζηϊωάννου Κουρρά, *Εισαγωγή στη Νεοελλ-
ληνική γλώσσα και λογοτεχνία*, Λευκωσία 1970* ΙΣΤ, 358-359

Μαργαρίτα ΔΑΛΜΑΤΗ

Boris Pasternak, Ναυτική ανταρσία Α, 547-551

Eugenio Montale, Το σπίτι των τελωνών, Β 387

Giuseppe Ungaretti, Στοχασμοί για το θάνατο άσμα πρώτο, Ύμνος στο θάνατο,
Σκιά, Κραυγή, La pieta Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV, Κάιν, San Martino del Carso Γ 25-30

Fuzûlî (16^{ος} αι.) [Ποιήματα] Η, 15-18

Φοίβος ΔΕΛΦΗΣ

Giuseppe Gerini, Σαπφώ Ε, 164

Ata Italia-Cechini, Γυμνές μουριές, Έρωτας και ψυχή Ε, 241

Salvatore Quasimodo, Βουλιαγμένος βαρύαυλος Ε, 241

Χανς Γκερτ Σελλεντίν, Πάνω στην αχτή Ε, 50

Gaetano Salveti, Ο Όμηρος δεν τραγουδάει Ε, 241

Peter Thompson, Λυρική αγάπη: Βαριά μέρα Ε, 290

Giuseppe Tympani, Αίθουσα αναμονής Ε, 241

Robert Graves, Προμηθέας, Ο καιρός του Ολύμπου, Η περσική ερμηνεία ΣΤ, 332

Massimo Grillandi, Το κλειδί, Ο εχθρός ΣΤ, 95

Ruth Finer Mintz, Κύπρος ΣΤ, 159

James E. Warren Jr., Αρμαγεδών ΣΤ, 219

Ignazio Caladrino, Άπιτλο Ζ, 171

Enotrio Mastrolonardo, Σικελία, παραμένεις ένας μύθος Ζ, 320

Vittorio Vicari, Αθήνα Ζ, 323

Gaetano Salveti, Η ξανθή Ειρήνη Η, 170

Vincenzo Mascaro, Πάνω στο δρόμο του Σουνίου, Αττικό δρομολόγιο Θ, 219
Gualtiero Amici, Ίκαρος αστροναύτης Θ, 398
Alberto Mario Moriconi, Η τυφλότητα του Οιδίποδα Ι, 39
Vittorio Sereni, Δημήτριος Ι, 210
Irene Mauceri, Σε μια λήκυθο που ανευρέθηκε σ' ένα ελληνικό τάφο Ι, 17
Papp Arpad, Πάνω στα σπάργανα των παιδιών μου, Ενθύμηση της γιαγιάς μου, Ο πατέρας μου άγγελος με μισό φτερό, Νοσταλγίες ΙΑ, 170
Alto Liotta, Ιωνικό λιμάνι ΙΑ, 273
Maria Grazia Lenisa, Περσεφόνη ΙΒ, 292
Elio Filippo Accroca, Μην πιστεύεις, Το σκάνδαλο ΙΘ, 233
Antonio Spagnuolo, Μυστικό δελτίο ΙΘ, 233
P. Billeci, Η φίλια ΙΘ, 233
Francesco Battiato, Απ' τον γυναικωνίτη μεσ' στον κατάλογο της έγκλειστης, Σε ανόμοια μνήμη ΙΘ, 234
Rolando Certa, Το χαμόγελο της κόρης ΙΘ, 234
Gabriele-Aldo Bertozzi, Δελφοί ΙΘ, 251
Franco Riccio, Άνοιξη μες στους στενούς δρόμους ΚΑ, 6

Αχιλλέας ΕΞΑΡΧΟΣ

M.H. Cottez, Andrè Chénier* Γ, 108-109

Μίλε ΖΑΓΚΑΓΙΑΤΣ

Μιόντραγκ Μπουλάτοβιτς, Τ' άθλια αδέρφια (Από το βιβλίο *Κόκκινος κόκορας πετά προς τον ουρανό*)* ΙΒ, 212-216

Νανά ΗΣΑΪΑ

Kimon Friar, Αντρέας Καραντώνης* ΙΣΤ, 70-71

Αίγλη ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ

Rimbaud, Αγωνία, Η αστραπή Ε, 164

Μίμης ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Emile Henriot, Για ένα βέλο Δ, 349
Raul Ponchon, Nocturne Δ, 126
Henry Spiess, Η βροχή Δ, 164
Fernard Mazade, Τραγούδι Ε, 77
Guillaume Apollinaire, Οι καμπάνες Ε, 241
Raoul Boggio, Nocturne Ε, 319
Yves Bonnefoy, Hic est locus patriae ΣΤ, 206
George Duhamel, Η μπαλλάντα του Φλορεντέν Προυνιέρ, Χωρίς τίτλο ΣΤ, 321-322
Paul Eluard, Η αγαπημένη ΣΤ, 206
G. Apollinaire, Φθινόπωρο άρρωστο Ζ, 325
J. Prevert, L' Ecole ses Beaux- Arts Η, 57

Andre Du Bouchet, Εικόνα, Murir H, 57
 Maurice du Plessys, Μη με ρωτάς πια...H, 78
 Anne Hébert, Εικόνα στον καθρέφτη H, 78
 Paul Eluard, Η αλήθεια γυμνή H, 78
 Paul Eluard, Sans age H, 78
 R. Desnos, Στροφές για το δρόμο Saint- Martin H, 101
 Andre Spire, Πρωί Θ, 31
 Milosz, Η μέρα η παλιά I, 162-163
 Jules Supervielle, Αρπάζω IA, 171
 H. Bosco, Ceux qui passent... IA, 171 (Επαναλαμβάνεται, IB, 73)
 Roger Allard, L' art difficile IA, 241
 Pierre de Nolhac, Στροφές IB, 253
 Pierre Jean Jouve, Άλλοτε...IB, 253
 Charles Baudelaire, Μεθάτε*, Το τέλος της μέρας IH, 156
 André du Bouchet, Το φτερό, ο αγέρας ΛΓ, 102
 André du Bouchet, Ταπεινή απομίμηση, Λέξεις ΛΓ, 146
 Paul Eluard (1895-1952), Δεν είμαι μόνος, Paul Eluard, Σε λίγο, Ελευθερία ΛΖ, 206-208
 André Mary (1879-1962), Μικρό ποίημα του χιονιού, Αργά στη ζωή ΛΖ, 208-209
 Jacques Prévert (1900-1977), Ο κακός μαθητής ΛΖ, 209
 Yves Bonnefoy (1923), Hic est locus patriae, Αληθινό όνομα, έτσι θα βαδίζουμε..., Το φαράγγι ΛΘ, 170-171
 Fernand Gregh (1873-1960), Χρυσοί στίχοι ΜΖ, 3
 Georges Gabor (1899-1961), Η κοίμηση ΜΖ, 3
 Jules Supervielle (1884-1960), Ένας ποιητής ΜΖ, 4

Ανδρέας ΙΑΚΩΒΟΥ

César Vallejo, Μάζα ΙΘ, 4

Ειρένα ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΑΔΑΜΙΔΟΥ

Italo Rocco, Στον Δάντη, Τούτο το κυριακάτικο πρωί, Οι άλλοι ΙΕ, 297
 Χοζέ Λουΐς Γκάλμπε (1904), ταξιδιώτες, Τραγούδι του νικημένου ΙΣΤ, 29-30
 Ζήνων Μιτσιγγίδης, Επίκληση ΚΔ, 77-80
 Ντάντε Μαφφία (1946), Μαύρο μνήμα, Πάντα να μιλάμε, Το αλλαντοπωλείο, Αντριάνα, Χρειάζομαι μια πεταλούδα ΚΣΤ, 208-210
 Germain Soly, Τα γυαλιά του ύπνου ΜΣΤ, 148-150

Χρήστος ΚΑΜΕΡΗΣ

Jean Gallotti, André Chénier* Γ, 111-112
 Tennessee Williams, Η λαϊδή της Λοσιόν Λάρκσπερ** Ε, 92-94

Σίτσα ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

Friedrich Hölderlin, Στις μοίρες, Πριν και τώρα, Η μεγάλη πίστη, Στους νεαρούς ποιητές, Η σιωπή IB 249-250

Ανδρέας ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Zyl Supervielle, Χτες και σήμερα ΙΣΤ, 41

Zyl Supervielle, Αστεροσκοπείο ΙΣΤ, 53

Zyl Supervielle, Ο καημός της γης ΙΣΤ, 66

Χρήστος ΚΑΡΜΙΟΣ

Pierre Claudel, Δέκα χρόνια από το θάνατό του ο Paul Claudel βρήκε το κοινό του* Ε 226-227

Thierry Maulnier, Το θέατρο. Οι αθάνατοι Έλληνες* Ε 336-337

André Maurois, Το «Νέο μυθιστόρημα» Ε 112-114

Pierre-Henri Simon, Η θέσις της ποιήσεως των Jacques και Raissa Maritain* Ε 174-176

Gabriel Canu, Χρυσή αυγή στο άστυ, ΚΕ, 22-23

Gerard de Nerval (1803-1855), Ούτε καλημέρα ούτε καλησπέρα σε σκοπό ελληνικό, Στον Βίκτορ Ουγκώ που μου χάρισε το βιβλίο του Ρήνου, Μυρτώ, Δελφικά ΚΘ, 197-198

Γιώργος Ν. ΚΑΡΤΕΡ

Sabino d' Acunto, Γράμμα από το Μολίζε Ι 40

Τάσος ΚΟΡΦΗΣ

Carl Sandburg, Χλόη, Ηλιοβασιλέματα, Ομίχλη Β 381

Jacques Prévert, Η απελπισία κάθισε σ' ένα παγκάκι Ε 104

Θεοκλής ΚΟΥΓΙΑΛΗΣ

Μανί Ματχουκάρ, Άλογα στο χωράφι των ιδιωματισμών, Πρόσωπο με πρόσωπο, Για ένα σκίουρο ΚΑ, 32-33

Κέβιν Γκρόσλν-Χόλλαντ, Στις Μυκήνες, Αν μόνο...ΚΑ, 85

Κέβιν Γκρόσλν-Χόλλαντ, Πέταλο και πέτρα ΚΓ, 63

Κέβιν Γκρόσλν-Χόλλαντ, Εξήγηση ΚΓ, 64

Πωλ Ζάχος, Αναχώρηση από την Ιθάκη ΚΕ, 3

Tom van Deel (1945), Φτελιά πλάι σε κανάλι, Δάση, Το γράμμα, Τα πράγματα, Απόβραδο, Πανόραμα ΚΘ, 185-187

Α.Μ. ΚΟΥΜΟΥΛΛΗΣ

Oscar Wilde, Η αγία εταίρα ή Η γυναίκα με τα στολίδια** Α, 448-451

Oscar Wilde, Ο καλλιτέχνης, Ο μαθητής, Ο κύριος, Το παλάτι της κρίσης*, Α, 174-175

Κώστας ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Jean Gallotti, Jean- Jack Rousseau* Β 438-440

Pierre Devau, Τριακόσια χρόνια από τον θάνατο του Pascal* Γ 159-160

Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Prabhakar Machwe, Μια δεκαετία της ινδικής λογοτεχνίας (περίληψη)* ΙΒ, 17-18

Τάκης ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Joaquin Lorenzo Luaces (1826-1867), Ιερό Μεσολόγγι ΙΑ 279-280

Νίκη ΛΑΔΑΚΗ- ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Werner Jaeger, Όμηρος ο εκπαιδευτής* (Από το βιβλίο *Παιδεία*, σ. 53) Β 249-250
Man Mohan Singh, Στα σύνορα, Οι λέξεις, Ένα ποίημα αγνής αγάπης, Άνοιξη του '48, Εκεί που χάθηκε ένα λουλούδι, Κομμάτια από το ουράνιο τόξο, Η αρχή Α, 201-206

Βασ. Ι. ΛΑΖΑΝΑΣ

Σωφρόνιου πατριάρχη, Επίγραμμα ΙΖ, 47
Ποσείδιππου, Επίγραμμα, ΙΖ, 47

Ξάνθος ΛΥΣΙΩΤΗΣ

Lord Byron, Τα ελληνικά νησιά ΙΔ, 218-220

Μιχαλάκης ΜΑΡΑΘΕΥΤΗΣ

Hans Christian Andersen, Ο λόφος των ξωτικών* ΙΕ, 191-196

Αν. ΜΕΛΑΝΘΙΟΣ

Ludvic Vaculik, Δυο χιλιάδες λέξεις * Θ, 10-13

Γεώργιος Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΣ

Ομήρου, Ιλιάδα Α, 1-83 ΚΣΤ, 146-148

Σίμος ΜΕΝΑΡΔΟΣ

Lord Byron, Στη γυναίκα ΙΔ, 182
John Drinkwater, Ωδή προς τον Βύρωνα ΙΔ, 269

Αντώνης ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ-ΜΕΣΕΒΡΙΝΟΣ

Einar Gjerstad, Ο θησαυρός του Βουνίου (Από το βιβλίο *Αιώνες και μέρες με τους Σουηδούς στην Κύπρο, Στοκχόλμη 1933*)* Ε 102-104
Cezar Petrescu, Ο δασκαλάκος και οι αρχές του χωριού* Ε 278-283
Αρχαία αιγυπτιακή ποίηση, Η χώρα απ' όπου δε γυρίζουν ΣΤ 294
Anna Rydstedt, Η καρδιά Ζ 70

Χρ. ΜΗΛΙΩΝΗΣ

Θουκυδίδης, Γ, 81-83* Α, 229-230

Ανδρέας ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ

John Peter, Φονικό στην εκκλησιά ΙΓ, 188-198

R. MILLIEX

Marcel, Brion, Ο Γιώργος Σεφέρης* Δ, 162-164

Πάνος ΜΙΣΕΡΛΗΣ

Angelo Pendola, Επί τέλους θά'ναι μια καινούργια μέρα ΚΑ, 29

Ιππόλυτος ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ι. Σιαμπατίν, Η ορθόδοξος Εκκλησία Κύπρου (Βραχεία ιστορικά σημειώσεις)* Ε 68-71

Κώστας ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ανών. στην εφ. "Tribune" του Λονδίνου 8/3/1957 Γ 295-296

Κώστας ΜΟΝΤΗΣ

Άννα Μπλαντιάνα, Τα σύνορα, Αναποφάσιστοι, Θάπρεπε... ΙΒ, 216-217

Σοφία ΜΠΑΚΑΝΑΚΗ

Jacques Prévert, Το μήνυμα, Πρώτη μέρα, Για σένα αγάπη μου, Alicante, Πρωινό ΙΒ, 175

Blaise Cendrars, Το κοχύλι ΙΓ, 199

Claude Roy, Δεν θέλουμε πια νάμαστε θλιμμένοι... ΙΓ, 199

Leopold Sedar Sen Ghor, Το γράμμα σου το γράμμα μου ΛΓ, 39

David Kandolo Kinumbi (1958), Μνήμη, Χέρια, Πλεκτάνη, Μακάβριος μορφασμός, Η γυναίκα και το παιδί ΜΒ, 10-13

Λίνα ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

T.S. Eliot, The Rock ΙΧ (απόσπασμα ΣΤ, 216

Νικόλας ΞΙΟΥΤΑΣ

Οράτιος, Σάτιραι (Βιβλίον Ι, 1) Β, 251-253

Παύλος ΞΙΟΥΤΑΣ

Σοφοκλής, Αντιγόνη Προσάρτημα στα τχ. 62 (Νιόβ. 1965), 63 (Δεκ. 1965) και 64 (Γεν. 1966)

Πάνος ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

V. Veresayev, Μια μέρα με τον Τολστόη* Α, 604-609

Λουΐζα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Oscar Wilde, Το σπίτι της κρίσεως* ΣΤ, 259

Νίκος ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Παύλου Σιλεντιάριου, Επίγραμμα ερωτικό ΣΤ, 48

Παύλου Σιλεντιάριου, Επίγραμμα ερωτικό, Θ, 181

Αγαθία Σχολαστικού, Επίγραμμα ερωτικό, Θ, 221

Αντίπατρου Θεσσαλονικέως, Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 3, Ι, 35

Ερωτικά επιγράμματα από την Παλατινή Ανθολογία, Μάρκου Αργεντάριου αρ. 16, Αρχίου αρ. 59, Καπίτωνος αρ. 67, Μελέαγρου αρ. 96 και αρ. 143, Ι, 35

Ρουφίνου, Ερωτικά επιγράμματα 27, 41, 43, 48 ΚΣΤ, 145

Χρυστάλλα ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ

George Raphael, Γράμματα του 1874 σχετικά με την Κύπρο* ΙΣΤ, 249-255

Θεόδωρος ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Το τραγούδι του Λιόγκο (μετάφραση από τη Σουαχίλι) Προσάρτημα στο τχ. 44 (Μάης 1964)

Paul Valéry, Ο πιο μεγάλος ποιητής μας: η Γαλλία* ΣΤ, 4-5

Paul Valéry, Varieté V Ποίηση και αφηρημένη σκέψη*, Προσάρτημα στα τχ. 65 (Φεβ. 1966), και 66 (Μάρ. 1966)

Γιάννης ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Louis Macneice, Μέρα του γυρισμού Β, 18-21

Ομήρου, Ιλιάς Α, 535-600 (στην κυπριακή διάλεκτο) Β, 160-161

Edith Sitwell, Η μάνα στο νεκρό παιδί της, Β, 210-211

John Erskine, Βασιλιάδες κι άστρα Δ, 100

William Hurd Hillver, Το πρόσωπο του κυρίου μου Δ, 151

Stephen Spender, Στην Αττική Δ, 75

Σοφοκλέους, Φιλοκτήτης, στ. 254-316 Ζ, 289

Ρένος ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Milutin Petrovic, Εικόνα, Πεταλούδίτσα Ζ, 174

Vasko Popa, Το μικρό κουτί, Το τίποτε, Το σοφό τρίγωνο, Το παραμύθι ενός παραμυθιού ΙΑ, 106

Θανάσης ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Ανώνυμου, Αγγλοσαξωνικό ποίημα Το όνειρο του Σταυρού ή Το όραμα του Σταυρού Α, 337-338

Jean Claude Ibert, Θέματα μοντέρνας ποίησης* Α, 415-416

Δανάη ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ

Peter Curman, Λευκωσία ΜΔ, 162-163

Μαρία ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ

Jean Claude Ibert, Μυθιστόρημα και λογοτεχνική δημιουργία* Β, 140-141

Άγγελος ΠΑΡΘΕΝΗΣ

Juan Ramon Jiménez, Ρότα Ε, 236

Friedrich Nietzsche, Στενές ψυχές, Από τον παράδεισο, Όποιος ποτέ πολλά έχει να ευαγγελιστεί..., Δυσθυμία του περήφανου, Και το ωραίο ακόμη σώμα - Ένα μαγνάδι..., Επικτήτειον απόφθεγμα, Θ, 32

René Char, Ο κότσυφας 3 Σεπτεμβρίου 1939 Ι, 235

Juan Ramon Jiménez, Ρότα, Σε ξεφύλλισα, Εγώ δεν είμ' εγώ...ΙΑ, 82

Αριστέα ΠΑΡΙΣΗ

Ρόμαν Γιάκομπσον, Τι είναι η ποίηση;* ΙΖ, 181-190

Μαρία ΠΑΤΤΙΧΗ

Βίβλος του Σμυρναίου, Επιτάφιος Αδώνιδος ΙΔ, 198-201

Παναγιώτης ΠΑΤΤΙΧΗΣ

Κομφουίκιου, Στοχασμοί για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό* ΙΒ, 120

Αντης ΠΕΡΝΑΡΗΣ

Επίγραμμα από ανάγλυφο των Γόλγων, Επίγραμμα από πλάκα του Ιδαίου, Επίγραμμα απ' την Αφάνεια Μεσαορίας, Επίγραμμα από το Μάριο της Πάφου ΚΑ, 117

Τάσος Ν. ΠΕΤΡΗΣ

Λουϊτζί Φιορεντίνο, Στη Φλώρα, Πέρασμα τζιτζικιού, Μ' εκείνο το άγνωστο, που μου δονεί την καρδιά, Για μένα φτερούγισε από τη νύχτα, Καρδιά, Βραδιά της Σιένα, Σικελία, Ποίηση, Πάνω στα κλειστά βλέφαρα, Η πατρίδα βρισκεται σε κάθε γη, Σπάρτη, Κοπελλούδα Η, 106-112

Ανδρέας ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Hans-Dieter Gelfert, Η ερμητική ποίηση του Paul Celan ΜΘ, 24-27

Αντώνης ΠΙΛΛΑΣ

Arthur Rimbaud, Αίσθηση Θ, 215

Μιχάλης ΠΙΣΣΑΣ

ΗΣίοδου, Έργα και Ημέραι Ζ, 229-235

Elizabeth Barrett Browning, Κρασί της Κύπρου Ι, 334-336

Ελευθέριος ΠΛΑΤΗΣ

Martin Heidegger, Μια προσοντολογική μαρτυρία για την υπαρξιακή ερμηνεία της υπόστασης ως μέριμνας * Β, 157-159

Friedrich Nietzsche, Ο ήλιος βασιλεύει Ε, 318-319

Rainer Maria Rilke, Ρόδο... Ε, 319

Γκουϊντο Ντε Ρουτζιέρο, Μάρτι Χάιντεγκερ*, ΙΖ, 269-272

Κοσμάς ΠΟΛΙΤΗΣ

Boccaccio, Σελίδες από το «Δεκαήμερο»: Οι χίλιες και μια νύχτες της Αλατιέλ* ΙΕ, 134-136

Ανδρέας ΡΑΔΟΣ

Nichita Stanescu, Τραγούδι, Η ποίηση ΚΕ, 49

Nichita Stanescu, Και όχι βάρβαρος..., Ελεγείο δεύτερο, γετική ΚΣΤ, 18-19

Μαρίν Σορέσκου, Τροία ΚΣΤ, 265

Μάριος Βύρων ΡΑΪΖΗΣ

Lord Byron, Τα νησιά της Ελλάδος (Από το τρίτο άσμα του Ντον Τζουάν) ΙΔ, 188-190

Robert F. Brissenden, Οι κούπες από το βαφείο ΚΓ, 22

Percy Bysshe Shelley, Το Χορικό του Νέου Κοσμου από το λυρικό δράμα Ελλάς (1821) (στ. 1060-1101) ΚΔ, 13-14

- John Keats, Στη θάλασσα (1817) ΚΔ, 14
 John Keats, Όταν επρωτοκοιτάξα τον Όμηρο του Τσάπμαν (1816), Καθώς πρωτοαντίκρισα τα Μάρμαρα του Έλγκιν (1817), Άστρο λαμπρό (1819), ΚΔ, 60-61
 John Donne, Η έκστασις ΚΣΤ, 189-191
 François de Malherbe, Παρηγοριά στον κ. Ντυ Περιέ για τη θανά της κόρης του ΛΘ, 85
 W.M.B. Yeats, Όχι άλλη Τροία ΜΒ, 2
 Paul Verlain, Βιολιών λυγμοί ΜΓ, 155
 Felicia Dorothea Hemans (1793-1835), Η Σουλιώτισσα μητέρα ΜΖ, 80-81
 Pamela Lewis, Συντομευμένη, La mere, Ύψος, Δυο γραμμές ΜΗ, 4-5

Γ. ΣΗΜΗΡΙΩΤΗΣ

- Andrè Chénier, Η ιστορία της ζωής Γ, 95
 Andrè Chénier, Η φλογέρα, Γ, 107

Π.Α. ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

- Το Βιβλίο του Ιώβ (Εκλογή) Β, 398-408
 Ρωμανού του μελωδού, Ύμνος για τη γέννηση του Χριστού ΣΤ, 79
 Ρωμανού του μελωδού, Ύμνος στην ημέρα των Βαΐων ΙΑ, 41-47

Διομήδης ΣΚΕΤΤΟΣ

- Alfred Tennyson (1809-1892), Οδυσσέας Α, 403-404
 Alfred Tennyson, Ο αρχαίος σοφός ΚΔ, 132
 T.S.Eliot, Ένα τραγούδι για το Συμεών ΚΣΤ, 56-57

Θεόκλητος ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

- Salvatore Quasimodo (1901) Γράμμα στη μητέρα Α, 17
 Eugenio Montale, Μέρα και νύχτα, Α, 75
 Victor Price, Ο θάνατος του «Αγαμέμνονος»* Δ, 187-189, 210-211

Νίκος ΣΠΑΝΙΑΣ

- Salvatore Quasimodo, Γράμμα στη μητέρα μου, Βυθισμένο όμποε Δ, 242
 Salvatore Quasimodo, Και ξαφνικά βραδυάζει, Αρχαίος χειμώνας Δ, 349
 Archibald Macleish (1900), Γραμμές για πρόλογο, Οι γεννημένοι πάρα πολύ αργά, Αϋπνία, Aetera poetae memoria Ε, 195-196
 Paul Valéry, Τα βήματα Ε, 243
 Michelangelo Buonarroti, Σονέττο Εδώ από τα δισκοπότηρα... (Qua si fa elmi di Calici) ΣΤ, 126
 Carl Sandburg, Δύσες ΣΤ, 258
 Paul Valéry, Ο φαλμός της κυρίαρχης ιδέας ΣΤ, 2-3
 Carl Sandburg, Α, Ε, F Ζ, 270
 Στράτωνα, Lectori salutem Ζ, 202
 Carl Sandburg, [αντιπολεμικό ποίημα], Η, 58

Carl Sandburg, Σικάγο Η, 59
Friedrich Hölderlin, Ελλάδα...Η, 133
Αρχαία ελληνικά επιγράμματα: Αωνύμου, Σε ένα δάσκαλο Θ, 38
Lucilius, Επίγραμμα, Θ, 79
Michelangelo Buonarroti, Σοννέτο, Θ, 345
Πλάτωνα, Ύπνος εφήβου, Θ, 383
Jorge Carrera Andrade, Ροπή κατόπτρου ΙΑ, 57
W.H. Auden, Μπαλάντα εμφύλιου σπαραγμού ΙΔ, 22

Δημήτρης ΣΤΑΥΡΟΥ

Archibald Macleish, Αθάνατο φθινόπωρο ΙΔ, 163
John Webster, Κορνέλια ΙΔ, 164
Lord Byron, Σήμερα κλείνω τα τριανταέξι μου χρόνια ΙΔ, 182-183

Αγνή ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΧΟΙΝΑ

Pierre Portejoie, Ύστερα ΙΖ, 267
Joseph Hackett, Προσευχή ΙΖ, 268

Marian ΤΑΥCΑR

Anton Vodnic, Νανούρισμα Θ, 416

Γ. ΤΟΥΦΕΞΗΣ

Στέφαν Γκέτσιεφ, Ποίηση της λευτεριάς* ΣΤ, 333-335

Λώρος ΦΑΝΤΑΖΗΣ

Rudyard Kipling, Όταν Κ, 134

Φανή ΦΕΡΕΚΥΔΟΥ

Edgar Allan Poe, Το κοράκι ΙΔ, 46-49

Κυριάκος ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ

Ομήρου, Ύμνος εις Αφροδίτην (1,2) ΙΔ, 297
Ορφικός ύμνος εις Αφροδίτην (8.1) ΙΔ, 310-311
Σοφοκλή, Για την Αφροδίτη (8.5) ΙΔ, 311
Ευριπίδη, Βάκχαι στ. 402-415 ΙΔ, 311-312
Βίωνος, Ο επιτάφιος του Άδωνι ΙΔ, 322-324
Θεόκριτου [VIII] Βουκολιασταί Β' Δάφνης και Μενάλκας ΙΔ, 329-331
Ασκληπιάδη, [Κύπρις] ΙΔ, 337
Φίλιππου, [Κύπρις] ΙΔ, 337
Επιγράμματα στην Κύπριδα ΙΔ, 340-341
Σώπατρου, Αποσπάσματα ΙΣΤ, 307-311
Ομήρου, Εις Αφροδίτην ΚΣΤ, 148
W.B. Yeats, Κι ύστερα τι; ΚΣΤ, 210

Λεόντιος ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑΣ

Προοιμιακός Ψαλμός 103^{ος} ΙΒ, 244-245

Γιώργος ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ

Ottavio Prosciuti, Ο μαρασμός του Τζιοβάννι Μποκκάτσιο στα τελευταία του χρόνια* ΙΕ, 128

Papp Arpad, Επίδαυρος, Αργοναύτες, Από τις διαμαρτυρίες ενός ιεροσκόπου. Τηλεγράφημα στους πεινασμένους του κόσμου μας ΙΖ, 242

Elisabetta Guzzi, Kipros Chrisanthis & Andreas Kouros, L' Elettra, ιταλ. μετ. από τον Michele Iannelli, ΙΘ, 144-145

Michele Iannelli, Το πρόβλημα της Κύπρου και τα έργα δύο Κυπρίων συγγραφέων* Κ, 93-95

Giuliana Ferrari Sborgi, Στιγμή αμφιβολίας, Στιγμή απόλαυσης, Στιγμή συννεφιάς ΚΑ, 203

Michele Iannelli, Κύπρου Χρυσάνθη, Όπου παιδί και φως, Λευκωσία 1979* ΚΒ, 42-43

Laura Croce, Αναζήτηση ΚΒ, 111

Andrea Barretta, Η γιαγιά* ΚΓ, 13

Ciacomo Leopardi (1798-1830), Το άπειρο ΚΓ, 50

Ένα αρχαίο επίγραμμα (Αισχύλου) και Ένας χρησμός (Μαντείου Δελφών) ΚΣΤ, 143

Laura Croce, Στο βάθος, Περπάτα, Απάντηση, Όταν γυρίσεις ΚΣΤ, 197-198

Gabriele d' Annunzio, Τα χαρούπια ΚΗ, 19

Basilio Lagana, Michele Iannelli, Ποιητικά λουλούδια από το νησί της Αφροδίτης* ΚΗ, 47-49

Mario Brindisi, Ελληνική ποίηση που μιλά στην καρδιά* ΚΗ, 191

Italo Rocco, Κύπρου Χρυσάνθη, Με το βιολί των είκοσι χρονών* ΚΘ, 37-38

Michele Iannelli, Χαιρετισμός ενός Ιταλού σε Έλληνα ακαδημαϊκό Λ, 241-242

Michele Iannelli, Αναπολώντας την Κύπρο* ΛΑ, 15

Vlasi Makri, Επιστολή στα Μποβέζικα (Γκρεκάνικη διάλεκτο της Κάτω Ιταλίας)* ΛΑ, 92-100

Μιχαλάκης Πογιατζής: Η ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη και ο κυπριακός απελευθερωτικός αγώνας* ΛΔ, 146-149

Carlo Scafuri, Η ζωή, Μονόλογος ΛΘ, 9

Michele Mondo, βασιλίσκοι, Σ' ευχαριστώ, Θεέ μου!, Οδοιπόρος, Βροχή ΛΘ, 87-89

Michele Iannelli, Πρόλογος στο βιβλίο της Νίκης Λαδάκη-Φιλίππου «Ουρανέ μου»* ΛΘ, 109-110

Cristina di Lagopesole, Michele Iannelli: Cipro nella Letteratura* Μ, 60-61

Bruno Lavagnini, Μια κυπριακή τραγωδία του G. D' Annunzio* Μ, 117-125

Angelo Flores, Michele Iannelli: Cipro nella Letteratura* Μ, 149-150

Gabriele d' Annunzio, Το ρόδο της Κύπρου* Μ, 196-204

Franco Loi: Μια κραυγή στ' όνειρο της Κύπρου* Μ, 207-208

Salvino Nucera, Τρεις επιστολές προς τον Michele Iannelli γραμμένες στην Γκρεκανική* ΜΑ, 38-39

Michele Iannelli, "Chaldònero: Ένα βιβλίο – καταγγελία του Salvino Nucera*

ΜΑ, 53-54

Michelangelo Petruzzello, Έρχεται πάλι η άνοιξη, μα εσύ... ΜΒ, 135-136

Michele Iannelli, Στα όνειρά μου πάντοτε ΜΓ, 1-2

Michele Iannelli, Παρουσίαση του βιβλίου *Φυσιοδρόμο* του ποιητή Ανδρέα Γεωργιάδη στην τελετή απονομής του Διεθνούς Βραβείου Γραμμάτων "Jean Monnet" στη Γένοβα της Ιταλίας (Γαλλικό Πολιτιστικό Κέντρο), 13.12.2002* ΜΓ, 28-34

Michele Iannelli, Παρουσίαση του βιβλίου *Κίτρινες Κορδέλες* της ποιήτριας Ρούλας Ιωαννίδου - Σταύρου στην τελετή απονομής του Διεθνούς Βραβείου Γραμμάτων "Jean Monnet" στη Γένοβα της Ιταλίας (Γαλλικό Πολιτιστικό Κέντρο), 13.12.2002* ΜΓ, 35-39

Από το περιοδικό "Kirner Notiziario", Michele Iannelli: *Cipro Nella Letteratura**, ΜΓ, 49-50

Michele Iannelli, Τι οφείλω στον Κύπρο Χρυσάνθη και στην Κύπρο* ΜΓ, 90-92
Alessandra Celentano, *Σελίδες Ιταλικής ποίησης (1224-2002)* Συλλογή ιταλικών ποιημάτων μεταφρασμένων στα ελληνικά (μετ.: Γ. Χατζηκωστής), Λευκωσία 2003* ΜΔ, 59-61

Michele Iannelli, *Σελίδες Ιταλικής ποίησης σε ελληνική μετάφραση* [Γ. Χατζηκωστής]* ΜΔ, 61-63

Michele Iannelli, Μια τυχαία πολιτιστική στροφή από τις αναμνήσεις ενός ογδοντάχρονου του 21^{ου} αιώνα* ΜΔ, 92-102

Cecco Angiolieri (1260-1313), Αν ήμουν ΜΔ, 165

Diego Valeri (1887-;), Το τραγουδάκι του τεμπέλη ΜΔ, 165

Michele Iannelli, Έκφραση ευγνωμοσύνης στα περιοδικά "Silarus" και «Πνευματική Κύπρος»* ΜΔ, 179-181

Italo Rocco, Κάτω απ' τον μυρωμένον ουρανό του Μάη, Ο ήλιος κεντάει με αραβουργήματα ΜΕ, 1

Angelo Flores, Ανδρέα Γεωργιάδη: *Φυσιοδρόμο*, σε μετάφραση στα ιταλικά από τον Michele Iannelli, δίγλωσση έκδοση, Λευκωσία 2003* ΜΕ, 66-68

Nicola D. Guglielmo, Ανδρέα Γεωργιάδη: *Fysidromo* (*Φυσιοδρόμο*), ποιήματα από την Κύπρο σε μετάφραση του Michele Iannelli, Λευκωσία 2003* ΜΕ, 68-70

Michele Iannelli, Christina di Lagopesole, μια μυστική των ημερών μας* ΜΕ, 182-188

Christina di Lagopesole, Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος ΜΕ, 189

Michele Iannelli, Σκέψεις πάνω στην Καταστροφή της Ιερουσαλήμ του Δ. Σολωμού ΜΣΤ, 176-199

Michele Iannelli, Μαργαρίτας Παπ: *σαν γυναίκα στο φιδάκι*, Λευκωσία 2005 ΜΣΤ, 208-209

Giovan Battista Giralaldi, Ο μαύρος της Βενετίας, ΜΖ, 94-95

Εντυπώσεις από την Κύπρο στα χρόνια της Φραγκοκρατίας από το βιβλίο του Felix Faber, *Evagatorium in Terraeantctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem** ΜΖ, 96-105

Giacomo Leopardi, Το βράδυ της γιορτινής μέρας ΜΗ, 7-8

Vittoria Della Rocca, Αφουγκράζομαι...ΜΗ, 165
Vittoria Della Rocca, Νυχτερινό ΜΗ, 178
Michele Iannelli, Δύο έργα ενός Κύπριου μελετητή [Γ. Χατζηκωστή] της Ιταλικής γλώσσας και λογοτεχνίας* ΜΗ, 208-210
Ennio Cavalli, Αρχή Ν, 82
Andrea di Consoli, Όταν πεθάνω Ν, 82
Andrea di Consoli, Πατέρα μέσα στη νύχτα Ν, 92
Massimo Carnelos, Παραχώρηση Ν, 200

Χαράλαμπος ΧΑΤΖΗΛΑΜΠΗΣ

Χουάν Χοσέ Αρρεόλα, Ο ρινόκερωσ*, Η ύαινα*, Ο βάτραχος* ΙΣΤ, 98-99
Ραμόν Σιράου, Το φως απ' τις πορτοκαλιές, Πουνέντες, Μηδέν ΙΖ, 247

Χρυσόθεμις ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΗ

René Galichet, Όργωμα, Το κρίνο, Το καλοκαίρι, Ωδή στο φθινόπωρο, Σχεδιάσμα, Χειμωνιάτικο τοπίο, Τραγούδι πουλιού, Ο κορυδαλλός, Ο τζίτζικας, Η μέλισσα, Χελιδόνια, Μια φωνή, Ο κλόουν, Φτωχή γυναίκα, Ο μαθητής, Οφηλία, Έρως, Ο αλήτης, Ο γάτος, Η μούσα ΛΒ, 26-29
Jacques Prévert, Ανθοπώλις, Ο μαθητής Άμλετ ΛΕ, 29-30
Michèle Hizette, Ο κουφός και ο τυφλός ΛΘ, 165-167

Δώρος Σ. ΧΡΙΣΤΗΣ

T.S.Eliot, Μαρίνα ΙΗ, 225

Έβη ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ-ΑΚΥΛΑ

Simone Weil, (Από ένα βιβλίο της) * Ε, 255-256
Jacques Prévert, Το μήνυμα ΣΤ, 294
Guy de Maupassant, Λυτρωμένη* ΣΤ, 8-10
Simone Weil, Η βαρύτητα και η χάρη (αποσπάσματα)* ΣΤ, 44
Guy de Maupassant, Οικογένεια* ΣΤ, 172-174
Jacques Prévert, Στην ανθοπώλη Ζ, 76
Simone Weil, Η αλήθεια (απόσπασμα)* Ζ, 326-327
Jacques Prévert, Παράπονο του Βενσάν (Βαν Γκογκ) Η, 21
Jacques Prévert, Μπάρπαρα, Θ, 256-257
Simone Weil, Αυτός που πρέπει ν' αγαπήσεις είναι απών* Ι, 166
Simone Weil, Το κοινωνικό γράμμα* ΙΒ, 190
Jacques Prévert, Νοσοκομείο σιωπή ΙΓ, 276-277
Guy de Maupassant, Ζιοζέφ* ΙΔ, 127-129

Χριστίνα ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Teohar Michadas, [για Χρυσάνθη]* ΙΔ, 174-175

Ανδρέας ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ

Πίνδαρος, ΙΔ Ολυμπιονίκης Α, 102
Ezra Pound, Meditatio, Το καλόν, Κοινωνία, Επιτάφια Α, 75-76

Ezra Pound, Coda, Αρίδης, Επιτάφιοι, Α, 626
Edith Sitwell, Ακόμα πέφτει η βροχή, Α, 611
Α. Τσέχωφ, Η επέτειος**, Α, 127-134
R. Frost, Πατώντας τα φθινοπωρινά φύλλα Ε, 219
Διαφόρων, Επιτάφιοι στίχοι ΣΤ, 273-281
W.H. Auden, Αύγουστος 68, Θ, 22

Χριστίνα Α. ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Κωνσταντίνος Ευαγγελίδης, Κύπρου Χρυσάνθη, Λυρικός Λόγος, δύο τόμοι, Λευκωσία 1985* ΚΣΤ, 226-227

Κύπρος ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Federico Garcia Lorca, Ω, της ψυχής μου η σκιά, Και ύστερα, Η Λόλα, Τοπίο, Μαλαγκένια, Χωριό, Είναι αλήθεια, Πόθος, Η μπαλλάντα του θαλασσινού νερού, Αναχώρηση, Το τραγούδι της ξερής πορτοκαλιάς, Ύπνος, Το βωβό παιδί, Το φεγγάρι ξεπροβάλλει, Κασίδα του θρήνου, Το τραγούδι του καβαλλάρη, Κασίδα του ρόδου, Κάθε τραγούδι, Γκαθέλα της τρομερής παρουσίας, Η ρομάντσα της σελήνης, Σταυρός, Η ψυχή απουσιάζει Α, 428-436

Saint-John Perse, Πανηγυρικοί Ι, XVIII Α, 118

Juan Ramon Jiménez, Ποίημα, Ουρανός, Από τα «Λυπημένα Τραγούδια», Tenebrae, Το ύστατο φθινόπωρο, Φτερωτή επιστροφή, Εαρινή Κυριακή, Ζωή, Πώς θάνατε, Στον αιώνιο Ματσάδο, Αφήστε ολάνοιχτες..., Γυρισμός, Ρόδο-Γυναίκα; - Άνθρωπος, Βράδιασμα του φθινόπωρου, Francina en le jardin, Trascielo..., Καρναβάλι, Από τη «Χρυσή στιγμή», Αιωνιότητες 4, 6, 11, 20, 23 Α, 508-514

Walt Whitman, Οσμές του δάσους, Α, 555

Juan Ramon Jiménez, Απρίλης, Παρόν, Άνοιξη, Τραγούδι φθινοπώρου, Τραγούδι του χειμώνα, Ύπαρξη, Σαλόνι, Το ποίημα 1, Η μνήμη 5, Αγάπη, Αυγή, Νυχτερινό, Δίχως τίτλο, Τραγούδι, Η δόξα, Η λησμονιά, Φθινόπωρο, Μια όαση, Από το Μογέρ στη Μαδρίτη, Α, 567-571

Juan Ramon Jiménez, Από την "Platero y Yo": Ανοιξιάτικο ειδύλλιο, Η Αντωνία, Angelus*, Α, 571-572

Gongora, Σοννέτο Β, 176

Gabriella Mistral, Atardecer, Γύρω στη φωτιά, Ο άλλος, Γ, 17-18

Juana de Ibarbourou, Αποχαιρετισμός, Φάντασμα, Άμυνα, Νύχτα, Κόκκινο ποτάμι Γ, 18-19

Jean Aristeguieta, Για την ελληνική καρδιά μου, Ανάγλυφα ΙΙ, Σιωπή, Από τους «Λυρισμούς του Δεκέβρη», Γ, 19-20

Andrè Chénier, Σχέδιο ταξιδιού στην Ανατολή Γ, 109-110

Calderon (1600-1681), Σοννέτο Δ, 213

Miguel de Unamuno (1864), Κοντά στη λίμνη του Χριστού μια νύχτα πανσέληνη Δ, 235

E. Cummings, Ηλιοβασίλεμα Ε, 283

- Pierre de Ronsard (1524-1585), Επίκληση στην Αφροδίτη για να διαφυλάξει την Κύπρο από τον τουρκικό ζυγό E, 319
- Tsvetan Spassov, Πίστη E, 105
- W.B. Yeats, Όταν περάσει η νύχτη σου, E, 230
- Πενήντα κινέζικα ποιήματα μεταφρασμένα από τα αγγλικά E, 133-134, 171-172, 197-198, 246-248
- Εκατό τριάντα γιαπωνέζικα ποιήματα ΣΤ, 21-22, 49-51, 66-67, 127-128, 253-254
- Paul Valéry, Η κοιμωμένη, Ο Σύλφης ΣΤ, 1
- Istvan Orkeny, Καμμιά συγχώρεση* ΣΤ, 139-140
- Voznesensky, Ποιοι είμαστε εμείς; Ιταλικό γκαράζ Z, 51-52
- Jacques Prévert, Η ωραία εποχή, Αλικάντη, Φθινόπωρο, Το μπουκέτο, Είδα μερικούς, Το πρόγευμα, Ο τελευταίος δείπνος, Ο ίσιοσ και στενός δρόμος, Σχεδόν, Οικείο, Οδός Σηκουάνα, Ο βλάκας, Ο σπασμένος καθρέφτης Z, 137-139
- Axel Liffner, Στον ίσιο μιας κουλτούρας* Z, 154
- Αγγλόφωνη Καναδική ποίηση Z, 253-261
- Muriel Rukeyser, Το ποίημα σα μάσκα: Ορφέας Z, 325
- Miroslav Holub, Συνδράμοντας, Κόκκαλα, Ζέστανε με λίγη ανθρώπινη θέρμη, Στο μικροσκόπιο, Πραγματικότητα, Η άρπα, Αγάπη, Ωδή στη χαρά, Θάνατος μες στο εσπέρας, Το δάσος, Περιμένοντας, Παραμύθι, Το φάντασμα του νερού, Βροχή τη νύχτα, Η πόρτα, Φτερά, Η γάτα, Ένα παιδικό κεφάλι, Το πράσινο χωριό, Θ, 14-19
- Hilde Doolittle, Τραγούδια από την Κύπρο, I, II, Θ, 67
- Mary Ramsbotham, Ο πεσμένος καθρέφτης, Τραγούδι στην αγάπη μου πάνω στην αγάπη μου I, 170
- Lars Forsell [Αιτίλο] I, 266
- Hjalmar Gullberg, Είδε τριαντάφυλλα I, 266
- Paer Lagerkvist [Αιτίλο] I, 266
- Erik Lindegren, Απ' τον άνθρωπο χωρίς δρόμο I, 266
- Harry Martinson, Νύχτα δημιουργίας I, 267
- Edith Soedergran, Η μέρα είναι ψυχρή... I, 267
- Guillaume Apollinaire, Ανθοκράμβη (1917), IA, 95
- Mary Ioannides, Τα χαμένα παιδιά IA, 250
- Mihaly Vaci, Όταν αρχίζει να ξεντύνεται IA, 283
- William Carlos Williams, Μετρική φιγούρα, Γενάρης, Νόθα πράγματα IB, 11
- Dylan Thomas, Εδώ μες την άνοιξη, Αυτό το φωμί που σπάζω, Τα 24 χρονάκια, Η δύναμη που... IB, 44-45
- Ruben Dario, Το πεπρωμένο IB, 86
- Renata Pallotini, Τραγούδι IB, 87
- Evgenio Florit, Σονέτο IB, 87
- César Vallejo, Αγάπη IB, 87
- César Vallejo, Μαύρη πέτρα πάνω σε άσπρη πέτρα IB, 88
- Manuel Bandeira, Θέμα και παραλλαγές IB, 88

- Octavio Paz, Πέρα απ' την αγάπη IB, 88-89
 Ficardo Molinari, Σονέτο IB, 89
 Manuel Jose Othòn, Σονέτο IB, 89
 Julio Herrera y Reissig, Γυρισμός απ' τα χωράφια IB, 90
 Pablo Neruda, Μπορώ να γράψω στίχους...IB, 90-91
 Jorge Carrera Andrade, Γήινη κατοικία IB, 91
 Jean Aristequieta, Σιωπή, Η αγάπη της αγάπης IB, 91
 Ilka Sanches, Η φάτνη IB, 92
 Alberto Alvarez, Μπροστά στη θάλασσα IB, 92
 Gabriella Mistral, Γύρω στη φωτιά IB, 92-93
 Juana de Ibarbourou, Αποχαιρετισμός IB, 93-94
 Salvador Dias Miron, Το παράδειγμα IB, 94
 Enrique Conzale Martinez, Εσωτερικός κήπος IB, 94
 Benito Raul Losada, Νυχτερινό ρολόι IB, 95
 Rafaela Chacon Nardi, Το γαρούφαλλο IB, 95
 Paul Eluard, Ανοιχτοσύνη, Καλή δικαιοσύνη, Για μια νέα νύχτα IB, 117
 Paul Eluard, Η ερωτευμένη, IB, 117-118
 Paul Eluard, Σπάνια απομορφωποιημένο, Αγάπη μου, Κρύβω, Ως αγαπάς, Δεν πεθυμώ, Nusch, Το φιλί IB, 118
 Paul Eluard, Υβ Τάγκυ IB, 119
 Paul Eluard, Ζωή IB, 119-120
 Kitty Curtiz, Θερμό κατάλυμα αξιώθηκα IB, 245
 Paer Lakervist, (Άτιτλο) IB, 282
 Hjalmar Gullberg, Ταξίδι – Κατάλυμα IB, 282
 Helmut Heissenbüttel, Συνδυασμός XI ΙΓ, 19
 Douglas Stewart, Ιπτάμενοι μέρμηγκες ΙΓ, 263
 John Blight, Ο θάνατος μιας φάλαινας ΙΓ, 264
 Judith Wright, Ο χαμένος άνθρωπος ΙΓ, 264
 W.S. Fairbridge, Εσπέρας ΙΓ, 265
 David Rowbotham, Ο βράχος ΙΓ, 265
 John Rowland, Ξενοδοχείο στο Κάιρο ΙΓ, 266
 Rosemary Dobson, Ο θεατής ΙΓ, 266
 Vivian Smith, Λιοντάρι της θάλασσας ΙΓ, 267
 Christopher Koch, Χειμωνιάτικο μεσημέρι ΙΓ, 267
 Colin Thiele, Ο μαζευτής μανιταριών ΙΓ, 268
 Luis de Canoes, Σ' ένα συνναύτη, τον Pero Moniz, που πέθανε στη θάλασσα, ΙΓ, 275 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποίου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154)
 Jose Regio, Ναι, τραγουδώ ΙΓ, 275 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποίου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154)
 Paco d' Arcos, Φόβος ΙΓ, 276 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποίου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154)
 Gaston-Henry Aufrère, Ρουκέττες, Απάντηση στον νότιον άνεμο, Τοπίο, Ανά-

μεσα σε δυο καταιγίδες, Δυο φίλοι, Το ποίημα των αιχμαλώτων ΙΔ, 115-120
 Lord Byron, Σε άσκοπη γύρα δε θα πάμε ΙΔ, 183-184
 John Masefield, Ομορφιά ΙΔ, 194
 Sandor Petofi, Ποίημα ΙΔ, 214
 John Masefield, Ομορφιά ΙΕ, 280 (επανάληψη του ΙΔ, 194)
 Ama Enriqueta Terpan, Η νέα του καθρέφτη, ΙΣΤ, 22
 Ida Gramcko, Δεν είναι τώρα πια καιρός ΙΣΤ, 25
 E. Yamazaki (1905), Δυο κόσμοι ΙΣΤ, 259
 T. Amano (1909), Η κραυγή ΙΣΤ, 260
 H. Kamimura (1910), Πυγολαμπίδα ΙΣΤ, 260
 M. Kisaragi (1919), Κρύος άνεμος ΙΣΤ, 260
 T. Yamamoto (1925), Οι φάροι ΙΣΤ, 261
 K. Takano (1927), Υπαρξη ΙΣΤ, 261
 Y. Irisawa (1931), Λαμπρό ΙΣΤ, 261
 K. Iisima (1930), Ακριβώς ένας ΙΣΤ, 262
 M. Ooka (1931), Παιδική ηλικία ΙΣΤ, 262
 Sh. Tanikawa (1931), Αυτοσχέδιο ποίημα στο γραφείο μου ΙΣΤ, 263
 G. Yoshimasu (1939), Φλογερός ΙΣΤ, 263
 T. Kitamura (1922), Βροχή ΙΣΤ, 264
 T. Naka (1922), Τα καστέλια ΙΣΤ, 264-265
 R. Tamura (1923), Μια χώρα αλάργα ΙΣΤ, 265
 Martin Robertson, Μαχαιράς ΙΘ, 3-4
 Lawrence Durrell, Μανώλης απ' την Κω ΙΘ, 132
 De la Cruz (1651-1695) Στην ελπίδα ΙΘ, 138
 Ilka Sanches, Η φάτνη Κ, 65
 Arthur Rimbaud, Όνειρο για χειμώνα Κ, 95
 Lu Yu, Ωδή στο άνθος της δαμασκηνιάς ΚΑ, 59
 Angel Crespo, Ελλάδα ΚΑ, 198-200
 Attila Jodka, Ποιον αναγνώστη ΚΓ, 86
 John Keats, Σοννέτα Χ, Ωδή σε μιαν ελληνική υδρία, Ωδή σ' ένα αηδόνι, Στο φθινόπωρο ΚΔ, 72-76
 Αλκμάν, Κοιμούνται...ΚΣΤ, 110
 Oscar Wilde, Σοννέτο ΚΖ, 137
 Norman MacCaig, Οι βάτραχοι ΚΗ, 87
 Laneston Hughes, Σταυρός ΚΗ, 201
 Paul Verlain, Ο ουρανός ΚΗ, 207
 Gerald de Nerval, Γοτθικό τραγούδι ΚΘ, 23
 Norman MacCaig, Πρόοδος ΚΘ, 73
 Αγνώστου, Το τυπογραφείο ΚΘ, 100
 Robin Skelton, Το σιδερένιο στέμμα ΛΓ, 193
 William Carlos Williams, Για να ξυπνήσει μια γηραιά κυρία, Βοττισελλιανά δέντρα, Το κόκκινο καροτσάκι, Λουλούδια κοντά στη θάλασσα, Μετρική φιγούρα, Γενάρης, Νόθα πράγματα, Ηλιοβασίλεμα, Η χαρουπιιά ανθισμένη, Προ-

λεταριακό πορτραίτο ΛΕ, 87-90

R.M. Mackean, Ex libris medicorum ΜΣΤ, 78-81

Χρίστος ΨΙΛΟΪΝΗΣ

Δαβίδ, Από το βιβλίο των Ψαλμών- ΚΘ Ψαλμός, ΚΑ, 95-97

Β. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΕ ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Gaston-Henry AUFRÈRE

Κώστα Μόντη, Fragmentaires Θ, 116

Κύπρου Χρυσάνθη, Calculs Θ, 152

Jack GAIST

Κωνσταντίνου Τσάτσου, Odysseus and the Siren ΙΕ, 12-16

Κώστα Καρυωτάκη, Kanaris, Byron ΙΕ, 17

Γ. Αθάνα, At early morn on the church steps ΙΕ, 17

Γ.Θ. Βαφόπουλου, A bock of flats, A taste of death, The dilemma, In the name of poetry ΙΕ, 47-48

Τάκη Παπατσώνη, Rapina Sabinarum ΙΕ, 86

Κώστα Βάροναλη, Christ's mother ΙΕ, 111-112

Γ. Αθάνα, A pattern of moonlight, Songs of the mountains, Night and silence ΙΕ, 149-150

Γ.Θ. Βαφόπουλου, The tangle ΙΕ, 181-184

Κώστα Στεργιόπουλου, Among the anthropophagi ΙΕ, 264

Κύπρου Χρυσάνθη, Trains ΙΕ, 265

Κώστα Καρυωτάκη, Ideal suicides ΙΕ, 265

Γ.Θ. Βαφόπουλου, The ascent, The reward ΙΕ, 310

Μαρίας Πολυδούρη, Because you loved me ΙΣΤ, 30-31

Ανδρέα Καραντώνη, The lost meadow or Waiting for Kypros Chrysanthis, Solstice ΙΣΤ, 67-68

Κώστα Στεργιόπουλου, The disinterment ΙΣΤ, 86

Κώστα Στεργιόπουλου, The crime, Silence, The disinterment ΙΣΤ, 125-126

Πέτρου Χάρη, The dance* ΙΣΤ, 165-171

Michele IANNELLI

Κύπρου Χρυσάνθη-Ανδρέα Κούρου, L' Elettra Προσάρτημα, Χρονιά ΙΣΤ, αρ. 190-192 (Ιούλ.-Σεπτ. 1976)

Κύπρου Χρυσάνθη, Preghiera ΙΖ, 17

Χρυσάνθης Ζιτσαίας, O nave di Cirene ΚΣΤ, 21

Κώστα Μόντη, Έλληνες ποιητές ΚΘ, 99

Κύπρος Χρυσάνθης, Lettera a N. Vrettakos Λ, 242

Νικηφόρου Βρεττάκου, Signore, come chiamarti? Λ, 242

Κύπρου Χρυσάνθη, Τραγούδια για τον εγγονό, Προσάρτημα στο τχ. 372 (Οκτ.-Δεκ. 1993)

Κύπρου Χρυσάνθη, Συνομιλία με τον δεύτερο εγγονό, Προσάρτημα στο τχ. 375 (Σεπτ.-Οκτ. 1994)

Κύπρου Χρυσάνθη, Περιδέραια στις δύο εγγονές μου, Προσάρτημα στο τχ. 383-384 (Αύγ.-Δεκ. 1996)

Νίκης Λαδάκη-Φιλίππου, Ουρανέ μου (απόσπασμα) ΛΘ, 111

Ρούλας Ιωαννίδου-Σταύρου, Κίτρινες κορδέλες (αποσπάσματα) Μ, 181-182

Κύπρου Χρυσάνθη, Η πολυχρονίτισσα Λευκωσία μου, Για όλους και για όλα ΜΑ, 42

Mary IOANNIDES

Κύπρου Χρυσάνθη, Χριστούγεννα ΙΓ, 76-77

Claude LEGAGNEUX

Κύπρου Χρυσάνθη, The Wanderer Ballad Ζ, 292-300

K. ΝΙΚΑΣ

Εύης Στυλιανού, Juvenalia ΚΖ, 120

Amaranth SITAS and Charles DODD

Κώστα Μόντη, Έλληνες ποιητές ΚΘ, 99

Peter THOMPSON

Ανδρέα Χριστοφίδη, 21^η Αυγούστου 1968, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 2 (ελληνικό κείμενο), σ. 3 (αγγλικό κείμενο))

Κύπρου Χρυσάνθη, Λόγος για τις λέξεις Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 4 (ελληνικό κείμενο), σ. 5 (αγγλικό κείμενο))

Κύπρου Χρυσάνθη, Μικρή ωδή στον έρωτα, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. τχ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 6 (ελληνικό κείμενο), σ. 7 (αγγλικό κείμενο))

Κώστα Μόντη, Κηδεία, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 8 (ελληνικό κείμενο), σ. 9 (αγγλικό κείμενο))

Κώστα Μόντη, Τ' αναποκάλυπτο άγαλμα, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 10 (ελληνικό κείμενο), σ. 11 (αγγλικό κείμενο))

Τάκη Γ. Φυλακτού, Γιώργος Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 12 (ελληνικό κείμενο), σ. 13 (αγγλικό κείμενο))

Τάκη Γ. Φυλακτού, Σπύρος Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 14 (ελληνικό κείμενο), σ. 15 (αγγλικό κείμενο))

Δημήτρη Λιπέρτη, The black eyes, Δήμας Μ. Ευθυβούλου, Α, 167

Sarah WALTON

Κύπρου Χρυσάνθη, Θύμηση ΙΓ, 77

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Α. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- Αγαθίας ο Σχολαστικός: Επίγραμμα ερωτικό Θ, 221 Νίκος Παναγιώτου
Άγνωστος: Το τυπογραφείο ΚΘ, 100 Κύπρος Χρυσάνθης
Αγγλόφωνη Καναδική ποίηση Ζ, 253-261 Κύπρος Χρυσάνθης
Αδέσποτον: Επίκληση προς τις Μοίρες (Παιάν) ΚΣΤ, 104 Ηρακλής Αγγελίδης
Αλκαίος: Πολέμα τ' αγριοκαίρι ΚΔ, 97 Ηρακλής Αγγελίδης
Αλκμάν: Κοιμούνται...ΚΣΤ, 110 Κύπρος Χρυσάνθης
Αντίπατρος Θεσσαλονικεύς: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 3 I, 35 Νίκος Παναγιώτου
Ανώνυμος: Αγγλοσαξωνικό ποίημα Το όνειρο του Σταυρού ή Το όραμα του Σταυρού Α, 337-338 Θανάσης Παπαϊωάννου
Ανώνυμος στην εφ. "Tribune" του Λονδίνου 8/3/1957 Γ, 295-296 Κώστας Μιχαηλίδης
Ανώνυμος: Σε ένα δάσκαλο, Θ, 38 Νίκος Σπάνιας
Από το περιοδικό "Kirner Notiziario": Michele Iannelli, *Cipro Nella Letteratura**, ΜΓ, 49-50 Γιώργος Χατζηκωστής
Αργεντάριος, Μάρκος: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 16 I, 35 Νίκος Παναγιώτου
Αρίφρων: Ύμνος εις την υγείαν (Παιάν) ΚΕ, 98 Ηρακλής Αγγελίδης
Αρρεόλα, Χουάν Χοσέ: Ο ρινόκερωσ*, Η ύαινα*, Ο βάτραχος* ΙΣΤ, 98-99 Χαράλαμπος Χατζηλαμπής
Αρχαία αιγυπτιακή ποίηση: Η χώρα απ' όπου δε γυρίζουν ΣΤ 294 Αντώνης Μυστακίδης-Μεσεβρινός
Αρχίας: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 59 I, 35 Νίκος Παναγιώτου
Αρχίλοχος: Ελεγεία για ένα ναυάγιο ΚΔ, 144 Ηρακλής Αγγελίδης
Ασκληπιάδης: [Κύπρις] ΙΔ, 337 Κυριάκος Χατζηϊωάννου
Βαχχυλίδης: [Ειρήνη], Βραχύς ο βίος, Παροίنيον, Προσόδιον ΚΣΤ, 104-106 Ηρακλής Αγγελίδης
Βίων: Επιτάφιος Αδώνιδος ΙΔ, 198-201 Μαρία Παττίχη
Βίων: Ο επιτάφιος του Άδωνι ΙΔ, 322-324 Κυριάκος Χατζηϊωάννου
Βίων: Οι μούσες και ο έρωτας ΚΕ, 98 Ηρακλής Αγγελίδης
Γιάκομπσον, Ρόμαν: Τι είναι η ποίηση;* ΙΖ, 181-190 Αριστέα Παρίση
Γκάλμπε, Χοζέ Λουΐς (1904): Ταξιδιώτες, Τραγούδι του νικημένου ΙΣΤ, 29-30 Ειρένα Ιωαννίδου-Αδαμίδου
Γκέτσιεφ, Στέφαν: Ποίηση της λευτεριάς* ΣΤ, 333-335 Γ. Τουφεξής
Γκρόσλυ-Χόλλαντ, Κέβιν: Στις Μυκήνες, Αν μόνο...ΚΑ, 85 Θεοκλής Κουγιάλης

Γκρόσλυ-Χόλλαντ, Κέβιν: Πέταλο και πέτρα ΚΓ, 63 **Θεοκλής Κουγιάλης**
Γκρόσλυ-Χόλλαντ, Κέβιν: Εξήγηση ΚΓ, 64 **Θεοκλής Κουγιάλης**
Δαβίδ: Από το βιβλίο των Ψαλμών- ΚΘ Ψαλμός ΚΑ, 95-97 **Χρίστος Ψι-
λοΐνης**

Διαφόρων: Επιτάφιοι στίχοι ΣΤ, 273-281 **Ανδρέας Χριστοφίδης**
Εκατό τριάντα γιαπωνέζικα ποιήματα ΣΤ, 21-22, 49-51, 66-67, 127-128, 253-
254 **Κύπρος Χρυσάνθης**

Ένα αρχαίο επίγραμμα (Αισχύλου) και Ένας χρησμός (Μαντείου Δελφών)
ΚΣΤ, 143 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Εντυπώσεις από την Κύπρο στα χρόνια της Φραγκοκρατίας από το βιβλίο
του Felix Faber, *Evagatorium in Terraeanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem**
ΜΖ, 96-105 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Επίγραμμα από ανάγλυφο των Γόλγων, Επίγραμμα από πλάκα του Ιδαλίου,
Επίγραμμα απ' την Αφάνεια Μεσαορίας, Επίγραμμα από το Μάριο της Πά-
φου ΚΑ, 117 **Άντης Περνάρης**

Επιγράμματα στην Κύπριδα ΙΔ, 340-341 **Κυριάκος Χατζηγιωάννου**
Ευαγγελίδης, Κωνσταντίνος: Κύπρου Χρυσάνθη, *Λυρικός Λόγος*, δύο τόμοι,
Λευκωσία 1985* ΚΣΤ, 226-227 **Χριστίνα Α. Χρυσάνθη**

Ευριπίδης: Βάκχαι, στ. 402-415 ΙΔ, 311-312 **Κυριάκος Χατζηγιωάννου**
Ευριπίδης: Αυγή ΚΕ, 99 **Ηρακλής Αγγελίδης**

Ζάχος, Πωλ: Αναχώρηση από την Ιθάκη ΚΕ, 3 **Θεοκλής Κουγιάλης**
ΗΣίοδος: Έργα και Ημέραι Ζ, 229-235 **Μιχάλης Πισσάς**

Θεόκριτος: [VIII] Βουκολιασταί Β' Δάφνις και Μενάλκας ΙΔ, 329-331 **Κυριά-
κος Χατζηγιωάννου**

Θουκυδίδης: Γ, 81-83* Α, 229-230 **Χρ. Μηλιώνης**

Καλλίνος: Πολεμικό σάλπισμα ΚΓ, 133 **Ηρακλής Αγγελίδης**

Καπίτων: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 67 Ι, 35 **Νί-
κος Παναγιώτου**

Κείμενα για τα Χριστούγεννα: Κάθισμα Ευαγγελισμού, Εξαποστειλάριον
των Χριστουγέννων, Κοντάκιον Ρωμανού εις την γέννησιν, Δοξαστικά, Μεγα-
λυνάρια Χριστουγέννων, Ο ευαγγελισμός της Θεοτόκου (Λουκάς Α, 26-38)*,
Η γέννηση του Χριστού (Λουκάς Β, 1-20)*, Η μάγοι και η σφαγή των νηπίων
(Ματθαίος Β, 1-21)*-**Κώστας Βασιλείου** ΙΖ, 65-69

Κομφούκιος: Στοχασμοί για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό* ΙΒ, 120 **Πανα-
γιώτης Παττίχης**

Ματχουκάρ, Μανί: Άλογα στο χωράφι των ιδιωματισμών, Πρόσωπο με πρό-
σωπο, Για ένα σκίουρο ΚΑ, 32-33 **Θεοκλής Κουγιάλης**

Μαφρία, Ντάντε (1946): Μαύρο μνήμα, Πάντα να μιλάμε, Το αλλαντοπω-
λείο, Αντριάνα, Χρειάζομαι μια πεταλούδα ΚΣΤ, 208-210 **Ειρένα Ιωαννί-
δου-Αδαμίδου**

Μελέαγρος: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 96 Ι, 35
Νίκος Παναγιώτου

Μελέαγρος: Ερωτικό επίγραμμα από την Παλατινή Ανθολογία, αρ. 143 I, 35
Νίκος Παναγιώτου
Μελέαγρος: Άνοιξη ΚΣΤ, 103-104 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Μιτσιγγίδης, Ζήνων: Επίκληση ΚΔ, 77-80 **Ειρένα Ιωαννίδου-Αδαμίδου**
Μόσχος: Στεριά και θάλασσα ΚΕ, 97-98 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Μπλαντιάνα, Άννα: Τα σύνορα, Αναποφάσιστοι, Θάπρεπε... IB, 216-217
Κώστας Μόντης
Μπουλάτοβιτς, Μιόντραγκ: Τ' άθλια αδέρφια (Από το βιβλίο *Κόκκινος κόκορας πετά προς τον ουρανό*)* IB, 212-216 **Μίλε Ζάγκαγιατς**
Ντε Ρουτζιέρο, Γκουίντο: Μάρτιν Χάιντεγκερ*, IZ, 269-272 **Ελευθέριος Πλατής**
Ξενοφάνης: Το συμπόσιον ΚΔ, 3 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Όμηρος: Ιλιάς Α, 535-600 (στην κυπριακή διάλεκτο) Β, 160-161 **Γιάννης Παπαδόπουλος**
Όμηρος: Ύμνος εις Αφροδίτην (1,2) ΙΔ, 297 **Κυριάκος Χατζηϊωάννου**
Όμηρος: Ιλιάς Γ, 171-244 ΙΗ, 109-110 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Όμηρος: Ιλιάδα Α, 1-83 ΚΣΤ, 146-148 **Γεώργιος Σ. Μενάρδος**
Όμηρος: Εις Αφροδίτην ΚΣΤ, 148 **Κυριάκος Χατζηϊωάννου**
Ορφικός ύμνος Εις Αφροδίτην (8.1) ΙΔ, 310-311 **Κυριάκος Χατζηϊωάννου**
Πενήντα κινέζικα ποιήματα μεταφρασμένα από τα αγγλικά Ε, 133-134, 171-172, 197-198, 246-248 **Κύπρος Χρυσάνθης**
Πίνδαρος: ΙΔ Ολυμπιονίκης Α, 102 **Ανδρέας Χριστοφίδης**
Πλάτων: Ύπνος εφήβου, Θ, 383 **Νίκος Σπάνιας**
Πογιατζής Μιχαλάκης: Η ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη και ο κυπριακός απελευθερωτικός αγώνας* ΛΔ, 146-149 **Γιώργος Χατζηκωστής**
Ποσειδιππος: Επίγραμμα, IZ, 47 **Βασ. Ι. Λαζανάς**
Προοιμιακός Ψαλμός 103^{ος} IB, 244-245 **Λεόντιος Χατζηκώστας**
Ρουφίνος: Ερωτικά επιγράμματα 27, 41, 43, 48 ΚΣΤ, 145 **Νίκος Παναγιώτου**
Ρωμανός ο μελωδός: Ύμνος για τη γέννηση του Χριστού ΣΤ, 79 **Τ.Α. Σινόπουλος**
Ρωμανός ο μελωδός, Ύμνος στην ημέρα των Βαΐων ΙΑ, 41-47 **Τ.Α. Σινόπουλος**
Σελλεντίν, Χανς Γκερτ: Πάνω στην ακτή Ε, 50 **Φοίβος Δέλφης**
Σημωνίδης Αμοργίνος: Ματαιότητα των ανθρωπίνων ΚΣΤ, 106 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Σιαμπατίν, Ι.: Η ορθόδοξος Εκκλησία Κύπρου (Βραχεία ιστορική σημειώσεις)* Ε, 68-71 **Ιππόλυτος Μιχαηλίδης**
Σιλεντιάριος, Παύλος: Επίγραμμα ερωτικό ΣΤ, 48 **Νίκος Παναγιώτου**
Σιλεντιάριος, Παύλος: Επίγραμμα ερωτικό, Θ, 181 **Νίκος Παναγιώτου**
Σιμωνίδης Κείος: Η αρετή ΚΔ, 61 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Σιμωνίδης Κείος: Η ζωή του ανθρώπου, Υποθήκη προς νέον ΚΔ, 97-98 **Ηρακλής Αγγελίδης**
Σιράου, Ραμόν: Το φως απ' τις πορτοκαλιές, Πουνέντες, Μηδέν IZ, 247 **Χαράλαμπος Χατζηλαμπής**

Σόλων: Για τη Σαλαμίνα, Οι τύραννοι ΚΓ, 134 Ηρακλής Αγγελίδης
 Σόλων: Ελεγεία πολιτική: Υποθήκες προς τους Αθηναίους ΚΔ, 4 Ηρακλής Αγγελίδης
 Σορέσκου, Μαρίν: Τροία ΚΣΤ, 265 Ανδρέας Ράδος
 Σοφοκλής: Αντιγόνη Προσάρτημα στα τχ. 62 (Νιόβ. 1965), 63 (Δεκ. 1965) και 64 (Γεν. 1966) Παύλος Ξιούτας
 Σοφοκλής: Φιλοκτήτης, στ. 254-316 Ζ, 289 Γιάννης Παπαδόπουλος
 Σοφοκλής: Για την Αφροδίτη (8.5) ΙΔ, 311 Κυριάκος Χατζηϊωάννου
 Στάματς, Άντε (1939): Ο γυρισμός της πεταλούδας ΙΓ, 275 Α.Α. Γεωργιάδης-Κυπρολέοντας
 Στράτων: Lectori salutem Ζ, 202 Νίκος Σπάνιας
 Σώπατρος: Αποσπάσματα ΙΣΤ, 307-311 Κυριάκος Χατζηϊωάννου
 Σωφρόνιος πατριάρχης: Επίγραμμα ΙΖ, 47 Βασ. Ι. Λαζανάς
 Το Βιβλίο του Ιώβ: (Εκλογή) Β, 398-408 Τ.Α. Σινόπουλος
 Το τραγούδι του Λιόγκο (μετάφραση από τη Σουαχίλι): Προσάρτημα στο τχ. 44 (Μάης 1964) Θεόδωρος Παπαδόπουλλος
 Φίλιππος: [Κύπρις] ΙΔ, 337 Κυριάκος Χατζηϊωάννου
 Φιορεντίνιο, Λουϊτζι: Στη Φλώρα, Πέρασμα τζιτζικιού, Μ' εκείνο το άγνωστο, που μου δονεί την καρδιά, Για μένα φτερούγισε από τη νύχτα, Καρδιά, Βραδιά της Σιένα, Σικελία, Ποίηση, Πάνω στα κλειστά βλέφαρα, Η πατρίδα βρίσκεται σε κάθε γη, Σπάρτη, Κοπελλούδα Η, 106-112 Τάσος Ν. Πετρής
 Accroca, Elio Filirpo: Μην πιστεύεις, Το σκάνδαλο ΙΘ, 233 Φοίβος Δέλφης
 Allard, Roger: L' art difficile ΙΑ, 241 Μίμης Ιακωβίδης
 Alvarez, Alberto: Μπροστά στη θάλασσα ΙΒ, 92 Κύπρος Χρυσάνθης
 Amano, T. (1909): Η κραυγή ΙΣΤ, 260 Κύπρος Χρυσάνθης
 Amici, Gualtiero: Ίκαρος αστροναύτης, Θ, 398 Φοίβος Δέλφης
 Andersen, Hans Christian: Ο λόφος των ξωτικών* ΙΕ, 191-196
Μιχαλάκης Μαραθεύτης
 Andrade, Jorge Carrera: Ροπή κατόπτρου ΙΑ, 57 Νίκος Σπάνιας
 Andrade, Jorge Carrera: Γήινη κατοικία ΙΒ, 91 Κύπρος Χρυσάνθης
 Angelo, Flores: Michele Iannelli, Cipro nella Letteratura* Μ, 149-150 Γιώργος Χατζηκωστής
 Angiolieri, Cecco (1260-1313): Αν ήμουν ΜΔ, 165 Γιώργος Χατζηκωστής
 Apollinaire, Guillaume: Οι καμπάνες Ε, 241 Μίμης Ιακωβίδης
 Apollinaire, Guillaume: Φθινόπωρο άρρωστο Ζ, 325 Μίμης Ιακωβίδης
 Apollinaire, Guillaume: Ανθοκράμβη (1917), ΙΑ, 95 Κύπρος Χρυσάνθης
 Aristeguieta, Jean: Για την ελληνική καρδιά μου, Ανάγλυφα ΙΙ, Σιωπή, Από τους «Λυρισμούς του Δεκέβρη», Γ, 19-20 Κύπρος Χρυσάνθης
 Aristequieta, Jean: Σιωπή, Η αγάπη της αγάπης ΙΒ, 91 Κύπρος Χρυσάνθης
 Arpad, Papp: Πάνω στα σπάργανα των παιδιών μου, Ενθύμηση της γιαγιάς μου, Ο πατέρας μου άγγελος με μισό φτερό, Νοσταλγίες ΙΑ 170 Φοίβος Δέλφης
 Arpad, Papp: Επίδαυρος, Αργοναύτες, Από τις διαμαρτυρίες ενός ιεροσκό-

- που, Τηλεγράφημα στους πεινασμένους του κόσμου μας ΙΖ, 242 Γιώργος Χατζηκωστής
- Auden, W.H.: Αύγουστος 68, Θ, 22 Ανδρέας Χριστοφίδης
- Auden, W.H.: Μπαλάντα εμφύλιου σπαραγμού ΙΔ, 22 Νίκος Σπάνιας
- Aufrère, Gaston-Henry: Ρουκέττες, Απάντηση στον νότιον άνεμο, Τοπίο, Ανάμεσα σε δυο καταιγίδες, Δυο φίλοι, Το ποίημα των αιχμαλώτων ΙΔ, 115-120 Κύπρος Χρυσάνθης
- Bachmann, Ingeborg (1926): Από τα τραγούδια της φυγής, Από τα τραγούδια ενός νησιού. Όλγα Βότση Α, 388
- Bandeira, Manuel: Θέμα και παραλλαγές ΙΒ, 88 Κύπρος Χρυσάνθης
- Barretta, Andrea: Η γιαγιά*, ΚΓ, 13 Γιώργος Χατζηκωστής
- Barthel, Ludwig Friedrich (1898): Στο χόρτο του Αυγούστου ξαπλωμένος Γ, 234 Όλγα Βότση
- Basilio, Lagana: Michele Iannelli, Ποιητικά λουλούδια από το νησί της Αφροδίτης* ΚΗ, 47-49 Γιώργος Χατζηκωστής
- Battiato, Francesco: Απ' τον γυναικωνίτη μεσ' στον κατάλογο της έγκλειστης, Σε ανόμοια μνήμη ΙΘ, 234 Φοίβος Δέλφης
- Baudelaire, Charles: Μεθάτε*, Το τέλος της μέρας ΙΗ, 156 Μίμης Ιακωβίδης
- Bertozzi, Gabriele-Aldo: Δελφοί ΙΘ, 251 Φοίβος Δέλφης
- Billeci, P.: Η φίλια, ΙΘ, 233 Φοίβος Δέλφης
- Blight, John: Ο θάνατος μιας φάλαινας ΙΓ, 264 Κύπρος Χρυσάνθης
- Bocaccio: Σελίδες από το «Δεκαήμερο»: Οι χίλιες και μια νύχτες της Αλατιέλ* ΙΕ, 134-136 Κοσμάς Πολίτης
- Boggio, Raoul: Nocturne E, 319 Μίμης Ιακωβίδης
- Bonnefoy, Yves: Hic est locus patriae ΣΤ, 206 Μίμης Ιακωβίδης
- Bonnefoy, Yves (1923): Hic est locus patriae, Αληθινό όνομα, Έτσι θα βαδίζουμε..., Το φαράγγι ΛΘ, 170-171 Μίμης Ιακωβίδης
- Bosco, H.: Ceux qui passent... ΙΑ, 171 (Επαναλαμβάνεται, ΙΒ, 73) Μίμης Ιακωβίδης
- Brindisi, Mario: Ελληνική ποίηση που μιλά στην καρδιά* ΚΗ, 191 Γιώργος Χατζηκωστής
- Brion, Marcel: Ο Γιώργος Σεφέρης* Δ, 162-164 R. Milliex
- Brissenden, Robert F.: Οι κόμπες από το βαφείο ΚΓ, 22 Μάριος Βύρων Ραϊζης
- Browning, Elizabeth Barrett: Κρασί της Κύπρου Ι, 334-336 Μιχάλης Πισσάς
- Buonarroti, Michelangelo: Σονέττο Εδώ από τα δισκοπότηρα... (Qua si fa elmi di Calici) ΣΤ, 126 Νίκος Σπάνιας
- Buonarroti, Michelangelo: Σοννέτο, Θ, 345 Νίκος Σπάνιας
- Byron, Lord: Στη γυναίκα ΙΔ, 182 Σίμος Μενάρδος
- Byron, Lord: Σήμερα κλείνω τα τριανταέξι μου χρόνια ΙΔ, 182-183 Δημήτρης Σταύρου
- Byron, Lord: Σε άσκοπη γύρα δε θα πάμε ΙΔ, 183-184 Κύπρος Χρυσάνθης

Byron, Lord: Τα νησιά της Ελλάδος (Από το τρίτο άσμα του Ντον Τζουάν)
ΙΔ, 188-190 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**

Byron, Lord: Τα ελληνικά νησιά ΙΔ, 218-220 **Ξάνθος Λυσιώτης**

Caladrino, Ignazio: Άτιτλο Ζ, 171 **Φοίβος Δέλφης**

Calderon (1600-1681): Σοννέτο Δ, 213 **Χρυσάνθης**

Canu, Gabriel: Χρυσή αυγή στο άστυ, ΚΕ, 22-23 **Χρήστος Κάρμιος**

Carnelos, Massimo: Παραχώρηση Ν, 200 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Cavalli, Ennio: Αρχή Ν, 82 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Celan, Paul (1920): Οι στάμνες, Τοπίο, Γαλήνη Α, 387 **Όλγα Βότση**

Celentano, Alessandra: Σελίδες Ιταλικής ποίησης (1224-2002) - Συλλογή
ιταλικών ποιημάτων μεταφρασμένων στα ελληνικά (μετ.: Γ. Χατζηκωστής),
Λευκωσία 2003* ΜΔ, 59-61 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Cendras, Blaise: Το κοχύλι ΙΓ, 199 **Σοφία Μπακανάκη**

Certa, Rolando: Το χαμόγελο της κόρης ΙΘ, 234 **Φοίβος Δέλφης**

Char, René: Ο κότσουφας 3 Σεπτεμβρίου 1939 Ι, 235 **Άγγελος Παρθένης**

Chekhov, Anton: Η επέτειος** Α, 127-134 **Ανδρέας Χριστοφίδης**

Chénier, André: Η ιστορία της ζωής Γ, 95 Γ. **Σημηριώτης**

Chénier, André: Η φλογέρα Γ, 107 Γ. **Σημηριώτης**

Chénier, André: Σχέδιο ταξιδιού στην Ανατολή Γ, 109-110

Χρυσάνθης με Ε. Κόσμο

Claudel, Pierre: Δέκα χρόνια από το θάνατό του ο Paul Claudel βρήκε το κοι-
νό του* Ε, 226-227 **Χρήστος Κάρμιος**

Cottez, M.H.: André Chénier* Γ, 108-109 **Αχιλλέας Έξαρχος**

Crespo, Angel: Ελλάδα ΚΑ, 198-200 **Κύπρος Χρυσάνθης**

Croce, Laura: Αναζήτηση ΚΒ, 111 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Croce, Laura: Στο βάθος, Περπάτα, Απάντηση, Όταν γυρίσεις ΚΣΤ, 197-198
Γιώργος Χατζηκωστής

Cullen: Πινδαρικός ύμνος προς τον φιλόμουσον κ. Ν.Π. Λανίτην, ΚΣΤ, 155-
156 **Ηρακλής Αγγελίδης**

Cummings, E. E.: Ηλιοβασίλεμα Ε, 283 **Κύπρος Χρυσάνθης**

Curman, Peter: Λευκωσία ΜΔ, 162-163 **Δανάη Παπαστράτου**

Curtiz, Kitty: Θερμό κατάλυμα αξιώθηκα ΙΒ, 245 **Κύπρος Χρυσάνθης**

D' Acunto, Sabino: Γράμμα από το Μολίζε Ι, 40 **Γιώργος Ν. Κάρτερ**

D' Annunzio, Gabriel: Τα χαρούπια ΚΗ, 19 **Γιώργος Χατζηκωστής**

D' Annunzio, Gabriele: Το ρόδο της Κύπρου* Μ, 196-204 **Γιώργος Χατζη-
κωστής**

D' Arcos, Paco: Φόβος ΙΓ, 276 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποί-
ου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154) **Κύπρος Χρυσάνθης**

Dario, Rube: Το πεπρωμένο ΙΒ, 86 **Κύπρος Χρυσάνθης**

De Ibarbourou, Juana: Αποχαιρετισμός, Φάντασμα, Άμυνα, Νύχτα, Κόκκινο
ποτάμι Γ, 18-19 **Κύπρος Χρυσάνθης**

De Ibarbourou, Juana: Αποχαιρετισμός ΙΒ, 93-94 **Κύπρος Χρυσάνθης**

- De la Cruz (1651-1695): Στην ελπίδα ΙΘ, 138 Κύπρος Χρυσάνθης
- De Malherbe, François: Παρηγοριά στον κ. Ντυ Περιέ για τη θανά της κόρης του ΛΘ, 85 Μάριος Βύρων Ραΐζης
- De Maupassant, Guy: Λυτρωμένη* ΣΤ, 8-10 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- De Maupassant, Guy: Οικογένεια* ΣΤ, 172-174 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- De Maupassant, Guy: Ζιοζέφ* ΙΔ, 127-129 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- De Nerval, Gerard: Γοτθικό τραγούδι ΚΘ, 23 Κύπρος Χρυσάνθης
- De Nerval, Gerard: Ούτε καλημέρα ούτε καλησπέρα σε σκοπό ελληνικό, Στον Βίκτορ Ουγκώ που μου χάρισε το βιβλίο του Ρήνου, Μυρτώ, Δελφικά ΚΘ, 197-198 Χρήστος Κάριμος
- De Nolhac, Pierre: Στροφές ΙΒ, 253 Μίμης Ιακωβίδης
- De Ronsard Pierre (1524-1585): Επίκληση στην Αφροδίτη για να διαφυλάξει την Κύπρο από τον τουρκικό ζυγό Ε, 319 Κύπρος Χρυσάνθης
- De Unamuno Miguel (1864): Κοντά στη λίμνη του Χριστού μια νύχτα πανσέληνη Δ, 235 Κύπρος Χρυσάνθης
- Della Rocca, Vittoria: Αφουγκράζομαι...ΜΗ, 165 Γιώργος Χατζηκωστής
- Della Rocca, Vittoria: Νυχτερινό ΜΗ, 178 Γιώργος Χατζηκωστής
- Desnos, R.: Στροφές για το δρόμο Saint- Martin Η, 101 Μίμης Ιακωβίδης
- Devau, Pierre: Τριακόσια χρόνια από τον θάνατο του Pascal* Γ, 159-160 Κώστας Κωνσταντινίδης
- Di Consoli, Andrea: Όταν πεθάνω Ν, 82 Γιώργος Χατζηκωστής
- Di Consoli, Andrea: Πατέρα μέσα στη νύχτα Ν, 92 Γιώργος Χατζηκωστής
- Di Lagopesole, Cristina: Michele Iannelli: Cipro nalla Letteratura* Μ, 60-61 Γιώργος Χατζηκωστής
- Di Lagopesole, Christina: Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος ΜΕ, 189 Γιώργος Χατζηκωστής
- Didier, Miguel Castillo: Νίκου Χατζηγιάννου Κουρρά, Εισαγωγή στη Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία, Λευκωσία 1970* ΙΣΤ, 358-359 Lodi Chakmati
- Dobson, Rosemary: Ο θεατής ΙΓ, 266 Κύπρος Χρυσάνθης
- Donne, John: Η έκστασις ΚΣΤ, 189-191 Μάριος Βύρων Ραΐζης
- Doolittle, Hilde: Τραγούδια από την Κύπρο, Ι, ΙΙ, Θ, 67 Κύπρος Χρυσάνθης
- Drinkwater, John: Ωδή προς τον Βύρωνα ΙΔ, 269 Σίμος Μενάρδος
- Du Bouchet, André: Εικόνα, Murir Η, 57 Μίμης Ιακωβίδης
- Du Bouchet, André: Το φτερό, ο αγέρας ΛΓ, 102 Μίμης Ιακωβίδης
- Du Bouchet, André: Ταπεινή απομίμηση, Λέξεις ΛΓ, 146 Μίμης Ιακωβίδης
- Du Plessys, Maurice: Μη με ρωτάς πια...Η, 78 Μίμης Ιακωβίδης
- Duhamel, George: Η μπαλλάντα του Φλορεντέν Προυνιέρ, Χωρίς τίτλο ΣΤ, 321-322 Μίμης Ιακωβίδης
- Durrell, Lawrence: Μανώλης απ' την Κω ΙΘ, 132 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eliot, T.S.: The Rock ΙΧ (απόσπασμα) ΣΤ, 216 Λίνα Νικολαΐδου
- Eliot, T.S.: Μαρίνα ΙΗ, 225 Δώρος Σ. Χρίστης
- Eliot, T.S.: Ένα τραγούδι για το Συμεών ΚΣΤ, 56-57 Διομήδης Σκέττος

- Eluard, Paul: Η αγαπημένη ΣΤ, 206 Μίμης Ιακωβίδης
- Eluard, Paul: Sans age Η, 78 Μίμης Ιακωβίδης
- Eluard, Paul: Η αλήθεια γυμνή Η, 78 Μίμης Ιακωβίδης
- Eluard, Paul: Ανοιχτόςυνη, Καλή δικαιοσύνη, Για μια νέα νύχτα ΙΒ, 117 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eluard, Paul: Η ερωτευμένη, ΙΒ, 117-118 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eluard, Paul: Σπάνια απομορφωποιημένο, Αγάπη μου, Κρύβω, Ως αγαπάς, Δεν πεθυμώ, Nusch, Το φιλί ΙΒ, 118 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eluard, Paul: Υβ Τάγκω ΙΒ, 119 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eluard, Paul: Ζωή ΙΒ, 119-120 Κύπρος Χρυσάνθης
- Eluard, Paul: (1895-1952), Δεν είμαι μόνος, Paul Eluard, Σε λίγο, Ελευθερία ΛΖ, 206-208 Μίμης Ιακωβίδης
- Erskine, John: Βασιλιάδες κι άστρα Δ, 100 Γιάννης Παπαδόπουλος
- Fairbridge, W.S.: Εσπέρας ΙΓ, 265 Κύπρος Χρυσάνθης
- Flores, Angelo: Ανδρέα Γεωργιάδη: Φυσιοδρόμιο, σε μετάφραση στα ιταλικά από τον Michele Iannelli, δίγλωσση έκδοση, Λευκωσία 2003* ΜΕ, 66-68 Γιώργος Χατζηκωστής
- Florit, Evgenio: Σονέτο ΙΒ, 87 Κύπρος Χρυσάνθης
- Forsell Lars: [Αιτίλο] Ι, 266 Κύπρος Χρυσάνθης
- Friar, Kimon: Αντρέας Καραντώνης* ΙΣΤ, 70-71 Νανά Ησαΐα
- Frost, R.: Πατώντας τα φθινοπωρινά φύλλα Ε 219 Ανδρέας Χριστοφίδης
- Fuzûlî (16^{ος} αι.) [Ποιήματα] Η, 15-18 Μαργαρίτα Δαλμάτη
- Gabory, Georges (1899-1961): Η κοίμηση ΜΖ, 3 Μίμης Ιακωβίδης
- Galichet, René: Όργωμα, Το κρίνο, Το καλοκαίρι, Ωδή στο φθινόπωρο, Σχεδιάσμα, Χειμωνιάτικο τοπίο, Τραγούδι πουλιού, Ο κορυδαλλός, Ο τζίτζικας, Η μέλισσα, Χελιδόνια, Μια φωνή, Ο κλόουν, Φτωχή γυναίκα, Ο μαθητής, Οφηλία, Έρωσ, Ο αλήτης, Ο γάτος, Η μούσα ΛΒ, 26-29 Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή
- Gallotti, Jean: Jean- Jack Rousseau* Β, 438-440 Κώστας Κωνσταντινίδης
- Gallotti, Jean: André Chénier* Γ, 111-112 Χρήστος Καμέρης
- Gelfert, Hans-Dieter: Η ερμητική ποίηση του Paul Celan ΜΘ, 24-27
- Ανδρέας Πετρίδης**
- Gerini, Giuseppe: Σαπφώ Ε, 164 Φοίβος Δέλφης
- Giraldi, Giovan Battista: Ο μαύρος της Βενετίας, ΜΖ, 94-95 Γιώργος Χατζηκωστής
- Gjerstad, Einar: Ο θησαυρός του Βουνίου (Από το βιβλίο *Αιώνες και μέρες με τους Σουηδούς στην Κύπρο*, Στοκχόλμη 1933)* Ε, 102-104 Αντώνης Μυστακίδης-Μεσεβρινός
- Goll, Claire (1901): Ι, ΙΙ, Β, 347 Όλγα Βότση
- Gongora: Σονέτο Β, 176 Κύπρος Χρυσάνθης
- Gramcko, Ida: Δεν είναι τώρα πια καιρός ΙΣΤ, 25 Κύπρος Χρυσάνθης
- Graves, Robert: Προμηθέας, Ο καιρός του Ολύμπου, Η περσική ερμηνεία ΣΤ, 332 Φοίβος Δέλφης

- Gregh, Fernand (1873-1960): Χρυσοί στίχοι ΜΖ, 3 Μίμης Ιακωβίδης
- Grillandi, Massimo: Το κλειδί, Ο εχθρός ΣΤ, 95 Φοίβος Δέλφης
- Guglielmo, Nicola D.: Ανδρέα Γεωργιάδη: *Fysiōdromō* (Φυσιοδρόμιο), ποιήματα από την Κύπρο σε μετάφραση του Michele Iannelli, Λευκωσία 2003* ΜΕ, 68-70 Γιώργος Χατζηκωστής
- Gullberg, Hjalmar: Είδε τριαντάφυλλα Ι, 266 Κύπρος Χρυσάνθης
- Gullberg, Hjalmar: Ταξίδι – Κατάλυμα ΙΒ, 282 Κύπρος Χρυσάνθης
- Guzzi, Elisabetta: Kipros Chrisanthis & Andreas Kouros, L' Elettra, ιταλ. μετ. από τον Michele Iannelli ΙΘ, 144-145 Γιώργος Χατζηκωστής
- Hackett, Joseph: Προσευχή ΙΖ, 268 Αγνή Σωτηροπούλου-Σχοινά
- Hébert, Anne: Εικόνα στον καθρέφτη Η, 78 Μίμης Ιακωβίδης
- Heidegger, Martin: Μια προοντολογική μαρτυρία για την υπαρξιακή ερμηνεία της υπόστασης ως μέριμνας * Β, 157-159 Ελευθέριος Πλατής
- Heissenbüttel, Helmut: Συνδυασμός ΧΙ ΙΓ, 19 Κύπρος Χρυσάνθης
- Hemans, Felicia Dorothea (1793-1835): Η Σουλιώτισσα μητέρα ΜΖ, 80-81 Μάριος Βύρων Ραΐζης
- Henriot, Emile: Για ένα βέλο Δ, 349 Μίμης Ιακωβίδης
- Hillver, William Hurd: Το πρόσωπο του κυρίου μου Δ, 151 Γιάννης Παπαδόπουλος
- Hizette, Michèle: Ο κουφός και ο τυφλός ΛΘ, 165-167 Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή
- Hölderlin, Friedrich: Ελλάδα...Η, 133 Νίκος Σπάνιας
- Hölderlin, Friedrich: Στις μοίρες, Πριν και τώρα, Η μεγάλη πίστη, Στους νεαρούς ποιητές, Η σιωπή ΙΒ, 249-250 Σίτσα Καραϊσκάκη
- Holub, Miroslav: Συνδράμοντας, Κόκκαλα, Ζέστανε με λίγη ανθρώπινη θερμότητα, Στο μικροσκόπιο, Πραγματικότητα, Η άρπα, Αγάπη, Ωδή στη χαρά, Θάνατος μες στο εσπέρας, Το δάσος, Περιμένοντας, Παραμύθι, Το φάντασμα του νερού, Βροχή τη νύχτα, Η πόρτα, Φτερά, Η γάτα, Ένα παιδικό κεφάλι, Το πράσινο χωριό, Θ, 14-19 Κύπρος Χρυσάνθης
- Horatius: Σάτιραι (Βιβλίον Ι, 1) Β, 251-253 Νικόλας Ξιούτας
- Horatius: Ωδή XXXII προς την λύραν, Ωδή XXV προς την Λυδία Γ, 138-139 Ηρακλής Αγγελίδης
- Horatius: Ωδή Α' XVII Στην Τυνδαρίδα Ι, 101 Ηρακλής Αγγελίδης
- Horatius: Γλυκέρα - Ωδή XIX, Βιβλ. Α, Προς την Λυδία Γ - Ωδή XIII, Βιβλ. Α, Προς την Χλόην - Ωδή XXIII, Βιβλ. Α, ΚΣΤ, 113-114 Ηρακλής Αγγελίδης
- Huch, Ricarda (1864-1947): [Ατιτλο] Β, 346 Όλγα Βότση
- Iannelli, Michele: Το πρόβλημα της Κύπρου και τα έργα δύο Κυπρίων συγγραφέων* Κ, 93-95 Γιώργος Χατζηκωστής
- Iannelli, Michele: Κύπρου Χρυσάνθη, Όπου παιδί και φως, Λευκωσία 1979* ΚΒ, 42-43 Γιώργος Χατζηκωστής
- Iannelli, Michele: Χαιρετισμός ενός Ιταλού σε Έλληνα ακαδημαϊκό Λ, 241-242 Γιώργος Χατζηκωστής

- Iannelli, Michele: Αναπολώνοντας την Κύπρο* ΛΑ, 15 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Πρόλογος στο βιβλίο της Νίκης Λαδάκη-Φιλίππου «Ουρανό μου»* ΛΘ, 109-110 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: "Chaldnero: "Ένα βιβλίο – καταγγελία του Salvino Nucera"* ΜΑ, 53-54 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Στα όνειρά μου πάντοτε ΜΓ, 1-2 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Παρουσίαση του βιβλίου *Φυσιοδρόμιο* του ποιητή Ανδρέα Γεωργιάδη στην τελετή απονομής του Διεθνούς Βραβείου Γραμμάτων "Jean Monnet" στη Γένοβα της Ιταλίας (Γαλλικό Πολιτιστικό Κέντρο), 13.12.2002* ΜΓ, 28-34 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Παρουσίαση του βιβλίου *Κίτρινες Κορδέλες* της ποιήτριας Ρούλας Ιωαννίδου - Σταύρου στην τελετή απονομής του Διεθνούς Βραβείου Γραμμάτων "Jean Monnet" στη Γένοβα της Ιταλίας (Γαλλικό Πολιτιστικό Κέντρο), 13.12.2002* ΜΓ, 35-39 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Τι οφείλω στον Κύπρο Χρυσάνθη και στην Κύπρο* ΜΓ, 90-92 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: *Σελίδες Ιταλικής ποίησης* σε ελληνική μετάφραση [Γ. Χατζηκωστή]* ΜΔ, 61-63 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Μια τυχαία πολιτιστική στροφή από τις αναμνήσεις ενός ογδοντάχρονου του 21^{ου} αιώνα* ΜΔ, 92-102 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Έκφραση ευγνωμοσύνης στα περιοδικά "Silarus" και «Πνευματική Κύπρος»* ΜΔ, 179-181 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Christina di Lagopesole, μια μυστική των ημερών μας* ΜΕ, 182-188 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Σκέψεις πάνω στην Καταστροφή της Ιερουσαλήμ του Δ. Σολωμού ΜΣΤ, 176-199 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele: Μαργαρίτας Παπ, *Σαν γυναίκα στο φιδάκι*, Λευκωσία 2005 ΜΣΤ, 208-209 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Iannelli, Michele, Δύο έργα ενός Κύπριου μελετητή [Γ. Χατζηκωστή] της Ιταλικής γλώσσας και λογοτεχνίας* ΜΗ, 208-210 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Ibert, Jean Claude: Θέματα μοντέρνας ποίησης* Α, 415-416 **Θανάσης Παπαϊωάννου**
- Ibert, Jean Claude: Μυθιστόρημα και λογοτεχνική δημιουργία* Β, 140-141 **Μαρία Παρασκευοπούλου**
- Ilka, Sanches: Η φάτνη Κ, 65 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Ioannides, Mary: Τα χαμένα παιδιά ΙΑ, 250 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Irisawa, Y. (1931): Λαμπρό ΙΣΤ, 261 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Iisima, K. (1930): Ακριβώς ένας ΙΣΤ, 262 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Italia-Cechini, Ata: Γυμνές μουριές, Έρωτας και ψυχή Ε, 241 **Φοίβος Δέλφης**
- Jaeger, Werner: Όμηρος ο εκπαιδευτής* (Από το βιβλίο *Παιδεία*, σ. 53 Β, 249-250 **Νίκη Λαδάκη- Φιλίππου**
- Jiménez, Juan Ramon: Ποίημα, Ουρανός, Από τα «Λυπημένα Τραγούδια»,

- Tenebrae, Το ύστατο φθινόπωρο, Φτερωτή επιστροφή, Εαρινή Κυριακή, Ζωή, Πώς θάνατε, Στον αιώνιο Ματσάδο, Αφήστε ολάνοιχτες..., Γυρισμός, Ρόδο-Γυναίκα; - Άνθρωπος, Βράδιασμα του φθινοπώρου, Francina en le jardin, Trascielo..., Καρναβάλι, Από τη «Χρυσή στιγμή», Αιωνιότητες 4, 6, 11, 20, 23 A, 508-514 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Jiménez, Juan Ramon: Απρίλης, Παρόν, Άνοιξη, Τραγούδι φθινοπώρου, Τραγούδι του χειμώνα, Ύπαρξη, Σαλόι, Το ποίημα 1, Η μνήμη 5, Αγάπη, Αυγή, Νυχτερινό, Δίχως τίτλο, Τραγούδι, Η δόξα, Η λησμονιά, Φθινόπωρο, Μια όαση, Από το Μογέρ στη Μαδρίτη, A, 567-571 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Jiménez, Juan Ramon: Από την "Platero y Yo": Ανοιξιάτικο ειδύλλιο, Η Αντωνία, Angelus*, A, 571-572 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Jiménez, Juan Ramon: Ρότα E, 236 **Άγγελος Παρθένης**
- Jiménez, Juan Ramon: Ρότα, Σε ξεφύλλισα, Εγώ δεν είμ' εγώ...IA, 82 **Άγγελος Παρθένης**
- Jodka, Attila: Ποιον αναγνώστη ΚΓ, 86 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Jouve, Pierre Jean: Άλλοτε....IB, 253 **Μίμης Ιακωβίδης**
- Kamimura, H. (1910): Πυγολαμπίδα ΙΣΤ, 260 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Keats, John: Στη θάλασσα (1817) ΚΔ, 14 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**
- Keats, John, Όταν επρωτοκοίταξα τον Όμηρο του Τσάπμαν (1816), Καθώς πρωτοαντίκρισα τα Μάρμαρα του Έλγκιν (1817), Άστρο λαμπρό (1819), ΚΔ, 60-61 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**
- Keats, John: Σοννέτα X, Ωδή σε μιαν ελληνική υδρία, Ωδή σ' ένα αηδόνι, Στο φθινόπωρο ΚΔ, 72-76 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Kinumbi, David Kandolo (1958): Μνήμη, Χέρια, Πλεκτάνη, Μακάβριος μορφασμός, Η γυναίκα και το παιδί MB, 10-13 **Σοφία Μπακανάκη**
- Kipling, Rudyard: Όταν K, 134 **Λώρος Φαντάζης**
- Kisaragi, M. (1919): Κρύος άνεμος ΙΣΤ, 260 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Kitamura, T. (1922): Βροχή ΙΣΤ, 264 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Koch, Christopher: Χειμωνιάτικο μεσημέρι ΙΓ, 267 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Lagerkvist, Paer: [Άιτιλο] I, 266 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Lagerkvist, Paer: [Άιτιλο] IB, 282 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Laneston, Hughes: Σταυρός ΚΗ, 201 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Lavagnini, Bruno: Μια κυπριακή τραγωδία του G. D' Annunzio* M, 117-125 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Lenisa, Maria Grazia: Περσεφόνη IB, 292 **Φοίβος Δέλφης**
- Leopardi Giacomo (1798-1830): Το άπειρο ΚΓ, 50 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Leopardi, Giacomo: Το βράδυ της γιορτινής μέρας ΜΗ, 7-8 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Lewis, Pamela: Συντομευμένη, La mere, Ύψος, Δυο γραμμές ΜΗ, 4-5 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**
- Liffner, Axel: Στον ίσκιο μιας κουλτούρας* Z, 154 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Lindegren, Erik: Απ' τον άνθρωπο χωρίς δρόμο I, 266 **Κύπρος Χρυσάνθης**

- Liotta, Alto: Ιωνικό λιμάνι ΙΑ 273 Φοίβος Δέλφης
- Loi, Franco: Μια κραυγή στ' όνειρο της Κύπρου* Μ, 207-208 Γιώργος Χατζηκωστής
- Lorca, Federico Garcia: Ω, της ψυχής μου η σκιά, Και ύστερα, Η Λόλα, Τοπίο, Μαλαγκένια, Χωριό, Είναι αλήθεια, Πόθος, Η μπαλλάντα του θαλασσινού νερού, Αναχώρηση, Το τραγούδι της ξερής πορτοκαλιάς, Ύπνος, Το βωβό παιδί, Το φεγγάρι ξεπροβάλλει, Κασίδα του θρήνου, Το τραγούδι του καβαλλάρη, Κασίδα του ρόδου, Κάθε τραγούδι, Γκαθέλα της τρομερής παρουσίας, Η ρομάντσα της σελήνης, Σταυρός, Η ψυχή απουσιάζει Α, 428-436 Κύπρος Χρυσάνθης
- Losada, Benito Raul: Νυχτερινό ρολόι ΙΒ, 95 Κύπρος Χρυσάνθης
- Lu, Yu: Ωδή στο άνθος της δαμασκηνιάς ΚΑ, 59 Κύπρος Χρυσάνθης
- Luaces, Joaquín Lorenzo (1826-1867): Ιερό Μεσολόγγι ΙΑ, 279-280 Τάκης Κωνσταντόπουλος
- Lucilius: Επίγραμμα, Θ, 79 Νίκος Σπάνιας
- Ludwig, Paula (1900): Επίκληση, Β 346-347 Όλγα Βότση
- Luis de Canoes: Σ' ένα συνναύτη, τον Pero Moniz, που πέθανε στη θάλασσα, ΙΓ, 275 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποίου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154) Κύπρος Χρυσάνθης
- MacCaig, Norman: Οι βάτραχοι ΚΗ, 87 Κύπρος Χρυσάνθης
- MacCaig, Norman: Πρόοδος ΚΘ, 73 Κύπρος Χρυσάνθης
- Machwe, Prabhakar: Μια δεκαετία της ινδικής λογοτεχνίας (περίληψη)* Κ. Κωνσταντίνου ΙΒ, 17-18
- Mackean, R.M.: Ex libris medicorum ΜΣΤ, 78-81 Κύπρος Χρυσάνθης
- Macleish, Archibald (1900): Γραμμές για πρόλογο, Οι γεννημένοι πάρα πολύ αργά, Αϋπνία, Aetera poetae memoria Ε, 195-196 Νίκος Σπάνιας
- Macleish, Archibald: Αθάνατο φθινόπωρο ΙΔ, 163 Δημήτρης Σταύρου
- Macneice, Louis: Μέρα του γυρισμού Β, 18-21 Γιάννης Παπαδόπουλος
- Makri, Vlasi: Επιστολή στα Μποβέζικα (Γκρεκάνικη διάλεκτο της Κάτω Ιταλίας)* ΛΑ, 92-100 Γιώργος Χατζηκωστής
- Singh, Man Mohan: Στα σύνορα, Οι λέξεις, Ένα ποίημα αγνής αγάπης, Άνοιξη του '48, Εκεί που χάθηκε ένα λουλούδι, Κομμάτια από το ουράνιο τόξο, Η αρχή Λ, 201-206 Νίκη Λαδάκη- Φιλίππου
- Martinez, Enrique Conzale: Εσωτερικός κήπος ΙΒ, 94 Κύπρος Χρυσάνθης
- Martinson, Harry: Νύχτα δημιουργίας Ι, 267 Κύπρος Χρυσάνθης
- Mary, André (1879-1962): Μικρό ποίημα του χιονιού, Αργά στη ζωή ΛΖ, 208-209 Μίμης Ιακωβίδης
- Mascaro, Vincenzo: Πάνω στο δρόμο του Σουνίου, Αττικό δρομολόγιο, Θ, 219 Φοίβος Δέλφης
- Masefield, John: Ομορφιά ΙΔ, 194 Κύπρος Χρυσάνθης
- Masefield, John: Ομορφιά ΙΕ, 280 (επανάληψη του ΙΔ, 194) Κύπρος Χρυσάνθης
- Mastrolonardo, Enotrio: Σικελία, παραμένεις ένας μύθος Ζ, 320 Φοίβος Δέλφης
- Mauceri, Irene: Σε μια λήκυθο που ανευρέθηκε σ' ένα ελληνικό τάφο Ι, 17 Φοίβος Δέλφης

- Maulnier, Thierry: Το θέατρο. Οι αθάνατοι Έλληνες* Ε, 336-337 Χρήστος Κάρμιος
- Maurois, André: Το «Νέο μυθιστόρημα» Ε, 112-114 Χρήστος Κάρμιος
- Mazade, Fernard: Τραγούδι, Ε, 77 Μίμης Ιακωβίδης
- Michadas, Teohar: [για Χρυσάνθη]* ΙΔ, 174-175 Χριστίνα Χριστοδούλου
- Milosz: Η μέρα η παλιά Ι, 162-163 Μίμης Ιακωβίδης
- Mintz, Ruth Finer: Κύπρος ΣΤ, 159 Φοίβος Δέλφης
- Miron, Salvador Dias: Το παράδειγμα ΙΒ, 94 Κύπρος Χρυσάνθης
- Mistral, G., Atardecer: Γύρω στη φωτιά, Ο άλλος, Γ, 17-18 Κύπρος Χρυσάνθης
- Mistral, Gabriella, Γύρω στη φωτιά ΙΒ, 92-93 Κύπρος Χρυσάνθης
- Molinari, Ficardo: Σονέτο ΙΒ, 89 Κύπρος Χρυσάνθης
- Mondo, Michele: Βασιλίσκοι, Σ' ευχαριστώ, Θεέ μου!, Οδοιπόρος, Βροχή ΛΘ, 87-89 Γιώργος Χατζηκωστής
- Montale, Eugenio: Μέρα και νύχτα, Α, 75 Θεόκλητος Σοφοκλέους
- Montale, Eugenio: Το σπίτι των τελωνών, Β 387 Μαργαρίτα Δαλμάτη
- Moriconi, Alberto Mario: Η τυφλότητα του Οιδίποδα Ι, 39 Φοίβος Δέλφης
- Naka, T. (1922): Τα καστέλια ΙΣΤ, 264-265 Κύπρος Χρυσάνθης
- Nardi, Rafaela Chacon: Το γαρύφαλλο ΙΒ, 95 Κύπρος Χρυσάνθης
- Neruda, Pablo: Μπορώ να γράψω στίχους... ΙΒ, 90-91 Κύπρος Χρυσάνθης
- Nietzsche, Friedrich: Ο ήλιος βασιλεύει Ε, 318-319 Ελευθέριος Πλατής
- Nietzsche, Friedrich: Στενές ψυχές, Από τον παράδεισο, Όποιος ποτέ πολλά έχει να ευαγγελιστεί..., Δυσθυμία του περήφανου, Και το ωραίο ακόμη σώμα- Ένα μαγνάδι..., Επικτήτειον απόφθεγμα, Θ, 32 Άγγελος Παρθένης
- Nucera, Salvino: Τρεις επιστολές προς τον Michele Iannelli γραμμένες στην Γκρεκανική* ΜΑ, 38-39 Γιώργος Χατζηκωστής
- Ooka, M. (1931): Παιδική ηλικία ΙΣΤ, 262 Κύπρος Χρυσάνθης
- Orkeny, Istvan: Καμμιά συγχώρεση* ΣΤ, 139-140 Κύπρος Χρυσάνθης
- Othón, Manuel Jose: Σονέτο ΙΒ, 89 Κύπρος Χρυσάνθης
- Pallotini, Renata: Τραγούδι ΙΒ, 87 Κύπρος Χρυσάνθης
- Pasternak, Boris: Ναυτική ανταρσία Α, 547-551 Μαργαρίτα Δαλμάτη
- Paz, Octavio: Πέρα απ' την αγάπη ΙΒ, 88-89 Κύπρος Χρυσάνθης
- Pendola, Angelo: Επί τέλους θ'άναι μια καινούργια μέρα ΚΑ, 29 Πάνος Μισερλής
- Perse, Saint-John: Πανηγυρικοί Ι, XVIII Α, 118 Κύπρος Χρυσάνθης
- Peter, John: Φονικό στην εκκλησιά ΙΓ, 188-198 Ανδρέας Μητροφάνους
- Petofi, Sandor: Ποίημα ΙΔ, 214 Κύπρος Χρυσάνθης
- Petrescu, Cezar, Ο δασκαλάκος και οι αρχές του χωριού* Ε, 278-283 Αντώνης Μυστακίδης-Μεσεβρινός
- Petrovic, Milutin: Εικόνα, Πεταλουδίτσα Ζ, 174 Ρ.Κ.Π.
- Petruzzello, Michelangelo: Έρχεται πάλι η άνοιξη, μα εσύ... ΜΒ, 135-136 Γιώργος Χατζηκωστής
- Poe, Edgar Allan: Η μέθοδος της σύνθεσης* Ι, 211-216 Ι.Δ. Αντωνιάδης

Poe, Edgar Allan: Τα' όνειρο μεσ' τα' όνειρο (1827), Νυμφική μπαλλάντα (1829), Στην Έλλην (1831), Λεονώρα (1831), Η κοιλάδα της ταραχής (1831), Το κοράκι (1845), Ουλαλούμ (1847), Για την Άννυ (1849), Άνναμπελ Λη (1849), Τα σήμαντρα (1849), I, 285-293 **Ι.Δ. Αντωνιάδης**

Poe, Edgar Allan: Το κοράκι ΙΔ, 46-49 **Φανή Φερεκίδου**

Ponchon, Raul: Nocturne Δ, 126 **Μίμης Ιακωβίδης**

Popa, Vasko: Το μικρό κουτί, Το τίποτε, Το σοφό τρίγωνο, Το παραμύθι ενός παραμυθιού ΙΑ, 106 **Ρένος Παπαδόπουλος**

Portejoie, Pierre: Ύστερα ΙΖ, 267 **Αγνή Σωτηροπούλου-Σχοινά**

Pound, Ezra: Meditatio, Το καλόν, Κοινωνία, Επιτάφια Α, 75-76 **Ανδρέας Χριστοφίδης**

Pound, Ezra: Coda, Αρίδης, Επιτάφιον, Α, 626 **Ανδρέας Χριστοφίδης**

Prévert, Jacques: Η απελπισία κάθισε σ' ένα παγκάκι Ε, 104 **Τάσος Κόρφης**

Prévert, Jacques: Το μήνυμα ΣΤ, 294 **Έβη Χριστοδούλου-Ακύλα**

Prévert, Jacques: Στην ανθοπώλη Ζ, 76 **Έβη Χριστοδούλου-Ακύλα**

Prévert, Jacques: Η ωραία εποχή, Αλικάντη, Φθινόπωρο, Το μπουκέτο, Είδα μερικούς, Το πρόγευμα, Ο τελευταίος δείπνος, Ο ίσιος και στενός δρόμος, Σχεδόν, Οικείο, Οδός Σηκουάνα, Ο βλάκας, Ο σπασμένος καθρέφτης Ζ, 137-139 **Κύπρος Χρυσάνθης**

Prévert, Jacques: Παράπονο του Βενσάν (Βαν Γκογκ) Η, 21 **Έβη Χριστοδούλου-Ακύλα**

Prévert, Jacques: L' Ecole ses Beaux- Arts Η, 57 **Μίμης Ιακωβίδης**

Prévert, Jacques: Μπάρπαρα, Θ, 256-257 **Έβη Χριστοδούλου-Ακύλα**

Prévert, Jacques: Το μήνυμα, Πρώτη μέρα, Για σένα αγάπη μου, Alicante, Πρωινό ΙΒ, 175 **Σοφία Μπακανάκη**

Prévert, Jacques: Νοσοκομείο σιωπή ΙΓ, 276-277 **Έβη Χριστοδούλου-Ακύλα**

Prévert, Jacques: Ανθοπώλις, Ο μαθητής Άμλετ ΛΕ, 29-30 **Χρυσόθεμις Χατζηπαναγή**

Prévert, Jacques (1900-1977): Ο κακός μαθητής ΛΖ, 209 **Μίμης Ιακωβίδης**

Price, Victor: Ο θάνατος του «Αγαμέμνωνος»* Δ, 187-189, 210-211 **Θεόκλητος Σοφοκλέους**

Prosciuti, Ottavio: Ο μαρασμός του Τζιοβάννι Μποκκάτσιο στα τελευταία του χρόνια* ΙΕ, 128 **Γιώργος Χατζηκωστής**

Quasimodo, Salvatore (1901): Γράμμα στη μητέρα Α, 17 **Θεόκλητος Σοφοκλέους**

Quasimodo, Salvatore: Γράμμα στη μητέρα μου, Βυθισμένο όμποε Δ, 242 **Νίκος Σπάνιας**

Quasimodo, Salvatore: Και ξαφνικά βραδυάζει, Αρχαίος χειμώνας Δ, 349 **Νίκος Σπάνιας**

Quasimodo, Salvatore: Βουλιαγμένος βαρύαυλος Ε, 241 **Φοίβος Δέλφης**

Ramsbotham, Mary: Ο πεσμένος καθρέφτης, Τραγούδι στην αγάπη μου πάνω στην αγάπη μου Ι, 170 **Κύπρος Χρυσάνθης**

- Raphael, George: Γράμματα του 1874 σχετικά με την Κύπρο* ΙΣΤ, 249-255 **Χρυστάλλα Παντελίδου**
- Regio, Jose: Ναι, τραγουδώ ΙΓ, 275 (η παραπομπή γίνεται στο τχ. 155-156, του οποίου οι σελ. αποτελούν επανάληψη εκείνων του τχ. 154) **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Riccio, Franco: Άνοιξη μες στους στενούς δρόμους ΚΑ, 6 **Φοίβος Δέλφης**
- Rilke, Rainer Maria: Ρόδο... Ε, 319 **Ελευθέριος Πλατής**
- Rimbaud, Arthur: Αγωνία, Η αστραπή Ε, 164 **Αίγλη Θεοχαρίδου**
- Rimbaud, Arthur: Αίσθηση Θ, 215 **Αντώνης Πιλλάς,**
- Rimbaud, Arthur Όνειρο για χειμώνα Κ, 95 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Robertson, Martin: Μαχαιράς ΙΘ, 3-4 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Rocco, Italo: Στον Δάντη, Τούτο το κυριακάτικο πρωί, Οι άλλοι ΙΕ, 297 **Ειρένα Ιωαννίδου-Αδαμίδου**
- Rocco, Italo: Κύπρου Χρυσάνθη, Με το βιολί των είκοσι χρονών* ΚΘ, 37-38 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Rocco, Italo Κάτω απ' τον μυρωμένον ουρανό του Μάη, Ο ήλιος κεντάει με αραβουργήματα ΜΕ, 1 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Rowbotham, David: Ο βράχος ΙΓ, 265 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Rowland, John: Ξενοδοχείο στο Κάιρο ΙΓ, 266 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Roy, Claude: Δεν θέλουμε πια νάμαστε θλιμμένοι...ΙΓ, 199 **Σοφία Μπακανάκη**
- Rukeyser, Muriel: Το ποίημα σα μάσκα: Ορφέας Ζ, 325 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Rydstedt, Anna: Η καρδιά Ζ, 70 **Αντώνης Μυστακίδης-Μεσεβρινός**
- Salveti, Gaetano: Ο Όμηρος δεν τραγουδάει Ε, 241 **Φοίβος Δέλφης**
- Salveti, Gaetano: Η ξανθή Ειρήνη, Η, 170 **Φοίβος Δέλφης**
- Sanches, Ilka, Η φάτνη ΙΒ, 92 **Κύπρος Χρυσάνθης**
- Sandburg, Carl: Χλόη, Ηλιοβασιλέματα, Ομίχλη Β, 381 **Τάσος Κόρφης**
- Sandburg, Carl: Δύσες ΣΤ, 258 **Νίκος Σπάνιας**
- Sandburg, Carl: Α, Ε, F Ζ, 270 **Νίκος Σπάνιας**
- Sandburg, Carl: [αντιπολεμικό ποίημα] Η, 58 **Νίκος Σπάνιας**
- Sandburg, Carl: Σικάγο Η, 59 **Νίκος Σπάνιας**
- Sborgi, Giuliana Ferrari: Στιγμή αμφιβολίας, Στιγμή απόλαυσης, Στιγμή συννεφιάς ΚΑ, 203 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Scafuri, Carlo: Η ζωή, Μονόλογος ΛΘ, 9 **Γιώργος Χατζηκωστής**
- Sen Ghor, Leopold Sedar: Το γράμμα σου το γράμμα μου ΛΓ, 39 **Σοφία Μπακανάκη**
- Sereni, Vittorio: Δημήτριος Ι, 210 **Φοίβος Δέλφης**
- Shakespeare, William: Δύο σονέττα, ΙΒ, 73 **Ι.Δ. Αντωνιάδης**
- Shelley, Percy Bysshe: Το Χορικό του Νέου Κοσμου από το λυρικό δράμα Ελλάς (1821) (στ. 1060-1101) ΚΔ, 13-14 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**
- Simon, Pierre-Henri: Η θέσις της ποιήσεως των Jacques και Raissa Maritain* Ε, 174-176 **Χρήστος Κάριμος**
- Sitwell, Edith: Ακόμα πέφτει η βροχή Α, 611 **Ανδρέας Χριστοφίδης**

- Sitwell, Edith: Η μάνα στο νεκρό παιδί της Β, 210-211 Γιάννης Παπαδόπουλος
- Skelton, Robin: Το σιδερένιο στέμμα ΛΓ, 193 Κύπρος Χρυσάνθης
- Smith, Vivian: Λιοντάρι της θάλασσας ΙΓ, 267 Κύπρος Χρυσάνθης
- Soedergran, Edith: Η μέρα είναι ψυχρή... Ι, 267 Κύπρος Χρυσάνθης
- Soly, Germain: Τα γυαλιά του ύπνου ΜΣΤ, 148-150 Ειρένα Ιωαννίδου-Αδαμίδου
- Spagnuolo, Antonio: Μυστικό δελτίο ΙΘ, 233 Φοίβος Δέλφης
- Spassov, Tsvetan, Πίστη Ε, 105 Κύπρος Χρυσάνθης
- Spender, Stephen: Στην Αττική Δ, 75 Γιάννης Παπαδόπουλος
- Spiess, Henry: Η βροχή Δ, 164 Μίμης Ιακωβίδης
- Spire, André: Πρωί, Θ, 31 Μίμης Ιακωβίδης
- Stanescu, Nichita: Τραγούδι, Η ποίηση ΚΕ, 49 Ανδρέας Ράδος
- Stanescu, Nichita: Και όχι βάρβαρος..., Ελεγείο δεύτερο, γετική ΚΣΤ, 18-19 Ανδρέας Ράδος
- Stewart, Douglas: Ιπτάμενοι μέρμηγκες ΙΓ, 263 Κύπρος Χρυσάνθης
- Supervielle, Jules: Αρπάζω ΙΑ, 171 Μίμης Ιακωβίδης
- Supervielle, Zyl: Χτες και σήμερα ΙΣΤ, 41 Ανδρέας Καραντώνης
- Supervielle, Zyl: Αστεροσκοπείο ΙΣΤ, 53 Ανδρέας Καραντώνης
- Supervielle, Zyl: Ο καημός της γης ΙΣΤ, 66 Ανδρέας Καραντώνης
- Supervielle, Jules (1884-1960): Ένας ποιητής ΜΖ, 4 Μίμης Ιακωβίδης
- Takano, K. (1927): Ύπαρξη ΙΣΤ, 261 Κύπρος Χρυσάνθης
- Tamura, R. (1923): Μια χώρα αλάργα ΙΣΤ, 265 Κύπρος Χρυσάνθης
- Tanikawa, Sh. (1931): Αυτοσχέδιο ποίημα στο γραφείο μου ΙΣΤ, 263 Κύπρος Χρυσάνθης
- Tennyson, Alfred (1809-1892): Οδυσσέας Α, 403-404 Διομήδης Σκέττος
- Tennyson, Alfred: Ο αρχαίος σοφός ΚΔ, 132 Διομήδης Σκέττος
- Tepan, Ama Enrigueta: Η νέα του καθρέφτη, ΙΣΤ, 22 Κύπρος Χρυσάνθης
- Thiele, Colin: Ο μαζευτήςμανιταριών ΙΓ, 268 Κύπρος Χρυσάνθης
- Thomas, Dylan: Εδώ μες την άνοιξη, Αυτό το ψωμί που σπάζω, Τα 24 χρονόγια, Η δύναμη που... ΙΒ, 44-45 Κύπρος Χρυσάνθης
- Thompson, Peter: Λυρική αγάπη: Βαριά μέρα, Ε, 290 Φοίβος Δέλφης
- Tympani, Giuseppe: Αίθουσα αναμονής Ε, 241 Φοίβος Δέλφης
- U'Tam'Si (Ου Τάμσι) ψευδ. του Gerard Felix-Tchicunya: Από τη συλλογή «Το κακό αίμα» Ι, ΧΙ Σύμβολο, Από τη συλλογή «Στην περιίληψη ενός πάθους» 1, 3 Οι νεκροί..., 5, 7, 12, 13, 14 Κ, 27-31 Ι.Δ. Αντωνιάδης
- Ungaretti, Giuseppe: Στοχασμοί για το θάνατο άσμα πρώτο, Ύμνος στο θάνατο, Σκιά, Κραυγή, La pieta Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV, Κάιν, San Martino del Carso Γ, 25-30 Μαργαρίτα Δαλμάτη
- Vaci, Mihaly: Όταν αρχίζει να ξεντώνεται ΙΑ, 283 Κύπρος Χρυσάνθης
- Vaculik, Ludvic: Δυο χιλιάδες λέξεις * Θ, 10-13 Αν. Μελάνθιος
- Valeri (Diego, 1887-): Το τραγουδάκι του τεμπέλη ΜΔ, 165 Γιώργος Χατζηκωστής

- Valéry, Paul: Τα βήματα E, 243 Νίκος Σπάνιας
- Valéry, Paul: Variété V Ποίηση και αφηρημένη σκέψη*, Προσάρτημα στα τχ. 65 (Φεβ. 1966), και 66 (Μάρ. 1966) Θεόδωρος Παπαδόπουλλος
- Valéry, Paul: Η κοιμωμένη, Ο Σύλφης ΣΤ, 1 Κύπρος Χρυσάνθης
- Valéry, Paul: Ο φαλμός της κυρίαρχης ιδέας ΣΤ, 2-3 Νίκος Σπάνιας
- Valéry, Paul: Ο πιο μεγάλος ποιητής μας: η Γαλλία* ΣΤ, 4-5 Θεόδωρος Παπαδόπουλλος
- Vallejo, César: Αγάπη IB, 87 Κύπρος Χρυσάνθης
- Vallejo, César: Μαύρη πέτρα πάνω σε άσπρη πέτρα IB, 88 Κύπρος Χρυσάνθης
- Vallejo, César: Μάζα IO, 4 Ανδρέας Ιακώβου
- Van Deel, Tom (1945): Φτελιά πλάι σε κανάλι, Δάση, Το γράμμα, Τα πράγματα, Απόβραδο, Πανόραμα ΚΘ, 185-187 Θεοκλής Κουγιάλης
- Veresayev, V.: Μια μέρα με τον Τολστόη* Α, 604-609 Πάνος Παναγιωτόπουλος
- Vergilius: Αινειάς, Βιβλ. II, ΚΣΤ, 11-113 Ηρακλής Αγγελίδης
- Verlain, Paul: Ο ουρανός ΚΗ, 207 Κύπρος Χρυσάνθης
- Verlain, Paul: Βιολιών λυγμοί ΜΓ, 155 Μάριος Βύρων Ραϊζης
- Vicari, Vittorio, Αθήνα Ζ, 323 Φοίβος Δέλφης
- Vodnic, Anton: νανούρισμα Θ, 416 Marian Tavcar
- Voznesensky: Ποιοι είμαστε εμείς; Ιταλικό γκαράζ Ζ, 51-52 Κύπρος Χρυσάνθης
- Warren Jr., James E.: Αρμαγεδών ΣΤ, 219 Φοίβος Δέλφης
- Webster, John: Κορνέλια ΙΔ, 164 Δημήτρης Σταύρου
- Weil, Simone: (Από ένα βιβλίο της)* Ε, 255-256 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- Weil, Simone: Η βαρύτητα και η χάρη (αποσπάσματα)* ΣΤ, 44 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- Weil, Simone: Η αλήθεια (απόσπασμα)* Ζ, 326-327 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- Weil, Simone: Αυτός που πρέπει ν' αγαπήσεις είναι απών* Ι, 166 Ήβη Ακύλα
- Weil, Simone: Το κοινωνικό γράμμα* IB, 190 Ήβη Χριστοδούλου-Ακύλα
- Whitman, Walt: Οσμές του δάσους, Α, 555 Κύπρος Χρυσάνθης
- Wilde, Oscar: Ο καλλιτέχνης, Ο μαθητής, Ο κύριος, Το παλάτι της κρίσης*, Α, 174-175 Α.Μ. Κουμουλλής
- Wilde, Oscar: Η αγία εταίρα ή Η γυναίκα με τα στολίδια** Α, 448-451 Α.Μ. Κουμουλλής
- Wilde, Oscar: Το σπίτι της κρίσεως* ΣΤ, 259 Λουϊζα Παναγιωτοπούλου
- Wilde, Oscar: Σοννέτο ΚΖ, 137 Κύπρος Χρυσάνθης
- Williams, Tennessee: Η λαίδη της Λοσιόν Λάρκσπερ** Ε, 92-94 Χρήστος Καμέρης
- Williams, William Carlos: Μετρική φιγούρα, Γενάρης, Νόθα πράγματα IB, 11 Κύπρος Χρυσάνθης
- Williams, William Carlos: Για να ξυπνήσει μια γηραιά κυρία, Βοττισελλιανά

δέντρα, Το κόκκινο καροτσάκι, Λουλούδια κοντά στη θάλασσα, Μετρική φι-
 γούρα, Γενάρης, Νόθα πράγματα, Ηλιοβασίλεμα, Η χαρουπιά ανθισμένη,
 Προλεταριακό πορτραίτο ΛΕ, 87-90 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Wright, Judith: Ο χαμένος άνθρωπος ΙΓ, 264 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Y Reissig: Julio Herreira, Γυρισμός απ' τα χωράφια ΙΒ, 90 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Yamamoto, T. (1925): Οι φάροι ΙΣΤ, 261 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Yamazaki, E. (1905): Διο κόσμοι ΙΣΤ, 259 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Yeats, W.B.: Όταν περάσει η νύκτη σου, Ε, 230 **Κύπρος Χρυσάνθης**
 Yeats, W.B.: Κι ύστερα τι; ΚΣΤ, 210 **Κυριάκος Χατζηϊωάννου**
 Yeats, W.B.: Όχι άλλη Τροία ΜΒ, 2 **Μάριος Βύρων Ραϊζης**
 Yoshimasu, G. (1939): Φλογερός ΙΣΤ, 263 **Κύπρος Χρυσάνθης**

B. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΕ ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Αθάνας, Γ.: At early morn on the church steps ΙΕ, 17 **Jack Gaist**
 Αθάνας, Γ.: A pattern of moonlight, Songs of the mountains, Night and silence
 ΙΕ, 149-150 **Jack Gaist**
 Βάρναλης, Κώστας: Christ's mother ΙΕ, 111-112 **Jack Gaist**
 Βαφόπουλος, Γ.Θ.: A bock of flats, A taste of death, The dilemma, In the name
 of poetry ΙΕ, 47-48 **Jack Gaist**
 Βαφόπουλος, Γ.Θ.: The tangle ΙΕ, 181-184 **Jack Gaist**
 Βαφόπουλος, Γ.Θ.: The ascent, The reward ΙΕ, 310
 Βρεττάκος, Νικηφόρος: Signore, come chiamarti? Λ, 242 **Michele Iannelli**
 Ζιτσαία, Χρυσάνθη: Ο nave di Cirene ΚΣΤ, 21 **Michele Iannelli**
 Ιωαννίδου-Σταύρου, Ρούλα: Κίτρινες κορδέλες (αποσπάσματα) Μ, 181-182
Michele Iannelli
 Καραντώνης, Ανδρέας: The lost meadow or Waiting for Kypros Chrysanthis,
 Solstice ΙΣΤ, 67-68 **Jack Gaist**
 Καρυωτάκης, Κώστας: Kanaris, Byron ΙΕ, 17 **Jack Gaist**
 Καρυωτάκης, Κώστας: Ideal suicides ΙΕ, 265 **Jack Gaist**
 Λαδάκη-Φιλίππου, Νίκη: Ουρανέ μου (απόσπασμα) ΛΘ, 111 **Michele Iannelli**
 Λιπέρτης, Δημήτρης: The black eyes, Α, 167 **Δήμας Μ. Ευθυβούλου**
 Μόντης, Κώστας: Fragmentaires- Θ, 116 **Gaston-Henry Aufrere**
 Μόντης, Κώστας: Κηδεία, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ.
 8 (ελληνικό κείμενο), σ. 9 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
 Μόντης, Κώστας: Τ' αναποκάλυπτο άγαλμα, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ.
 100-101 (Γεν. 1969, σ. 10 (ελληνικό κείμενο), σ. 11 (αγγλικό κείμενο) **Peter**
Thompson
 Μόντης, Κώστας: Έλληνες ποιητές ΚΘ, 99 **Michele Iannelli**
 Μόντης, Κώστας: Έλληνες ποιητές ΚΘ, 99 **Amaranth Sitas and Charles**
Dodd
 Παπατσώνης, Τάκης: Rapina Sabinarum ΙΕ, 86 **Jack Gaist**

- Πολυδούρη, Μαρία: Because you loved me ΙΣΤ, 30-31 **Jack Gaist**
- Στεργιόπουλος, Κώστας: Among the anthropophagi ΙΕ, 264 **Jack Gaist**
- Στεργιόπουλος, Κώστας: The disinterment ΙΣΤ, 86 **Jack Gaist**
- Στεργιόπουλος, Κώστας: The crime, Silence, The disinterment ΙΣΤ, 125-126
Jack Gaist
- Στυλιανού, Εύη: Juvenalia-K. Νίκας ΚΖ, 120
- Τσάτσος, Κωνσταντίνος: Odysseus and the Siren ΙΕ, 12-16 **Jack Gaist**
- Φυλακτού, Τάκης Γ.: Γιώργος Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 12 (ελληνικό κείμενο), σ. 13 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
- Φυλακτού, Τάκης Γ.: Σπύρος Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 14 (ελληνικό κείμενο), σ. 15 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
- Χάρης, Πέτρος: The dance* ΙΣΤ, 165-171 **Jack Gaist**
- Χριστοφίδης, Ανδρέας: 21^η Αυγούστου 1968 Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 2 (ελληνικό κείμενο), σ. 3 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: The Wanderer Ballad Ζ, 292-300 **Claude Legagneux**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Calcults Θ, 152 **Gaston-Henry Aufrere**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Λόγος για τις λέξεις Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 4 (ελληνικό κείμενο), σ. 5 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Μικρή ωδή στον έρωτα, Προσάρτημα, Χρονιά Θ, αρ. τχ. 100-101 (Γεν. 1969, σ. 6 (ελληνικό κείμενο), σ. 7 (αγγλικό κείμενο) **Peter Thompson**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Χριστούγεννα ΙΓ, 76-77 **Mary Ioannides**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Θύμηση ΙΓ, 77 **Sarah Walton**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Tains ΙΕ, 265 **Jack Gaist**
- Χρυσάνθης, Κύπρος - Ανδρέας Κούρος: L' Elettra, Προσάρτημα, Χρονιά ΙΣΤ, αρ. 190-192 (Ιουλ.- Σεπτ. 1976) **Michele Iannelli**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Preghiera ΙΖ, 17 **Michele Iannelli**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Lettera a N. Vrettakos Λ, 242 **Michele Iannelli**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Συνομιλία με τον δεύτερο εγγονό, Προσάρτημα στο τχ. 375 (Σεπτ.-Οκτ. 1994) **Michele Iannelli**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Περιδέραια στις δύο εγγονές μου, Προσάρτημα στο τχ. 383-384 (Αύγ.-Δεκ. 1996) **Michele Iannelli**
- Χρυσάνθης, Κύπρος: Η πολυχρονίτισσα Λευκωσία μου, Για όλους και για όλα ΜΑ, 42 **Michele Iannelli**

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ & ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΟΥΦΦΛΟΝ

Διατηρούμε ένα μεγάλο απόθεμα γενικών τίτλων, νέων, εξαντλημένων και σπάνιων. Δημοσιεύουμε επίσης ένα ευρύ φάσμα γενικών και ειδικών τίτλων.

Βιβλία λογοτεχνίας: ποίηση, πεζογραφία, θεατρικά έργα, δοκίμια, βιογραφίες, περιοδικά, επιστολές και ημερολόγια.

Βιβλία κυπριακής λογοτεχνίας στην ελληνική γλώσσα αλλά και σε μετάφραση (αγγλικά, γαλλικά, ρώσικα, ιταλικά, γερμανικά κ.ά.)

www.moufflon.com.cy
www.moufflonpublications.com

ΟΔΟΣ ΣΟΦΟΥΛΗ 3, 1096, ΛΕΥΚΩΣΙΑ
PO Box 22375, 1521 ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΚΥΠΡΟΣ

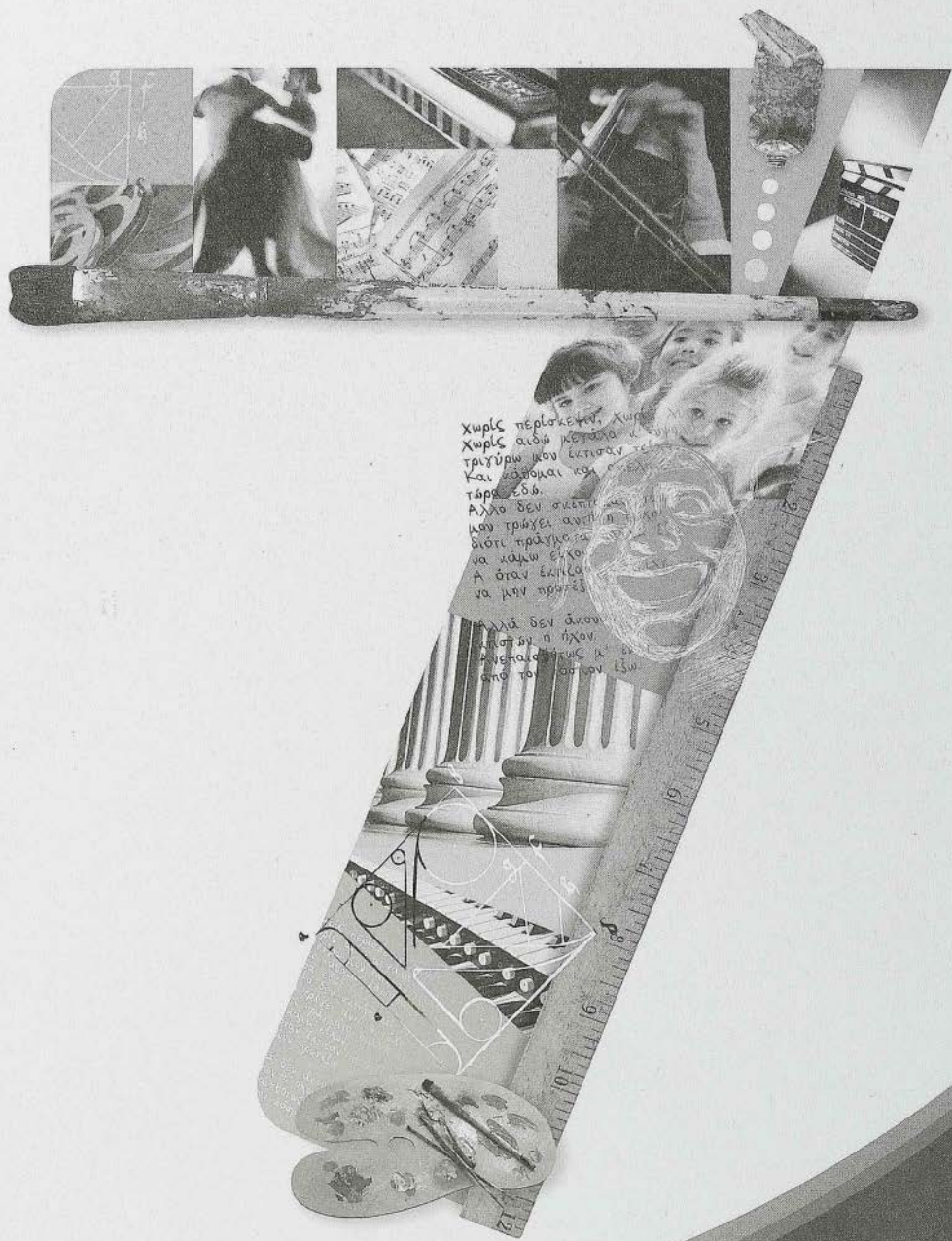
Τηλ. : +357 22-665155

Φαξ : +357 22-668703

bookshop@moufflon.com.cy
publishing@moufflon.com.cy

NESCAFÉ®

Τέχνες. Ένας πολιτισμός.

Χωρίς περίσκεψη, χωρή
Χωρίς αιδώ κέρταρα κ
τριγύρω μου έκτισαν τεί
Και κάποιαι και
τάρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτεται
και τράχει απήν ή τήκη
διότι πράγμα τω
να κάμω εικόνα
Α όταν έκτισαν
να μην πρηνέξ

Άλλή δεν άκου
κίπσιν ή ήχον.
Ανεπαίσθητος ή
από τον άστυον έξω

Ο Πολιτισμός είναι στη φύση μας.

Στην Ελληνική Τράπεζα θαυμάζουμε και είμαστε κοντά σε όλες τις μορφές τέχνης. Υποστηρίζουμε κάθε είδος πνευματικής έκφραση και δημιουργίας του χθές και του σήμερα, που συμβάλλει στη δική μας και στη δική σας πολιτισμική εξέλιξη. Ελληνική Τράπεζα. Γιατί... η εξέλιξη είναι στη φύση μας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Εξέλιξη είναι στη φύση μας